

Časopis

č j k z

za slovenski jezik, književnost
in zgodovino.

II. letnik.

Urejajo:

† A. Kaspret, Fr. Kidrič, R. Nahtigal, Fr. Ramovš.

V Ljubljani 1920.

Izdaja „Matica Slovenska“ v Ljubljani.

Natisnila Delniška tiskarna, d. d.

Vsebina II. letnika.

135/

† Prof. Anton Kaspret.

Razprave:

	Stran
<i>Weber Fr.</i> : O fenomenologiji jezika	1, 137
<i>Kidrič Fr.</i> : Prispevki in opombe k zgodovini reformacije na Slovenskem.	
I. Ivan Ungnad v prognanstvu	47, 188
<i>Ramovš Fr.</i> : Sorodstvo staroindijskega sámâ „Halbjahr“	63
<i>Dolenc Met.</i> : Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona	72
<i>Kos Milko</i> : Srbski Brankovići in goriški grofje	92
<i>Hauptmann Lj.</i> : Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi	210
<i>Kidrič Fr.</i> : Trobarji na Raščici	251

Ocene:

<i>Ramovš Fr.</i> : Donesek k slovenskim starožitnostim	98
<i>Kidrič Fr.</i> : Josip Jurčič, Zbrani spisi. Uredil dr. Ivan Prijatelj	109
<i>Kidrič Fr.</i> : Stritarjeva antologija	112
<i>Prijatelj Iv.</i> : Slavica. Herausgegeben von M. Murko. I. Franc Kidrič: Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert	114
<i>Kidrič Fr.</i> : Georg Loesche: Truberiana, für die Wirksamkeit in Kempten	114
<i>Kos Milko</i> : Novi doneski k zgodovini turških bojev na Slovenskem	117
<i>Hauptman Ljudmil</i> : Anton Melik, Zgodovina Srbov, Hrvatov, Slovencev.	
I. del	120

Male vesti:

<i>Nahtigal R.</i> : Koren vend-/vond-	123
<i>Koštiál Iv.</i> : Etimologije	127
<i>Ramovš Fr.</i> : K zgodovini slovanske konjugacije	128
<i>Ramovš Fr.</i> : Zanimiv primer razvoja prehodnega y v slovenščini	130
<i>Kidrič Fr.</i> : Bibliografski inštitut	132
<i>Kos Milko</i> : K. Kadlec, Moščenický statut	134
<i>Kos Milko</i> : Dr. A. Gnirs, Das Görzer Statutbuch	134
<i>Ramovš Fr.</i> : Opazke k slovanskim tvorbam pronominalnega debla *qwo-.	274
<i>Kidrič Fr.</i> : Jurij Kobila	276
<i>Ramovš Fr.</i> : Zanimiv koroško-slovenski rokopis	282
<i>Kidrič Fr.</i> : Slovenci v Küttnerjevem potopisu iz 1799. leta	295
<i>Kos M.</i> : <i>Julius Strnad</i> o slovenskih in bavarskih naselbinah Zgornje Avstrije	297

Bibliografski pregled.

<i>Šlebinger J.</i> : Bibliografija	299
<i>Kos M.</i> : Slovenska historična bibliografija	309
Kazalo	315

O fenomenologiji jezika.

Spisal dr. Franc Weber.

Uvod.*

I. O splošnem razmerju fenomenologije jezika z drugimi jezikoslovnimi panogami.

Kaj razumevam pod fenomenologijo jezika, morejo z neko jasnostjo pokazati šele mnogo poznejša izvajanja; končni odločitvi tega vprašanja velja na zadnje sploh ves ta spis. Tu bodi le omenjeno, da sem od najraznejših strani začutil jasno potrebo nove samolastne jezikoslovne vede, ki šele more v organski zvezi z vsemi drugimi znanimi jezikoslovnimi disciplinami (glasoslovje, oblikoslovje, skladnja, primerjalno jezikoslovje, slovanska, germanska, romanska . . . filologija itd.) dopolniti oni veliki sestav znanosti,

* Hermann Paul piše v začetku svojega dela „Prinzipien der Sprachgeschichte, 4. izd.: Die Sprache ist wie jedes Erzeugnis menschlicher Kultur ein Gegenstand der geschichtlichen Betrachtung; aber wie jedem Zweige der Geschichtswissenschaft, so muß auch der Sprachgeschichte eine Wissenschaft zur Seite stehen, welche sich mit den allgemeinen Lebensbedingungen des geschichtlich sich entwickelnden Objektes beschäftigt, welche die in allem Wechsel gleichmäßig vorhandenen Faktoren nach ihrer Natur und Wirksamkeit untersucht“.

Kakor sem na eni strani prepričan, da zahteva dandanašnje jezikoslovje v resnici neko tako splošno jezikoslovno vedo, menim na drugi strani vendar, da se je H. Paulu podrobnejši oris te vede v najvažnejših ozirih ponesrečil. Moja fenomenologija jezika, o kateri govorim v tem spisu, hoče biti torej le neka nadomestitev te Paul-ove jezikoslovne načelne vede (Prinzipienwissenschaft), ob enem nadomestitev, ki ne sloni samo na ravno tukaj v premnogih ozirih že davno zastarelem Herbartu. V tem poslednjem zmislu se more smatrati ta spis ob enem kot neke vrste monografična kritika Paul-ovih „Prinzipien“.

Da se upam kot Meinong-ov učenec, torej kot takozvani „čisti filozof“, spuščati na jezikoslovno polje, mi daje pogum dvoje: H. Paul ni mogel v zadostni mери rešiti svoje naloge ravno radi pomanjkanja temeljite, na dandanašnjem

ki mu je ime jezikoslovje sploh.¹ To novo jezikoslovno panogo, katere bistvo, potrebo in korist za jezikoslovje sploh hočem na kratko orisati v tem spisu, imenujem fenomenologijo jezika. Da me pa kdo že v začetku krivo ne razume, je treba pred vsem pojasniti, v katerem zmislu smatram in morem le smatrati fenomenologijo jezika za „novo in samostojno“ jezikoslovno panogo. Nobena znanost ni nastala nekako črez noč, to je brez vsakega stika bodisi z vsakdanjim mišljenjem, bodisi z drugimi že obstoječimi znanostmi. Nastanek in nadaljnji razvoj znanosti je narobe dvojen, sloneč v prvi vrsti ali na dotičnem vsakdanjem mišljenju in razsojanju ali pa na obstoju in napredku drugih znanosti. Tudi pred obstojem matematike ni manjkalo „matematičnih“ misli in spoznavanj, tudi pred matematiko je človek pri najraznejših prilikah „računal“, „meril“ telesa in dohajal mimogrede do raznih aritmetičnih in geometričnih spoznanj; ravno tako je človek že pred naravoslovjem opazoval „naravoslovne“ pojave in n. pr. vedel, da pade krogla, ki jo izpusti, na tla, da skupni sneg na solncu ...; že pred etiko je imel človek razne „etične“ nazore in pojme, s pomočjo katerih je ločil zločinca od poštenjaka itd. Razvidno je tudi, da tvore ravno ta in slična vsakdanja razsojanja in spoznavanja prvi in glavni predpogoj za nastanek dotičnih znanosti. In vendar ne bo nihče dvomil, da so te znanosti napram onim vsakdanjim mislim nekaj čisto drugega, novega: dočim se omenjene vsak-

vrhuu sloječe znanstvene filozofske naobrazbe; na drugi strani pa sem imel srečo, da sem se mogel o vseh potrebnih jezikoslovnih vprašanjih poučiti pri R. Nahtigalu in Fr. Ramovšu ter mogel vedno globlje upoznati prave težnje in potrebe dandanašnjega eksaktnega jezikoslovja. Tako upam, da v tem spisu ne padem v dvoje značilnih napak, izmed katerih se je pripetila ena ravno H. Paulu, druga pa W. Wundtu, t. j. da ne uganjam filozofije jezika brez znanja filozofije in da ne „modrujem“ o jeziku brez upoštevanja temeljnih jezikoslovnih dejstev.

Prosim še, da se smatra ta spis za to, kar je, namreč za *prvi* poskus fenomenologije jezika, ki očituje torej čisto naravno vse hibe in nepopolnosti takih poskusov.

¹ Pod jezikoslovjem razumevam tukaj jezikoslovje v najširšem pomenu besede, torej oni veliki sestav znanosti, v katerem se neposredno ali posredno govori sploh o „jeziku“ ali vsaj tudi o jeziku (jezikih). V ta sestav ne spada samo glasoslovje, oblikoslovje, lingvistika, indogermanistika ..., temveč tudi n. pr. literarna zgodovina, filologija zanimajoča etnologija, psihologija itd. Formalni oris „ideje“ tega jezikoslovja sledi na koncu IV. odstavka v tem uvodu. Le iz tega jezikoslovja se more razvideti, ali se dandanes še sme govoriti o neki novi in samostojni jezikoslovni panogi.

danje misli vrše le nekako slučajno, t. j. nemetodično in pod vidikom vsakdanjih potreb, se iste misli goje v dotični znanosti metodično in — kar je glavno — izključno le pod vidikom spoznavanja dotičnih predmetov. Istega procesa od slučajnosti do metodike, od vsakdanje potrebe do zavestne koncentracije pa v okviru mišljenja ne nahajamo samo tam, kjer nastajajo znanosti neposredno iz obnebj vsakdanjih razmotrivanj, ta proces se ponavlja tudi pri razvoju kake vede iz drugih znanosti. Čim bolj je razvita kaka znanost, tem večja je verjetnost, da vsebuje mimo misli, ki so ji „obligatorično“ lastne, t. j. ki se tičejo neposredno njenega predmeta, celo vrsto drugih misli, ki kot take pravzaprav ne spadajo v to znanost in se neposredno tudi ne tičejo predmeta te znanosti, temveč predmetov, stoječih s predmetom te znanosti v tem razmerju, da spoznavanja teh predmetov pospešujejo spoznavanje predmeta te znanosti: semkaj spadajo vse „pomožne“ misli kake znanosti. Tudi vse pomožne misli kake znanosti se goje v tej znanosti le več ali manj slučajno, t. j. z ozirom na trenutne potrebe te znanosti in ne pod vidikom spoznavanja neposrednih predmetov teh misli: astronom sledi tudi matematičnim, zgodovinar viroslovnim, etnološkim, filološkim, biolog tudi n. pr. kemičnim spoznavanjem itd., vendar v vsakem slučaju le toliko, v kolikor smatra ta spoznavanja kot potrebna za specifično svoje — astronomske, zgodovinske, biološke ... misli. Le en korak pa vede od takih in sličnih pomožnih misli do dotične samostojne znanosti: ta korak stori, kdor prvi opazi neposredno znanstveno vrednost teh pomožnih misli, oziroma kdor spozna, da morejo tvoriti neposredni predmeti teh misli tudi na sebi, t. j. brez ozira na njih razmerje k predmetu kake že obstoječe znanosti, predmetno podlago lastne in nove znanosti: tudi ta znanost ima svoj vir v že obstoječih mišljenjskih skupinah, v drugi znanosti; tudi tukaj pa ne bo nihče dvomil, da je ta znanost napram dotični „izvirni“ znanosti nekaj docela drugega in novega. Misli, ki so se gojile (in se še goje) v oni prvotni znanosti le slučajno, t. j. z ozirom na trenutne potrebe te znanosti, se vrše v dotični novi znanosti kot take, torej metodično in izrecno pod vidikom spoznavanja njih neposrednih predmetov.² Pri tem mi

² S tem pa z ozirom na zgorajšnje primere seveda nočem in ne mislim trditi, da se je razvila n. pr. matematika iz astronomije, etnologija in filologija iz zgodovine, kemija iz biologije itd. Ti primeri so le primeri za faktično nahanjanje „pomožnih“ misli v raznih znanostih; iz teh pomožnih misli kot takih se pa more razviti neka nova in samostojna znanost seveda samo tam in tedaj, kjer in kadar še te znanosti kot take ni.

ni treba segati daleč po kakem primeru, jezikoslovje samo jih nudi v obilici. Nikdo ne bo dvomil, da je Fr. Bopp, ustvarivši primerjalno jezikoslovje, ustvaril s tem do tedaj nepoznano novo in samostojno jezikoslovno panogo. A tudi Bopp ni ustvaril svoje vede nekako čez noč in brez vsakega stika z drugimi jezikoslovnimi disciplinami. Ravno tako jasno je tudi, da so že starejši jezikoslovci, osobito tisti, ki so se pečali z več jeziki ali vsaj z več vrstami enega jezika, došli do misli in spoznavanj, ki spadajo dandanes obligatorično v primerjalno jezikoslovje, in se posluževali teh misli pri razkladanju specifično svojih, le posameznih jezikov ali posameznih vrst enega jezika tičočih se problemov. Glavna Boppova zasluga obstoji pa ravno v tem, da je spoznal neposredno vrednost jezikoslovnega primerjanja in uvidel, da more tozadevno razmerje med jeziki tudi kot tako tvoriti predmet lastne znanosti. Slični razvoj očitujejo tudi razne druge jezikoslovne panoge. (V najnovejšem času n. pr. fonetika, ki postaja dandanes, kakor mi je pričal o tem tudi R. Nahtigal, v obliki moderne „eksperimentalne fonetike“ že docela samostojna disciplina.)

Iz teh izvajanj se da posneti, da ima vsaka še tako nova in samostojna znanost svojo „tradicijo“, ki temelji ali v vsakdanjem mišljenju in razsojanju ali v raznolikem poslovanju drugih že obstoječih znanosti. Kmalu bom imel priliko, da govorim tudi nekaj o teoretičnem razlogu za to vedoslovno dejstvo.³ Zgorajšnja razmotrivanja pa že zadoščajo, da more vsakdo umeti, v katerem zmislu smatram in morem le smatrati fenomenologijo jezika za samostojno in novo jezikoslovno disciplino. Tudi fenomenologija jezika ima svojo tradicijo. Z ozirom na dandanašnji razvoj jezikoslovja, ki obsega že celo vrsto posebnih panog, je tudi verjetnost velika, da „tradicija“ te postulirane fenomenologije kot nove jezikoslovne panoge ne leži neposredno v dotičnem vsakdanjem življenju in mišljenju, temveč v različnih potrebah in „pomožnih mislih“ drugih že podrobno razvitih jezikoslovnih disciplin. In v resnici se bo nam fenomenologija jezika, če vidim prav, tekom tega spisa izkazala kot posebna jezikoslovna veda, katere samostojnost in novost obstaja osobito v tem, da spaja v sebi različne misli, katerih so se posluževale in se še poslužujejo razne druge jezikoslovne podvede le z ozirom na *svoje* trenutne potrebe, *kot take* in le pod vidikom spoznavanja njih neposrednih predmetov.

³ Na koncu odstavka III. s pomočjo treh ves razvoj raznih znanosti pojasnjujočih vedoslovnih načel.

Razmerje fenomenologije jezika z drugimi jezikoslovnimi panogami bo v marsikaterem oziru slično razmerju matematike z astronomijo, fizike s kemijo, kemije z biologijo itd.

Jasno pa je, da se mora oklepati tudi fenomenologija jezika, če naj ostane poleg svojega zgoraj orisanega razmerja z drugimi jezikoslovnimi panogami tudi sama — jezikoslovna veda, kot svojega v gotovem zmislu glavnega predmeta — jezika, predmeta torej, ki ga raziskujejo od nekdanj že razne druge jezikoslovne panoge. Iz tega pa sledi, da mora vladati, če se naj izkaže fenomenologija jezika v resnici obenem kot *jezikoslovna* veda, med to fenomenologijo in jezikom kot skupnim predmetom vseh (znanih in še neznanih) jezikoslovnih ved vsaj v formalnem oziru isto razmerje, kakor ga očitujejo vse druge, splošno priznane jezikoslovne discipline. Vidi se ob enem, da smo došli s tem do prvega glavnega vprašanja, katerega pomen presega daleko meje jezikoslovja, katerega rešitev pa nam šele odpre vidike za podrobnejšo označitev stališča, ki ga naj zavzema fenomenologija jezika v okviru jezikoslovja. Vse med seboj še tako različne jezikoslovne panoge raziskujejo, razpravljajo, govore nekaj o *jeziku*, jezik je in ostane njih skupni predmet, z ozirom na ta predmet ni med njimi razlike. Samo ob sebi se vsiljuje vprašanje, odkod tedaj ta bujnopestra različnost med jezikoslovnimi panogami, če je vendar jezik en in isti predmet vsem tem panogam? Imamo sicer razlike med znanostmi, ki niso odvisne od razlik v predmetu teh znanosti: to so razlike med takozvanimi teoretičnimi in praktičnimi znanostmi, ki se med seboj ne razlikujejo po svojem predmetu, temveč v prvi vrsti po svojem — smotru. Medicinec proučava n. pr. isto, kar fiziolog, tehnik n. pr. isto, kar matematik, pedagog n. pr. isto, kar psiholog, toda z bistveno drugim smotrom; dočim sledi fiziolog, matematik, psiholog itd. dotičnim spoznavanjem kot takim brez vsakih posebnih praktičnih ciljev, se zanima medicinec, tehnik, pedagog itd. za dotična spoznavanja le, da n. pr. zdravi, zida, vzgaja itd. Na prvi pogled pa je obenem razvidno, da ne igra ta vedoslovna razlika v sestavu jezikoslovnih ved skoraj nobene vloge. Jezikoslovje očituje bore malo pojavov, ki bi odgovarjali takozvanim praktičnim vedam v sestavu vseh znanosti; semkaj spadajo k večjemu z ozirom na celoto jezikoslovja pač malenkostna ustvarjanja takozvanih praktičnih slovnice, „ročnih“ slovarjev itd. Sicer pa je jezikoslovje sestav vseskozi teoretičnih ved, torej ved, ki imajo kakor matematika, naravoslovje, psihologija itd. svoj glavni

smoter neposredno v sebi in ne v kakih drugih „praktičnih“ pojavih. Seveda more imeti in ima napredek raznih jezikoslovnih disciplin tudi razne praktične posledice (n. pr. narodno prebujenje, ljubezen do materinskega jezika itd.), a vse te posledice in vsi tozadevni smotri ne tvore življenskega pogoja za jezikoslovje: pravi jezikoslovec se bo zanimal za svoje probleme brez ozira na vse praktične posledice, dočim bo „medicino“, ki nima smotra n. pr. profilakse, zdravljenja ..., „tehniko“, ki nima smotra n. pr. zidanja stavb, strojev ... itd., smatral vsakdo za neko *contradictio in adjecto*. Če pa je temu tako, t. j. če spadajo jezikoslovne discipline med teoretične, samosmotrene znanosti, ki se določajo v prvi vrsti ravno po svojem predmetu, se vsiljuje s tem večjo močjo iznova vprašanje, odkod tedaj toliko različnih jezikoslovnih ved, če je vsem predmet — jezik? Le eno razliko med znanostmi še imamo, ki je — z gotovimi pridržki — tudi neodvisna od razlike v predmetu dotičnih znanosti: Ta razlika se tiče znanstvene metode. Moremo pa reči, da se n. pr. glasoslovje loči od debloslovja —, oblikoslovje od skladnje —, slovanska filologija od indogermanistike — itd. *le v metodi* izsledovanja sicer v vsakem oziru le enega in istega predmeta? Nasprotno pač vsakdo brez posebnega jezikoslovnega znanja kmalu uvidi, da je razlika med posameznimi jezikoslovnimi disciplinami v prvi vrsti *predmetno* utemeljena, da n. pr. indogermanist nazadnje vendar nekaj drugega raziskuje nego slavist, slovničar nekaj drugega nego literarni historik itd. Napram tem dejstvom ne preostane nič drugega, nego da se obrnemo neposredno k našemu zgorajšnjemu vprašanju, ki se v obliki enega vedoslovno-jezikoslovnega problema glasi zdaj takole: Predmet jezikoslovju je jezik, vendar se razne jezikoslovne vede med seboj razlikujejo v prvi vrsti ravno po svojih predmetih. Kakšni pa so ti med seboj različni predmeti napram jeziku kot enemu in skupnemu predmetu vseh jezikoslovnih ved?⁴

⁴ Tradicijsko vedoslovje seveda sploh ne vidi v tem vprašanju kakega „problema“. rešujoč ga n. pr. na ta enostavni način: ta jezikoslovna panoga govori o tem, ona o onem jeziku itd., torej govori vsaka jezikoslovna veda o specifično svojem, vse jezikoslovje pa ravno zato zopet o enem in istem predmetu „jezik“. Kako nezadostna in plitva je ta rešitev našega vprašanja, kaže n. pr. že sledeča misel: sličnost (sorodnost) med jeziki je gotovo nekaj drugega nego ti jeziki; če govori kdo o tej sličnosti, ne govori torej pravzaprav o dotičnih jezikih, še manje o „jeziku“ sploh. In če govori, v katerem zmislu so tedaj dotični jeziki obenem *predmet* njegovega spoznavanja? Ali, da se izrazim

Povoljna rešitev tega vprašanja bo nas gotovo privedla za bistven korak naprej v našem prizadevanju, da določimo podrobneje mesto fenomenologije jezika v okviru jezikoslovja: če se nam posreči, najti splošne predmetne zakone, na katerih temeljé predmetne razlike med posameznimi jezikoslovnimi vedani kljub njih omenjenemu „enemu skupnemu predmetu“, tedaj se nam morajo tudi kmalu pojaviti vidiki za koncepcijo fenomenologije jezika kot nove jezikoslovne vede, ako dandanašnje jezikoslovje tako koncepcijo sploh še dopušča.

II. O predmetu znanosti sploh in jezikoslovja posebej.

Jasno pa je, da očituje naš zgorajšnji problem le en poseben slučaj nekega splošno vedoslovnega zakona; poleg jezikoslovja se nahaja cela kopica drugih znanosti, o katerih je tudi reči, da imajo na eni strani vse neki skupni predmet, da pa se na drugi strani vendar razlikujejo med seboj v prvi vrsti v predmetu in ne le v metodičnem ali smotrenem oziru: treba le misliti na vse *naravoslovne*, vse *prirodopisne*, vse *psihološke* panoge itd. Vidi se, da je eksaktna rešitev zgorajšnjega jezikoslovnega problema možna le na temelju splošnega vedoslovja in da zahteva ta rešitev v prvi vrsti rešitev tega splošno vedoslovnega vprašanja: odkod izhajajo „predmetne“ razlike znanosti, ki govore na drugi strani o enem in istem „predmetu“? Da odgovorimo na to vprašanje, pa moramo najprej odgovoriti na vprašanje, kaj je znanost sploh in kaj smatramo in moremo le smatrati za predmet znanosti sploh.

Kdor nekaj znanstveno raziskuje, ta vsekako nekaj spoznava ali vsaj skuša spoznavati; brez spoznavanja si ne moremo misliti znanosti: kjer znanost, tam spoznavanje. Da je spoznavanje najbistvenejši moment v znanosti, kažejo tudi najboljše vse znanosti par excellence, t. j. vse zgoraj omenjene teoretične ali samosmotrene znanosti. O znanostih te vrste, n. pr. o naravoslovju, jezikoslovju, psihologiji itd. velja, da imajo svoj smoter *same v sebi*; kaj pa se pravi to drugega, nego da leži smoter teh znanosti neposredno n. pr. v dotičnem „naravoslovnem“, „jezikoslovnem“, „psihološkem“ *spoznavanju* itd.? Iz tega sledi neposredno, da velja vsaj z gotovimi pri-

brez ovinkov: tradicijska rešitev našega problema ne odgovarja na vprašanje, kaj je — kakor sploh tako v vsakem posebnem slučaju — pravi in zadnji predmet dotičnega „jezikoslovnega“ spoznavanja. Le eksaktna določitev tega predmeta pa omogoča eksaktno razpredelitev vseh jezikoslovnih panog.

držki enačba: znanost = spoznavanje. Ti pridržki se tičejo dejstva, da moremo v pravem pomenu besede spoznavati tudi že tam, kjer se še ne more govoriti o znanosti, namreč v vsakdanjem življenju. Da tudi v vsakdanjem življenju spoznavamo, ni dvoma: šetaje se po cesti, spoznavam, da je pokrajina pred menoj gorata, spoznavam, da se tam daleč na zahodu nahaja neko jezero, spoznavam, da je nebo nad menoj brez vsakega oblačka itd. O vseh teh spoznavanjih, ki in v kolikor se vrše v vsakdanjem življenju, pa velja vseskozi, da se vrše prvič le pod najraznejšimi trenutnimi pogoji (šetanje po cesti, gledanje v to stran, sestanek s to osebo, trenutno „vreme“ itd.), torej brez metode in drugič ne pod vidikom spoznavanja nekega več ali manj ostro določenega predmeta. Šele v znanosti se goje ta spoznavanja neodvisno od takih trenutnih vsakdanjih pogojev, torej metodično in z izrecnim ozirom na ta in ta več ali manj določen predmet teh spoznavanj. Iz tega sledi, da tvore v znanosti nako-pičena spoznavanja en *organičen* sestav, ki mu kot takemu odgovarja na predmetni strani znanosti več ali manj ostro določen predmet teh spoznavanj. Naša zgorajšnja enačba velja torej tudi napram vsakdanjemu spoznavanju vsaj v tej obliki: znanost = organičen sestav spoznavanj.⁵

Ce je vsaka znanost v bistvu nazadnje neki sestav spoznavanj, tedaj je tudi predmet znanosti istoveten s predmetom teh spoznavanj. Naše zgorajšnje vprašanje, kaj je predmet znanosti, je torej v gotovem zmislu isto z vprašanjem, kaj je predmet spoznavanja, in zahteva v prvi vrsti podrobnejšo določitev spoznavanja samega. Kaj je spoznavanje, bom z večjo jasnostjo mogel določiti šele tekom

⁵ Vse drugo je za bistvo znanosti kot tako v resnici le postranskega pomena. Semkaj spadajo n. pr. vsi *spisi*, v katerih se dotična znanost „nahaja“. Znanost kot taka ne obstoji v teh spisih, temveč le v metodičnem nepretrganem znanstvenem *mišljenju* dotičnih znanstvenikov kakor se tudi faktično nahajajo dobe, katerih znanosti stoje z istočasno literarno plodovitostjo docela v obratnem razmerju. Znanstvena „literatura“ je le zunanje, fizično — in v tem zmislu seveda velevažno — sredstvo n. pr. za ohranjenje znanstvene kontinuitete znanstvenikov iz raznih časov. — Ravnotako ne pozabljam z zgornjo definicijo znanosti dejstva, da so seveda tudi „znanstveniki“ kot taki podvrženi raznim *zmotam*. Te zmote se ne tičejo dotične znanosti, temveč le dotičnih človeških oseb in na sebi tudi ne spadajo v dotične znanosti, čeprav jih človek, dokler jih kot takih (kot „zmote“) ne spozna, prišteva dotičnim znanostim; sicer pa dokazuje posredno to tudi okoliščina, da izgine vsaka „zmota“ takoj iz „znanosti“, kakor hitro jo kdo kot tako dokaže.

izvajanj v prvem delu tega spisa. Za zdaj zadošča misel, da je vsako spoznavanje psihičen predmet, psihičen akt, *poseben doživljaj*, katerega mesto med drugimi doživljaji morem s pomočjo psihološke terminologije določiti najboljše in najtočneje z enačbo: spoznavanje je razvidna trditve.⁶ Trditve je doživljaj, ki se da psihološko ostro določiti in omejiti napram drugim doživljajem. Tudi o tem morem govoriti podrobno šele tekom prvega dela; v tem stiku pa zadoščajo gotovo te misli. Trditve je doživljaj prvinskega značaja, neka psihična prvina, ki je v toku doživljanja sicer spojena z marsikaterimi drugimi doživljaji, ki pa se v svojem zadnjem bistvu nikakor ne da reducirati na te druge doživljaje. Ta absolutno prvinski element vsake trditve pa vključuje v sebi najmanjše dvoje momentov: 1.) psihični moment prepričanja in 2.) psihični moment afirmacije (v afirmativni trditvi, n. pr. *človek je umrjoch*) ali zanikanja (v nikalni trditvi, n. pr. *zmajev ni*). O prvem momentu vsake trditve (o prepričanju) je dalje reči, da ima stopnje, limitujoč navzdol do 0; temu odgovarjajo že v vsakdanjem govoru izrazi kakor: trdno, slabo, manjše ... prepričanje. Da se mora pri trditvi poleg afirmacije ali zanikanja govoriti še o posebnem momentu prepričanja, sledi iz tega, ker imamo glasom samoopazovanja poleg trditve druge doživljaje, ki so tudi v vsakem slučaju ali afirmativni ali nikalni, toda načeloma brez (bodisi „velikega“ ali „majhnega“) prepričanja; semkaj spadajo doživljaji, ki jih že vsakdanji človek naziva „same“ ali „čiste“ misli, n. pr. moja misel: jaz *sem* milijonar, ali obratno milijonarjeva misel: jaz (= ta milijonar) *nisem* milijonar itd. Te „čiste“ misli, ki jih v zmislu poznejših izvajanj imenujem *acpustitve* (Annahmen⁷), pa kot take še niso trditve. Zgoraj orisana trditve (prepričanje + afirmacija, oziroma zanikanje) pa se kot taka še ne more imenovati spoznavanje; trditve morejo biti n. pr. tudi „napačne“ ali „neresnične“, v katerem slučaju jih ne bo nikdo istovetil s spoznavanjem. Da postane trditve spoznavanje, mora k zgoraj omenjenemu, za vsako trditve obligatoričnemu kompleksu: prepričanje + afirmacija ali zanikanje pristopiti še tretji *psihični* moment, namreč evidenca, oziroma razvidnost. Šele doživljaj razvidne trditve

⁶ Isto uče A. Meinong, A. Höfler, St. Witasek, tudi Fr. Brentano i. dr. Izraz trditve mi služi torej odslej kot terminus technicus za doživljaje, ki jih naziva n. pr. Latinec „iudicia“, Nemec „Urteile“ itd.

⁷ Izraz A. Meinonga, ki je bil prvi opozoril na samolastno strukturo teh doživljajev (primerjaj A. M.: *Über Annahmen*, 2. izd. 1910.).

(razvidnost + prepričanje + afirmacija ali zanikanje) tvori psihološko jedro vsakega spoznavanja. Kdor nekaj v omenjenem zmislu razvidno trdi, ta nekaj spoznava in narobe: spoznavanje in razvidna trditev je torej eno in isto. Tudi razvidnost ima stopnje in limituje navzdol do 0; treba je ločiti „razvidnost izvestnosti“ (n. pr. v trditvi: $2 \times 2 = 4$) in „razvidnost večje ali manjše verjetnosti“ (n. pr. v trditvi meteorologa: jutri ne bo dežja).⁸

Ta določitev spoznavanja pa nas vede tudi za bistven korak naprej z ozirom na naše vprašanje po predmetu spoznavanja, ki je zdaj istovetno z vprašanjem, kaj je predmet razvidne trditve. Na prvi pogled bi človek seveda mislil, da v tem oziru sploh ni nobenih mej in da more biti predmet spoznavanja sploh vse, „kar je in kar ni“. Če je ločiti med razvidno afirmacijo in razvidnim zanikanjem, tedaj se zdi pač nemogočno misliti, kateri predmet sploh iz vesoljstva predmetov bi naj ne mogel biti, oziroma ne mogel postati predmet spoznavanja. In vendar se pri natančnejšem pogledu na naš slučaj vsili kmalu markantna tozadevna razlika, ki je obenem fundamentalnega pomena za vse vedoslovje. Ta razlika se ne tiče samo spoznavanja, temveč trditve sploh. Kaj je predmet trditvam, n. pr. ta miza je zelena, ta gora ni visoka, Triglav je (biva), Martina Krpana ni itd.? Zastopnik tradicijske logike bo na to odgovoril: ta miza, ta gora, Martin Krpan, Triglav itd. Ni pa težko pokazati, da je ta odgovor vsaj skrajno nejasen in nenatančen. Ali sploh morem *trditi* predmete kakor miza, gora, Triglav...? Seveda trdim z vsako trditvijo *nekaj*, vsaka trditev ima *svoj* predmet, *ta* predmet pa ni ne miza in ne barva, ne gora in ne oblika, nikdar ne morem trditi teh in sličnih predmetov: vselej trdim in morem trditi le *nekaj o* teh predmetih. Vidi se, da se le-ta „nekaj o“ (teh predmetih) more

⁸ Le zaradi večjega pojasnila teh psiholoških razlik omenim, da moj učitelj A. Meinong v doživljaju trditve ne loči omenjenega „prepričanja“ kot *posebnega* psihičnega momenta od afirmacije in zanikanja, temveč da mu je trditev istovetna z afirmativnim ali nikalnim prepričanjem. Temu mnenju ne morem slediti: „prepričanje“ je *isto* v afirmativni in nikalni trditvi in stoji kot tako torej sploh *izven* tega nasprotja. Kdor trdi enkrat, da A *je*, drugič da A *ni*, ni v prvem slučaju „afirmativno“ prepričan, da A *je*, in ne v drugem „nikalno“, da A *ni*, temveč njegovo prepričanje je v obeh slučajih eno in isto enostavno, vsako pozitivnost ali negativnost izključujoče „prepričanje“, da A *je*, oziroma da A *ni*. Torej pa je afirmacija, oziroma zanikanje poseben moment v trditvi, ki ni morda le neka *lastnost* prepričanja in narobe. Natančneje govorim o tem šele v prvem delu.

nazivati pravi in neposredni predmet vsake trditve. V čem ta „nekaj o“ (nečem) nazadnje obstoji, je jasno iz zgorajšnjih primerov. S trditvijo, n. pr. ta miza je zelena, ne trdim ne te mize in ne barve zelen, temveč le: miza *je zelena*, oziroma *zelenost* te mize; podobno trdim v drugih slučajih, n. pr. le: ta gora *ni visoka*, oziroma *ne-visokost* te gore; le: Triglav *je*, oziroma *bivanje* (eksistenco) Triglava; le: Martina Krpana *ni*, oziroma *ne-bivanje* (ne-eksistenco) Martina Krpana itd. Pri vsaki trditvi moramo torej ločiti najmanje po dvojce med seboj se bistveno razlikujočih predmetov, izmed katerih spada prvi med predmete kakor: miza, gora, človek, barva, število, trikot..., drugi pa med predmete kakor: — je —, — ni —, — je zelen, — ni zelen..., nadalje seveda tudi med predmete kakor: — živi (= — je + — je tak in tak), — *ne* živi (= — ni + — ni tak in tak), — leti (= — je + — je tak in tak), — *ne* leti (= — ni + — ni tak in tak) itd. Za te gori omenjene druge predmete rabim izraz *dejstvo*, ki mi v zmislu zgorajšnjih izvajanj služi odslej kot „terminus technicus“ za pravkar splošno orisane *prave* in *neposredne predmete* trditev.⁹

Za prave in neposredne predmete trditev. Vidi se namreč kmalu, da ima v gotovem zmislu prav tudi tradicijska logika, ki šteje med predmete trditev n. pr. mizo, kamen, trikot, barvo itd. Če trdim n. pr., da je ta miza zelena, trdim seveda neposredno le *nekaj* o mizi, torej *dejstvo*: miza je zelena; toda v kolikor se ta nekaj ali to dejstvo tiče ravno te mize in ne kakega drugega predmeta, oziroma v kolikor trdim ravno nekaj o tej mizi in ne n. pr. nekaj o rastlini, morju itd., se določa v predmetnem oziru ta trditev vendar vsaj tudi po predmetu: „ta miza“ kakor tudi po predmetu: „barva“ (te mize), tako da moramo v nekem zmislu tudi predmet: „ta miza“ smatrati za „predmet“ te trditve. V katerem zmislu pa to velja, kaže nekaj natančnejši pogled na trditev sploh in na njen

⁹ A. Meinong naziva te predmete „Objektive“; primerjaj osobito: Über Annahmen, 2. izd. 1910. in Über Möglichkeit und Wahrscheinlichkeit, 1915. Meinongov „Objektiv“ odgovarja približno nemškemu „Sachverhalt“, za kar služi meni izraz „dejstvo“. Z ozirom na to pa, da sem, razvijajoč naprej misli svojega učitelja, trčil na razne sporne točke, je za razumevanje vseh sledečih izvajanj merodajen le zgorajšnji splošni in sledeči podrobnejši oris „dejstva“. To velja podobno še v večji meri za ves psihološko-spoznavnoteoretični podstav fenomenologije jezika v prvem delu. — Podrobno hočem o teh mislih razmotrivati v bodočih razpravah.

neposredni predmet. Kdor trdi n. pr., da je ta miza zelena, doživi neobhodno mimo te trditve najmanj še *predstavo* te mize. Ta predstava je bistveno drug doživljaj nego dotična trditev: dočim je vsaka trditev (kakor smo videli) afirmativna ali nikalna, stoji vsaka predstava izven tega nasprotja; predstavo te mize... morem nadalje doživeti brez vsake trditve o tej mizi... Kar velja o trditvi, da je ta miza zelena, pa velja mutatis mutandis tudi o vsaki drugi trditvi. Kakor ne morem ničesar trditi o tej mizi brez predstave te mize, tako zahteva tudi trditev nečesa o gori predstavo gore, nečesa o Triglavu predstavo Triglava, nečesa o Martinu Krpanu predstavo Martina Krpana itd. Vsaka trditev (sploh vsaka misel) zahteva še drug doživljaj kot svojo *neobhodno* „psihološko podlago“ (psychologische Voraussetzung). Če sem zgoraj rekel, da je neposredni predmet trditve n. pr.: ta miza je zelena, dejstvo: ta miza *je zelena*, morem zdaj reči, da je v tem dejstvu tudi „ta miza“ neposredni predmet, a ne naše trditve, temveč neobhodne psihološke podlage te trditve, torej *predstave* te mize; kakor trdim z omenjeno trditvijo neposredno le dejstvo: miza *je zelena*, tako neposredno si z omenjeno psihološko podlago te trditve, s predstavo te mize predstavljam predmet: *ta miza*. Ker velja to podobno za vse druge slučaje te vrste, sledi: predmeti, ki jih smatra tradicijska logika za oblatorične predmete trditev in misli sploh, so pravzaprav le predmeti psiholoških podlag teh trditev, oziroma misli in le potom teh podlag (predstav), torej posredno nekako obenem predmeti dotičnih trditev in misli sploh. Še v jasnejši luči pa nam pokaže ta zaključek kratek pogled na neposredni predmet trditev, na dejstvo. Kakor je vsaka trditev nečesa obenem trditev *o nečem*, tako je tudi vsako dejstvo po svoji naravi obenem dejstvo *o nečem*, česar se „tiče“, na čemur „visi“, „sloni“ ali „temelji“. Dejstvo: miza je zelena — „sloni“ po svoji notranji naravi na predmetih „miza“ in „zelena barva“, istotako dejstvo: miza ni zelena; dejstvo: Triglav je — na predmetu „Triglav“, dejstvo: Martina Krpana ni — na predmetu „Martin Krpan“ itd. Da pa predmetov, kakor miza, barva, Triglav, človek, kamen... ne smemo istovetiti s katerimikoli dotičnimi dejstvi, dokazujejo tudi te misli. Kakor je vsaka trditev (in misel sploh) ali afirmativna ali nikalna, tako je tudi vsako dejstvo (= predmet trditve) ali *pozitivno* ali *negativno* (— *je* ali — *ni*, — *je tak* ali — *ni tak*): naši predmetni temelji dejstev (miza, človek, barva...) stoje po

svoji naravi *izven tega* nasprotja. Kakor bomo kmalu videli, je nadalje le o dejstvu reči, da je *istinito* ali *neistinito*: omenjeni predmetni temelji dejstev stoje izven tega nasprotja. Te predmete, ki niso dejstva, temveč kvečjemu le „temelji“ dejstev, bom v teku mnogo poznejših izvajanj, da jih zunanje ločim od dejstev, imenoval *osnove* ali vsaj *osnovne* predmete. Vsako dejstvo sloni po svoji naravi nazadnje na enem ali več takih osnovnih predmetih. V tem intuitivno razvidnem predmetnem zakonu tiči tudi zadnji razlog za zgoraj omenjeno psihološko zakonitost, da zahteva vsaka misel druge doživljaje kot svojo psihološko podlago: če sloni vsako dejstvo po svoji naravi najmanj na enem osnovnem predmetu kot na svojem temelju, tedaj mora tudi vsaka misel, t. j. vsaki doživljaj, ki mu je dejstvo neposredni predmet, sloneti najmanj na enem drugem doživljaju (predstavi), ki mu je neposredni predmet dotični temelj (osnova) tega dejstva. S tem zakonom pa je obenem izluščen edinomožni pravi zmisel vsakdanjega in tradicijskega pojmovanja „miselskega predmeta“: pravi, neposredni in v tem zmislu edini predmeti trditev in misli sploh so le dejstva; kar smatra tradicija za predmete trditev, so osnovni predmeti in le kot neobhodni temelji dotičnih dejstev posredno obenem „predmeti“ dotičnih trditev, neposredno in v pravem zmislu besede pa le predmeti „psiholoških podlag“ teh trditev.

III. Nadaljevanje.

Od predmeta trditve in misli sploh pa vede le en korak do predmeta spoznavanja. Tudi spoznavanje je v svojem psihološkem jedru trditev, ki se razlikuje od trditve sploh le v tem, da ji v zmislu izvajanj v prejšnjem odstavku pripada še moment razvidnosti. Kar velja torej o trditvi sploh, velja tudi o spoznavanju kot posebnem slučaju trditve. V soglasju s tem zaključkom je takoj razvidno, da moremo vselej tudi le *nekaj* o predmetih kakor miza, gora, človek, število, trikot itd. spoznavati; kakor pri trditvi sploh, tako ne morejo tudi tukaj zgoraj orisani osnovni predmeti nikdar nastopati kot neposredni predmeti spoznavanja. Če spoznam (= razvidno trdim) n. pr., da je ta miza lesena, da sestaja ta gora iz granita, da Triglav je, da Martina Krpana ni, $2 \times 2 = 4$, da ima trikot 180° itd., tedaj si moram tudi tukaj v vsakem slučaju v prvi vrsti *predstavljati* dotične osnovne predmete: miza in les, gora in granit, Triglav, Martin Krpan, 2 in 4, trikot in stopinja; tudi tukaj je reči, da so

omenjene osnove pravi in neposredni predmeti le dotičnih predstav, t. j. psiholoških podlag dotičnih spoznavanj (= razvidnih trditev). In čeprav tradicija nekako neprisiljeno meni, da so ti osnovni predmeti obenem „predmeti“ spoznavanja, moremo z ozirom na nam dozdaž že znane psihološke in predmetne razlike vendar kmalu uvideti, da v eksaktnem pomenu besede nima zmisla govoriti o spoznavanju predmetov kakor: miza, gora, Triglav, Martin Krpan itd. (*te predmete si le predstavljamo*), temveč da v vsakem slučaju spoznavamo in spoznamo neposredno zopet le *dejstva* kakor: miza *je lesena*, gora *je iz granita*, Triglav *je*, Martina Krpana *ni* itd.

Do sem torej ni razlike med trditvijo sploh in spoznavanjem; dejstva so tudi edini pravi predmeti spoznavanja, dočim služijo tradicijski „predmeti“ spoznavanja le kot predmetni temelji teh dejstev. Spoznavanje pa ni trditev sploh, temveč le razvidna trditev, iz česar sledi, da se mora tudi dejstvo *kot predmet spoznavanja* nazadnje v isti meri razlikovati od dejstev *kot predmetov katerekoli trditve*. To razliko najdemo kmalu, če pomislimo, da tvori spoznavanje vsekako v „logičnem“ zmislu najvišjo in najboljšo stopnjo trditev. Vpraša se, če očitujejo to razliko tudi dejstva, t. j. če nahajamo tudi dejstva, ki tvore kot taka „najvišjo in najboljšo“ stopnjo dejstev sploh. Vsakdo uvidi, da spadajo semkaj dejstva kakor: $2 \times 2 = 4$, trikot ima 180° , zemlja se vrti okrog solnca, Sokrat je bil filozof, Martina Krpana ni itd. in da so ta dejstva „dejstva *καὶ ἐξοχήν*“ vsled one svoje posebne lastnosti, po kateri se tako „ugodno“ razlikujejo od drugih dejstev (predmetov drugih eventualnih trditev) kakor: $2 \times 2 = 5$, trikot ima 100° , solnce se vrti okrog zemlje, Sokrat je bil tepec, Martin Krpan je „zgodovinska“ oseba itd. *Istinitost je torej ona predmetna lastnost*, ki dviga — pripadajoč gotovim dejstvom — ta dejstva podobno nad vsa druga dejstva kakor na psihiški strani razvidnost gotove trditve (spoznavanja) nad vse druge trditve. Vsa dejstva se torej dele v istinita dejstva in neistinita dejstva. Razmerje istinitega dejstva k spoznavanju je pri tem to, da ima vsako spoznavanje (= razvidna trditev) kot svoj predmet *izključno le* istinito dejstvo, dočim more biti dejstvo, ki je predmet nerazvidni trditvi, kot tako na sebi istinito ali neistinito. Kdor je n. pr. tekoni te vojske *le* iz raznih osebnih razlogov, torej nazadnje nerazvidno trdil, da bo zmagala ententa, ta je kljub tej nerazvidnosti trdil že tedaj (istinitost ni vezana na *čas*!) istinito dejstvo, a ni ga spoznal. Ker moremo trditve, ki so jim predmeti

istinita dejstva, imenovati *resnične* trditve, je glede spoznavanja tudi reči: vsako spoznavanje je že po svoji notranji (psihiški) naravi, torej „notranje“ resnično, dočim so nerazvidne trditve v najboljšem slučaju le „zunanje“ resnične, t. j. ne vključujejo *kot take* istinitosti dotičnih dejstev. Glede spoznavanja in njegovega predmeta morem potemtakem sklepno ugotoviti tole: spoznavanje je svojevrstni doživljaj, namreč razvidna trditev, ki zahteva v vsakem slučaju eden ali več drugih doživljajev (n. pr. predstav) kot svojo „psihološko podlago“; pravi predmeti spoznavanja so le „istinita dejstva“, dočim so predmeti spoznavanja v zmislu tradicije, torej „osnovni predmeti“, le pravi predmeti psiholoških podlag spoznavanja na eni in le predmetni temelji „spoznavnih predmetov“, t. j. istinitih dejstev na drugi strani.¹⁰

Iz vseh teh izvajanj je posneti, da je treba bistvene korekture vsakdanjega in tradicijskega pojmovanja predmeta: to pojmovanje je vseskozi nejasno in preozko. Že zdaj vemo, da je ločiti med osnovnimi predmeti in dejstvi, med dejstvi pa istinita in neistinita dejstva in da brez vpoštevanja teh predmetnih razlik ni možno doznati zadnjega bistva trditev sploh in spoznavanja posebej, torej pa tudi ne zadnjega bistva znanosti, ki se nam je bila že v prejšnjem odstavku izkazala kot organičen sestav spoznavanj. To bistvo znanosti se tiče zdaj njenega predmeta, ki dopušča v zmislu zgorajšnjih izvajanj strogo in nepremakljivo definicijo. Če je namreč pravi predmet spoznavanja le istinito dejstvo, tedaj je tudi pravi predmet znanosti kot organičnega sestava spoznavanj le *organičen sestav istinitih dejstev*. Moja definicija znanosti se torej glasi: znanost je organičen sestav spoznavanj, ki mu odgovarja na predmetni strani te znanosti organičen sestav istinitih dejstev kot predmetov teh spoznavanj. Da postane ta definicija docela jasna, je treba le še natančneje določiti zmisel izraza: „organičen“ sestav istinitih dejstev. Zgoraj smo videli, da sloni vsako dejstvo, torej tudi vsako istinito dejstvo najmanj na enem „osnovnem“ predmetu kot na svojem temelju. V tem stiku pa

¹⁰ Natančnejši oris za vse znanosti velevažnega predmeta: „istinito“ dejstvo sledi šele v prvem delu. Tu opozarjam le še enkrat na zgoraj omenjeno „brezčasnost“ istinitih dejstev. Euklidovi aksiomi, Keplerjevi zakoni itd. ostanejo (kot dejstva!) istiniti, če jih tudi nihče ne pozna. Istinito dejstvo ni danes, jutri ... istinito, temveč absolutno, brez ozira na čas; časovna določila pripadajo le dotičnim temeljem istinitih dejstev (n. pr. solncu, zemlji, človeku ...). O tem zanimivem pojavu bom razpravljal še v drugih spisih.

je važno obratno in tudi aksiomatično razvidno razmerje, namreč, *da sloni na vsakem osnovnem predmetu neskončna obilica istinitih dejstev*. Na predmetu „trikot“ sloni n. pr. dejstvo: *trikot ima 180°* , dejstvo: *trikot je enako- ali različnostranski*, dejstvo: *trikot ni fizičen predmet* itd. in infinitum; na predmetu „človek“ sloni n. pr. dejstvo: *človek je psihofiziško bitje*, dejstvo: *človek misli in čustvuje*, dejstvo: *človek ni neumrjoč* itd. in infinitum; na predmetu „barva“ sloni n. pr. dejstvo: *barva je fizična kakovost*, dejstvo: *barva tvori v vseh svojih variantah trodimenzijski „barven prostor“*, dejstvo: *barva ni stvar* itd. in infinitum. Na vsakem osnovnem predmetu (kakor bomo videli pozneje, na vsakem predmetu sploh) ne sloni torej samo neskončna obilica dejstev sploh, temveč tudi neskončna obilica istinitih dejstev posebej. Skupine medsebojno različnih istinitih dejstev tvorijo potem takem v toliko organične sestave, v kolikor slone na enem in istem osnovnem predmetu, oziroma v kolikor očitujejo en in isti skupni predmetni temelj. Skupino spoznavanj takih, en skupni temelj očitujočih dejstev moremo nazivati znanost *teh dejstev* (ali sestava teh dejstev), oziroma znanost *o njih skupnem temelju*. Iz tega pa neposredno sledi, da so znanosti v predmetnem oziru v prvi vrsti tedaj med seboj različne, če in v kolikor odgovarjajo sestavom istinitih dejstev teh znanosti tudi različni predmetni temelji teh istinitih dejstev.

Šele ta določitev zgorajšnje definicije znanosti nas vede zopet nazaj k našemu splošno vedoslovnemu vprašanju v začetku drugega odstavka, kako si naj razlagamo predmetno razliko dveh ali več znanosti z enim in istim „predmetom“. To vprašanje se glasi zdaj pravzaprav takole: kako si moremo misliti sestave istinitih dejstev, katerim odgovarja na eni strani en in isti skupni temelj vseh tozadevnih istinitih dejstev τ , izmed katerih pa očituje na drugi strani vendar zopet vsak sestav za se po en poseben, vsem istinitim dejstvom *tega* sestava skupen predmetni temelj t_1, t_2, t_3 itd.? V zmislu naših dosedanjih izvajanj o dejstvu pa moremo govoriti o takih sestavih istinitih dejstev le tedaj, če ne vključuje nobenega nasprotja, da slone vsa istinita dejstva, ki slone zase na osnovnem predmetu t_1 , ravnotako vsa istinita dejstva, ki slone zase na osnovnem predmetu t_2 , dalje vsa istinita dejstva, ki slone zase na osnovnem predmetu t_3 itd., kot taka obenem na enem in istem osnovnem predmetu τ . Tako razmerje med τ na eni in $t_1, t_2, t_3 \dots$ na drugi strani pa je osobito od štirih vidikov možno in tudi neštetokrat uresničeno.

Prvič spadajo semkaj vsi slučajji, v katerih tvore omenjeni posebni osnovni predmeti $t_1, t_2, t_3 \dots$ *posameznike*, varijante ali individue splošnega osnovnega predmeta τ . Kakor je tu reči, da spoznava vsakdo, kdor spozna nekaj o takem $t_1, t_2, t_3 \dots$, ipso facto tudi nekaj o odgovarjajočem τ , tako sloni tukaj tudi vsako zase na t_1 ali t_2 ali $t_3 \dots$ sloneče istinito dejstvo ob enem na splošnem τ . Tedaj pa spadajo po tem, kar vemo dozdej o bistvu znanosti, vse znanosti o $t_1, t_2, t_3 \dots$ *predmetno skupaj*, v kolikor slone vsa istinita dejstva *teh* znanosti na enem in istem osnovnem predmetu τ , na drugi strani pa v istem zmislu *predmetno narazen*, v kolikor slone istinita dejstva znanosti o t_1 zase na t_1 , istinita dejstva znanosti o t_2 zase na t_2 , istinita dejstva znanosti o t_3 zase na t_3 itd. Vsakdo uvidi, da spada iz teh razlogov nujno predmetno narazen in vendar zopet skupaj vsa obilica n. pr. „prirodopisnih“, „psiholoških“, „jezikoslovnih“ ved itd., v kolikor se tičejo istinita dejstva teh ved n. pr. različnih posebnih „fiziških predmetov“ (cvetka, kamen, zemlja...), a s tem ob enem „fiziškega predmeta“ (zunanje narave) sploh, n. pr. različnih posebnih doživljajev (predstava, misel, čustvo...; odraslega človeka, otroka...), a s tem ob enem duševnosti sploh, n. pr. raznih jezikov (slovanski, romanski, germanski...; to, ono, prejšnje, sedanje narече...), a s tem obenem jezika sploh itd.

Drugič spadajo semkaj vsi slučajji, v katerih tvore osnovni predmeti $t_1, t_2, t_3 \dots$ *lastnosti*, splošno *momente* na osnovnem predmetu τ . Tudi kdor govori nekaj o lastnosti x nekega predmeta O kot taki, govori s tem vsaj posredno nekaj o tem predmetu O; istinita dejstva, sloneča na tej lastnosti x kot taki, slone torej tudi na predmetu O kot „nositelju“ te lastnosti. Tedaj pa spadajo ravno vsled nam znanega bistva znanosti vse znanosti o takih $t_1, t_2, t_3 \dots$ *predmetno skupaj*, v kolikor so tudi tukaj vse te znanosti znanosti o enem in istem τ , in iz istih razlogov *predmetno narazen*, v kolikor je vsaka teh znanosti zase znanost o t_1 ali o t_2 ali o t_3 itd. Moderna „geometrija barv“, „geometrija prostora“, foronomija so samostojne in medsebojno različne panoge, v kolikor govore zase o barvi (t_1), o prostoru (t_2) in gibanju (t_3); v kolikor pa so vsi ti osnovni predmeti lastnosti ali momenti ene in iste „zunanje narave“ (τ), spadajo tudi te vede skupaj v velik sestav znanosti o zunanji naravi.¹¹ Na nekih doživljajih nahajamo lastnost ali mioment „resničnosti“; veda o tej last-

¹¹ Kot apriorni pendant naravoslovja v navadnem pomenu besede.

nosti je posebna veda, v kolikor slone njena istinita dejstva ravno na tej lastnosti(t), obenem pa tudi neka „psihološka“ veda (psihološka spoznavna teorija), v kolikor se njena istinita dejstva tičejo tudi duševnosti (τ) kot nositeljice one lastnosti. Večja ali manjša sličnost med jeziki je lastnost teh jezikov, splošno moment na „jeziku“; veda o tej lastnosti je posebna disciplina, obenem pa, v kolikor slone njena istinita dejstva tudi na „jeziku“ kot nositelju te lastnosti, „jezikoslovna“ veda (primerjalno jezikoslovje) itd.

Tretjič pa spadajo semkaj vsi oni slučaji, v katerih so osnovni predmeti t_1, t_2, t_3 itd. *deli*, splošno *komponente* omenjenega osnovnega predmeta τ . Ta slučaj je slučaj svoje vrste in se ne sme istovetiti s pravkar orisanim drugim slučajem, v katerem so t_1, t_2, t_3 itd. lastnosti predmeta τ . Del nečesa ni lastnost tega nekaj in narobe: barva je n. pr. lastnost mize, ne pa del mize; noga, plošča, miznica... so deli mize, a ne njene lastnosti itd. Natančneje bom govoril o tem v prvem delu tega spisa; za zdaj zadošča očitvidna razlika med delom in lastnostjo, da morem govoriti tukaj o nekem posebnem, torej tretjem razmerju med t_1, t_2, t_3 ... in τ , ki je razmerje delov k celoti. Na drugi strani pa velja *mutatis mutandis* tudi tukaj vse, kar sem bil že omenil v prejšnjih dveh slučajih: spoznavanje nečesa o „delu“ celote je tudi obenem spoznavanje nečesa o celoti, na delu celote kot takem sloneča istinita dejstva slone tudi obenem na dotični celoti. Tedaj je tudi tukaj reči, da spadajo vse znanosti o takih t_1, t_2, t_3 ... z ozirom na te osnovne predmete predmetno narazen, z ozirom na τ kot en in isti vsem istinitim dejstvom teh znanosti skupni predmetni temelj pa v nekem višjem zmislu ravnotako predmetno zopet skupaj. Geografija Evrope, Azije, Amerike... (= znanosti o delih površja zemlje) so vse „geografične“ —, somatologija na eni in psihologija na drugi strani ste (kot znanosti o delih „človeka“) n. pr. „antropološki“ —, moderna fonetika, oblikoslovje, skladnja... (kot vede o „delih“ jezika ali govora) nazadnje vse „jezikoslovne“ discipline itd.

Četrtrič pa spadajo končno semkaj vsi taki slučaji, v katerih osnovni predmeti t_1, t_2, t_3 ... niso ne posamezniki (varijante itd.) ne lastnosti in ne deli predmeta τ , a stoje s tem-le vendar v *takem razmerju*, da sloni cela vrsta na t_1, t_2, t_3 ... slonečih istinitih dejstev obenem na predmetu τ in narobe. Kaj tu natančneje mislim, naj pokaže nekaj primerov. „Zgodovinski“ dogodki (vojske, nastanek — razvoj — razpad držav, selitve narodov...) se vrše vedno na nekem mestu zemlje, izvirajo iz posebnosti tega in tega naroda, se zrcalijo

v teh in teh proizvodih jezika itd. Dotične pokrajine, narodi, proizvodi jezika... niso ne posamezniki (individuei itd.), ne lastnosti in ne deli teh zgodovinskih dogodkov; vendar je jasno, da sloni v teh in sličnih slučajih cela vrsta na dotičnih zgodovinskih dogodkih (τ) slonečih istinitih dejstev obenem na dotični zemeljski pokrajini (t_1), na dotičnem narodu (t_2), na dotičnih proizvodih jezika (t_3) itd. in narobe, kakor vključuje tudi vsako natančnejše spoznavanje nečesa o teh dogodkih spoznavanje nečesa o dotičnih pokrajinah, narodih, proizvodih jezika itd. Iz tega je razvidno, zakaj spadajo v zgodovino vsaj kot pomožne panoge po svojem predmetu bistveno druge vede, kakor n. pr. geografija, etnologija, filologija itd.: Ker in v kolikor služijo predmetni temelji dotičnih „geografskih“, „etnoloških“, „filoloških“ dejstev obenem kot predmetni temelji dotičnih „zgodovinskih“ dejstev. Psihični predmeti, t. j. doživljaji so v najraznejših ozirih odvisni od fizioloških procesov; vsakemu doživljaju odgovarja dalje nekaj docela nepsihičnega kot „predmet“ tega doživljaja, različni doživljaji imajo razne predmete, raznim psihološkim zakonom odgovarjajo na predmetni strani razni predmetni zakoni itd. Tudi tukaj niso „telesa“ (= nositelji fizioloških procesov), „predmeti“ doživljajev kakor barve, nam že znana „dejstva“, „vrednote“ itd. kot taki ne posamezniki (individuei), ne lastnosti in ne deli doživljajev in vendar sloni v teh in sličnih slučajih zopet cela vrsta na doživljajih (τ) slonečih istinitih dejstev („psiholoških“ dejstev) obenem na „telesu“ (t_1), na „predmetih“ doživljajev ($t_2, t_3 \dots$) itd., kakor zahteva tudi natančnejše spoznavanje nečesa o doživljajih natančnejše spoznavanje nečesa o „telesu“, o „predmetih“ doživljajev, o „predmetnih“ zakonih itd. Zopet se vidi, da spadajo od psihologije docela različne vede kakor anatomija, fiziologija, moderna „predmetna teorija“ itd. vsaj kot pomožne vede tudi v psihologijo, ker in v kolikor slone njih istinita dejstva obenem tudi na doživljajih kot na svojih temeljih. Marsikatero posebnosti jezika izvirajo iz posebnosti dotičnega naroda, njegove zgodovine, iz splošnih družabnih razmer itd. Na jeziku (τ) sloneča istinita dejstva slone torej v marsikaterem oziru obenem na narodu (t_1), na zgodovinskih dogodkih (t_2), na družabnih oblikah (t_3) itd., vsled česar spadajo iz istega razloga kakor zgoraj v jezikoslovje v marsikaterem oziru tudi etnologija, zgodovina, sociologija, psihologija itd. — Iz navedenih primerov je posneti, da morejo sloneti istinita dejstva (= pravi, neposredni predmeti spoznavanja in znanosti) obenem

na najrazrejših osnovnih predmetih, ki niso medseboj ne posamezniki (varijante itd.) kake vrste, ne lastnosti in ne deli: tudi vsa taka istinita dejstva slone torej na enem in istem predmetu τ , mimo tega τ pa še na raznih drugih osnovnih predmetih t_1, t_2, t_3 itd., ki niso ne individui, ne lastnosti in ne deli predmeta τ . Kakor se torej znanosti takih istinitih dejstev, t. j. znanosti o takih t_1, t_2, t_3 itd. z ozirom na te temelje med seboj razlikujejo, tako spadajo te znanosti tudi tukaj po svojem predmetu zopet skupaj v eno višjo celoto — kot znanosti o enem in istem τ .

S tem so naštetí vsi slučaji,¹² v katerih se more govoriti o različnih sestavih istinitih dejstev, ki jim odgovarjajo na eni strani tudi različni, na drugi strani pa en in isti temelj teh istinitih dejstev. Kakor kažejo navedeni primeri, je s tem tudi eksaktno utemeljena neovrgljiva resnica, da spadajo večkrat „predmetno“ različne, nazadnje sploh vse znanosti „po predmetu“ v eno večjo celoto, nazadnje v organičen sestav vseh znanosti. Ta rešitev našega izhodnega problema skupnosti predmetno različnih znanosti pa nas vede še za bistven korak naprej, ker nam omogoča precej natančno *določitev kriterijev za večjo ali manjšo popolnost kake faktično obstoječe skupine različnih ved*. Če spadajo namreč predmetno različne znanosti skupaj, v kolikor slone istinita dejstva teh znanosti obenem na enem in istem osnovnem predmetu τ , in če obsegajo vse take skupine znanosti o τ zgoraj navedeni četverí slučaji, tedaj moremo nazivati skupino znanosti o τ , t. j. *znanost o τ sploh* kot tako le tedaj popolno, v kolikor faktično razpada: 1.) v znanosti o vseh posameznikih (varijantah, individuih itd.) tega τ , 2.) v znanosti o vseh lastnostih ali momentih tega τ , 3.) v znanosti o vseh delih ali komponentah tega τ in 4.) v znanosti o vseh predmetih, ki niso ne posamezniki, ne lastnosti in ne deli predmeta τ , a stoje z njim vendar v tem razmerju, da se tičejo na njih sloneča istinita dejstva obenem

¹² Seveda le v najsplošnejšem znislú besede. Kakor skušam tukaj nekako prvič eksaktno določiti zadnji razlog takozvane klasifikacije in organizacije ves ved, tako sem si tudi svest tega, da vsebuje vsaki omenjenih četverih slučaje (osobito pa zadnji) razne, se ostro ena od druge ločeče podvrste. Le taka, vse te podvrste upoštevajoča analiza naših četverih slučaje bo mogla razkriti zadnje bistvo takozvanega sestava vseh znanosti. Taka sistematična analiza pa je delo zase, dočim sem se bil zgoraj tozadevno moral omejiti na neposredne potrebe tega spisa. Isto velja podobno za sledečo ločitev med „temeljsko“ in „dejstveno“ popolnostjo znanosti.

predmeta τ . Da me kdo krivo ne razume, je treba še kratkega pojasnila. Popolnost znanosti, o kateri govorimo zdaj, se ne tiče ene posamezne znanosti („panoge“), torej tudi ne tega, kakim in kolikerm istinitim dejstvom naj sledi ta posamezna znanost, ta popolnost se tiče le skupine znanosti, torej tega, *kake in kolikere predmetne temelje* naj vsebujejo istinita dejstva *znanosti* o nečem *sploh*. Zato imenujem *to* popolnost znanosti (popolnost znanosti o nečem sploh) *temeljsko* ali *osnovno popolnost* znanosti.

Poleg temeljske pa je ločiti še drugo popolnost znanosti, ki se tiče vsake posamezne znanosti kot take, oziroma njenega neposrednega predmeta, t. j. istinitih dejstev kot takih. Ta popolnost, ki jo imenujem *dejstveno popolnost* znanosti, stoji torej v najtesnejši zvezi z vprašanjem, *kaka in kolikera istinita dejstva* naj zasleduje vsaka posamezna znanost na nekem ji od temeljske popolnosti dotične skupine znanosti predpisanem osnovnem predmetu. Rešitev tega vprašanja pa zahteva v prvi vrsti odgovor na vprašanje, ali razpada tudi v teku dosedanjih izvajanj orisana predmetna vrsta dejstev v več podvrst in kake so te podvrste. Eno tozadevno razliko najdemo kmalu, če si ogledamo nekaj podrobneje zmisel vsake trditve (misli) sploh. Z vsako trditvijo o predmetu p trdimo ali: da p *je*, oziroma *ni*, ali: *da je p tak in tak*, oziroma da p *ni tak in tak*; ni trditve, ki bi ne spadala v prvo ali drugo teh dveh kategorij ali v obedve skupaj. V prvo kategorijo spadajo očitvidno trditve kakor: Bog *je*, Slovani *so*, Kentaura *ni*, Pesoglavcev *ni* itd., v drugo trditve, kakor: ta miza *je zelena*, — *ni bela*; trikot *ima 180°*, — *nima 300°*; Zupančič *je slovenski pesnik*, — *ni vojskovodja*; jaz *sem Slovenec*, — *nisem Turek* itd., dočim spajajo v sebi obe kategoriji trditve kakor: on *živi* (on *je* + n. pr. on *je psihofizično bitje*), tam *leti* ptica (ptica *je* + n. pr. — ima razprostrte peroti, to in to krajevno določilo...), solnce *sija* (solnce *je* + n. pr. solnce *je svetlo, vroče*...) itd. Ker vključujejo torej trditve zadnje vrste vselej po dvojne zmislov, ki odgovarjajo zase zgorajšnjima dvema kategorijama enostavnih trditev, in so torej pravzaprav že sestavljene trditve, razpadajo v elementarnem zmislu besede vse trditve *in s tem tudi vsi neposredni predmeti trditev*, t. j. *dejstva* v dvojne skupin. O dejstvih prve skupine (= neposrednih predmetih trditev prve skupine) je reči, da so istovetna z enostavnim *nahajanjem* ali *ne-nahajanjem* nečesa (Bog *je*, Kentaura *ni*...); zato se naj zovejo *nahajalna* dejstva. Ena posebnost teh dejstev leži v tem, da so po

svoji naravi *enočlenska*, oziroma da slone le na enem „členu“ svojega bistva kot na svojem temelju (Bog, Kentaur ... Ugovor, da je n. pr. dejstvo: Kentaurov in zmajev ni, tudi nahajalno in vendar dvočlensko, ne velja; ta primer ne izraža enega, temveč dvoje dejstev, namreč dejstvo: Kentaurov ni, in dejstvo: zmajev ni, torej zopet le enočlenska dejstva.) Dejstva druge skupine (= neposredni predmeti trditve druge skupine) so pa istovetna z nekim *takovostnim nahajanjem* ali *ne-nahajanjem* nečesa (*miza je zelena*, *miza ni bela...*); zato naj se zovejo *takovostna* dejstva. Ta dejstva so pa po svoji naravi najmanj *dvočlenska*, t. j. slone kot na svojih temeljih najmanj na dveh „členih“ svojega bistva (*miza — zeleno*, *miza — belo...*). Dasi so vsa dejstva ali nahajalna ali takovostna, moremo izločiti med njimi vendar še eno tretjo skupino, v kolikor ne motrimo dotičnih dejstev kot takih, temveč le z ozirom na njih *razmerje z drugimi dejstvi*. To razmerje je v najznačilnejšem slučaju razmerje *vključevanja* ali takozvane *implikacije*. To razmerje najdemo prvič povsod tam, kjer govori že tradicija o vzroku (causa) in učinku (effectus). Če trdi seljak: *pšenica dobro rase*, *ker* je bilo lepo vreme, — trdi pravzaprav dvoje dejstev, dejstvo: *vreme je bilo lepo* in dejstvo: *pšenica dobro rase*, obenem pa še tretje dejstvo (ki ga izraža jezik n. pr. z veznikom „ker“), namreč dejstvo: *prvo dejstvo (vreme je bilo lepo) „vključuje“ drugo dejstvo (pšenica dobro rase)*. Če imenujem prvo dejstvo D_1 , drugo dejstvo D_2 , tedaj je reči: neposredno predmetno jedro „vzročne“ trditve našega seljaka obstoji v tem, da trdi ta seljak dejstvo D_2 kot „*vključevanca*“ (implicatum) dejstva D_1 , oziroma dejstvo D_1 kot „*vključevalca*“ (implicans) dejstva D_2 . Če smatra torej v našem slučaju tradicija (osnovni) predmet „lepo vreme“ kot *vzrok* (osnovnega) predmeta n. pr. „bujna pšenica“ in ta zadnji predmet kot *učinek* prvega, je vse v redu — a le s to korekturo: predmet „lepo vreme“ in s tem vsak osnovni predmet sploh more v našem in v vsakem drugem slučaju nastopati kot „vzrok“ le, v kolikor sloni na njem neko „vključevalno“ dejstvo, *torej le kot predmetni temelj „vključevalnih“* —, predmet „bujna pšenica“ in ž njim vsak osnovni predmet sploh more v našem in v vsakem drugem slučaju nastopati kot „učinek“ le, v kolikor sloni na njem neko „vključevano“ dejstvo, *torej le kot predmetni temelj „vključevanih“ dejstev!* Isto razmerje pa najdemo tudi povsod tam, kjer govori že tradicija o razlogu (ratio) in posledici (consequentia). Če kdo n. pr. „*sklepa*“:

fiziški predmeti so prostorno raztežni, ta predmet je prostorno raztežen, „torej“ je ta predmet fiziški predmet, ta doživi pravzaprav najmanj troje trditev, ki jim v zmislu dosedanjih izvajanj odgovarja tudi troje neposrednih predmetov, troje dejstev, in sicer dejstvo D_1 : fiziški predmeti so prostorno raztežni, dejstvo D_2 : ta predmet je prostorno raztežen in dejstvo D_3 : ta predmet je fiziški predmet; tudi tukaj se vidi, da obstoji predmetno jedro psihične nijanse omenjenih treh trditev, ki ga izraža jezik n. pr. z veznikom „torej“, le v vključevalnem razmerju omenjenih treh dejstev, oziroma v tem, da trdi tako sklepač o oseba dejstvu D_1 in D_2 kot „vključevalca“ dejstva D_3 ali dejstvo D_3 kot „vključevančca“ dejstev D_1 in D_2 . Ta primer, ki velja za vse slučaje „sklepanja“ sploh, jasno kaže, da tradicijska logika krivo tolmači dotične misli kot medsebojne „razloge“ in „posledice“: v tem in v vseh drugih slučajih ne „sledi“ misel (trditev) iz misli, temveč le dotično dejstvo (dotična dejstva) iz drugega dejstva (drugih dejstev), torej le neposredni predmet misli M_a iz neposrednega predmeta misli M_b , v kolikor vlada med temi predmeti (dejstvi) razmerje vključevanja. Da, pri natančnejšem pogledu morem po tem enem in istem vidiku vse semkaj spadajoče slučaje strniti z zgoraj omenjenimi, kjer govori tradicija posebej o vzroku in učinku. Tudi tam, kjer moremo osnovni predmet P kot temelj vključevalnega dejstva D imenovati „vzrok“, osnovni predmet P_1 kot temelj dotičnega vključevanega dejstva D_1 pa „učinek“, sledi dejstvo D_1 iz dejstva D , oziroma je dejstvo D razlog dejstva D_1 in dejstvo D_1 posledica dejstva D . (Vreme in pšenica sta v zgorajšnjem primeru vzrok in učinek; dejstvo: bilo je lepo vreme, je pa tudi tukaj „razlog“ za dejstvo: pšenica dobro rase, zadnje dejstvo tudi tukaj „posledica“ prvega itd.). Kjer je vzrok in učinek, tam je tudi razlog in posledica, a ne narobe; dočim so „vzrok“ in „učinek“ le neki (realni!) osnovni predmeti kot temelji nekih vključevalnih in vključevanih dejstev (bivanja = eksistence), se striktna definicija razloga in posledice zdaj glasi: razlog je vsako vključevalno dejstvo kot tako, posledica vsako vključevano dejstvo kot tako; razlog = implicans, posledica = implicatum.¹³

¹³ Gori orisani pojem implikacije se — toda v bistveno ožjem zmislu besede — najde prvič pri matematikih kakor Russell, Schröder i. dr. Meni pa služi ta pojem za razlog in posledico sploh. Primerjaj s tem A. Meinong: Zum Erweise des allgemeinen Kausalgesetzes, Dunaj 1918. Mimogrede omenim tukaj, da me v tem spisu (str. 100 sl.) nahajajoča se polemika mojega

Če so nam torej razpadla zgoraj vsa dejstva na sebi in kot taka v *nahajalna* in *takovostna* dejstva in če je med njimi, kakor vidimo zdaj, z ozirom na njih najznačilnejše medsebojno razmerje še ločiti *vključevalna* in *vključevana* dejstva, oziroma *implikatorje* in *implikate* (ki so tudi na sebi ali nahajalni ali takovostni), tedaj se dajo deliti pod enim širšim vidikom vsa dejstva zopet v dve veliki vrsti: 1.) v vrsto nahajalnih in takovostnih dejstev, v kolikor se oziramo le na dejstva kot taka in ne upoštevamo njih medsebojnega razmerja, 2.) v vrsto implikatorjev in implikativ, v kolikor upoštevamo njih najznačilnejše medsebojno razmerje. Ta razdelitev dejstev ima še poseben pomen; ž njo je namreč obenem odkrito predmetno jedro onih psihičnih činov, ki jih nazivlje vsakdanje življenje in znanstvo *opisovanje*, oziroma *razlaganje*. Kdor nekaj, n. pr. to mizo, „opisuje“, izreka sledeče: ta miza je zelena, ta miza ni železna, ta miza ima štiri noge... in k vsemu temu v najboljšem slučaju še: ta miza je (biva), oziroma te mize ni. Predmet P „opisovati“ se torej nič drugega ne pravi, nego *trditi* na tem predmetu sloneča *nahajalna* in *takovostna* dejstva kot taka, predmet P₁ „razlagati“ v zmislu zgorajšnje razdelitve dejstev potemtakem nič drugega, nego *trditi* na tem predmetu sloneča (nahajalna in takovostna) dejstva *kot vključevance* (implikate) drugih (na drugih predmetih slonečih) dejstev (implikatorjev). Psihično jedro opisovanja in razlaganja so nam že znane trditve; bistvena razlika med opisovanjem in razlaganjem je ta, da so neposredni predmeti teh trditvev v slučaju opisovanja pred vsem nahajalna in takovostna dejstva kot taka, v slučaju razlaganja pa v prvi vrsti zgoraj omenjeni implikati in implikatorji kot taki. To opisovanje, oziroma razlaganje je znanstveno, v kolikor se vrše dotične trditve *le* pod vidikom njih „razvidnosti“ ali — kar je predmetno temu ekvivalentno — *le* pod vidikom *istinitosti* dotičnih nahajalnih in takovostnih, oziroma vključevalnih in vključevanih dejstev kot takih.

Šele te misli mi omogočajo, da določim natančneje bistvo zgoraj (str. 21) omenjene druge popolnosti znanosti, njene *dejstvene popolnosti*. Ta popolnost se, kakor sem svoj čas rekel, ne tiče tega, o čem vse se naj govori v sestavu znanosti (to je zadeva temeljske popolnosti dotičnega sestava), temveč tega, *kaj* vse naj govori vsaka

učitelja napram mojemu ugovoru, ki se tiče razmerja med kavzalnostjo in časom, še ni prepričala in da stojim danes na istem stališču kakor tedaj. Natančneje o tem na drugem mestu.

posamezna znanost tega sestava o nekem ji naprej določenemu predmetu, t. j. kaka in kolikera dejstva naj zasleduje na tem predmetu. Zgorajšnja razdelitev vseh dejstev in njen neposreden stik s fenomenom opisovanja in razlaganja zahteva zdaj sledečo rešitev tega vprašanja: vsaka posamezna znanost v nekem sestavu znanosti mora, da je „dejstveno“ popolna, *svoj* določen (osnovni) predmet *opisovati* in *razlagati*, t. j. slediti vsem na tem predmetu slonečim *istinitim nahajalnim*, oziroma *takovostnim dejstvom* in vsem na tem predmetu slonečim *istinitim implikatom*, oziroma *njih implikatorjem kot takim*. Vsaka posamezna znanost mora torej v zmislu te popolnosti razpadati v dva dela, v opisujoči in razlagajoči, ki se strinjata v enem in istem osnovnem, posrednem predmetu te znanosti („o“ katerem ta znanost govori), a bistveno razlikujeta v svojih neposrednih predmetih, v istinitih dejstvih („katere“ ta znanost govori): opisujočemu delu odgovarja na neposredni predmetni strani te znanosti sestav nahajalnih in takovostnih istinitih dejstev —, razlagajočemu delu pa sestav istinitih implikativ (in njih implikatorjev), slonečih na enem in istem posrednem, osnovnem predmetu te posamezne znanosti; zato je ta za vsako znanost potrebna popolnost (ker je vsak predmet nositelj nahajalnih, oziroma takovostnih dejstev in implikativ, oziroma implikatorjev) v resnici *dejstvena*, ki se bistveno razlikuje od svoj. čas (str. 20/21) orisane *temeljske* ali *osnovne* popolnosti znanosti. Da streme tudi faktično vse vede po tej popolnosti, kaže obstoj raznih „prirodopisnih“ (zunanjo naravo opisujočih) mimo „naravoslovnih“ (zunanjo naravo razlagajočih) ved, opisujoče psihologije mimo razlagajoče, opisujočih partij jezikoslovja mimo razlagajočih itd.: in v vseh teh slučajih so neposredni predmeti dotičnih opisujočih ved (na zunanji naravi, doživljajih, jeziku... sloneča) istinita nahajalna in takovostna dejstva, neposredni predmeti odnosnih razlagajočih ved pa zgoraj definirani (na zunanji naravi, doživljajih, jeziku... sloneči) istiniti predmetni „razlogi“ in „posledice“ (implikatorji in implikati).

Tu pa mi je še na kratko pojasniti eno posebno razmerje med temeljsko in dejstveno popolnostjo znanosti, ki nas pelje na eni strani do nekega viška vseh teh splošno vedoslovnih razmotrivanj, na drugi strani pa obenem neposredno k našemu izhodnemu vprašanju, k fenomenologiji jezika kot samostojni jezikoslovni panogi, postulirani v prvem odstavku. Z ozirom na *temeljsko* ali *osnovno* popolnost mora,

kakor sem bil svoj čas rekel, obsegati vsak sestav znanosti kot predmetne temelje svojih istinitih dejstev: 1.) vse posameznike, varijante itd. —, 2.) vse lastnosti ali momente —, 3.) vse dele ali komponente enega in istega osnovnega predmeta τ in 4.) vse druge osnovne predmete, ki niso ne posamezniki, ne lastnosti in ne deli tega τ , a stoje ž njim vendar v tem razmerju, da slone na njih sloneča istinita dejstva obenem na tem predmetu τ ; vzporedno s tem mora torej v zmislu te popolnosti razpadati vsak sestav znanosti, znanost o nečem (τ) sploh, v štiri posamezne znanosti (oziroma skupine takih), namreč v znanost o posameznikih, o lastnostih tega τ itd. Pri natančnejšem pogledu pa se vsiljuje tu sam ob sebi tale ugovor, ki je naperjen nazadnje proti naši ločitvi med temeljsko in dejstveno popolnostjo znanosti sploh. Če vzamemo kot tak en in isti τ n. pr. osnovni predmet: „človek“, moremo iz vseh istinitih dejstev, ki slone na tem predmetu, izločiti zase n. pr. sledeče vrste: 1.) človek je (biva), človek je ali Slovan, Roman, German..., ali Evropejec, Amerikanec, Azijat..., ali belokožec, črnokožec, rumenokožec... itd.; 2.) človek je misleče, čustvujoče, govoreče, psihofizično, realno... bitje; 3.) človek sestaja iz „telesa“ in „duše“, t. j. človek ima kot svoje „dele“ fizične in psihične predmete... in 4.) človek ne more živeti brez ozračja, živi na zemlji, v teh in teh pokrajinah, rabi te in te hrane itd. Vsa ta in slična dejstva tvore sestav, ki je kot tak neposredni predmet ene znanosti, znanosti o „človeku“; vsa ta in slična dejstva slone na človeku, povrh tega pa še v vsakem posameznem slučaju ali *a*) na posameznikih (varijantah) človeka (n. pr. Slovan, German..., Evropejec, Azijat..., belokožec, črnokožec... itd.); *b*) na lastnostih, oziroma momentih človeka (mišljenje, čustvovanje, govorjenje, fizičnost, psihičnost, realnost...); *c*) na „delih“ človeka (telo, „duša“...) ali *d*) na predmetih, ki niso ne posamezniki, ne lastnosti in ne deli človeka (ozračje, zemlja, pokrajina, hrana...); vsa ta in slična dejstva pa so na človeku sloneča „nahajalna“ in „takovostna“ istinita dejstva, t. j. skupina vseh na človeku slonečih istinitih nahajalnih, ozir. takovostnih in (kar bi lahko tudi pokazal posebej na primerih) „razložnih“, ozir. „posledičnih“ dejstev *vsebuje* v sebi *kot taka tudi ona istinita dejstva*, ki slone na človeku, a mimo človeka še na njegovih posameznikih, lastnostih, oziroma momentih, delih, sploh na predmetih, ki jih mimo „človeka“ (τ) zahteva zgoraj orisana temeljska popolnost znanosti kot predmetne temelje vseh „antropoloških“ dejstev! Ali pa ne sledi iz tega, da je

naša temeljska popolnost neke znanosti *istovetna* z njeno *dejstveno* popolnostjo (ki obstoji, kakor smo videli, v tem, da sledi ta znanost vsem na nekem osnovnem predmetu, n. pr. človeku, slonečim istinitim nahajalnim, oziroma takovostnim dejstvom in implikatorjem, oziroma implikatom) in da torej nima zmisla, govoriti poleg dejstvene še o temeljski kot posebni popolnosti znanosti? Da temu ni tako, pa kaže, mislim, dovolj jasno sledeči preudarek. Če reče kdo: „človek“ je Slovan ali German ali Roman..., ali govori ta o „Slovanu“, „Germanu“, „Romanu“...? Ne, temveč v prvi in zadnji vrsti *ravno* o „človeku“, kakor sloni tudi dotično takovostno dejstvo (človek je *a, b, c...*) v prvi vrsti na predmetu človek in potem tega predmeta šele na predmetih Slovan, German, Roman itd. Isto velja *mutatis mutandis* za vse zgoraj navedene slučaje; kdor reče: človek je Evropejec ali Amerikanec ali Azijat..., govori o človeku in ne o Evropejcu, Amerikancu, Azijatu...; kdor reče: človek je misleče, čustvujoče, govoreče bitje..., govori o človeku in ne o mislih, čustvih, govoru...; podobno govori ta v vseh naslednjih primerih o človeku in ne o telesu ali „duši“, o človeku in ne o ozračju, zemlji, pokrajinah, hrani itd., kakor slone tudi vsa ta dejstva v prvi vrsti na „človeku“ in le nekako skozi ta predmet obenem (rekel bi „sekundarno“) na predmetih: Evropejec, Amerikanec..., misel, čustvo, govor..., telo, duša..., ozračje, zemlja, hrana itd. Iz tega se vidi, da ostane znanost, ki ji je neposredni predmet sestav *vseh* teh in sličnih dejstev, torej v svojem okviru *dejstveno* kakorkoli popolna znanost — znanost o „človeku“, splošno znanost o τ kot *takem*. Naša temeljska ali osnovna popolnost znanosti pa zahteva od znanosti mnogo več. V zmislu *te popolnosti* se morajo poleg znanosti o τ kot *takem* nahajati tudi znanosti o posameznikih tega τ , o lastnostih, oziroma momentih tega τ , o delih ali komponentah tega τ itd. Da je vse to zase mogoče, kažejo zopet zgorajšnji primeri. Če reče kdo n. pr.: človek je ali Slovan ali German ali Roman..., govori o „človeku“; ta pa more drugič govoriti tudi o „Slovanu“, „Germanu“, „Romanu“... in stori to, izrekajoč n. pr. tale dejstva: Slovani (Germani, Romani...) obsegajo ta in ona plemena, žive v teh in onih krajih, stopajo v zgodovino v tem in onem stoletju itd., sploh vsa „etnološka“ dejstva. Če reče kdo n. pr.: človek je misleče, čustvujoče, govoreče... bitje, govori o „človeku“; govoriti pa more tudi o „mislih“, „čustvih“, „govoru“, izrekajoč n. pr. dejstva: misel in čustvo sta dva doživljaja posebne vrste, očitujeta te in one lastnosti,

razpadata v te in one podvrste..., govor sestaja iz nekih glasov, razpada v razne skupine glasov, ima „pomen“... itd., sploh „psihološka“, „jezikoslovna“... dejstva. Ravnotako „neposredno“ pa moremo govoriti dalje o delih človeka, torej n. pr. o telesu in „duši“ („jaz“-u), izrekajoč n. pr. „anatomska“, „fiziološka“ in zopet „psihološka“ dejstva, in slednjič o vseh semkaj spadajočih osnovnih predmetih, ki niso ne posamezniki, ne momenti in ne deli človeka, torej n. pr. o za človeka potrebnem ozračju, o človeških pokrajinah, o človeški hrani itd., izrekajoč dotična „fizikalna“, „geografska“, „kemiško-higijenska“ dejstva itd. In vsa ta dejstva slone zdaj istotako v prvi vrsti na dotičnih posameznikih, lastnostih, oziroma momentih, delih, oziroma komponentah človeka itd. in le nekako skozi te predmete obenem na „človeku“ in drugih predmetih, kakor je bilo to narobe reči o zgoraj omenjenih dejstvih z ozirom na predmet „človek“. Zato pa tvore sestavi *teh* dejstev neposredne predmete posebnih, se od znanosti o človeku (τ) kot takem razlikujočih znanosti (n. pr. etnologije, jezikoslovja, psihologije, anatomije, delov fizike, kemije, geografije, higijene itd.), ki jih vse zahteva naša *temeljska* popolnost znanosti o človeku, t. j. onega *sestava* znanosti, ki naj zasluži ime *človekoslovje sploh*. Vidi se, da je temeljska popolnost znanosti vendar nekaj bistveno drugega nego njena dejstvena popolnost: dejstvena popolnost se tiče n. pr. v našem slučaju vsake *posamezne* znanosti (panoge) v sestavu človekoslovja *kot take*, temeljska popolnost pa neposredno *tega* sestava, t. j. *človekoslovja sploh kot takega*; dejstvena popolnost pove, kakim istinitim dejstvom naj sledi n. pr. veda o človeku kot takem (splošna antropologija), kakim etnologija, kakim anatomija itd., dočim je iz temeljske popolnosti povzeti, da mora sestav n. pr. človekoslovnih ved obsegati sploh v sebi: *a)* vedo o človeku (τ) kot takem, *b)* vedo, oziroma vede o posameznikih „človeka“, *c)* vedo, oziroma vede o lastnostih ali momentih „človeka“ itd. Ta bistvena razlika tiči nazadnje že v bistveni razliki po „dvojnih“ predmetov vsakega spoznavanja in vsake trditve sploh. Vsaki trditvi (spoznavanju) odgovarja, kakor smo videli, kot njen *pravi* in *neposredni* predmet neko *dejstvo* (istinito dejstvo), kot *nekako le posredni predmet* pa predmetni temelj tega dejstva, t. j. dotični *osnovni predmet* („o“ katerem se trdi ono dejstvo); isto velja za znanost kot neki sestav spoznavanj. Neposredni predmeti vseh znanosti so le sestavi istinitih dejstev, dočim nastopajo predmetni temelji *teh* dejstev obenem kot posredni predmeti *teh* znanosti: in naša

temeljska popolnost znanosti odgovarja na vprašanje, kateri in kolikerkoli osnovni predmeti naj nastopajo kot temelji istinitih dejstev nekega sestava znanosti, dejstvena popolnost pa na vprašanje, katera in kolikera dejstva naj vpoštevava vsaka znanost tega sestava na dotičnem ji kot „posrednem“ predmetu določenem osnovnem predmetu!

Če naj je torej v prvem odstavku zahtevana fenomenologija jezika neka *posebna* samostojna veda v *sestavu* jezikoslovja, tedaj je že zdaj razvidno, da stoji naš zahtevek po tej fenomenologiji v najtesnejši zvezi z vprašanjem, na kateri stopnji stoji dandanašnje jezikoslovje glede *svoje temeljske popolnosti*; in če smo dosedaj dognali najsplošnejše kriterije temeljsko popolnih znanosti, tedaj bo relativno lahka tudi odločitev vprašanja, ali dandanašnji sestav jezikoslovnih ved še sploh dopušča koncepcijo nove posebne jezikoslovne panoge. Predno pa se obrnemo neposredno k temu vprašanju, hočem opozoriti še na eno zanimivo razmerje med dejstveno in temeljsko popolnostjo znanosti, ki vsebuje edino jedrce resnice zgoraj (str. 26/27) omenjenega ugovora in je na drugi strani obenem fundamentalnega pomena za ves mogoči in faktično zgodovinski razvoj vseh znanosti. Da se razvije neki *sestav* znanosti, morajo obstajati časovno prej že vsaj nekatere *posamezne* znanosti tega sestava; faktičen obstoj takih posameznih znanosti je *conditio sine qua non* zato, da se te posamezne znanosti strnejo sčasoma v višji sestav. Ker pa velja, kakor smo videli, dejstvena popolnost znanosti ravno za vsako posamezno znanost kot tako, sledi iz tega ves razvoj znanosti pojasnjujoče *načelo neke prioritete dejstvene napram temeljski popolnosti znanosti*, ki ga eksplikativno izreka ta-le vedoslovni zakon: *temeljska popolnost znanosti predpostavlja že neko dejstveno in izvira v tem zmislu iz zadnje*. Ta izvor je mogoč na najrazličnejših točkah. Kdor razpravlja nekaj n. pr. o človeku kot takem, bo prišel kmalu do tega, da govori tudi o momentih, ozir. lastnostih, delih, individuih človeka in raznih drugih predmetih kot takih, ki niso ne individui, ne lastnosti in ne deli človeka; in sicer se bo zgodilo to tem sigurneje, čim natančneje hoče govoriti ta oseba o človeku kot takem. Ravno tako možna je pa tudi obratna pot tozadevnega razvoja. Kdor govori n. pr. o delih človeka kot takih (o telesu, o „duši“), ta mora kmalu razpravljati tudi n. pr. o lastnostih, posameznikih človeka kot takih itd., nazadnje tudi o človeku kot takem in tudi tukaj je to tem verjetneje in potrebneje, čim natančneje govori dotičnik n. pr. o človeškem telesu, „duši“

itd. Iz tega pa sledi tale drug splošno vedosloven zakon, ki zgoraj omenjeno načelo o prioriteti dejstvene popolnosti znanosti le natančneje pojasnjuje: *večji ali manjši dejstveni popolnosti posameznih znanosti* (znanosti o τ kot takem, o posamnikih tega τ , o njegovih delih ...) *odgovarja večja ali manjša verjetnost in potrebnost temeljske popolnosti sestava teh znanosti*. Prvi korak takega prehoda od ene posamezne znanosti na eno ali več drugih je storjen, kadar mora ta posamezna znanost vsled svoje dejstvene popolnosti vpoštevati že celo vrsto istinitih dejstev, ki pravzaprav ne spadajo neposredno v njeno področje in slone le *tudi* („sekundarno“) obenem na predmetnem temelju specifično *njenih* istinitih dejstev. Tem potem vzraste mimo te posamezne znanosti ena ali več drugih znanosti kot „*pomožnih ved*“ te posamezne znanosti. To izločenje „pomožnih ved“ poleg ene ali več na sebi obstoječih posameznih znanosti je zopet možno na dva tipična načina: če je taka na sebi obstoječa posamezna znanost — znanost o našem τ *kot takem* („človeku“ ...), se izločijo iz nje kmalu vede o posameznikih, lastnostih, delih tega τ itd., a šele kot „pomožne vede“ te posamezne znanosti; če pa je taka na sebi obstoječa znanost — znanost o predmetih, ki so n. pr. posamezniki tega τ , se izločijo iz nje kmalu vede tudi o delih, lastnostih ... tega τ , nazadnje tudi veda o τ kot takem, a zopet šele kot „pomožne vede“ te posamezne znanosti, n. pr. o posameznikih našega τ . Šele, kadar *dejstvena* popolnost teh „*pomožnih ved*“ doseže gotovo stopnjo, preneha njih odvisno razmerje napram prvotni znanosti (prvotnim znanostim), te „pomožne vede“ postanejo *samostojne*, oni prvotni znanosti (prvotnim znanostim) *enakopravne* vede in se združijo zdaj v zmislu naše *temeljske ali osnovne* popolnosti znanosti s to (temi) prvotno znanostjo v sestav znanosti o τ , v *znanost o τ sploh* (n. pr. antropologijo sploh). Iz tega pa sledi ta-le tretji, zopet zgoraj omenjeni dve vedoslovni načeli natančneje pojasnjujoči splošno vedoslovni zakon: *temeljska popolnost sestava enakopravnih ved izvira iz dejstvene popolnosti posameznih samostojnih in njih pomožnih ved*. Le na podlagi omenjenih treh vedoslovnih zakonov je razumeti tudi zgodovinski razvoj vseh znanosti, ki je v najsplošnejših potezah tudi dvojen: ali so se izločile iz znanosti o nekih predmetih kot takih — iz takozvanih splošnih znanosti — znanosti o posameznikih, lastnostih, delih teh predmetov itd. — takozvane specialne („pozitivne“) znanosti (najprej kot „pomožne“, pozneje kot samostojne) —, ali pa

so nastale iz teh specialnih dotične splošne vede (zopet najprej kot pomožne, pozneje kot samostojne discipline). Iz starogrške filozofije, ki je v svojem jedru istovetna z grško znanostjo in nazadnje z *znanostjo o predmetih kot takih* (o „naravi“, „svetu“, „človeku“ itd.) sploh, so se razvile tekom stoletij vse takozvane „pozitivne“ vede. Kakor hitro pa so dosegle te specialne vede gotovo stopnjo svoje dejstvene popolnosti, so zahtevale povratek k odnosnim splošnim disciplinam: najmarkantneje označujejo take povratke dosedaj n. pr. 1.) srednjeveška skolastika (J. Scotus Erigena, Anzelm, Albert Veliki, Tomaž Akvinski, Duns Scotus), 2.) veliki sistemi sedemnajstega stoletja (Francis Bacon, Descartes, Hobbes, Spinoza, Leibniz) in 3.) Kant in znanstvena romantika druge polovice osemnajstega in prve polovice devetnajstega stoletja (Fichte, Schelling, Hegel, Schleiermacher, Herbart, Schopenhauer). Vsi ti poskusi pa niso mogli zadošiti zahtevku specialnih ved po dotičnih splošnih disciplinah; to velja tudi o novejših pojavih (druga polovica devetnajstega stoletja), n. pr. o „naravoslovnem idealizmu“ (Fechner, Lotze, Hartmann, Wundt), o kriticizmu (F. A. Lange, Cohen, Natorp) itd. Tako je pač razumljivo, da je nastalo v najnovejšem času med specialnimi vedami na eni in njih splošnimi korelati na drugi strani neko ločeno, skoraj „sovražno“ razmerje. A ravno dandanes se čuti zopet tudi v okviru najspecialnejših panog jasno neobhodna potreba po splošnih in najsplošnejših disciplinah, po zopetni „sintezi“ dosedanjega znanstvenega mišljenja; dejstvena popolnost specialnih ved je dosegla to stopnjo, da postaja taka sinteza vedro bolj *conditio sine qua non* za nadaljnji razvoj teh specialnih ved.¹⁴

Seveda pa veljajo naša tri vedoslovna načela tudi za vsaki posamezni sestav znanosti, kar more zaslediti vsak historik takih sestavov; ta načela veljajo tudi za notranji razvoj jezikoslovja. In zopet se vidi, da nas vedejo tudi ta izvajanja nazaj k našemu izhodnemu vprašanju, k fenomenologiji jezika kot samostojni jezikoslovni panogi. Zgoraj (str. 29) sem rekel, da stoji to vprašanje v najtesnejši zvezi z vprašanjem, katero stopnjo očituje temeljska popolnost dandanašnjega jezikoslovja, dočim so nam zdaj znani splošni pogoji, pod katerimi izvira večja ali manjša temeljska popolnost nekega sestava znanosti iz večje ali manjše dejstvene popolnosti že obstoječih

¹⁴ Pri jezikoslovju kaže to že zunanje n. pr. veliki literarni uspeh Paul-ovih Prinzipien; da pa velja to tudi v stvarnem oziru nekako *osobito* za dandanašnje jezikoslovje, hoče dokazati ta spis.

členov (posameznih ved) tega sestava. Če naj torej fenomenologija jezika temeljski izpopolnjuje *dandanašnje* jezikoslovje, se mora to razvideti nekako že iz faktično obstoječih jezikoslovnih ved: v kolikor morajo namreč morda že te vede vpoštevati celo vrsto dejstev, ki ne tvore njih neposrednega poprišča in se izkažejo na drugi strani vredna, da postanejo predmet lastne in v tem zmislu samostojne jezikoslovne panoge.

IV. Prenos na jezikoslovno vedoslovje in naše glavno vprašanje.

V prvi vrsti pa se mi zdi tu potrebno, da prenesem vsa zgorajšnja splošno vedoslovna izvajanja podrobneje na nas v največji meri zanimajoči posebni sestav znanosti, na jezikoslovje. Ta prenos bo, mislim, odstranil marsikatero nejasnost, ki jih očituje glede najelementarnejših vprašanj dandanašnja jezikoslovno-vedoslovna literatura, in nas že v zmislu prejšnjih odstavkov tem hitreje dovedel do tega, da upoznamo končno natančnejše razmerje iskane fenomenologije jezika z drugimi jezikoslovnimi panogami. Ta prenos naj slednjič že tu prepriča „jezikoslovca“, kateremu je v prvi vrsti namenjen ta spis, o uporabnosti teh in sledečih izvajanj za specifično *njegova* razmotrivanja in naj v tem zmislu obenem odvrne morebitno očitane (ki si ga je v marsikaterem oziru zaslužil n. pr. Wundt), da vsiljujem v tem spisu na dogmatičen način jezikoslovju le eno vrsto „čisto filozofičnih“, nobenega jezikoslovca zanimajočih teoremov.

Vsaka jezikoslovna panoga je — znanost, torej v zmislu svoječasnih izvajanj sestav nekih spoznavanj. Gotovo pa mora zanimati vsakega jezikoslovca vprašanje, kaj pravzaprav spoznava, goječ neko jezikoslovno panogo. Že v pričetku prejšnjega odstavka (str. 13—15) smo videli, da je, kakor pri trditvah sploh, tako tudi pri vsakem spoznavanju ločiti vselej po dvojce predmetov: neki osnovni predmet P, „o katerem“ se spoznava, in neko (v slučaju spoznavanja vselej) istinito dejstvo D, ki sloni na P kot na svojem temelju in „ki“ se ravno pri tem spoznava o predmetu P; to istinito dejstvo je ali nahajalno, oziroma takovostno ali istiniti implikat, oziroma implikator (str. 21—25). Ni pa težko pokazati, da velja vse to tudi o vsakem „jezikoslovnem spoznavanju“. Če spoznava n. pr. slovenski fonetik (glasoslovec), da je glas l trojen: 1.) srednji l, 2.) topljeni ali mehki lj in 3.) trdi l (l), ne spoznava (= trdi) glasu l (lj, l),

temveč le *nekaj* o predmetu l, namreč *istinita takovostna dejstva*: glas l je *srednji* (l), — je *topljeni ali mehki* (lj), — je *trdi* (l̥) l. Vsa ta dejstva slone na glasu l kot na svojem temelju, vsled česar je spoznavanje teh dejstev obenem spoznavanje nečesa o glasu l, „glasoslovno“ spoznavanje. To velja vseskozi za vsak drug slučaj te vrste. Tudi spoznavanje n. pr.: naglas (poudarek) je po kolikosti dolg ali kratek, po kakovosti potisnjen (fallend) ali potegnjen (steigend), ni spoznavanje (trditev) naglasa, dolžine itd., temveč zopet le spoznavanje na predmetu naglas... slonečih *istinitih takovostnih dejstev*: naglas je *dolg*, — je *kratek*; naglas je *potisnjen*, — je *potegnjen*, torej spoznavanje nečesa o naglasu in v tem zmislu „glasoslovno“ spoznavanje itd. In če na drugi strani spoznava slovenski glasoslovec n. pr., da ima slovenščina glasove a, b, c, č, d..., da se nahaja v slovenščini četveren naglas: dolg potisnjen (˘), dolg potegnjen (ˊ), kratek potisnjen (ˋ) in kratek potegnjen (ˊ̇) itd., tudi ne spoznava (trdi) teh glasov, naglasov..., temveč zopet le nekaj o teh glasovih, naglasih..., namreč njih enostavno *nahajanje* (Existenz) v slovenskem jeziku, torej na teh glasovih, naglasih... kot na svojih temeljih sloneča *istinita nahajalna dejstva*: glas a, b, c, č, d... je (biva); naglas ˘, naglas ˊ... je (biva) itd. V kolikor se tudi ta dejstva, sloneča na glasovih, naglasih..., tičejo glasov, je tudi njih spoznavanje v tem zmislu „glasoslovno“ spoznavanje. Neposredni in pravi predmet vsega *opisujočega glasoslovja* niso torej glasovi, naglasi itd., temveč izključno le na teh „osnovnih predmetih“ sloneča *istinita nahajalna in takovostna dejstva*, oziroma sestav teh dejstev (str. 15, 21). Mutatis mutandis pa velja isto tudi za vse *razlagajoče partije* glasoslovja. Če spoznava naš glasoslovec, da nastane n. pr. srednji l, če se glasotvornice ne napno in se torej raza glasilka ne zoži, tako da gre zračni tok skozi priprta usta, in če se med tem zračnim tokom pritisne sprednji del jezika na notranjo stran gorenje čeljusti, zopet ne spoznava (= trdi) ne glasotvornic (Stimmbänder), ne raze glasilke, ne zračnega toka in ne predmeta srednji l, temveč tudi tukaj izključno le *nekaj* o teh predmetih, v prvi vrsti pa *nekaj* o predmetu: *srednji l*. Ta „nekaj“ o srednjem l je v našem slučaju dejstvo: srednji l *nastane* (je, biva), torej na tem glasu sloneče nahajalno dejstvo, a ne kot tako, temveč kot *vključevanec*, oziroma *implikat* drugih dejstev, namreč dejstev: a) glasotvornice se *ne napno* (g. so + — niso take in take), b) raza glasilka se *ne zoži* (r. g. je + — ni taka in taka), c) zračni tok

gre skozi priprta usta (z. t. je + je tako in tako krajevno določen) in *d*) sprednji del jezika se *pritisne na notranjo stran gorenje čeljusti* (s. d. j. je + — je tako in tako krajevno določen). Neposredni in pravi predmet tega spoznavanja našega glasoslovca torej ni glas l, ni glasotvornica, ni raza glasilka itd., temveč zopet izključno *le na teh predmetih sloneča istinita dejstva*, a zdaj *kot implikati ali implikatorji*, in sicer istinito dejstvo: srednji l *nastane* — kot implikat istinitih dejstev a, b, c, d..., istinita dejstva a, b, c, d... pa kot implikatorji istinitega dejstva: srednji l *nastane*. Ali če spoznava isti glasoslovec, da je n. pr. oblika „tržaški“ izpeljana iz prvotne besede: „Тѣрѣѣст“, ker se je polglasnik ѣ, dobivši dolg naglas, izpremenil v a, tudi ne spoznava (= trdi) ne te oblike, ne Trsta, ne polglasnika, ne naglasa, temveč izključno *le nekaj o* teh predmetih, v prvi vrsti *nekaj o* tej obliki. Ta zadnji „nekaj“ je zopet *le* dejstvo: beseda „tržaški“ *je nastala* (je, se nahaja), in sicer zopet *kot vključevanec ali implikat* drugih, n. pr. teh dejstev: a) polglasnik ѣ z dolгим naglasom *postane a*, b) poleg samostalnika Тѣрѣѣст *je postajal tudi pridevnik* (je postajal, bil tak in tak) in c) ta pridevnik *je dobil dolgi naglas na drugem polglasniku* (je postal, bil tak in tak). Pravi in neposredni predmet tudi tega spoznavanja so *le istinita dejstva*: istinita dejstva a, b, c kot implikatorji istinitega dejstva, *da obstoji* oblika „tržaški“, to dejstvo pa kot implikat dejstev a, b, c itd. In tako bi mogel navesti nešteto primerov, ki vsi kažejo, da tudi tam, kjer glasoslovec *nekaj razlaga*, neposredni in pravi predmet njegovega dotičnega spoznavanja niso ne glasovi in ne naglasi, ne grlo in ne jezik (Zunge), ne kraj in ne čas itd., temveč izključno *le na teh in takih predmetih sloneča istinita* (nahajalna in takovostna) *dejstva*, in sicer zdaj *kot medsebojni implikati in implikatorji*: v kolikor slone tudi ta dejstva v prvi vrsti na glasovih kot na svojih temeljih, je tudi njih spoznavanje v prvi vrsti spoznavanje nečesa o glasovih, „glasoslovno“ spoznavanje. V zmislu svoječasnih izvajanj drugega (str. 10 sl.) in tretjega odstavka morem torej splošno reči: Nikoli ne moremo trditi, torej tudi ne spoznavati predmetov, kakor glas, naglas, dolžina, grlo, jezik (Zunge), kraj, čas itd., temveč vselej trdimo in spoznavamo *le nekaj o* teh predmetih. Glasove (naglase, dolžine, grlo, jezik, krajevna in časovna določila itd.) si *le predstavljamo*, ti predmeti so *le* neposredni in pravi predmeti *dotičnih predstav* (= psiholoških podlag dotičnih, n. pr. „glasoslovnih“ spoznavanj), torej „osnovni predmeti“ v najožjem pomenu

besede, dočim so neposredni in pravi predmeti naših se glasov (in potem teh tudi n. pr. naglasov, dolžin, grla, kraja, časa itd.) tičočih *spoznavanj* izključno le na glasovih (naglasih, dolžinah...) *sloneča istinita dejstva*; le v kolikor slone ta istinita dejstva v prvi vrsti n. pr. na glasovih, je spoznavanje teh dejstev spoznavanje nečesa o glasovih, se glasov „tičočé“ ali „glasoslovno“ spoznavanje, se morejo v *tem posrednem zmislu* tudi n. pr. ti glasovi nazivati predmet spoznavanja teh dejstev. Glasoslovje ali fonetika kot samostojna jezikoslovna disciplina ima torej dvojni predmet; pravi in neposredni predmet glasoslovja so na glasovih kot na svojih poglavitnih temeljih *sloneča istinita dejstva*, oziroma *sestav teh dejstev* (glasoslovje je znanost *teh* dejstev). Glasovi sami so pa le *posredno*, t. j. *kot temelji* omenjenih dejstev tudi predmet glasoslovja (glasoslovje je znanost *o teh* glasovih). V kolikor sledi glasoslovje le *nahajalnim* in *takovostnim* na glasovih slonečim istinitim dejstvom *kot takim*, je *opisujoča*, v kolikor pa dotičnim *implikatom* in *implikatorjem*, je *razlagajoča* glasoslovna disciplina.

Te misli pa nas vedejo neposredno do istega zaključka pri vseh drugih jezikoslovnih vedah, kakor pri oblikoslovju, debloslovju in skladnji (Syntax), tako pri indogermanistiki, pri vseh „filologijah“ v ožjem pomenu besede, pri stihoslovju, literarni zgodovini itd. Tudi vse te panoge so — znanosti, torej sestavi *spoznavanj nečesa o nečem*; spoznavanja, ki bi mu na predmetni strani ne odgovarjala taka dva „nečesa“ in „nečem“, ni! Oblikoslovec n. pr. ne spoznava (trdi) „besed“, t. j. posameznih delov našega govora, temveč izključno le *nekaj* o teh besedah. Besede ali govorni razpoli so kot taki zopet le n. pr. skupine glasov (č-l-o-v-e-k, v-i-s-o-k, m-o-j, d-e-l-a-m itd.), *katere* si kot take le *predstavljamo* in le *o* katerih moremo *nekaj trditi* sploh in *spoznavati* posebej, n. pr. te oblike *so*, *se dele* v devet vrst (so take in take), *so nastale tem in tem potom* „ena iz druge“ (*nahajanje* oblike A s časovnim določilom t_1 vključuje *nahajanje* oblike B s časovnim določilom t_2 ; oblike A s časovnim določilom t_1 *je taka in taka*, vključuje: oblike B s časovnim določilom t_2 *je taka in taka*) itd. Tudi oblikoslovec spoznava neposredno le na „osnovnih predmetih“: *besede sloneča istinita dejstva*, bodisi *nahajalna*, oziroma *takovostna*, bodisi *implikate*, oziroma *implikatorje*; tudi oblikoslovje je znanost *teh*, na besednih oblikah slonečih („oblikoslovnih“) *dejstev* in znanost *o teh oblikah* samih. Da velja *mutatis mutandis* isto tudi n. pr. o debloslovju in skladnji, mi pač ni treba

natančneje razvijati. I predmeti, kakor: vreten-, drag- itd. („imenska debela“); vrte-, vrni-, vrača- itd. („glagolska debela“); -en, -ne-, -ni- itd. („pripone“, formantia); življenje-ni-igra, peč-je-topla, ne-kadi itd. (kot „stavki“ nastopajoče „besede“, oziroma skupine besed) so „osnovni predmeti“ v najožjem pomenu besede, katere si kot take le predstavljamo in le o katerih moremo nekaj trditi in spoznavati, n. pr. *da so, da so taki in taki, da tako in tako nastajajo* itd. Tudi debloslovje je znanost *istinitih dejstev*, slonečih na „debljih“ (priponah, korenih...), in znanost *o teh deblih* (priponah, korenih...), tudi skladnja znanost *istinitih dejstev*, slonečih na „stavkih“ („osebkih“, „povedkih“...), in znanost *o stavkih* (osebkih, povedkih...). Razume se pa, da moremo vse to, kar smo zasledili pri fonetiki, oblikoslovju, debloslovju, skladnji (in kar velja tudi n. pr. o stihoslovju), prenesti takoj tudi na vse „filologije“ v ožjem pomenu besede, torej n. pr. na slovansko, germansko, romansko filologijo itd. Te filologije vsebujejo vendar vse zgoraj orisane jezikoslovne panoge pod posebnim in vodilnim vidikom dotične narodnosti: tudi slovanski, germanski, romanski... filolog ne more spoznavati (trditi) dotičnih „slovanskih“, „germanskih“, „romanskih“... glasov, oblik, debel in pripon, stavkov, stihov itd., temveč izključno le *nekaj o* teh predmetih, n. pr. *da so, da so taki in taki, da tako in tako nastajajo* itd., torej zopet le na teh predmetih (slovanski, germanski, romanski... jezik) sloneča *istinita dejstva*. Tako je n. pr. tudi slovanska filologija znanost na slovanskem jeziku slonečih *istinitih dejstev* in le znanost *o slovanskem jeziku* itd.

Zaradi nekih posebnosti še bodi na kratko orisano to razmerje posebej pri primerjalnem jezikoslovju, pomenoslovju (semazijologiji) in literarni zgodovini. Z ozirom na primerjalno jezikoslovje se more v zmislu tradicije reči, da je metodološko in stvarno poglavitni predmet te vede večja ali manjša *sorodnost* med raznimi jeziki, ki se kaže zunanje v večji ali manjši *sličnosti* dotičnih glasov, oblik itd., vsaj v kolikor pripadajo tem predmetom gotova starejša časovna določila. Ker torej primerjalni jezikoslovec ne govori o posameznih glasovih, oblikah... kakor n. pr. slavist, germanist itd., temveč v prvi vrsti „o“ *tej sličnosti* med posameznimi jezikovnimi pojavi, se zdi, v kolikor ta jezikoslovec „to“ *sličnost* vendar obenem spoznava (trdi), da vsaj tukaj ne moremo ločiti med našim „nečesa“ in „o nečem“ spoznavanja: ena in ista *sličnost* med jeziki je, „o“ kateri indogermanist govori in „katero“ spoznava. Da temu ni tako, kaže natančnejše

pojmovanje predmeta: sličnost. „Sličnost“ je ali isto kar „sličen“ (ähnlich!) ali pa kar n. pr. nemški: Ähnlichkeit (= ähnlich sein!); v prvem slučaju je sličnost *lastnost*, kakor bel, lep, okrogel..., v drugem slučaju pa — *takovostno dejstvo*: sličen *biti*. V prvem slučaju je sličnost (= sličen) neposredni in pravi predmet dotične *predstave* te sličnosti, v drugem slučaju (sličnost = sličen biti) pa neposredni in pravi predmet dotične *misli* (trditve, spoznavanja), n. pr. O je (ni) sličen predmetu O', O je zelo (malo) sličen predmetu O' itd. Če spoznava torej primerjalni jezikoslovec „sličnost“ n. pr. med oblikami: miš — Maus — mus — *μῦς*; brat — brother — frater — *φρατήρ*; pluti — flut — pluvia — *πλεω* itd., se godi v njegovi notranjosti pravzaprav dvoje; na eni strani doživi *predstave* teh oblik in njih *sličnosti* (v prvem, „osnovnem“ zmislu besede), na drugi strani pa na podlagi teh predstav *razvidno trdi*, t. j. *spoznava*, *da so* te oblike medseboj *slične*, *da ima* ta sličnost *to in to stopnjo* itd. Tudi o našem indogermanistu je reči, da ne spoznava (= trdi) in ne more spoznavati ne teh oblik, ne njih „sličnosti“, temveč izključno le nekaj o teh oblikah in tej sličnosti, namreč na teh „osnovnih predmetih“ sloneča *istinita* (takovostna in nahajalna) *dejstva*: te oblike *so* slične (sorodne), sličnost teh oblik *je velika* (majhna) itd. Tudi tam torej, kjer razpravlja indogermanistika v resnici le o sličnosti (sorodnosti) raznih jezikov kot takih, je le znanost o tej „sličnosti“, neposredno pa znanost na tej sličnosti slonečih istinitih dejstev. Naloga primerjalnega jezikoslovja je poleg orisane, kakor znano, še osobito dvojna. Primerjalni jezikoslovec še skuša, da — korakaje časovno nazaj — določi na podlagi spoznane sorodnosti med raznimi jeziki bistvo nekega *prajezika*¹⁵ in da — korakaje časovno naprej — *razlaga* od svoje strani, t. j. na podlagi tega, kar je spoznal glede sorodnosti jezikov in glede prajezika, razne jezikovne pojave, s katerimi se pečajo tudi druge jezikoslovne panoge, n. pr. razne „filologije“. Kar se tiče prve naloge, stoji primerjalno jezikoslovje z ozirom na naše vprašanje na isti stopnji kakor druge že orisane jezikoslovne panoge. Tudi n. pr. praidg. glasovi, oblike,

¹⁵ Pod prajezikom ne razumevam samo „prajezika“ prejšnjih primerjalnih jezikoslovcev, t. j. v empiriško-časovnem zmislu besede „prvi“ faktični jezik, temveč tudi „jezik“ modernega indogermanista. Na ta napredek me je opozoril Fr. Ramovš. V prihodnjem odstavku sledi teoretičen oris teh dvojih bistveno različnih zmislov „prajezika“.

stavki so kot taki le neposredni predmeti predstav, „osnovni predmeti“ v najožjem pomenu besede, „o“ katerih le more indogermanist „nekaj“ trditi in spoznavati, n. pr. *da so, da so taki in taki* itd. Pri indogermanistični razlagi n. pr. tudi dandanašnjih jezikovnih pojavov pa se primerjalno jezikoslovje v svojem neposrednem predmetu tudi stvarno krije z drugimi jezikoslovnimi panogami, spoznavajoč ista n. pr. na dandanašnjih jezikih sloneča istinita dejstva, a kot *implikate* ali *vključevance* „svojih“ drugih na prajeziku, oziroma na sorodnosti (sličnosti) raznih jezikov slonečih istinitih dejstev. Tudi indogermanistika je torej le znanost „o“ prajeziku „o“ sorodnosti raznih jezikov in „o“ raznih jezikih samih, neposredno pa znanost *istinitih dejstev*, slonečih 1.) na sorodnosti raznih jezikov, 2.) na prajeziku in 3.) na raznih jezikih kot takih, zanimaje se pa v zadnjem slučaju za ta dejstva osobito le kot implikate specifično svojih dejstev prve in druge vrste. — Da omenjam tukaj še posebej *pomenoslovje*, ima ta razlog. Če dožene slovenski pomenoslovec, da je prvotni pomen n. pr. besede „ulica“ neka ozka pot v soteski, spozna tudi le (istinito) dejstvo: prvotni pomen „u-l-i-c-e“ *je pot v soteski* („u-l-i-c-a“ s tem in tem časovnim določilom *je taka in taka* itd.), a dejstvo, ki očitvidno ne sloni samo na predmetu (skupini glasov) „u-l-i-c-a“, temveč obenem na od tega predmeta in jezika sploh daleko različnem predmetu „pot v soteski“. Neposredni predmet vsega semaziološkega spoznavanja so taka na jeziku *in drugih predmetih* sloneča *istinita dejstva*. Slično razmerje moremo najti tudi pri zgoraj omenjenih jezikoslovnih panogah (n. pr. pri oblikoslovju in skladnji) povsod tam, kjer govore te panoge tudi o drugih, absolutno nejezikovnih pojavih, n. pr. če spozna sintaktik, *da izraža* vsak „stavek“ neko *misel* („stavek“ *je z* ozirom na to razmerje *tak in tak* itd.): v vseh teh slučajih je neposredni predmet dotičnega „jezikoslovnega“ spoznavanja zopet istinito dejstvo, a sloneče na jeziku in *drugih predmetih*. V navedenih slučajih slone istinita dejstva vsaj *v prvi vrsti na jeziku* in le nekako skozi ta predmet tudi na drugih predmetih (naš semazijolog govori v prvi vrsti n. pr. o „u-l-i-c-i“ in ne o potih v soteskah, naš sintaktik v prvi vrsti o „stavku“ in ne o mislih itd.). Mogoča so pa tudi istinita dejstva, ki slone v prvi vrsti ravno na drugih predmetih in le potom teh tudi na „jeziku“ v strogem pomenu besede. Za ta slučaj naj služi kot primer *literarna zgodovina*. Literarni historik govori v prvi vrsti o predmetih kakor:

ta in ta roman, ta novela, ta pesnitev, ti „avtorji“, „pesniki“ itd., t. j. spoznava *istinita dejstva*, ki slone v prvi vrsti na teh predmetih (n. pr. ta roman *je nastal* v tem in tem času, *je tak in tak*; ta „pesnik“ *je živel* od tega do tega časa, *je bil tega in tega mišljenja* itd.). Da pa slone tudi ta dejstva obenem na „jeziku“, kaže že to, da je njih istinitost v marsikaterem oziru odvisna od istinitosti dejstev, slonečih le na „jeziku“: da *ni* n. pr. „slovanskega jezika“, tudi *ni* „slovan-skih“ romanov, pesnitev, „pesnikov“ itd.

Ta kratki pregled večine jezikoslovnih panog pač jasno uči, da je kakor pri vseh znanostih tako tudi z ozirom na jezikoslovje potrebna bistvena korektura tradicijskega pojmovanja predmeta. znanosti. Tudi jezikoslovec kot „znanstvenik“ v prvi vrsti *nekaj „razvidno trdi“* (v najslabšem slučaju vsaj „razvidno domneva“), t. j. spoznava in ta *neposredni nekaj* te trditve tudi tukaj ne more biti nič drugega nego *predmetni* — *je* ali — *ni*, — *je tak in tak* ali — *ni tak in tak*; — *je „zategadelj“* ali — *ni „zategadelj“*, — *je tak in tak „zategadelj“* ali — *ni tak in tak „zategadelj“* („zategadelj“ znači ta dejstva kot implikate drugih — *je* ali — *ni* itd.), torej nič drugega nego naše v prejšnjih odstavkih orisano (pozitivno ali negativno) nahajalno, oziroma takovostno *dejstvo*, *implikat*, oziroma *implikator*. Predmeti, ki jih smatra vsa tradicija za predmete jezikoslovja, torej n. pr. glasovi, besede, stavki . . . sploh „jezik“, nastopajo le kot *predmetni „fondamenti“* ali „temelji“ pravih, *neposrednih predmetov* jezikoslovnega spoznavanja, *predmetov mnogo „višjega reda“*, t. j. na teh temeljih slonečih istinitih dejstev: ta dejstva so „predmeti“ jezikoslovnega „spoznavanja“, dočim so tradicijski predmeti jezikoslovja le „predmeti“ n. pr. dotičnih „predstav“, splošno „psiholoških podlag“ tega spoznavanja. Komur vse to ni le prazna formula, temveč kdor v resnici uvidi, da sledi jezikoslovje kakor vse druge vede le „istinitim dejstvom“, ta začuti v tem pač obenem najglobljo legitimacijo jezikoslovja kot *znanosti*! Vsa razlika med jezikoslovjem in drugimi vedami obstoji le v tem, da slone „jezikoslovna“ dejstva sploh ali vsaj v prvi vrsti („primarno“) na drugih temeljih nego n. pr. „naravoslovna“, „psihološka“ itd. Ta zaključek pa nas vede neposredno do ene tudi za poznejša izvajanja važne definicije, do definicije *jezikoslovnega dejstva*, torej dejstva, ki naj je predmet jezikoslovnega spoznavanja. Ker je predmet spoznavanja le istinito dejstvo, se ta definicija zdaj glasi: *jezikoslovno dejstvo je na jeziku*

ali vsaj obenem na jeziku kot na svojem temelju sloneče istinito dejstvo. Ta splošna definicija pa dopušča dvojno dopolnitev. Ker že vemo, da so dejstva nahajalna ali takovostna, implikati ali implikatorji, moremo zdaj reči, da je jezikoslovno dejstvo vsako na jeziku ali vsaj obenem na jeziku sloneče istinito nahajalno, oziroma takovostno dejstvo in vsaki na jeziku ali vsaj obenem na jeziku sloneči istiniti implikat, oziroma implikator. Ta dopolnitev se tiče notranjega bistva jezikoslovnega „dejstva“ kot takega (str. 21). Da upoznamo drugo dopolnitev te definicije, tičočo se temeljev jezikoslovnega dejstva, moram spomniti na dotična izvajanja v prejšnjem odstavku, kjer sem bil določil vse najsplošnejše pogoje, pod katerimi more sloneti neko dejstvo na enem in istem in raznih temeljih (str. 16—20). Tam smo videli, da more sloneti neko istinito dejstvo na enem in istem osnovnem predmetu τ , če še upoštevamo poznejši, se predmeta τ kot takega tičočí dodatek (str. 28, glej tudi str. 26 sl.), na peteri način, namreč v kolikor sloni: 1.) na predmetu τ kot takem, 2.) na posameznikih (varijantah, individuih...) predmeta τ kot takih, 3.) na delih predmeta τ kot takih, 4.) na lastnostih, oziroma momentih predmeta τ kot takih in 5.) na drugih predmetih kot takih, ki niso ne τ , ne posamezniki, deli in lastnosti tega τ , temveč stoje ž njim le v tem razmerju, da slone na njih sloneča dejstva obenem na predmetu τ . Če zamenimo zdaj ta τ z našim osnovnim predmetom „jezik“, sledi ta druga dopolnitev zgorajšnje definicije jezikoslovnega dejstva, ki se tiče temeljev tega dejstva: jezikoslovno dejstvo je vsako istinito dejstvo, ki sloni neposredno (v prvi vrsti, „primarno“) ali 1.) na jeziku kot takem, 2.) na posameznikih jezika kot takih, 3.) na delih, oziroma komponentah jezika kot takih, 4.) na lastnostih, oziroma momentih jezika kot takih in 5.) na drugih predmetih kot takih, ki niso ne jezik, ne posamezniki, deli in lastnosti jezika, temveč stoje z jezikom le v tem razmerju, da slone na njih kot takih sloneča istinita dejstva obenem na jeziku (ali na posameznikih, delih jezika itd.). Če strnem ti obe dopolnitvi zgorajšnje splošne definicije v eno celoto, se moja definicija jezikoslovnega dejstva končno glasi: *Jezikoslovno dejstvo je vsako istinito nahajalno, oziroma takovostno dejstvo in vsaki istiniti implikat, oziroma implikator, ki sloni ali na jeziku kot takem ali na posameznikih jezika kot takih ali na delih, oziroma komponentah jezika kot takih ali na lastnostih, oziroma momentih jezika kot takih ali slednjič na drugih, od jezika, njegovih posameznikov, delov in lastnosti različnih predmetih kot*

takih in le potom teh obenem na jeziku, njegovih posameznikih, delih itd. (To definicijo je dobro pomniti, ker bo iz nje tudi sledilo, da je naša iskana fenomenologija jezika prava „jezikoslovna“ veda.)

Kakor se vidi, ima ta definicija dvoje strani; prva — „dejstvena“ — stran te definicije sega do „—, ki“ in se tiče notranje kakovosti jezikoslovnega dejstva, druga — „temeljska“ — stran te definicije pa obsega njeno drugo polovico in se tiče vseh mogočih temeljev tega dejstva. Vsled te svoje temeljske in dejstvene popolnosti pa se izkaže ta definicija fundamentalnega pomena za eksaktno določitev onih dvoje popolnosti jezikoslovja, ki sem ji brez ozira na to znanost imenoval v prejšnjem odstavku *temeljsko* in *dejstveno popolnost znanosti* (str. 20/21 in str. 26 sl.). Vsaka posamezna znanost je neki sestav spoznavanj, ki mu odgovarja na predmetni strani te znanosti (teh spoznavanj) sestav istinitih, na nekem določenem predmetu P slonečih dejstev (str. 7 sl. in str. 15/16); da velja to tudi za vsako jezikoslovno panogo, nam je pokazal k temu še „analitično“ naš kratek pregled večine teh panog. Zdaj vemo, kako mora biti v temeljskem in dejstvenem oziru vsako „jezikoslovno“ dejstvo, t. j. dejstvo, ki je naj predmet kake „jezikoslovne“ panoge, oziroma jezikoslovja sploh. Iz tega pa sledi, da moremo zdaj iz zgoraj definiranega predmeta jezikoslovja neposredno, torej „sintetično“ izvajati vse lastnosti jezikoslovja, t. j. sestava jezikoslovnih ved, ki je naj *kot tak temeljsko* —, katerega *vsaki člen* (posamezna jezikoslovna panoga) pa *dejstveno* popoln. Če sloni vsako istinito dejstvo, ki se naj naziva „jezikoslovno“, v zmislu zgorajšnje definicije ali na jeziku kot takem, ali na posameznikih, delih jezika kot takih itd., tedaj mora v *temeljskem zmislu besede popolno „jezikoslovje“* (znanost o jeziku sploh) razpadati v sledeče znanosti:

1.) v znanost „o“ jeziku kot takem, t. j. znanost vseh¹⁶ na jeziku kot takem slonečih istinitih dejstev. Ta znanost ostane le ena, ker se nahaja le en osnovni predmet: „jezik kot tak“.

2.) v znanosti „o“ vseh¹⁶ posameznikih (individuih itd.) jezika, t. j. znanosti vseh na posameznikih jezika kot takih slonečih istinitih dejstev. Kolikor takih posameznikov, toliko teh znanosti.¹⁷

¹⁶ Z ozirom na vsako *faktično* (sedanje in bodoče) jezikoslovje seveda le v aproksimativnem zmislu besede. V strogem pomenu velja ta „vseh“ le za „idejo“ jezikoslovja; primerjaj str. 44 sl.

¹⁷ Pri tem pride še v poštev, da morejo biti kaki jeziki posamezniki „jezika“ večje ali manjše stopnje, t. j. se več ali manj oddaljevati od „jezika“ kot takega: tudi koliko takih stopenj, toliko dotičnih znanosti.

3.) v znanosti „o“ vseh¹⁶ delih (komponentah itd.) jezika, t. j. znanosti vseh na delih jezika kot takih slonečih istinitih dejstev. Teh znanosti je zopet toliko, kolikor takih delov ali komponent jezika.

4.) v znanosti „o“ vseh¹⁶ lastnostih, oziroma momentih jezika, t. j. znanosti vseh na lastnostih jezika kot takih slonečih istinitih dejstev. Zopet toliko teh znanosti, kolikor takih lastnosti in

5.) v znanosti „o“ vseh¹⁶ drugih, od jezika, njegovih posameznikov, delov in lastnosti poljubno razlikujočih se predmetih, t. j. znanosti vseh na teh drugih predmetih kot takih slonečih istinitih dejstev, v kolikor le slone ta dejstva obenem na jeziku, njegovih posameznikih, delih ali lastnostih. Tudi tukaj toliko teh znanosti, kolikor takih „drugih“ predmetov.

S tem je orisano seveda le najsplošnejše ogrodje „temeljsko idealnega jezikoslovja“, ker zahteva v njem razven omenjene prve točke vsaka sledeča zopet isto razdelitev v petero podtočk itd. Tako spada n. pr. slavistika kot znanost o „slovanskem jeziku“, torej „o“ enem *posamezniku* jezika sploh kot taka gotovo v zgoraj omenjeno drugo točko. A slavistika je zase zopet *znanost* o slovanskem jeziku *sploh*, torej sestav raznih posameznih panog, ki mora, da je naj *zase* temeljsko popolen, razpadati zopet v sledeče znanosti: 1.) znanost „o“ slovanskem jeziku kot takem, 2.) znanosti „o“ posameznikih slovanskega jezika kot takih (n. pr. „o“ slovenskem, hrvaškem, srbskem, ruskem jeziku itd.), 3.) znanosti „o“ delih, oziroma komponentah slovanskega jezika kot takih (n. pr. „o“ slovanskih glasovih, oblikah itd.), 4.) znanosti „o“ lastnostih, oziroma momentih slovanskega jezika kot takih (n. pr. „o“ slovanski akcentu, besednem redu, „o“ sličnosti slovanskega jezika z drugimi jeziki itd.) in 5.) znanosti „o“ drugih, od slovanskega jezika, njegovih posameznikov, delov... poljubno razlikujočih se predmetih kot takih, v kolikor slone na teh predmetih sloneča istinita dejstva skozi te obenem na slovanskem jeziku, njegovih posameznikih, delih ali lastnostih (n. pr. znanost „o“ slovanskem slovstvu, tozadevne partije znanosti „o“ slovanskem narodu, slovanskih šegah, krajih itd.). Isto razdelitev pa zahteva zopet razen prve vsaka podtočka te „temeljsko idealne“ slavistike (v drugo točko temeljsko idealnega jezikoslovja sploh spadajoče znanosti) itd., dokler ne pridemo na „*tem potu navzdol*“ k slavističnim znanostim istinitih dejstev, *slonečih na absolutno enostavnih osnovnih*

¹⁶ Glej opombo na strani 41.

predmetih, ki ne dopuščajo nobenih nadaljnjih znanosti „o“ posameznikih, delih teh predmetov itd. Kar velja o slavistiki, velja tudi n. pr. o germanistiki, romanistiki itd., sploh o vseh v drugo točko idealno temeljsko popolnega „jezikoslovja sploh“ spadajočih znanostih, ravnotako pa za vse znanosti, ki spadajo v tretjo, četrto in peto točko tega jezikoslovja sploh in zopet za vse podvede teh znanosti, za podvede teh podved itd. in infinitum (za naše „človeško“ spoznavanje!).

Iz naše definicije jezikoslovnega dejstva (str. 40), pa slede obenem kriteriji *dejstveno popolnega* jezikoslovja. Ta definicija ne pove samo, na čem vse more in mora sloneti jezikoslovno dejstvo, temveč tudi, kako je samo na sebi, namreč, da je v vsakem slučaju ali nahajalno, oziroma takovostno ali implikat, oziroma implikator. Zgoraj orisano v temeljskem zmislu „idealno“ jezikoslovje je obenem „dejstveno popolno“, se torej pravi, da so vse omenjenih petero točk tega jezikoslovja tvoreče vede, dalje vse zopet petero podtočk teh točk tvoreče podvede teh ved, v istem zmislu vse podvede teh podved itd. — znanosti *vseh*¹⁸ na dotičnem osnovnem predmetu slonečih istinitih *nahajalnih*, oziroma *takovostnih* dejstev in *vseh*¹⁸ na tem osnovnem predmetu slonečih istinitih *implikativ* in *implikatorjev*. V temeljsko in *dejstveno* popolnem jezikoslovju je torej: 1.) znanost o jeziku kot takem, znanost *vseh* na jeziku kot takem slonečih *nahajalnih* in *takovostnih* istinitih dejstev, *vseh* istinitih *implikativ* in *implikatorjev*, 2.) znanost o posameznikih jezika kot takih znanostih *vseh* na posameznikih jezika kot takih slonečih *nahajalnih* in *takovostnih* istinitih dejstev, *vseh* istinitih *implikativ* in *implikatorjev*; isto velja 3.) za znanosti o delih jezika kot takih, 4.) za znanosti o lastnostih jezika kot takih in 5.) za znanosti o vseh semkaj spadajočih „drugih“ predmetih kot takih. Če pa grem v tej vrsti istim potom navzdol in vzamem za primer zopet slavistiko, torej znanost iz druge točke temeljsko popolnega jezikoslovja sploh, mi je reči: v temeljsko in *dejstveno* popolni slavistiki je: 1.) znanost o slovanskem jeziku kot takem znanost *vseh* na slovanskem jeziku kot takem slonečih *nahajalnih* in *takovostnih* istinitih dejstev, *vseh* istinitih *implikativ* in *implikatorjev*, 2.) znanosti o posameznikih slovanskega

¹⁸ Za vsako empirično, faktično jezikoslovje zopet le v aproksimativnem zmislu besede; primerjaj op. 16.

jezika znanosti *vseh* na teh posameznikih kot takih (n. pr. slovenskem, hrvaškem, srbskem, ruskem jeziku itd.) slonečih *nahajalnih* in *takovostnih* istinitih dejstev, vseh dotičnih istinitih *implikatorjev* in *implikativov*; isto velja zopet 3.) za znanosti o delih slovanskega jezika (n. pr. o slovanskih glasovih, oblikah itd.), 4.) za znanosti o lastnostih slovanskega jezika (n. pr. o slovanskem akcentu, besednem redu itd.) in 5.) za znanosti o vseh „drugih“ semkaj spadajočih predmetih, pri čemur so *te* znanosti seveda znanosti le *vseh* onih istinitih na teh „drugih“ predmetih (n. pr. slovanskem slovstvu, slovanskem narodu, slovanskih pokrajinah itd.) slonečih *nahajalnih* in *takovostnih* dejstev, *implikativov* in *implikatorjev*, ki slone skozi te predmete obenem na slovanskem jeziku, njegovih posameznikih, delih itd. Isto velja za vsako nadaljnjo petero razdelitev teh podtočk slavistike itd., kar velja za slavistiko, velja tudi n. pr. za germanistiko, romanistiko itd., sploh za vse znanosti druge točke temeljsko in *dejstveno* popolnega jezikoslovja sploh, velja pa v istem zmislu za vse znanosti tretje, četrte in pete točke tega jezikoslovja, za vse njih podvede, podvede teh podved itd. zopet „in infinitum“ (za naše ograničeno spoznavanje).

Jezikoslovje, ki sem ga formalno orisal kot temeljsko in dejstveno popolni sestav jezikoslovnih ved, je seveda le „ideja“ faktično obstoječega jezikoslovja, ki pa ostane kot tako, t. j. kot „faktična“ človeška znanost nujno vedno le več ali manj nepopolni odsev te „ideje“. Upam, da me tukaj nihče krivo ne razume. To ne velja samo za jezikoslovje, temveč tudi za vsako drugo znanost. Vsaki znanosti (tudi n. pr. toliko posnemani „matematiki“) odgovarja taka „ideja“ te znanosti, kateri se ta znanost more vedno bolj bližati, ki pa je *faktično nikoli* ne doseže. Kakor nam kaže naš formalni oris „ideje“ jezikoslovja, ki velja mutatis mutandis za vsako drugo znanost, je vendar število temeljev, o katerih vse naj bi govorila kaka znanost, da se krije s svojo „idejo“, *neskončno* (infinitum), *še neskončneje* pa število *vseh* na teh temeljih slonečih istinitih dejstev; ta neskončnost „ideje“ vsake znanosti je pri tem še dvojna, javljajoč se a) v neskončnosti temeljev in istinitih dejstev, ki spadajo predmetno v vsakih petero točk te „ideje“, b) v neskončnosti temeljev in istinitih dejstev, ki odgovarjajo predmetno „in infinitum“ idočih peteri razdelitvi vsakih naslednjih štirih točk te „ideje“ (zgoraj kratko orisana „pot navzdol“!). Neskončnost se doseže tudi šele v — neskončnosti, torej *nikdar* v *empiriškem* zmislu besede. Še tako

mogočen razvoj kake znanosti pomeni torej izključno le *bližanje* te znanosti k njeni „ideji“, doseg te ideje je faktično (za človeka) nemogoč in izraža le v *neskončnosti ležeči cilj* te znanosti. (Sicer pa leži le ravno v tej neobhodni oddaljenosti vsake faktične znanosti od njene „ideje“ možnost in dolžnost znanstveno produktivnega dela. Neko znanost produktivno gojiti, se vendar ne pravi nič drugega, nego najti dosedaj neznana istinita dejstva in dosedaj neznane temelje teh dejstev, t. j. „dohajati“ en korak bližje k „ideji“ dotične znanosti: večni nedosežnosti te „ideje“ odgovarja torej ravno „večnost“ znanstvenega dela.) V tem in le v tem zmislu morem torej pač reči, da je tudi dandanašnje faktično jezikoslovje še prav daleč oddaljeno od svoje „ideje“, t. j. od zgoraj *formalno* orisanega *temeljsko in dejstveno popolnega* jezikoslovja in da služi tudi njemu *to* jezikoslovje le kot cilj v neskončnosti. Naš oris „ideje“ jezikoslovja pa more potemtakem služiti kot jasen kažipot tudi nam, ki vendar iščemo fenomenologijo jezika kot posebno, dandanašnje jezikoslovje izpopolnjujočo jezikoslovno panogo.

In v resnici nas pelje ta oris neposredno nazaj k mislim v prvem odstavku (str. 5 sl.), kjer sem, skušajoč določiti najsplošnejše razmerje fenomenologije jezika z drugimi jezikoslovnimi panogami, trčil kmalu na vprašanje, v katerem razmerju stoje vse bujnopestre in se tudi po svojem predmetu med seboj razlikujoče jezikoslovne panoge napram svojemu enemu in istemu „predmetu“: jezik. To vprašanje je zdaj razrešeno. Vse — vse faktično obstoječe in sploh vse mogoče — jezikoslovne vede so vede *jezikoslovnih dejstev*, ki slone kot taka *na jeziku* ali vsaj obenem na jeziku. Vse jezikoslovne vede spadajo torej v resnici *po svojem predmetu* skupaj v eno višjo celoto. Na drugi strani pa so vse posamezne jezikoslovne vede *tudi po svojem predmetu* med seboj nujno različne in sicer v dvojnem oziru: v kolikor so vsa jezikoslovna dejstva ali istinita nahajalna in takovostna dejstva ali istiniti implikatorji in implikati in v kolikor slone ta dejstva ali na jeziku kot takem ali na posameznikih, delih, lastnostih jezika in „drugih“ predmetih kot takih ali („pot navzdol“) na posameznikih, delih, lastnostih teh posameznikov, delov, lastnosti, „drugih“ predmetov in zopet na odnosnih „drugih“ predmetih itd. in infinitum. Vsi ti predmeti (dejstva in osnovni predmeti) so med seboj različni in *torej tudi vse znanosti teh* (nahajalnih, takovostnih — implikativ, implikatorjev) dejstev in o *teh* osnovnih predmetih (jezik, posameznik, del, lastnost jezika, „drug“ predmet; dalje

posameznik, del, lastnost tega posameznika, dela, lastnosti „jezika“, „drugega“ predmeta, zopet „drug“ predmet itd.). Ravno to zakonito razmerje vseh faktičnih in vseh mogočih jezikoslovnih ved z enim in istim predmetom: jezik na eni in jezikoslovno dejstvo na drugi strani pa nas je dovedlo do formalnega orisa „ideje“ jezikoslovja, t. j. temeljsko in dejstveno popolnega sestava vseh jezikoslovnih ved, s tem pa zdaj obenem k našemu *glavnemu* izhodnemu *vprašanju* v prvem odstavku: kaj je fenomenologija jezika kot nova in samostojna jezikoslovna panoga, oziroma ali še dopušča sploh dandanašnje jezikoslovje koncepcijo take panoge? To vprašanje bo rešeno, če primerjamo natančnejše dandanašnje jezikoslovje z „idejo“ jezikoslovja in skušamo določiti one točke te „ideje“, ki se v dandanašnjem jezikoslovju še ali sploh ne nahajajo, ali vsaj le v docela nezadostni in nepopolni meri. Z odkritjem tudi najmanjše take točke je v zmislu zgorajšnjih izvajanj neposredno zvezano odkritje novih, v dotično točko spadajočih znanosti.

(Dalje prihodnjič).

Prispevki in opombe k zgodovini reformacije na Slovenskem.

Dr. Fr. Kidrič.

I. Ivan Ungnad v prognanstvu.

3.*

Problem ureditve novega življenja ter odvrčanja eventualnih pravnih posledic izselitve je bila težka skrb, ki je spremljala Ungnada na potu iz domovine.

Kmalu po prihodu na Nemško se je zaljubil 60letni vdovec¹ v 22letno grofico Barby, bivšo nuno². Ungnadov pot v Mansfeld dne 20. marca 1556. je najbrž že v zvezi z ženitvijo: še istega leta je sledila dne 13. aprila zaroka, 1. julija pa na gradu Barby poroka³.

Živel je Ungnad tudi po poroki večinoma v *Wittenbergu*, deloma pa tudi v *Eislebnu* in pri grofu Barby⁴. Zemlje saške pa so mu začele kmalu presedati: saškega piva se ni mogel navaditi⁵; saško draginjo je čutil⁶; predvsem pa so mu bili zoperni verski prepiri nove okolice⁷.

Vsaj že spomladi 1557. so se obračali njegovi pogledi zopet⁸ na *Wirttemberg*. Ko se je sestal v Lipsiji s svetovalcem wirttember-

* Dosedanje izsledke k temu poglavju prim. v uvodu (I. letnik ČJKZ.) 67 (2, *ženitev*) — 69 (4).

¹ Iz * Ungnadovega pisma Ferdinandu z dne 9. XI. 1555, gornjeavstr. dež. arhiv v Linzu, Museum, Weißenwolf, zv. 51./56., fol. 21b, sledi, da je Ungnadova prva žena Ana grofica Thurn 24. III. 1553 še živela in kmalu potem umrla. — Izpopolni spredaj letnik I., str. 171!

² Dresser 95.

³ Spangenberg, *Mansf. chron.* I, 474 a.

⁴ Ungnad-Krištofu 29. III. 1557, *Briefw.* IV, 287.

⁵ Ep. cit. 289.

⁶ Ep. cit. 288; Zasius-Ferd. 1. IX. 1558, o. c. 549.

⁷ Ungnad-Albrehtu 25. III. 1560, *Briefw.* 225.

⁸ Prim. 2. pogl. 172.

škega vojvode Vergerijem, bivšim koperskim škofom, je napisal dne 29. marca 1557. vojvodi Krištofu prvo pismo⁹: opisuje svojo usodo, opozarja, da „ima do Krištofa iz avstrijskih dednih dežel priporočila¹⁰, ki jih hoče sam izročiti“ ter izraža upanje, da „mu Krištof, ko pride k njemu, kot revnemu romarju ne odreče podpore“. V istem zmislu naznanja Krištofu tudi v jeseni istega leta, da bo jahal od kolokvija v Wormsu k njemu¹¹. Pod konec leta je prišel res h Krištofu¹², ki ga je imenoval 28. decembra 1557. za svojega svetovalca z letno plačo 500 gld.¹³. O preselitvi takrat po vsej priliki še ni bilo govora. Šele za drugo polovico junija 1558. je znova ugotovljena Ungnadova namera, da „se nastani z ženo in otroki na Wirttembergem“. Ungnad je takrat osebno prosil Filipa hessenskega, naj ga priporoči Krištofu in Filip je prošnji ugodil¹⁴. V prihodnjih tednih je Ungnad svoj načrt zopet izpremenil in ko je prišel julija ali avgusta 1558. z družino h Krištofu, je hotel potovati dalje ter se nastaniti v Straßburgu. Krištof ga je pred Straßburgom svaril. Nato je Ungnad vojvodo prosil, naj mu pomore kako drugače do stalnega bivališča. Krištof begunca ni hotel ostaviti na cedilu¹⁵ ter mu je dal na izbero pet bivališč¹⁶. Ungnad se je odločil za Amandenhof v Urachu, kjer se je nastanil tik pred 12. septembrom 1558.¹⁷.

S pridobitvijo stalnega, mirnega in udobnega doma se je rešil Ungnad proti koncu tretjega leta svojega prognanstva znatnega dela skrbi. Nekdanje bivališče korarjev v Urachu, znano pod imenom Amandenhof ali Mönchshof¹⁸, resna zgradba na severni strani bahate prestolne cerkve sv. Amanda, obstoječa iz treh kril, ki obkrožajo podolgovato dvorišče z vrtom in studencem, je po razsežnosti in številu prostorov moglo Ungnadu v neki meri nadomestiti deželni dvorec v Gradcu ali grad Waldenstein na Koroškem.

⁹ Ungnad-Krištofu 29. III. 1557, Briefw. IV, 286—289.

¹⁰ Prim. 2. pogl. 167.

¹¹ Ungnad-Krištofu 27. IX. 1557, Briefw. IV, 421.

¹² Krištof-Fil. hess. 28. XII. 1557, o. c. 462.

¹³ Elze, Trubers Briefe 36 n. 3 (brez navedbe vira).

¹⁴ Filip-Krištofu 24. VI. 1558, Briefw. Christoph IV, 527.

¹⁵ Zasius-Ferd. 1. IX. 1559, Briefw. Christoph IV, 549.

¹⁶ Elze, Trubers Briefe 36 n. 3 (brez navedbe vira).

¹⁷ Zasius-Ferd. 12. IX. 1558, Briefe und Akten V, 129.

¹⁸ *Slika*: Bučar, Pov. 111. — *Opis*: Beschreibung des Oberamts Urach. Herausgegeben vom K. Statistischen Landesamt². Stuttgart 1909, 530—531.

Rodbinsko življenje je teklo beguncu brez silnih sunkov, iz-
vzemši smrt brata Andreja, ki je umrl sredi 1557. l.¹⁹. Mlada žena
mu je bila iskreno vdana²⁰ ter mu porodila dva sina: Wolfa 1557.²¹,
Ivana Jurija 1562. l.²². Mlajši otroci prvega zakona²³ so se preselili
pač takoj po očetovi poroki od tete k očetu in mačehi. Ehrenreich in
Simon²⁴ sta se šolala menda deloma doma²⁵, deloma v Bakni na
Wirttemberskem²⁶. Za vzgojo sina Karla je prejel Ungnad od rein-
skega opata Duelacherja še 1557. l. 100 tol. beličev²⁷. Dne 1. julija
1556. se je vpisal Karel na wittenberskem vseučilišču²⁸, kjer je štu-
diral istodobno tudi njegov bratranec, Andrejev sin David, ki je bil
od maja do 28. julija 1557. vseučiliški rektor²⁹. V jeseni 1561. l. je
poslal Ungnad Karla na dvor vojvode pruskega³⁰. Starejša dva
sina sta ostala v domovini. Krištof je služil ves ta čas na granici³¹.
Ludvik je stopil 1558. l. znova v vojaško službo ter ostal v njej štiri-
najst mesecev. Leta 1562. je spremljal kralja Maksimilijana v do-
stojanstvu dvornega maršala h kronanju v Frankfurt ter postal
8. oktobra 1563. Maksimilijanov najvišji dvorni maršal³².

Izguba nekaterih *dostojanstev* je bila avtomatična posledica
Ugnadove izselitve.

V registrah „deželnozborskih obravnav in stanovskih listin“
štajerskih se pri svojem „nasvetu in pozivu“ z dne 6. januarja 1556.
poslednjič omenja³³. Dne 23. oktobra 1556. je že podpisal novi

¹⁹ Melanchthon Ph., *Orationes* V, Wittenberg 1572, 48—50; Dresser 109.

²⁰ Dresser 95.

²¹ Dresser 107; prim.: Ungnad-Krištofu 27. IX. 1557, Briefw. IV, 421.

²² Dresser 107, 95.

²³ Prim. 2. pogl. 171, 174.

²⁴ Dresser 101, 106.

²⁵ Ungnad-Albrehtu 20. X. 1561, Briefw. 245.

²⁶ Freiberg-Ortenburgu 18. II. 1562, Beiträge zur Geschichte Herzog
Albrechts V. und der sogenannten Adelsverschwörung von 1563, bearbeitet von
W. Goetz und L. Teobald, Briefe und Akten VI, Leipzig 1913, 61.

²⁷ Gasparitz 123.

²⁸ Album acad. vitenb. 319.

²⁹ o. c. 327; Melanchthon, *Orationes* V, 17—50.

³⁰ Ungnad-Albrehtu 20. X. 1561, Briefw. 245; * Ernest Juri Henneb-
Albrehtu „v sredo po Martinovem“ 1561, skupni henneb. arhiv v Meiningenu.

³¹ Dresser 98.

³² Dresser 97.

³³ Prim. uvod 73.

deželni glavar štajerski svoj revers³⁴. Po 7. marcu 1557. je zasedel tudi stolico velikega župana varaždinskega nov mož³⁵. V kaki zvezi je nehal biti Ungnad Ferdinandov predrezec³⁶, iz listin ni razvidno.

Ker je bil prevzel Ungnad vrhovno poveljstvo na granici le do zadnjega februarja 1555.³⁷, značaj Ferdinandovega svetovalca ter naslov in dohodke glavarja in vicdoma celjskega pa tudi v eksilu obdržal³⁸, hodi na račun verskega momenta in izselitve le izguba dveh, kvečjemu treh dostojanstev: deželnega glavarja, velikega župana in predrezca, torej dveh takih, katerih izguba je morala begu avtomatično slediti.

Ugnadova *posestva* sta upravljala sinova Krištof in Ludvik³⁹ v očetovem imenu.

Za prepis je vložil oče v tej dobi samo eno prošnjo: maja 1556. se beleži „latinska obveza, da hoče prepustiti po smrti Varaždin sinu“⁴⁰. Ko je šlo 1558. l. za to, da preide Hirschegg in tistih 80 *℔*, ki so jih imeli Ungnadi reinskemu samostanu⁴¹ še vrniti, za 3000 gld. v popolno last Ungnadov⁴², se dovoljenje Ferdinandovo ni glasilo na ime sinov, ampak Ivana Ungnada in dedičev.

Ugnad je ostal torej tudi po odhodu iz domovine pravi posestnik svojih posestev v Ferdinandovih deželah. On je ponujal Ferdinandu Toblbadi⁴³, v njegovem imenu je bil prodan zlati in srebrni rudnik⁴⁴. Pojavili so se sicer radi posestev razni spori: Ungnadovi železni trgovini so se delale neke zapreke⁴⁵; dovoljenje za prodajo Laboda in Loschentala⁴⁶ se je zavlačevalo⁴⁷; meščani Krškega so

³⁴ Muchar VIII, 552.

³⁵ Hrv. sabor-Ferd. 7. III. 1557, Monumenta XXXIX, Zagreb 1916, 10.

³⁶ Prim. 1. pogl. 75.

³⁷ Prim. 2. pogl. 163.

³⁸ Ferd.-Ugnadu 4. IX. 57, Dresser 59—60: ...unserem Raht Hauptmann unnd Vitzdomb zu Cilli.

³⁹ Prim. 2. pogl. 172.

⁴⁰ * Arhiv skupn. fin. min. E 224, fol. 99 b.

⁴¹ Prim. 1. pogl. 76, 2. pogl. 163.

⁴² Gasparitz 124.

⁴³ * Ferd.-Ugnadu 16. V. 59, skupni fin. arhiv.

⁴⁴ Ungnad-Albrehtu 12. IX. 1561, Briefw. 231.

⁴⁵ Prim.: * skupni fin. arhiv, R 234, 12 a, 22. I. 1558: Hansen-Ugnad, Bescheid über Eisenbergwerk, Geschütz und Munition und Herschaft Lattmund; * Ferd.-Ugnadu 16. V. 1559, skupni fin. arhiv.

⁴⁶ Prim. 2. pogl. 165.

⁴⁷ * Skupni fin. arhiv, R 228, 163 b, 29. VIII. 1557.

se branili storiti obljubo⁴⁸. Toda ti slučaji bi se bili mogli tudi pripetiti, če bi bil ostal Ungnad v domovini. Na splošno velja, da je svoja posestva Ungnad tudi po izselitvi nemoteno užival.

Ugnadove *gmotne razmere* v eksilu osvetljuje precej jarko dvoje momentov: tistih 5146 gld., ki jih je mogel v teku štirih let založiti za jugoslovanski tisk⁴⁹, in pa številno osebje njegovega dvora⁵⁰, kjer najdeš vse stopnje od dvorskega plemiča ali domačega učitelja do soproginih „poštenih žensk in služabnic“⁵¹. Konj je vzel s seboj na Nemško 20⁵². K dohodkom iz posestev ter letnim 500 gld. iz glavarstva in vicedomata celjskega se je pridružilo z letom 1558. še drugih 500 gld. na leto, ki so bili v zvezi z dostojanstvom Krištofovega svetovalca⁵³, obenem pa tudi letnih 600 gld. provizije⁵⁴, ki se mu je vsaj 1557. l. začela redno izplačevati⁵⁵. Grofica Barby, svakinja kneza Anhaltskega⁵⁶, je imela gotovo precejšno doto, stanovanje pa je imel Ungnad vsaj od srede septembra 1558. zastonj. Vsaj od jeseni 1558. l. sem je razpolagal približno z istimi dohodki kakor prej v domovini.

Na odplačilo starih *dolgov*⁵⁷ seveda tudi v novih razmerah ni bilo mogoče misliti. Predvsem pač ti dolgovi so povzročili tudi razne prodajne načrte. Prišle so celo okoliščine, da je moral delati nove dolgove. Tako prosi v jeseni 1561. l. pruskega vojvodo za leto dni na posodo 600 ali 700 gld., da mu sluga oskrbi na Pruskem neke stvari, ki so se mu zdele na Wirttemberskem predrage: krzno, konje, jantar itd.⁵⁸. Da je pa šlo tudi v tem slučaju bolj za trenutno zadrego nego faktično pomanjkanje, dokazuje dejstvo, da je Ungnad po poteku roka dolg tudi plačal⁵⁹.

Najresnejši problem, ki ga je naprtila Ungnadu izselitev, je bila ureditev odnošajev z vladarjem.

⁴⁸ * Ferd.-Ugnadu 16. V. 1559, skupni fin. arhiv.

⁴⁹ Vseuč. tubińsko 14. VI. 1564; Kostrenčič 227.

⁵⁰ Prim. Bučar, Pov. 57—58.

⁵¹ Ungnad-Albrehtu 20. X. 1561, Briefw. 245.

⁵² Ungnad-Albrehtu 12. IX. 1561, Briefw. 233.

⁵³ Elze, Trubers Briefe 36, n. 3. (brez navedbe vira).

⁵⁴ Prim. 2. pogl. 164.

⁵⁵ * Skupni fin. arhiv, R 228, 163 b, 1. X. 1557.

⁵⁶ Dresser 107.

⁵⁷ Prim. 1. pogl. 77, 2. pogl. 165, 166.

⁵⁸ Ungnad-Albrechtu 12. IX. 61, Briefw. 232.

⁵⁹ Ungnad-Albrechtu 11. VI. 1562, Briefw. 276.

Kralju *Ferdinandu* je pisal dne 19. novembra 1555. iz Prage dolgo pismo⁶⁰: poudarja, kako upravičeno se je branil prevzeti 1553. l. vrhovno poveljstvo; podčrtuje svoje opazovanje, da se je Ferdinand „na nekaterih državnih zborih, pri zborovanjih dežel in posebno še v teku zadnjih dveh deželnih zborov v Gradcu 1551. in 1553. l. proti svojemu ubogemu služabniku zelo nemilostljivo vedel“; obširno popisuje svoj usodepolni razgovor s Ferdinandom tik pred svojim odhodom na granico dne 24. marca 1553. ob 12. uri dopoldne, na koncu katerega je Ungnad izjavil: „Bogu bodi potoženo, da sem doživel to uro; to leto hočem, kakor sem obljubil Vašemu Veličanstvu, zvesto služiti in (v boju) proti sovražniku ne štediti ne telesa, ne življenja in premoženja, toda po njega poteku se odrečem vsemu“, Ferdinand pa zažugal: „Zapomnite si ta dan in to uro“⁶¹. Na koncu pisma izjavlja Ungnad nekako mimogrede, da se odreka službe: „Želja, da Vašemu Veličanstvu ne bi dal vzroka k nadalj-nemu pomnoževanju nemilosti do mene, me je naklonila, da se odrekam vseh služb in stvari. Da ne bi moji nasprotniki proti meni še naprej izmišljevali krivih nasvetov ter me spravljali še globlje v nemilost, se hočem zadrževati medtem, dokler ne razkrije Vsega-mogočni moje nedolžnosti, kjer bode mogoče.“

Ko se je zaročil, je Ferdinandu to „večkrat pisal in javil“ ter ga prosil, naj pošlje na gostijo svoje odposlance⁶², toda upanje ga je varalo⁶³. Med 1. julijem 1556.⁶⁴ ter 27. aprilom 1557.⁶⁵ je pisal Ferdinandu novih dvoje pisem⁶⁶, eno iz Wittenberga, drugo iz Spremberga⁶⁷, v katerih se je pritoževal zlasti proti bagateliziranju o priliki poroke⁶⁸ ter se ponudil, da hoče v svrhu rešitve svojih stvari potovati v Regensburg na državni zbor ali v Prago. Šlo mu je gotovo zlasti za izplačilo provizije in miloščine⁶⁹, radi katerega

⁶⁰ * Ungnad-Ferd. 19. XI. 1555, gornjeavstr. dež. arhiv.

⁶¹ Izpopolni s temi novimi podrobnostmi 2. pogl. 162, 175—176.

⁶² Pisma se še niso našla.

⁶³ * Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv, Misc. 735, fol. 2 b.

⁶⁴ Datum poroke!

⁶⁵ Datum prihodnjega ohranjenega pisma!

⁶⁶ Pisma se še nišo našla.

⁶⁷ * Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv, Misc. 735, fol. 1 a.

⁶⁸ * Ep. cit. 2 b.

⁶⁹ Prim. 2. pogl. 164, 166.

so sledili njegovi sinovi in sluga 1555. in 1556. l. Ferdinandu in komori v Augsburg, Inomost, Linz in na Dunaj, z Dunaja v Prago in zopet nazaj⁷⁰.

V drugi polovici 1556. l. je krenil v Brüssel, kjer je bival pri sinu Filipu istega leta do 29. junija in pa od 25. julija dalje cesar Karel⁷¹. Na pot se je podal najbrž po svoji poroki, torej po 1. juliju 1556., ter prispel v Brüssel nekako istodobno s kraljem Maksimilijanom, ki je zapustil Dunaj 31. maja ter 17. julija prišel v prestolico Nizozemske⁷². Ungnadov namen je bil, da izroči cesarju „prošnjo“⁷³, kjer je govoril o sebi kot starem izurjenem služabniku in vrhovnem poveljniku Nj. Kr. Vel. (= Ferdinanda) proti Turkom“ ter omenjal tudi neke „vzroke“⁷⁴, kar kaže na akcijo za podporo in na obrazložbo vzrokov izselitve. Svoj prihod je javil takoj drugi dan Ferdinandu⁷⁵, mu poslal prepis⁷⁶ svoje prošnje do cesarja ter sporočil vse tudi Ferdinandovemu oratorju licenciату Gomezu⁷⁷, ki je prišel v Brüssel po 29. juniju 1556.⁷⁸. Gomez je obljubil Ungnadu vsakršno pomoč pri cesarju in Granvelli, h kateremu ga je vedel drugi dan tudi na obed. Ungnad je že menil: „kakršni obeti, takršna dela“, kar so mu naznanile „visoke in ugledne osebe“, da stoje stvari precej drugače in da je poslal Ferdinand baje bratu pismo, v katerem je cesarja na Ungnadovo versko stališče zelo nemilostljivo opozoril. Nato mu je priznal tudi Gomez, da ima ukaz, ga radi vere pri Karlu in Filipu „težko in škodljivo obdolžiti“. Ungnad se je zbal „nizozemskih škofov in popov“ ter pobegnil iz Brüsslja⁷⁹.

Najbolj je Ungnada grizlo, da vkljub poldrugoletnemu naporu ni mogel izsiliti Ferdinandu pismenega odgovora. Ko je prišel kralj 22. marca 1557. zopet v Prago, je govoril Ungnadov sluga Krištof Raidt z njim samim ter ga prosil v imenu svojega gospoda pismenega odloka. Pismen odgovor pa se tudi sedaj ni dal doseči. Ferdinand je pač obljubil, da bo zapovedal predložitev Ungnadovih

⁷⁰ Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv.

⁷¹ Holtzmann, Max. 277.

⁷² o. c. 271, 277.

⁷³ Prošnja se še ni našla.

⁷⁴ * Ungnad-Ferd. 19. IV. 57, inom. drž. arhiv.

⁷⁵ Pismo se še ni našlo.

⁷⁶ Prepis Ungnadove prošnje ces. se še ni našel.

⁷⁷ * Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv.

⁷⁸ Ferd.-Karlu V. 29. VI. 1556, Correspondenz des K. Karl V., Bd. III, Leipzig 1846, 704.

⁷⁹ * Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv.

stvari, „ki so pri komori še nerešene“, ter jih „milostljivo rešil“, o drugih točkah Ungnadovih pisem pa je menil, da „niso take, na kakršne bi se moralo odgovarjati“⁸⁰.

Do srede aprila 1557. se je torej Ungnad lahko prepričal, da si s svojo trdoglavo naivnostjo ne pripravi znova vladarjeve milosti, še manj pa skloni Ferdinanda do izjave, da je v verskem oziru pravda na strani bivšega glavarja štajerskega; tem intenzivnejše je začel delati na to, da uveljavi pri Ferdinandu svoje gmotne in častne terjatve.

Jedro pritožb in terjatev, ki jih je nanizal sedaj Ungnad za Ferdinanda, so tvorile stvari, ki so bile vsaj deloma že pred izbruhom krize akutne⁸¹: posebni službeni izdatki: „nekoliko tisoč“ izza dvorne službe, „mnogo tisoč“ izza državnih zborov, „mnogo tisoč“ izza vojaških služb⁸²; odškodnina za „štiri ogrske gradove“; izguba Kočevja s pritiklinami. Pravico do odškodnine radi odstopa „štirih ogrskih“, to je hrvaških gradov: grada in mesta Varaždina, grada in mesta Rakovca, Medvedgrada in Taborja ali Lorkovica, ki jih je bil dobil sam od kralja Ludvika in kraljice Marije za 12.000 goldinarjev zakupnine⁸³, utemeljuje s tem, da je Ferdinand rabil njih odstop za pridobitev naklonjenosti mogočnih ogrskih velikašev⁸⁴. Na sličen način podpira tudi zahteve radi izgube Kočevja, češ, da je odstopil od svojih jasnih in priznanih pravic le vsled intenzivnega prigovarjanja in zagotavljanja odškodnine⁸⁵.

K tem se je pridružila še vrsta novih momentov: tisto povelje radi financ⁸⁶; afera v Brüsslju⁸⁷; zavlačevanje izplačila miloščine in provizije⁸⁸; zaostala plača iz deželnega glavarstva⁸⁹; neporavnani računi za nabavo topov in smodnika v Celju in Varaždinu⁹⁰,

⁸⁰ * Ep. cit. fol. 1a.

⁸¹ Prim. I. pogl. 77.

⁸² * Ungnadov seznamek služb (19. IV. 1557), gornjeavstr. dež. arhiv v Linzu, Museum, Weißenwolf, zv. 51./56., fol. 2, 5, 8 a, 15 a, 17 b.

⁸³ Izpopolni in popravi z novimi podrobnostmi 1. pogl., str. 77.

⁸⁴ * Ungnadov seznamek služb (19. IV. 1557), gornjeavstr. dež. arhiv, zv. 51./56., fol. 16 a.

⁸⁵ * Ep. cit. 16 b.

⁸⁶ Prim. 2. pogl. 168.

⁸⁷ Spreddaj op. 79.

⁸⁸ Spreddaj op. 70.

⁸⁹ * Skupni fin. arhiv, R 228, 163 b, 27. VIII. 1557: Mit Hansen Ungnaden oder den Seinigen seiner ausständigen Landeshauptmannschaftsbesoldung wegen abratzen und den Ausstand vergüten zu lassen.

⁹⁰ Ungnad-Ferd. 22. VIII. 1559, Sitzungsab. 1849/II, 357.

izvirajoči pač iz Ungnadove skrbi za granico; zapreke pri železni trgovini, v Krškem in pri prodaji Laboda in Loschentala⁹¹; neki „članek“ njegovega bivšega gradnika varaždinskega⁹². Končno se je Ungnad sedaj celo spomnil, da bi se dalo morebiti še kaj iztisniti iz dediščine Reichenberžanov, češ, njegov oče ni nikdar ničesar dobil za varuštvo nad reichenberškimi gradovi in posestvi⁹³.

Upravičenost Ungnadovih gmotnih zahtev ni vedno evidentna; begunec je moral od početka računati s tem, da z vsemi ne prodere.

Dne 17. aprila 1547. je pisal Ferdinandu iz Wittenberga obširno pismo, ki operira z nekaterimi označenih momentov⁹⁴: bridko se pritožuje radi preziranja o ženitvi, radi afere v Brüsslju, radi zavlačevanja odloka na prošnje in pritožbe in čudnega postopanja komornih svetovalcev gledé miloščine in provizije, ter poudarja dolgoletno in zvesto službovanje in dolgove, napravljene v službi Ferdinandovi. Dva dni pozneje⁹⁵ je sledila zopet nova Ungnadova vloga⁹⁶. Tema dvema vlogama je priložil priporočilo štajerskih, koroških in kranjskih deželnih stanov iz 1555. I.⁹⁷, nova priporočila knezov volilnikov saškega in brandenburškega ter seznamek svojih služb in uslug⁹⁸. Seznamek⁹⁹ omenja splošno tudi nepovrnjene službene izdatke, brüsselsko afero ter izgubo „ogrskih“ (= hrvaških) mest in gradov in izgubo Kočevja. V istem zmislu je nameraval za-interesirati dne 3. majnika 1557. tudi kralja Maksimilijana¹⁰⁰, samo dve točki je nekoliko izraziteje oblikoval: naj Ferdinand nekaj njegovih dolgov prevzame nase, provizijo pa poveča, vsaj podvoji.

⁹¹ Spredaj op. 45, 47.

⁹² * Ferd.-Ugnadu 16. V. 59, skupni fin. arhiv.

⁹³ Ungnad-Ferd. 22. VIII. 1559, Sitzungsab.

⁹⁴ * Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557: inom. drž. arhiv in gornjeavstr. dež. arhiv (kopija).

⁹⁵ * Ferd.-Ugnadu 31. V. 1557, gornjeavstr. dež. arhiv v Linzu, Museum, Weissenwolf, Bd. 51/56, fol. 31a.

⁹⁶ Vloga z dne 19. IV. 1557 se še ni našla.

⁹⁷ Prim. 2. pogl. 167.

⁹⁸ * Ferd.-Ugnadu 31. V. 1557, gornjeavstr. dež. arhiv.

⁹⁹ * Verzeichnus was der vnderthenig her hans Ungnad der Rö. Kunig. Mt. sein allergnädigsten herrn mit Darstreckung leibes, guts u. bluts gehorsamlich on Ruem zu melden vonn Jugent auff treulich vnd nutzlich gedient, gornjeavstr. dež. arhiv, zv. 51./56., fol. 1—20.

¹⁰⁰ Ungnad-Maks. 3. V. 1557, Sitzungsab. 1849/II, 338—347; Loserth, Ref. 375—381.

Dne 31. maja 1557. je končno Ferdinand prvič pismeno odgovoril¹⁰¹: potrjuje prejem vseh Ungnadovih vlog, a meni, da se na Ungnadova vprašanja pismen odgovor zato ni dal, ker je „jih nekoliko menilo, da zadostuje ustmen odgovor in da pismenega treba ni“; Ungnadove zasluge na vojnem in upravnem polju priznava, „izvzemši to, kar je storil v verskih stvareh brez njegove volje ali proti njej“, meni pa, da „se ne more spominjati, da se njegove zasluge ne bi bile poplačale“, češ, „razen svoje izdatne plače v vojski je upravljal vedno dobre urade, kjer drugi pred njim niso bili oškodovani, ampak so svoje stališče izboljšali“; opravičuje zakasnelo izplačilo provizije in miloščine, ki se sedaj takoj nakaže; ne more uvideti, da bi se bilo Ungnadu „zopet vzelo, kar se mu je prej dalo“, ter ga poziva, naj to podrobno obrazloži.

Poziv na „nekoliko svetnikov“ je mogel Ungnada opozoriti, da Ferdinand njegovih vlog najbrž ni osebno prečital. Začetek pa je bil vendar storjen.

Proti koncu avgusta 1557. je imela dvorna komora že nalog, naj poravna zaostanek Ungnadove plače izza deželnega glavarstva¹⁰² ter odstrani ovire pri prodaji Laboda in Loschental¹⁰³. V začetku prihodnjega meseca je podpisal Ferdinand za Ungnada tudi dvoje listin: izpričevalo, da je službo vrhovnega poveljnika na vojaški granici vršil „zvesto in pošteno“¹⁰⁴ in pa formalni dekret o 8000 gld. miloščine¹⁰⁵; obenem se je dovolilo 4000 gld. miloščine tudi Ungnadovemu sinu Ludviku ter se določilo, da si izplačata oče in sin miloščino in oče tudi provizijo iz urbarske davščine v Celju¹⁰⁶.

Radi ostalih točk je Ungnad najbrž zopet dregal. Dne 20. januarja 1558. beleži dvorna komora: „O pritožbah Ivana Ungnada se naj posvetuje“¹⁰⁷ in zopet: „O Ivanu Ungnadu radi topov in municije se naj poroča“¹⁰⁸. Dva dni pozneje je izšel „odlok o

¹⁰¹ * Ferd.-Ungnadu 31. V. 1557, gornjeavstr. dež. arhiv v Linzu, Museum, Weißenwolf, zv. 51./56., fol. 31–32.

¹⁰² Spreadaj op. 89.

¹⁰³ * Skupni fin. arhiv, R 228, fol. 163 b, 29. VIII. 1557.

¹⁰⁴ Ferd.-Ungnadu 1. IX. 1557, Loserth, Ref. 110.

¹⁰⁵ Ferdinand-Ungnadu 4. IX. 1557, Dresser 59–60.

¹⁰⁶ * Skupni fin. arhiv, R 228, 163 b, 1. X. 1557.

¹⁰⁷ * Skupni fin. arhiv, R 234, fol. 11b.

¹⁰⁸ * o. c. 12 a.

železnem rudniku, topovih in municiji ter gosposčini Labodu¹⁰⁹. Zadovoljive končne rešitve pa odlok ni prinesel: gledé rudnika je „naložil in zapovedal Ferdinand nižjeavstrijski vladi in komori pravičnost“, radi topov in municije je pa naročil Maksimilijanu šele 20. maja 1558., naj „poizveduje in preiskuje“¹¹⁰.

Ko se je stvar zopet zavlačevala, je začel Ungnad iznova iskati priprošnjikov¹¹¹. Albreht, vojvoda bavarski mu je sedaj res izposloval dva odloka¹¹²: prvi z dne 15. majnika 1559.¹¹³ se je tikal „odstopa ogrskih mest in gradov, gosposčine Kočevja in zahtev do Reichenburžanov“¹¹⁴, drugi z dne 16. majnika istega leta¹¹⁵ je dirigiral Ungnada glede Krškega in varaždinskega gradnika na dvorno pisarno, glede železnega rudnika zopet na dolnjeavstrijsko deželno vlado, glede odškodnine za topove in streljivo pa na preiskovanje Maksimilijana.

Ugnad je bil prejkoslej odvisen od svojih verskih protivnikov na dvoru, pri katerih sta njegova sinova in sluga brez uspeha „drezala in opominjala“¹¹⁶. Uspeh si je obetal Ungnad menda samo v slučaju, če bi Ferdinand njegove vloge sam prečital in jih osebno rešil. V dosego tega namena se je obrnil sredi 1559. l. do Ferdinandovih otrok in zeta Albrehta¹¹⁷. Istodobno je poslal prepis obeh svojih vlog iz 1557. l. sinovoma Ludviku in Krištofu z naročilom, „da jih predasta o priliki“ Ferdinandu¹¹⁸. Ker je bil najbrž izvedel, da se zdijo njegove prejšnje vloge Ferdinandu predolge¹¹⁹, napisal je dne 22. avgusta zanj novo vlogo¹²⁰, kateri je priložil tudi nov in krajši seznamek svojih služb¹²¹. Iz gmotnih zahtev precizira le nekatere: dolgove, škodo radi izgube „ogrskih gradov“ in Kočevja,

¹⁰⁹ Spredaj op. 45. — Odlok sam se doslej ni našel.

¹¹⁰ * Ferd.-Ugnadu 16. V. 59, skupni fin. arhiv.

¹¹¹ Maks.-Krištofu 3. III. 59, Briefw. IV, 615.

¹¹² Ungnad-Ferd. 22. VIII. 1559, Sitzungsb. 1849/II, 347.

¹¹³ Odlok sam se doslej ni našel.

¹¹⁴ * Skupni fin. arhiv, R 241, fol. 97 a.

¹¹⁵ Ferd.-Ugnadu 16. V. 1559, skupni fin. arhiv, I. O. Hfts. Acta lit. 9, Fasc. 4, Nr. 2.

¹¹⁶ Ungnad-Ferd. 22. VIII. 1559, Sitzungsb. 1849/II, 347.

¹¹⁷ Ungnad: Ferd. 22. VIII. 1559, o. c. 347; Ferd. hčeri 22. VIII. 1559, o. c. 362—363.

¹¹⁸ Ungnad-Ferd. 22. VIII. 1559, o. c. 348.

¹¹⁹ Prim. Ep. cit. 348, 351, 353.

¹²⁰ Ungnad-Ferd. 22. VIII. 1559, o. c. 347—353.

¹²¹ o. c. 353—363.

posebne izdatke v dostojanstvu deželnega glavarja in lastne prispevke za topove in streljivo na granici. Za Kočevje predlaga, naj mu ga prepusti Ferdinand v dedno last kakor je bilo prej, češ, „odkupnino 13.000 gld. povrne ob svojem času ali sam ali pa otroci“, svojo zahtevo iz reichenburške dediščine je pripravljen umakniti.

Tudi še po tej ponesrečeni akciji je skušal priti do cilja s pomočjo priprošnjikov: vojvode wirttemberskega, izbornika palatinskega, deželnega grofa hessenskega¹²², vojvode bavarskega¹²³ in kralja Maksimilijana¹²⁴. Ko se je Ferdinand proti koncu septembra 1561. zopet nastanil v Pragi¹²⁵, je naprosil Ungnad Maksimilijana, naj ga za odlok ustno ali pismeno priporoči cesarju¹²⁶. Junija 1562. je nameraval iti celo v Worms k državnemu zboru ter govoriti s Ferdinandom osebno¹²⁷, a načrt se ni uresničil.

O tistem *povelju radi financ* na granici, ki je bilo najbrž neposredni vzrok Ungnadove izselitve¹²⁸, je govoril Ungnad najbrž v eni svojih prvih vlog¹²⁹.

Ferdinandov odlok z dne 16. majnika 1559. tako Ungnadovo omenitev suponira. S pojasnilom, ki ga daje ta odlok, bi bil mogel biti Ungnad zadovoljen: „da se to ni zgodilo Ungnadu v sramoto ali ponižanje, ampak zato, da se dosežeta večja pravilnost in večji red in da bi vodil Žiga Galler kot vojni blagajnik svoje račune tem vestneje in pravilneje“¹³⁰. Vkljub temu pa je naročal Ungnad kmalu potem zopet sinovoma Krištofu in Ludviku, „naj ne pozabita poleg drugih pritožb zlasti ukaza, poslanega trem deželam, ki se naj razveljavi“. Ungnadovo pismo Ferdinandu z dne 22. avgusta 1559. priča jasno, kako ga je ukaz grizel: opozarja na svoje naročilo sinovoma ter zatrjuje, da je prišel radi tistega povelja po nedolžnem v sramoto¹³¹.

¹²² Krištof-izborniku palat. in grofu hess. 1. X. 1559, Briefw. IV, 196.

¹²³ Zasius-Ferd. 14. VII. 1561, Briefe und Akten V, 221—222; Freiberg-Ortenburgu 17. I. 1562, Briefe und Akten VI, 50.

¹²⁴ Ungnad-Maks. 20. XI. 1561, Sitzungsb. 1849/II, 364.

¹²⁵ Gévay, Itinerar.

¹²⁶ Ungnad-Maks. 20. XI. 1561, Sitzungsb. 1849/II, 363—366; Maks.-Ungnadu 13. I. 1562, o. c. 366.

¹²⁷ Ungnad-Albrehtu 15. III. 1562, Briefw. 201.

¹²⁸ Prim. 2. pogl. 168, 176.

¹²⁹ Prim. vloge, ki se še niso našle: spredaj op. 62, 66, 75, 96.

¹³⁰ * Ferdinand-Ungnadu 16. V. 1559, skupni fin. arhiv.

¹³¹ Ungnad-Ferd. 22. VIII. 1559, Sitzungsb. 1849/II, 351.

O pravem *motivu izselitve*¹³² Ungnad tudi v pismih Ferdinandu ni govoril razločno.

V prvem pismu po begu navaja za motiv svojega koraka bojazen, da ne bi njegovi nasprotniki „še naprej izmišljali proti njemu krivih nasvetov ter ga spravljali še globlje v nemilost¹³³“. V prihodnjih vlogah je „nekoliko na dolgo“ razlagal, „po kom se je izvršil njegov odpad“ in kateri so tisti „utemeljeni krščanski, častni in resnični vzroki, h katerim ga je prisilila njegova vest in dolžnost“¹³⁴. V pismu z dne 17. aprila 1557. govori o „zapovedi najvišje vesti“, o „visokem vzroku“¹³⁵.

Tudi proti Ferdinandu podčrtuje torej predvsem verski motiv izselitve, ne pove pa, ali mu je šlo za nevarnost radi vere ali za izpremembo verskega miljeja. Ferdinand je računal z drugo eventualnostjo. Dne 31. maja 1557. piše Ungnadu: „Radi vere ni hotel ostati dalje v službi in deželah N. V., ampak se je službam odrekel in odšel drugam. N. V. je milostno dopustilo, da se to zgodi, ter se radi tega z njim ni pogajalo, zato tudi ni potreba, da se poziva na Augsburški verski mir ali na kaj drugega, kar je N. V. poleg tega še govorilo, ker ga vendar N. V. ni v tem niti najmanj oviralo“¹³⁶.

Ungnadovi *vrnitvi v domovino* je pretila iz verske politike Ferdinandove tem manj kaka nevarnost, ker je Ferdinand svoj komentar augsburškega verskega miru že par mesecev po Ungnadovem odhodu naravnost revociral¹³⁷.

V prvi dobi svojega begunstva se je hotel vrniti v domovino le pod gotovimi pogoji.

Še spomladi 1557. nastopa proti sōmišljenikom zelo radikalno. Krištofu piše, da odpove Ferdinandu pokorščino, „ako se ne izpreobrne“¹³⁸, to je ako se ne pridruži novovercem. Ferdinandu samemu piše istodobno ravno nasprotno: da se noče „v ničesar takega spuščati ali se tako vezati, da bi N. V. ne mogel služiti, ako bi hotel“.

¹³² Prim. 2. pogl. 174.

¹³³ Spredaj op. 60.

¹³⁴ Ungnad: Maks. 3. V. 1557, Sitzungsb. 1849/II, 338; * Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv; Ferd. 22. VIII. 1559, Sitzungsb. 1849/II, 348.

¹³⁵ * Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv.

¹³⁶ * Ferd.-Ungnadu 31. V. 1557, gornjeavstr. dež. arhiv.

¹³⁷ Prim. 2. pogl. 176.

¹³⁸ Ungnad-Krištofu 29. III. 1557, Briefw. IV, 288.

Vendar izjavlja v istem pismu tudi vladarju, naj „ima radi vere ž njim potrpljenje, dokler se ne doseže verska poravnava“: šele za dobo, ko „se sveta vera poravna“, se daje Ferdinandu proti Turkom na razpolago¹³⁹. Slične misli javlja v tem času tudi kralju Maksimilijanu: da „se dvigne tisto uro z ženo in otroki, da Ferdinandu pred vso drugo gospodo zvesto in odkritosrčno služi, ko se uvede (v avstrijskih deželah) prava urejena cerkev, kjer pridigajo krščanski pridigarji čisti božji nauk in delijo najsvetejši zakrament kakor je Bog zapovedal, malikovalstvo in kriva služba božja pa ne bode več trpela“¹⁴⁰.

Po Ferdinandovem odgovoru z dne 31. maja 1557. je Ungnad svoj radikalizem ohladil in taktiko izpremenil. Vzrok je nedvomno omenjeno pismo, kjer mu Ferdinand ni le odrekel pravice poziva na Augsburški verski mir¹⁴¹, ampak še dostavil: „kar je pa pisal Ungnad N. V., podanikom in drugim visokim osebam radi vere, tega se mora pač še sam dobro spominjati in pomisliti, ali in kako mu je to pristojalo“.

Sedaj je Ungnad nehal pisati vladarju o pogojih za zopetni vstop v službo: splošno izjavlja, da se hoče izkazati vrednega ugodne rešitve svojih gmotnih zahtev in da je „njegova srčna želja in molitev k Bogu“, da bi mogel Ferdinandu „do groba služiti“¹⁴²; obenem prosi, naj mu blagovoli cesar dati „izkaznico in varstveno pismo, da sme v (nemški) državi, kjer se mu zljubi, za svoj denar nemoteno in brez škode živeti in stanovati, iti v svojo domovino ter brez ovire priti in oditi, ako bi se mu zahotelo“¹⁴³.

Po drugi poti pa je skušal doseči več, nego je povedal v pismih: da ga Ferdinand pozove formalno nazaj, s čimer bi se bila namah izpodbila podlaga različnim sumničenjem.

Ko je bil 1558. l. Ferdinandov svetovalec Zasius na Wirttembergem, je posredoval pri njem za Ungnada vojvoda Krištof in Zasius „se ni mogel braniti“ ter je sporočil 12. septembra 1558. vladarju, da bi Ungnad „rad stopil zopet v službo“ in da ga Krištof

¹³⁹ * Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv.

¹⁴⁰ Ungnad-Maks. 3. V. 1557, Sitzungsab. 1849/II, 343.

¹⁴¹ Spredaj op. 136.

¹⁴² Ungnad-Ferd. 22. VIII. 1559, Sitzungsab. 1849/II, 352, 353, 362.

¹⁴³ Ep. cit. 350.

priporoča¹⁴⁴. Slično se je še „nekolikokrat iskala sprava“ med Ungnadom in Ferdinandom¹⁴⁵. Proti koncu leta 1563. se je v Ljubljani splošno govorilo, da „stojijo Ungnadove stvari ugodno“, da ga je „Ferdinand že imenoval za svojega tajnega svetovalca in poveljnika in da se njegov prihod na Dunaju vsak dan pričakuje“¹⁴⁶. Toda to so bile zgolj želje protestantov. Ungnad ni dobil niti poziva niti zaprosene izkaznice. Ferdinand je stereotipno odgovarjal: „Nisem mu rekel, naj gre, ne maram ga pozvati, naj se vrne“¹⁴⁷.

V Ungnadovem slikanju motiva k izselitvi in navajanju pogojev za vrnitev se že zrcali *načelno stališče*, kako izpoveduj svojo vero tudi v slučaju, ko prihajaš k verskemu nasprotniku s prošnjo.

Leta 1556. je pisal ljubljanskemu škofu Textorju, ki ga je imel po vsej priliki za glavnega protivnika na dvoru, izzivajoče pismo¹⁴⁸: pravdo „cerkve božje“ reklamira za svojo augsburško veroizpoved; Textorju in „njegovi trumi in njegovim svetovalcem“ očita, da so pravo cerkev „razbili, razdejali, zapustili“; zahteva protidokaze iz svetega pisma; oponaša, da je katoliška „navada“, tistega, „ki išče cerkev božjo, se o njej posvetuje ali (o njej) čita“, proglašati za blaznega¹⁴⁹.

Slične misli razvija tudi še prihodnje leto v pismu Ferdinandu¹⁵⁰: z mladeniškim reformatorskim ognjem vzklika: „kaj bi bilo pomagano s tem N. V., či bi se jaz s svojo dušo večno pogubil“; iz določil passovske pogodbe in augsburškega miru sklepa, „da se v takih vzvišenih stvareh ne sme delati nobenemu kristjanu niti najmanjša ovira, škoda ali kvar“; odkrito priznava, da ni nobene druge vere kakor augsburške konfesije, v kateri je utemeljeno resnično pravo spoznanje in izpovedanje, prava molitev in zahvala k Bogu, Večnemu očetu in našemu spasitelju Jezusu Kristusu, odpravljeno pa vsako malikovanje, kriva služba božja in bogoskrunstvo“; nasprotnikom kliče, da se ne bode sramoval delati javno pokoro, ako mu pokažejo iz božjega povelja in svetega pisma drugo pot“, imenuje jih „brezbožne pope, ki so vladali cerkev bolj iz napuha in radi

¹⁴⁴ Zasius-Ferd. 12. IX. 1558, Briefe und Akten V, 129.

¹⁴⁵ Strein, Aufzeichenbuch, Österr. Zeitschrift 1837, 256.

¹⁴⁶ Trubar-Ugnadu 9. XII. 1563, Briefe 374.

¹⁴⁷ Spredaj op. 145.

¹⁴⁸ Pismo samo se doslej ni našlo.

¹⁴⁹ Ungnad-Maks. 3. V. 1557, Sitzungsab. 1849/II, 340, 343.

¹⁵⁰ * Ungnad-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drž. arhiv.

lastne skoposti, kakor pa po božji zapovedi in k božji slavi“; Ferdinanda opozarja naravnost na svojo molitev, da bi „Bog obvaroval N. V. pred krivimi sektami in babilonskimi popi“.

Po strogi Ferdinandovi zavrnitvi z dne 31. maja 1557.¹⁵¹ je tako ostentativno podčrtavanje svoje vere sicer opustil, zakrival pa svoje vere v prošnjah do Ferdinanda tudi odslej ni; priznati se mu mora, da je svoje prepričanje vedno pogumno kazal, tudi tam, kjer mu je taka odkritost mogla škodovati.

Iz dolge vrste računov, katere je razgrnil Ungnad pred svojim vladarjem, se jih je zanj ugodno rešilo samo nekoliko: miloščina se mu je izplačala; provizija se mu je začela izplačevati; zaostalo plačo deželnega glavarja je dobil; žaljivo povelje radi financ na granici se je omililo; dovoljenje za prodajo Laboda in Loschentala se je dalo. — Vse drugo se je ali položilo ad acta, ali zavlačevalo.

Četudi del ostalih terjatev ni bil dobro fundiran, odseva iz načina njih obravnave vendar vladarjeva nemilost do Ungnada.

Skrb za vzpostavitev prijaznih odnosov z vladarjem je mučila Ungnada do konca dni, dočim mu rešitev ostalih problemov, ki so ga ob odhodu iz domovine silili najbrž k razmišljanju, ni nudila vzroka za upravičene pritožbe. Da bi bil trpel Ungnad radi vere nameravano krivico, se vkljub vsemu splošno ne more reči.

¹⁵¹ Spredaj op. 136, 141.

Sorodstvo staroindijskega *sámâ* „Halbjahr“.

Spisal Franc Ramovš.

(V pojasnitev briž.-slov. v *uzmazi*.)

R. Nachtigall je objavil v Časopisu za zgodovino in narodopisje, XII., 1—12, novo razlago slovenske besede *prešuštvo* in s pomočjo te pojasnil tudi sorodstvo briž.-slov. v *uzmazi* — v *uzmaztue*. Prvo je izpeljano iz slovanskega korena *suh-*, drugo iz korena *smag-*. Le deloma se krijejo pomeni teh dveh korenov, tako da paralela ni čisto popolna. Pri korenu *smag-* najdemo še v vseh slovanskih jezikih prvotni pomen „peči, žgati“ poleg mlajšega, ki se že krije s pomeni besed korena *suh-*. Ako pogledamo današnje slovensko *sušiti* z vsemi pomeni „trocknen, dörren, räuchern, mager machen“, tedaj ni težko določiti, kateri pomen je prvoten; v *dörren*—*sušiti* imamo sicer pojem „peči, žgati“, vendar je očitvidno, da se je ta pojem še le pozneje mogel pridružiti pojmu „sušiti“, ki je prvotno zaznamoval le „suho storiti“ (faktitivum), ne glede na to, kako (ali z žganjem, ali na zraku itd.) se je to doseglo. Slovansko *suhъ* nam pa še ne poda pojma „peči, žgati“, ki ga tudi nimajo istokorenske besede drugih indoevropskih jezikov, prim. lit. *sausas* „trocken“, gr. *αῦος* „trocken, verdorrt“, sti. *čúška*, zend. *huska*, stperz. *uska* „trocken“, alb. *ḡan* (iz **saus-niô*) „trockne“, lat. *sūdus* (iz **susodos*) „trocken“ i. dr. Ako bi imela Torp-Falk pri Ficku, Vgl. Wrtb. d. idg. Spr. 4, III., 446, prav, da stavita naše besede v zvezo z lit. *susù, sùsti*, „räudig werden“, potem bi še mogli slutiti v tem nekdanji pomen „peči“, prim. lat. *urigo* = „Brennen“ in „eine Art Ausschlag oder Krätze“. Vendar ta vzporedba ni nesporna in je po vseh nedvomljivih izpeljankah iz korena **saus-* verjetneje, da je naš koren v zvezi s korenom *sava-* v sti. *sunáuti* „stiska, ožema“, *sāvayati* (causativum) „er lässt keltern“. V *prešuštvo* moremo po tem imeti le pojem sušenja (mager werden, schwinden, abwelken, absterben; prim. Nachtigall, l. c. str. 7 in še posebno *vsuštvo* pri Trubarju, gl. Ramovš, Lj. Zvon 1919. I., str. 502), ne pa tudi pojma „peči, žgati“.

Drugače je pri besedi *smaga*, ki jo poznajo skoro vsi slovanski jeziki, gl. navedbe pri Miklošiču, Etym. Wrth. s. v. *smag*- 1.) str. 309, in pri Nachtigallu, l. c. 7 sl. Prvotni pomen korena *smag*- je „ogenj, goreti, peči“. Iz tega prvotnega pomena nam je lahko pojmiti vse nadaljne pomenske prehode: I. suho storiti — sušiti, suh — žeja; II. poželeti — nesramen — futuere; in poželeti — lakomen, lačen — beda, stiska — slab, zmučen — mreti; III. peči — zagoreti od solnca — rjav, temne barve biti. K tem pomenskim prehodom gl. pregled na koncu razprave in v podkrepitev dodam še paralele pri korenih iste vsebine: koren **ksê-* „goreti“: sti. *kšârâ* „goreč“, gr. *ξηρός* „suh“, lat. *seresco* „suh postati“; koren **âs-* „goreti“: lat. *areo* „suh biti“; k lat. *ardeo*, *-ere* „goreti“ spada latinska dialektična oblika *arjet* „siccum est“. Suša v ustih in grlu (prim. *smaga* = suchošć w ustach, Karłowicz, Słow. gwar polskich), to je žeja je lahko izpeljanka iz takih korenov: **ters-* „suh“, ir. *tír* „suh“, gr. *τέρσαι* „suh postati“, got. *gathairsan* „vsušiti se“ in **tarsto-* v ir. *tart* „žeja“ ter še stvn. *durst* „Durst“. Tako pomen, ki živi v današnjem „suh = mager, posušen“ kot tudi „žeja“ sta mogla dovesti do pomena „pomanjkanje, beda“, ki ga moremo videti še v pomenih „lakota, slaboten, zmučen, opešan, majhen“ in slednjič „hirati, umreti“, za kar najdemo paralele tudi pri drugih korenih: **svelt-* „goreti“: svn. *swelzen* „goreti“, ags. *sweeltry*, *sültry* „zelo vroč, soparen“, stnord. *sultr* „lakota“, arm. *k'alç* „lakota“, srdniz. *zwelten* „verschmachten, ermatten, sterben“, ags. in sts. *sweltan* „umreti“, ags. *swyllt* „smrt“; koren **dû-* (*dav-*): sti. *dunoti* „gori, žge“, gr. *δύνη* „nesreča, beda“; koren **(s)kel-* „verdorren“: let. *kalst* „trocknen“, svn. *hel* „ermüdet, matt“, srdniz. *hellich* „durstig, lechzend, ermattet“, in prim. še Walde, LEW.² s. v. *sitis*, *situs*. Mogoče in celo zelo verjetno pa je, da se je pomen „lakota“ in istotako „žeja“ izločil iz pomena „poželeti“, za kar govore paralele kakor sti. *grāhyati* „poželi“, *gardha* „poželenje“, stvn. *grâtag*, *crâtag* „poželjiv“ in got. *grêdus* „Begierde, Hunger“, *grêdags* „hungrig“; prim. še n. *Gier* (koren **g'hêi-*) s pomenom „poželenje“ in „lakota“, slov. *lakomen* = gierig, geizig (oba pomena nam kaže tudi svn. *gitec*), ki ima v arm. *atkałk* zopet pomen „beden, reven, majhen“. V prenesenem pomenu zaznamuje „goreti“ še gotove fiziološke pojave pri človeku, kakor še danes rabimo n. pr. *goreti za kaj* = für etwas begeistert sein; *goreti za drugega* = für einen anderen in Liebe entbrannt sein; *razvneti se, vnet, goreč* itd. Tudi drugi koreni iste vsebine so razvili ta prehod,

prim. lat. *uro* „goreti“, gr. *εῦω* „paliti“, sti. *ôšati* „gori“ in stvn. *ustar* „poželjiv“; sl. *kypêti* „vreti“ in lat. *cupere* „želeli, poželeti“; lat. *ardere* „goreti“ in „poželeti“ itd. Seksualno poželenje je še dalje povzročilo pomene „ljubezen, razuzdan, pojav = brünstig, nesramen in futuere, fornicari“, prim. šved. *yster*, „zelo živahen, razuzdan“ (koren **us-*, lat. *uro*) ali srednjbret. *serch* „concubinare“ (koren **serko-* „ljubezen“), bret. *oaz* „ljubosumnost“ (koren **idh-* „goreti“) ali got. *hōrs* „Hurer“ (koren **kam-* „ljubiti“); stnord. *breyrna* „brünstig“, šved. *bry* „brünstig“, ki spadata k stnord. *brīme* „Feuer“, koren **bher-*, ki je še v n. *brennen*, *Brand* in *brünstig*, *Brunst*. Za gori naznačeni prehod III. naj služijo v podkrepitev paralele: koren **bhrû-*, ki je tudi v *brennen*, najdeš v n. *braun*; rus. *maritъ* „brennen“ ima isti koren kot rus. *mora* „Dunkelheit“, ukr. *marevo* „Halbdunkel“, pa prim. k temu še Solmsen, Jagic-Festschrift, 579 sl.

K pomenom sl. *smaga*, ki jih navajata Miklošič in Nachtigall, moramo dodati še dva zanimiva slučaja. V maloruščini pomeni *smaha* tudi „bedo“, gl. Šuchevič, Huculščina V., str. 293. Dalje rabijo Huculi izraz *smaha* popolnoma v istem pomenu kot izposojeni *šljak* (n. *Schlag*) za „kap, apoplexia“ (*Schlagfluß*), n. pr. *emara ro* *втяга* (kap ga je zadela), *emara ôu ro* *втяга* (kap naj ga zadene; isto rečenico imajo Albanci: të râft pika). Pomen „apoplexia“ je mogoče razlagati na ta način, da so Huculi s „smago“ imenovali sprva omedlevico, povzročeno po hudi solnčni vročini (solnčarica), za kar nam nudi lepo paralelo koren **svelt-* „goreti“; v srednji angleščini pomeni *swelten*, „schwach werden, in Ohnmacht fallen“, v angleščini pa *swelter* „vor Hitze niedersinken“; slednji primer tvori prehod k današnjemu huculskemu pomenu. O važnosti zunanjih simptomov za imenovanje različnih bolezni gl. Lessiak, Zeitschr. f. deutsches Altertum, 53, 106.

Etimologija sl. *smaga* dosedaj ni znana. Miklošič, Etym. Wrth. pusti besedo nepojasnjeno. Že Levstik pri Erjavcu, Let. Mat. Slov. I. 1880., str. 188, in po njem Nachtigall, ČZN., XII., 9, sta slutila v nemškem *schmachten* isti prvotni koren kot v sl. *smaga*. Nemški etimološki slovarji si pri razlagi n. *schmachten* niso na jasnem. Tako vidi Kluge, Etym. Wrth.⁶, 344, v *Schmacht* isti koren kot v *Schmach*, kar popravlja Weigand-Hirt, Etym. Wrth.⁵, stolp. 741, ki pravi k *schmachten* le „kaum zu *Schmach*, eher zu *schmecken*“. Še večjo zmedenost najdemo pri Torp-Falku v Fickovem slovarju III., 526, s. v. *smêha*, kjer stavita v medsebojno zvezo *Schmacht*, *Schmach* in *schmecken*. Jaz

stavim sl. *smaga* k n. *Schmacht* (srdniz. *smacht*, svn. *smâht*, stvn. *gismâhteôn*, svn. *versmâhten*, nv. *verschmachten*, *schmächtig*). *Schmacht* je prvotno deblo na *-ti*; indoevropska praoblika sedanjega *Schmacht* je **smêg-ti-s* (k naglaševanju debel na *-ti* gl. Brugmann, Grdr.² II., § 318 sl., str. 428 sl.), kar je dalo že v prajezi **smêktis*, v pragermanščini **smêxtiz*, iz česar je nastalo v visoki nemščini pravilno *smâht*. Njegov denominativum pa je *gismâhteôn* — *verschmachten*. Pomen nemškega *Schmacht* je bil torej „ogenj, peči“, ki je prešel v „poželeži“ in dalje v „Hunger, hungern, schwach werden“, prim. zlasti pri M. Opitzu *schmächtig* = von Hunger abgezehrt, pozneje sploh „schwach“. Menim, da je podana etimologija, ki jo podkrepujejo glasoslovni germanski zakoni in navedene paralele s svojimi pomenskimi prehodi, nesporna in se ji ni treba boriti z nikakršno nejasnostjo.

Od naših besed pa tudi ne moremo ločiti sledečih: rus. *smuglyj* „schwärzlich“, ukr. *smuhlyj*, *smuhľavyj*, *osmuhlyty* = bräunen. Miklošič, Etym. Wrtb., 311, pravi sicer „vergl. *smag*- 1.“, ne pove pa ničesar o razmerju teh besed do korena *smag*-. O korenu *smug*- se malo jasneje izražata Torp-Falk, l. c. 531, ki stavita navedene slovanske besede v zvezo z germanskim **smeukan* (prim. ags. *sméocan* = rauchen); izhajata iz prvotnega korena **smu*- „in feine Teilchen auflösen“, ki je temeljni koren razširjenega **smug(h)*-; pripišeta pa v oklepaju zopet, ne da bi se natančneje izrazila, „Vgl. v. *smê-g(h)* asl. *smaglf* fuscus, čech. *smážiti* dörren, rösten“. Podrobnejše rekonstrukcije korenov *smewek*-, *smeweth*- je podal še Schröder, Ablautstudien, 90 sl. Koren *smu*-, *smu-g(h)*- je v germanščini vstvaril vse one pome, ki nam jil kaže v slovanščini že prej omenjeni rus. *marit*-. Jasno pa se kaže še njegov prvotni pomen „ogenj—goreti“. Tako spadajo med daljne sorodnike sl. *smaga* vse besede, navedene pri Torp-Falku pod gesli: *smu*- 1., *smuk*-, *smêha* in tudi *smel* 2, tako **smôla*, ki živi v flamskem *smoel* „schwül“ kakor tudi ukr. *prismatyty* „anbrennen“, gsorb. *smalić* „sengen“, slov. *smoliti* „sengen“ iz **smol*- itd. K drugemu korenu (idg. **smugh*-) pa spada pol. *smuga* „ein langer, schmaler Streifen, die Enge“ in ukr. *smuha* (n. pr. червона смуга сонця „Strahlenband der Sonne“, від зьвізди тахуюся ясна смуга „Kometenschweif“), slov. *smuga* „Strich“ itd., ki spadajo k n. *schmiegen*, gr. *μυρός*, stesl. *smykati se*, gl. Torp-Falk, l. c. s. v. *smug*.

Tako smo doznali trojno obliko korena: *smêg*-, *smag*- in *smug*-; oblika *smag*-, ki je podlaga slovanskim besedam, je torej le o-jeva

prevojna stopnja (**smôg-*). Te tri oblike je možno združiti le pod navadno *e*-jevo prevojno stopnjo **smêug-*. Vendar je že ta enotna oblika le navidezen koren, kakor nas uči *smoliti* in n. *schmoren*, prvotno **smol-* in **smur-*. Kakor sta tu *-l-* in *-r-* determinativna elementa, tako je tudi v *smaga -g-* determinativ. S tem pa tudi odpade zasična združitev vseh treh korenskih oblik in zato smatram tudi *-ê-* v **smê-* in *-u-* v **smu-* za determinativa, ter se nam s tem odkrije doslej neznan indoevropski koren **sem-* s prvotnim pomenom „goreti, žgati, peči“.

Ta abstrakcija pa more dobiti podporo in utemeljitev le tedaj, če nam gotove indoevropske besede pokažejo direktne izpeljanke iz korena **sem-*. V sledečem hočem to dokazati. V staroindijščini imamo besedo *samâdhana* neutr. (gl. Böhrtlingk-Roth, Wrtb. VII. 701), ki pomeni: 1.) das Anlegen des Feuers; 2.) in der Dramatik: das Stecken des Keimes; 3.) das Beilegen, in-Ordnung-bringen; Gut-machen; 4.) Ver-, Aussöhnen; 5.) Rechtfertigung einer Behauptung, Beweisführung; 6.) Aufmerken, Aufmerksamkeit. Ako natanko pre-motrimo vse navedene pomene, takoj zapazimo, da se oni pod točko 1.) povsem loči od ostalih, ki imajo čisto naravno, pojmljivo med-sebojno zvezo. V naši besedi sta očitvidno združeni dve prvotno raz-lični besedi in sicer za pomene pod točko 2—6.) imamo zloženko z običajnim staroindijskim prefiksom *sam-* (prim. *sam-idh* „das An-zünden“, *sam-sthitis* „das Zusammenstehen“ i. dr.), torej *sam* + *â-dhana*, kar pomeni dobesedno „mit + anlegen“ (koren **dhê-* „legen“ in glagolski prefiks *â* „an“), torej „Beilegen“ itd. Za pomen pod točko 1.) nam seveda ta zloženka še ne pojasni, kako da na-enkrat pride govor na „ogenj“ — Anlegen „des Feuers“; imamo tu očitvidno nominalno kompozicijo: *samâ* (nominativ bi se glasil *samâ*) + *âdhana*, kar je dalo čisto pravilno *samâdhana* (*-a* + *â-* preide v *-â-*); *âdhana* pomeni „das Anlegen“, torej mora *samâ* pomeniti „ogenj“. Staroindijščina je torej v naši besedi pod temnim plaščem, ki ga je razgrnila zloženka *sam* + *âdhana*, ohranila prvotni nomen *samâ* = ogenj, ki ga sicer ne pozna več. Pa še v neki drugi besedi ga je ohranila; imenovani Böhrtlingk-Rothov slovar ima v VII. delu, str. 711. besedo *samâvâp* masc. „das Vermengen der Feuer, ein Opfer, wobei dieses stattfindet“. Pomen „Vermengen“ izraža sti. koren *vâp-* „werfen, zusammenwerfen“ in ravno tako jasno kot gori more pomen „ogenj“ izražati le *samâ*. Iz tega razvidimo, da je nekoč v staroindijskem jeziku eksistiral samostalni *samâ* = ogenj,

ki se nam je ohranil le še v dveh sestavljenkah, ki se jih je doslej napačno tolmačilo, meneč, da imamo i tu opraviti s prefiksom *sam-*. S to našo odkritvijo pa se nam odpre širok razgled.

V staroindijščini pomeni *sámâ* f. 1.) ursprg. wohl Sommer (vgl. im Zend hama), Halbjahr; 2.) Jahreszeit überhaupt; Wetter; 3.) Jahr (gl. Böhtlingh-Roth, VII, 697). Etimologija te besede je zanimala celo vrsto učenjakov, vendar ni nihče mogel podati zadovoljive rešitve. Dočim so se nekateri zadovoljili z nastavkom korena **somo-* „Sommer“ (n. pr. Fick, Vgl. Wrtb. 4, I., 141, 564; Stokes pri Ficku, II., 290; Uhlenbeck, Ai. Wrtb., 329) ter navedli nesporne sorodnike: avest. *hamô* (gen. sg.) „Sommer“, srdperz. *hamîn* „Sommer“, arm. *am* „Jahr“, *amaqn* „Sommer“, germansko **sumara* (prim. stnord. *sumar*, ags. *sumor*, nvn. *Sommer*), ir. *sam* „Sommer“, kimr. *hâf*, korn. *haf*, srbret. *haff* (*hanv*) „Sommer“, so drugi spravljali v to zvezo še gr. *ἡμαρ* in *ἡμέρα* (prim. Falk-Torp, Norw.-dän. Wrtb., 1107; Uhlenbeck, l. c., Fick, l. c., Hirt, Die Indogermanen, II., 619) in videli v vseh navedenih besedah isti koren, ki ga imamo v **sēmī* „halb“: sti. *sāmi-*, gr. *ἡμι-*, lat. *sēmi-*, stvn. *sāmi-*, ags. sts. *sām* ter podali sledeče razlage: „Danach wird also die Grundbedeutung von *sommer* „halbjahr“ (wie im skr. *sāmâ* aus **sēmâ*), woraus „Sommerhalbjahr“ (Falk-Torp, l. c.); „Vielleicht ursprünglich „Halbjahr“, ablautend zu *sēmi* „halb“ (Torp-Falk pri Ficku, l. c.); „Die Grundbedeutung der ganzen Sippe ist Halbjahr (ai. *sāmâ*), die einerseits zu „*Sommer*“, andererseits zu „*Jahr*“ führte“ (Schrader, Reallexikon, 390); Schrader, Reallexikon, str. 782, je še primerjal sti. *samâs*, gr. *ὁμος* „gleich“, čemur je ugovarjal Hirt, Indogermanen, l. c., dasi tu brez utemeljevanja in podlage ter vzroka trdi, da ima deblo **sam-* „Sommer“ povsod *a*-vokalizem.

Prvič je treba poudariti, da gr. *ἡμαρ* in *ἡμέρα* nikakor ne moreta biti sorodna s sti. *sāmâ*. Postanek grških besed najdeš pri Meillet, IF., V., 331. Dialektične grške oblike, prim. dor. *beot.* ark. *ἁμέρα* poleg *ἁμέρα*, eol. *ἁμέρα*, lokr. *ἁμάρα*, lak. *αμερας* (gen. sg.) pričajo, da je spiritus asper v *ἡμέρα* sekundarnega postanka (analogično po *ἑσπέρα* iz **Fesq^{er}erâ*), da torej grških besedi ne moremo izvajati iz korena **sem-* (gl. še Boisacq, Dict. etym., str. 322), čeprav bi v semasiološkem pogledu spričo paralele got. *dags* „Tag“: lit. *dāgas* „Ernte“, strusko *dagis* „Sommer“ (koren **degh-* „brennen“, prim. sti. *dāhati* „gori“, sl. *žeg-* iz **geg-* (n. pr. *iz-gaga* „Sodbrennen“), **deg-* „žgati“) to ne bilo nič čudnega.

Kar pa se tiče razlage iz korena **sêmi*, moremo reči, da je bila to le pomoč v sili. Že „Halbjahr“ kot prvotni pomen dela težave, tembolj pa dejstvo, da se je to imenovanje povsod uporabilo le za poletni, vroči čas. Prehod, ki ga nam kaže n. pr. sl. *lêto* „Jahr“ v ukr. *lito* „Sommer“ ali tudi v slov. *po-leti* „im Sommer“, avest. *sarəðō* „Jahr“ in oset. *särd, särdä* „Sommer“ je čisto drugačen. Ravno dejstvo, da znači *sámâ* pri vseh Indoevropejcih poletje, je znak, da mora ta koren zaznamovati nekaj takega, kar tvori bistveno lastnost poletnega časa in to je le „vročina, pripekanje“, za kar smo že zgoraj našli sti. *samâ-* ter dalje n. *Schmacht* in sl. *smaga*. Sti. *sámâ*, n. *Sommer* itd. pomenijo torej dobesečno „vroči letni čas“, kakor tudi druge paralele, n. pr. že omenjeni stprus. *dagis*, lat. *aestas* „Sommer“ (koren **aidh-* „goreti“, prim. gr. *αἶθος* „Brand, Feuer“).

Še v fonetičnem oziru moramo pojasniti naše besede: sti. *sámâ*, arm. *am* in *amaqn*, pragerm. **sumara* in prakeltsko **samo-*. V sti. imamo deblo na -*a*, tako tudi v arm. *am*, v prakeltščini deblo na -*o*, v germanščini in v arm. *amaqn* pa nevtrarno deblo na -*r*, v menjavi z deblom na -*n*-, k čemur prim. gr. *ἥναρ, ἥπατος* iz **yêq^wrt*, **yêq^wntos* ali stvn. *wazzar* in got. *watô, watins* i. dr. Najjasnejši sta pragermanska in prakeltska oblika, prva iz **sm̥mor-*, druga iz **sm̥mo-* (k refleksom zlogotvornega -*m̥-* v keltščini gl. Thurneysen, Hdb. des Altirischen, S. 126 ff, § 212.); prav tako kaže skrčeno prevojno stopnjo arm. *amaqn* iz prvotnega **sm̥mr-ro-m*. Zato smatram za najverjetnejše, da je tudi sti. *sámâ* iz prvotnega **sm̥m-â* (prim. še Falk-Torp, l. c.) in mogoče je, da je tudi to deblo na -*a* bilo prvotno deblo na -*r*, **sm̥mô(r)*, kar bi bila popolnoma enaka tvorba kot sl. *voda* iz **wodô(r)*, prim. Schmidt, Pluralbild., str. 212 sl.

Primerjana imena za letni čas nam kažejo le skrčeno prevojno stopnjo **sm̥-*, že v začetku imenovana *Schmacht* in *smaga* pa deferminirani **sm̥-*. Oglejmo si še, nimamo-li kje še ohranjene druge prevojne stopnje. K našemu korenu spada brezdvomno tudi pragermansko **sêma*, ki živi v šved. *sämre* „geringer“, ags. *saemra* „geringer“, norv. *saam* „matt, stumpf“ in stnord. *sâm* „dunkelgrau“, kar se je doslej spajalo z indoevr. korenom **ksê*, (gl. gori), vendar je bilo to spajanje le zasihno in se je označevalo z vprašajem (prim. Fick, l. c. III., 434). Glede pomenskega prehoda gl. navedene paralele in izvajanja v začetku tega članka. V teh besedah imamo že

podaljšano prevojno stopnjo, dočim nam stnord. *simull* „einjähriger Ochs“, norv. *simla* „Rentierkuh“ in ir. *seamar* „Klee“ (ags. *syme-ringwyr̥t* je tudi sorodnik naših besedi, pomeni „Klee“), ki jih že Torp-Falk, l. c. III., 445, omenjata v zvezi z našimi besedami, kažejo navadno prevojno stopnjo **sem-*; glede pomenov gl. n. *Jährling* „einjähriger Bock“: *Jahr*; ir. *samaisc* „telica, junica“ (prakeltsko **samaski*, naš koren **sm-*), bret. *hanvesk* (iz **samaski-*) „vache qui passe une année sans faire de veau, ou qui avorte“; lat. *vitulus* „tele“, umbr. acc. plur. *vitluj* spadata kakor še koijsko *ἔτελον* „Jährling“, eol. *ἔταλον* idem. k grš. *ἔτος* „leto“ in pa slov. *jarica* „der erste junge Klee“: *jaro* „Jaár, Frühjahr“.

Naša razprava nam je pokazala, da imamo praindoevropski koren **sem-* „ogenj, goreti, žgati“, ohranjen še potem v skrčeni (**sm-*) in podaljšani (**sêm-*) prevojni stopnji ter v determiniranem **sm-ê-*, **sm-ô-*, **sm-o-*, **sm-eû-*. Semkaj prištevam še slovanško *smȋditi* iz **sm-o-n-d-* „sengen“, gl. najvažnejše besedno gradivo pri Miklošiču, Etym. Wrth. s. v.

Na koncu podam še vsestranski pregled semasiološkega razvoja našega korena in primerjaj k temu še paralele v začetku razprave. Debeli tisk znači pomenske tipe:

***sem-, ogenj-goreti-žgati**

strus. smaga; stč. smaha; č. smažiti; sti. sama-; n. schmoren; gso. smalič; flam. smoe; sl. smoditi;

sušiti, suh

strus. smaga; slov. smagati, smanja, smajen.

poželei

slov. smagljiv, sh. smagnuti; n. schmachten.

solnčno pripekanje

ukr. smahnuty.

vroči letni čas, poletje

av. hamô; arm. amag; ir. sam; n. Sommer.

žjeja

belorus. smaga; n. Schmachit.

lakota, lačen

n. Schmachit.

futuer, fornicari, nesramen

briž.-slov. v uzmaži — v uzmažue; slov. smagati (gl. ČZN. XII. 11), smagljiv.

od solnca ožgan, zagorel

sorb. smaga, smaha; slov. smaga; ukr. smahnuty.

***solnčarica**

leto

sti. sámá; arm. am.

beda, stiska

ukr. smaha; slov. smaga (gl. ČZN. XII. 11).

temne barve biti

stsl. smag^h; sh. smagnuti; stnord. sâmr; rus. smuglyj.

kap

ukr. smaha;

mlada detelja

ir. seamar; ags. symeringwyrt.

enoletna žival

stnord. simull; norv. simla; ir. samaisc.

slab, zmučen

pol. smagły; n. schmächtig; norv. saam.

Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona.

Dr. Metod Dolenc.

Uradna slovenska pravna terminologija se je pričela še le z izdajo državnega zakonika v slovenskem jeziku. Slovenski jezik pa niti tukaj ni bil avtentično besedilo zakona, ampak le „oficijelni prevod avtentičnega teksta“ (ces. pat. z dne 4. marca 1849, št. 143 drž. zak.; § 2. zak. z dne 10. junija 1869, št. 113 drž. zak.).

Prvo slovensko pravno terminologijo za tem patentom so sestavili *dr. Matija Dolenc*, *Matevž Cigale* in *Janez Navratil*. Črpali so — kakor izvaja predgovor oficijelne izdaje „Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Österreichs“ iz leta 1853 — iz žive ljudske govorice, deloma pa so se naslonili tudi na terminologijo drugih Slovanov, osobito Hrvatov in Srbov. Ne more pa biti dvoma, da niso izkoristili nobenih virov, tičočih se pravnih snovi iz starejše dobe; naravno, ker jih pač niso poznali.

Da je bil slovenski jezik že prej pri uradih, osobito pa pri sodiščih v rabi, je gotovo. Saj je celo Jožefov obč. sod. red z dne 1. maja 1781 dovolil strankam in njihovim zastopnikom, da se smejo posluževati „v deželi navadnega jezika“. Raba slovenskega jezika pa seveda ni datirala še le iz dne tega zakona! Brez dvoma se je rabil slovenski jezik že stoletja preje, samo ob sebi umevno vsaj tam, kjer stranke niso znale drugače govoriti kakor v svojem jeziku, to je osobito pri ljudskih sodiščih. *Kaspret* (O večah, str. 6) je to nepo- bitno dokazal za tržke večje. Ako se raba slovenskega jezika v raznih uradnih, v nemškem jeziku pisanih zapisnikih o gorskih pravi- dah ni posebej zabeležila (prim. *moj* spis: *Pravosodje kostanjeviške opatije v letih 1631 do 1655*, str. 32), onda gre to pač na rovaš dejstva, da takrat narodnostnega vprašanja še sploh ni bilo in da o rabi razpravnega jezika, namreč ljudskega, nihče ni dvomil.

Glede kakovosti pravnega jezika pri teh razpravah ljudskih sodišč pa velja, da je pač tičal v sponah nemškega jezika vsaj v toliko, v kolikor je trebalo izrazov za od Nemcev importirane pravne inštitute in pojme. Inače pa se je jezik krepko gibal na lastnih nogah.

To nam kažejo slovenski prevodi onih zakonitih določil, ki so veljala za „gorske pravde“, — doslej edini vir za spoznavanje starih slovenskih pravnih izrazov.

Pomen „gorskih pravn“ za slovensko pravno zgodovino se je doslej veliko premalo uvaževal. Inštitut gorskih pravn moramo šteti med najstarejše inštitute pravnega življenja Slovencev. Vinogradništvo se je pričelo po naših krajih gotovo že v zgodnjem srednjem veku. Vinogradi pa so bili last veljakov, bodisi samostanov, bodisi graščakov. Le-ti so vinogradno zemljo oddajali svojim tlačanom-nevoljnikom v dedni zakup in izvrševali nad njimi tudi malo pravosodstveno oblast. Ali ta oblast je bila z ozirom na čisto posebno kakovost pravnega razmerja med tlačani in vinogorskim gospodom na eni strani, med tlačani, obdelovalci vinogradov, med seboj na drugi strani taka, da je kar silila h gotovim oblikam udeleževanja, ki so bile pač podobne oblikam drugih gosposkinih sodišč, pa vendar le tako različne od njih, da so ubrale — svojo pot, pot h gorskim pravn. Kako globoko ukoreninjen je bil ta inštitut gorskih pravn¹, more se sklepati iz dejstva, da se je ohranil v naših slovenskih deželah prav do francoske revolucije in Ilirije, v sosednih severnih deželah pa še nekaj desetletij dalje (n. pr. v Semriach nad Gradcem; prim. *moj* članek: Von der Strafgerichtsbarkeit inneröst. Taidinge im 17. Jahrhundert, *Gross*-ov arhiv, zv. 60., str. 351.).

Gorske pravde pa so bile v ljudskem življenju vinogradnikov v resnici nekaj stožer, okrog katerega se je vse sukalo, kar je količkaj cikalo na pravno stran. Vsako leto po enkrat, pozneje po dvakrat, spomladi in v jeseni, so se zbrali po starih šegah in navadah na gotovem prostoru, navadno pri cerkvi na vinski gorici pod lipo vsi vinogradniki. Vsakdo je moral priti, to je vsak moški, ki je imel vinograd, pa najsi je bil prost posestnik ali nevoljnik. Prišli so pa tudi drugi, še ženske, ako so imeli kaj posebnega posla na pravdi. Obiskal je to pravdo v starih časih skoro vedno tudi gorski gospod. Začetek pravde se je ozvanjal (beleuten). Razun gorskega gospoda pa ni smel priti nihče oborožen. Le s posebnim dovoljenjem gorskega gospoda se je smelo orožje obdržati. Gornik, najveljavnejša oseba v gorici in desna roka gorskega gospoda, je najprej prečital ali dal prečitati po grajskem pisarju v kolu vseh zborovalcev gorske

¹ Istega izvora utegne biti sorodni inštitut javnega prava na dravskem polju, „Sosečka“, kjer gre za podobno upravo skupnega imetja gotovega dela vaščanov (gl. *dr. Pivko*, Sosečka, Čas. za zg. in nar. VIII., str. 11).

člene in jih je razložil, to je tiste zakonite določbe, katere so veljale za oporo vsega pravnega poslovanja v gorski pravdi. (Rokopis boštanjski [glej zdolaj št. V] pravi vsaj na naslovni strani: „Gorske Regelze al' Artikelni, kateri Per gorski Praudi vsselei morejo naprei brani inu isloseni Biti“.) Potem je nagovoril gorski gospod ali v njegovem imenu gornik navzočne in otvoril pogovor o splošnih administrativnih potrebah in zadevah gorice, o potih, katere je popraviti, o plotih, o gorski davščini, na jesen tudi o času, kdaj se bo pričelo trgati i. sl. Če je trebalo, so sklepali o teh vprašanjih vsi v kolu („Rink“) navzočni. Novi člani so se sprejemali v kolo. Potem pa je vprašal gornik, ali ima kdo kakšno tožbo ali pritožbo. In sedaj so se oglašale zapored stranke s svojimi spori in ovadbami. Lahko si mislimo, kako se je vse dejanje in nehanje vinogradnikov osredotočalo na to gorsko pravdo. Soseđa, ki sta se n. pr. o Božiču sprla radi zemlje, radi trt itd., dedič, ki se je čutil prikrajšanega, ženice, ki so obkladale jezikavo s psovki svoje nasprotnice pozimi ali poleti, vse je imelo ta dan — po preteku morebiti že pol leta — svoj obračun na gorski pravdi! Gornik je skušal stranke poravnati; velikokrat je to šlo, včasih pa tudi ne, ker se je pravdarska strast preveč razpasla. Tedaj pa je zavzel svoj prostor kakor sodnik in velel takisto svojim dvanajsterim ali enajsterim prisednikom, najvplivnejšim tovarišem iz gorice, da naj sedejo; — pravcata „pravda“ se prične. S sodniško palico v roki je zaslišaval najprej stranke. Stvar je morala biti včasih precej kočljiva. Marsikdo ni znal prav govoriti na pravdi, ali smel je zahtevati, da se mu postavi „besednik“, da opravi stvar zanj z besedo. Zaslišavale so se priče, če je bilo treba. Koncem koncev pa je gornik vprašal svoje prisednike, kaj je ukreniti, kaj odgovarja po starih šegah in navadah v takem primeru pravici. Ko se je to ugotovilo, izrekla se je sodba — stoje, da je bila stvar tem slovesnejša.

Ta slička gorskih pravnica pa ne bi bila popolna, ako se ne bi omenilo, da se je ob tej priliki praznoval sestanek prijateljev in znancev na vinogradniški način — pri kupici vina, seveda po končanem „uradnem“ poslovanju. To moramo pač sklepati iz dejstva, da so slovenski prevodi gorskih členov smatrali za primerno, posebej zabičiti, da se „imaio ti Segorniki silu treisni derzati inu obeniga likofa napustiti gor nositi, tamuzh tuistu dokler Vse opraulenu na bode odlozhiti“. Menda se je v tem oziru rado grešilo tudi že pred ali med — pravdo!

Iz poudarjenega dejstva, da se je ves pravni in socialni pokret vinogradniškega prebivalstva osredotočil na te gorske pravde, moramo pa tudi sklepati na važnost onih predpisov, ki so veljali za gorske pravde. Ferdinand I. je potrdil že prej veljajoče gorske člene (Bergartikel) za svoje dedne dežele in jih izdal na Dunaju dne 9. marca 1543. Za Štajersko imamo te člene izdane v posebnem Bergrechtsbüchel iz leta 1639. Prvi znani slovenski prevod (rokopis) pa datira že iz leta 1582.¹ in se naslanja tesno na gorske člene, kakor so natisnjeni v ravnokar navedeni knjižici iz leta 1639. Ali iz tega dejstva se pa nikakor ne sme sklepati na to, da je besedilo ostalo povsem enako za vse „dedne dežele“ in za vse čase do ukina veljave gorskih členov.

Dokaz za to nam je predvsem rokopis v kranjski Landhandfeste v graškem Joaneju, ki se glasi „Beradschlagte Perktaidungsordnung für Crain“ in se razlikuje v mnogem od izvirnika, to je od gorskih členov Ferdinanda I. Seveda gre ta rokopis samo do 18. člena, je torej le nekaka priprava za izpremembo gorskih členov legalnim potom. Pa do legalne izpremembe ni prišlo, vsaj doslej se ni posrečilo iztakniti kakšnega oficijelnega izdanja novih, predelanih gorskih členov, pa bodisi za Štajersko, bodisi za Kranjsko.

Pač pa imamo dokazov dovolj za to, da se je pravo gorskih členov prilagodilo sčasoma novim razmeram in potrebam in da se je vsebina gorskih členov izpreminjala kar tako brez legalne odobritve, dasi gorski členi Ferdinanda I. v svojih zadnjih pripombah vsako svojelastno izpremembo ali dopolnitev strogo prepovedujejo. Ti dokazi so nam podani v dejstvu, da prinaša Hoff v svojem „Gemählde vom Herzogtume Krain“, II., str. 17—32, gorske člene v obliki, ki se dokaj razlikuje od prvotne oficijelne izdaje, namenjene za Štajersko samo. In vendar so veljali za — Kranjsko, vsaj Hoff sam pravi, da je člene našel v arhivih (seveda Kranjske).

Kakor že rečeno, je najstarejši slovenski prevod gorskih členov iz leta 1582. Zanimivo je, da se nahaja v kodeksu, kateremu je naslov „Landesgerichts Zehendh vnnd Perkhrechtsordnung dieses Fürstenthumb Crains“. Kajti slovenski tekst prevaja prosto — gorske člene za Štajersko in pravi uvodoma celó: „Spofnamo, ... de fo naf

¹ I. Vrhovec (Gorski zakon in gorske pravde, Izv. muz. dr. za Kranjsko, VII., str. 37 nasl.) izvaja, da je bil nemara ta prevod podlaga za izdajo kranjskega vinogorskega zakona in da ga je graška vlada naročila. Dokazov za to pa ne navaja nikakršnih. Oficijelne izdaje zakona za Kranjsko sploh ni.

ti Vredni N: ena poshtena nafs Landschafft // nafsiga Firstouftva / Shtayeria... profili, de bi mi nim tih gornih praud Buque / tam istu Vftaieryh... priftali“, v členu 52. pa tudi določa cene delavcem za kraje nižje in višje Cmureka! Ta sam ob sebi čuden pojav si moramo tolmačiti tako, da posebnih oficijelnih gorskih členov za Kranjsko sploh ni bilo, da pa je veljalo še vedno staro, že od cesarja Friderika IV. potrjeno določilo o kranjskih deželnih prostostih in pravicah, ki je izreklo v svojem 8. členu, da se je ravnati „in allen anderen Sachen, die hier nicht verschrieben sind, richten nach den Rechten als unseren Herrn und Edelleuten in unseren Landen zu Steyr!“ (Tako je bilo tudi z ‚Landgerichtsordnung‘, glej *Hoegel*, Geschichte des österr. Strafrechtes, I., str. 34.)

Iz tega pojava pa moramo tudi sklepati, da so prevajalci gorskih členov smatrali za več ali manj dovoljeno, prikrajati slovensko besedilo, namenjeno za prečitanje na gorski pravdi, po — svoje, in pa, da se pri tem niti niso mnogo obotavljali, avtentični tekst prenarediti tako, da je prijal gorskemu gospodu. Saj je imel vsakočasni gorski gospod največji vpliv na svoje ljudi in tako je ostalo pač pri svojevolskem prenavljanju besedila od roda do roda... To presnavljanje pa je moralo seveda vsaj po bistvu odgovarjati starim navadam in šegam, to je vsakočasnemu ljudskemu pravnemu pojmovanju, inace bi se pač gorski vinogradniki ne pokorili novotarijam. Na ta način pa pridemo do zaključka, da odgovarjajo ohranjeni slovenski prevodi, ki so med seboj zelo različni, po svoji vsebini ljudskemu pravu, kakor je baš veljalo ob času prevoda v tisti vinski gorici, za katero se je prevod napravil. Ali pokret ljudskega pravnega naziranja bodi pridržan poznejši razpravi. (Morebiti se najde še več prevodov vinogorskih členov.) Tu naj se le pokaže — pravno besedišče v teh prevodih, o katerem velja, da je pač tem zanimivejše, ker prevodov po vsej priliki niso oskrbeli — pravniki, vsaj učeni ne, da pa je moral pravni jezik prevodov vendar le dobro odgovarjati ljudskemu mišljenju in njegovi govorici, inace bi ga ljudstvo ne razumelo in — odklonilo! Ni, da bi še posebej omenjal, kako zanimivo je tudi primerjanje besedišča raznih prevodov med seboj!

Žal, da mi je doslej znanih še le šestero prevodov, dasi moramo misliti, da jih je bilo tekom stoletij po naših vinskih goricah morebiti stotero v rabi. Ti prevodi so:

I. „*Gornih Buqui: od krailoue Suetlofti Offen innu poterien general inu Priuilegium*“, avtor Andrej Rezl, župnik na Raki. Roko-

pis je shranjen v ljubljanskem muzeju in nosi letnico 1582. Besedilo je tiskano v Let. Mat. Slov. 1889., str. 180—191.

II. „*Nasiga Suetliga Cassaria Gorskih Praud Vstaierske Vkoroske inu Vkranski Deselle Resnizho Poterienie*.“ Avtor ni znan. Rokopis se nahaja v študijski knjižnici ljubljanski. Ker stoji poleg napisa na platnicah „Bergkh-Rechtsordnung“ letnica 1644, smatramo to leto za leto prevoda. Tiskan je ta prevod v Let. Mat. Slov. 1887, str. 298—305.

III. Rokopis brez naslova z dne 17. oktobra 1683., avtor *J. Kapsch-Reittenburgi*, se nahaja v ljubljanskem muzeju. Odlomki besedila, in sicer členi 25. do 34., so natisnjeni v Let. Mat. Slov. 1889, str. 200, 201.

IV. „*Gorske artikelni*“ neznanega avtorja iz 18. stoletja, in sicer iz časov pred odpravo tlačanstva. Rokopis nosi št. 3312, je shranjen v ljubljanskem muzeju, pa še ni obelodanjen. (*Dr. V. Oblak* ga že omenja v Let. Mat. Slov. 1887., str. 290, opazka 2.)

V. „*Gorske Regelze al' Artikelni*“, neznanega avtorja iz 18. stoletja, iz prilično istega časa kakor IV. Rokopis se nahaja v ljubljanskem muzeju; izročil ga je morebiti Costa muzeju, ker se čita njegovo ime na rokopisu. Ker je v tesni zvezi z zapisniki o gorskih pravicah v Boštanju ob Savi, smemo misliti, da je veljal ta prevod vinogorskega zakona za boštanjsko graščino.

VI. „*Cesarske Gorske Prauize*“, rokopis, ki se je našel v Soteski, mi je dal na razpolago prof. *A. Kaspret*. Avtor ni znan. Čas prevoda stavim iz stvarnih razlogov v pozno 18. stoletje, kajti razločka med nevoljniki in prostimi posestniki ni več v prevodu, torej je bila odprava tlačanstva že izvedena; iz 19. stoletja pa prevod ni, ker po ustanovitvi Ilirije prevoda ni bilo več treba.

Prevoda V. in VI. se doslej še nista v nobeni razpravi omenjala. V sledečem besedišču navajam v citatih prevode z dotično rimsko številko, pristavljena arabska številka pa pomenja člen tistega prevoda. Pod citatom VII. umevam nemški tekst gorskih členov, tiskan v Gradcu 1639, pod VIII. *Hoff*-ovo „*Gemählde vom Herzogtume Krain*“.

Naj slede posamezni pravni izrazi (v najširšem pomenu besede mišljeno) z razlago ali navedbo pravnikom obče razumljivega izraza. Pravopis sem na čelu vsake besede rabil v knjižni slovenščini, inace pa po viru samem. Nisem pa privzel takih besedi, ki so kar iz nemščine prevzete v prevod; n. pr. straffenga (kazen), schafft (= Geschäft), regelce (Regeln), šacilo (= Schätzung), dinganje

(dingen), loternija (Allotria), frešt (Frist), baisicar (Beisitzer), por-gari (Bürger), Erb, pa tudi Erbič in Erbsčina (Erbe, Erbschaft), frauel (Frevel), stiftanje (Stiftung), širmati (schirmen) itd. itd.

Baratanje, *n.*, v zvezi „sezer takove Barataine nima obene Muzhi“ (VI. 18), tujka za „dvostransko pravno opravilo“ (negotium bilaterale) splošno, ne pa samo za „trgovanje“ (ital. barattare = izmenjavati, slepariti);

besednik, *m.*, 1.) nekdo, ki beseduje ali govori za tožnika ali toženca (I., 30 in v drugih prevodih; „Redner“ v VII., 30). Ako tožnik ali toženec ni znal sam govoriti, si ni smel najeti poljubnega zastop-nika, ampak zahtevati ga je moral iz kola (Ring) izmed mejašev ali sogornikov, dobil ga je pa le, če je sodnik spoznal, da mu ga je treba. Štajerska Landt- und peinliche Gerichtsordnung iz l. 1573 je določila v 28. čl. drugega dela, da se tak besednik ne sme več vvesti v isti pravdi (im selben Recht) za sodnika in da se mora vzdržati razsoje. Vendar je ista določba priznavala, da pač tudi taki besedniki niso kos nalogi in zatorej dovolila, da se imenujeta dva zagovornika „Fürsprecher“, eden za Gornje, drugi za Spodnje Štajersko. Cel inštitut besednikov pa se menda ni Bog ve kako do-sledno vpošteval. Na eni strani stoji, da so navzlic prepovedi besed-nikov izven kola mejašev nastopali „pravdači“ (glej moj članek: Pravosodje kostanj. opatije v letih 1631. do 1655.: Časopis za zgo-dovino in narodopisje 1914, I), na drugi strani pa se je sploh „besednike“ počelo istovetiti z „odvetniki“, vsaj po prevodu Hoffo-vem (VIII., 30) je tako soditi, ki se gotovo naslanja na kakšen nem-ški v rabi stoječ prepis gorskih členov („keinen . . ., der in der Berg-klage klagt oder Antwort zu geben hat, soll zugetragen werden, daß er sich einem Advokaten überlassen“);

2.) „*pravdni besednik*“ v I., 28 je prevod nemškega izraza „Rechtsprecher“ (VII., 28) in nima z inštitutom „besednikov“, kakor je pod 1) obrazložen, ničesar opravi. Tam stoji, da naj se tisti, ki se hoče pritožiti, „der mag dafs von dem ersten vnnd letzten Rechtsprecher das Haupt Vrtil gleich wol dingen“. I., 28 pravi: „*ta ifti more tu od tiga peruiga, inu posledniga spraudnim Besed-nikom ta poglauni Vrtil glih dobru vdinati*“. „Vdinati“ = „dingen“ (od Ding, Thing) pa se pravi, na slovesen način s predpisanimi besedami javiti, da se pritoži. (Isto mesto prevede II., 27: „*ta ima per ta perui inu posledni praudi retshe, iest leta Vrtil pred desh-el-skiga Fyrshita . . . naprei pernesti meldam, alli Appelliram*“) Recht-sprecher je torej v I., 28 iudex, ne pa „besednik“. (V IV., 27 se imenuje „paisizar“.)

blago, *n.*, posestvo, Gut (I., 22; III., 16), prim. „Zhinshnu Blagu“ (IV., 20) = Zinsgut;

blagastvo, *n.*, v zvezi „inu najhiga Blagastua tiga Rimjkiga“ (I., dodat.) = „Vnserer Reiche des Römischen“ (VII., dodat.) = imperium.

blážce, *n.*, = malo „blago“, posestvice (I., 12) = „Gütl“ (VII., 12);

- breg, m.**, = Rain (I., 47; II., 46);
- celina, f.**, = plast zemlje (III., 29), „Erdtrich“ (VII., 38);
- celovno, adv.**, = povsem, prim. „*Gorne Búqúe ... Zilounu taku derfhane*“ (I., dodat.), „*gäntzlich*“ (VII., dodat.);
- čveterica, f.**, = dvakratna dvojna količina (V., 16: „*je on drugo jesšèn topelt plazhat dousan, aku bi pa drugo jesšèn na plazhou, toku je drugu Leitu fupet zveterizo dousan plazhati*“);
- davanje, n.**, = legatum (IV., 49);
- desetina, f.**, = Zehend (II., 14, pozneje od druge roke dostavljeno!);
- desetnik, m.**, tisti, ki je upravičen pobirati desetino zase (I., 51) = Zehendtherr (VII., 51); v III., 40: „*desetni gospud*“;
- deželjan, m.**, deželjani = višji in nižji deželni plemenitniki (I., 6; II., 6);
- deželski, adj.**, v zvezi „*deshelski fyrst*“ = *Landesfürst* (I., II.), tudi „*po deselski ordingi*“ (II., 19); „*šcedelskimi Ludi*“ (VI., 6) je očitno pismena pomota za „*šdeshelskimi Ludi*“;
- dognanje, n.**, v zvezi „*kader kaku dounaine alli tosba pred niega pride*“ (V., 6) = končna ureditev pravne zadeve; misliti je — po mestu sodeč — na nekako od pomoč zoper zavlačevanje tožba v prvi inštanci;
- dolganje, v.**, v zvezi „*alli sa kaki drugi Andou alli dougainie veji*“ (V., 7) = plačilna dolžnost, kar stoji bržčas za — „denarna globa“ (Buše, VII., 7);
- dolgovanje, n.**, v zvezi „*Vsi Safti, kupi, sastave ali drugo dovgovine, ... se imajo baratati*“ (VI., 18) = obligationes;
- dopolnjenje, n.**, v zvezi „*taku more on Suoie dopolneine na tem Vinogradu ... imeiti*“ (III., 19) = to, kar gre gornemu gospodu, „*sein fölligkeit*“ (VII., 13);
- dopusenje, n.**, = dovolitev; „*kateri Most pres dopushena is Gore vosio*“ (III., 10);
- dosediti, v.**, v zvezi „*taisti ie juoio guernigo, kokur ie sagorske pravde prauiza dojedil*“ (I., 45) = usucapere libertatem (prosto prevedeno: ersitzen, VII., 47); danes — priposestovati;
- dovoščiti, v.**, v zvezi „*ima tiga ... kellermastra nemú takou Erb na negou prauizo douošhiti*“ (I., 44) = podeliti v dedni najem, verleihen;
- držati, v.**, v zvezi „*se imao te gorsske prauide deršhati*“ (II., 1) = imeti, razpravljati, obdržavati; tako tudi V., 1;
- glas, m.**, 1.) v zvezi „*obeniga Erba, kir bi Se satu na glajs dau inu meldau*“ V., 43 = dedna prijava;
- 2.) glas biti = glasiti se, v zvezi „*Inu leteh gornih Bukui glas ie od bejsede do bejsede letakú*“ (II., uvod);
- Goren, gorski, adj.**, v zvezi „*gorne bukve*“ (I., glava), „*gorska pravda*“, to je vse to, kar se tiče vinogorskih zadev; rabi se pa tudi „*zagorska pravda*“ (I., 3); „*gorni gospód*“ = Bergherr (I., 1).
- gornik, m.**, = organ gorskega gospoda, ki ima važne funkcije v gorski pravdi, njegov namestnik in sodnik pri pravnem postopanju, ravno tako pa tudi njegov izvršilni organ (I., 25; II., 27 itd.) = „Bergmeister“. V VI., 16 nasl. se ga pa imenuje „*gorshek*“.

gorščina, *f.*, 1.) dedno-najemna pravica do zemlje v vinski gorici (I., 6) = Bergrecht;

2.) zemlja v vinski gorici sama (I., 13: „*kateri vinú, Mojt ali jhitú ... ij Gorjsine ... Vun pela*“; ali: „*kir so Slaftnim Hrbtam Vgorsjini sidezji*“, I., 20. Ravno tako II., 11);

3.) naturalni davek od vinograda, ki gre gorskemu gospodu (III., 12): „*aku pak on V tim Vinogradu nima, da bi to Gorshino dal*“;

4.) naturalni ali denarni davek — kakor ad 3) — IV., 17; V., 16 pravi, da je plačati gorščino ali v jeseni z moštom, ali pa spomladi v denarju;

gospodar, *m.*, = lastnik vinograda (I., 51) = „Bawman“ (VII., 51); imenuje jih pa isto mesto tudi „*vinogradarye*“ = „Bawleut“;

gosposčina, *f.*, 1.) = gosposka, višja oblast, Obrigkeit (I., 12);

2.) okraj gosposke (I., 49);

grajenje, *n.*, v zvezi „*od grajeinia Terieinia tih Mey*“ (III., 7) = naprava mej, osobito zagraditev;

gruntnik, *m.*, = Grundherr (II., 48, s popolnoma potvorjenim besedilom);

imenje, *n.*, = posestvo, Gut (I., 20); „*pravdno imenje*“ = Zinsgut (I., 20);

izgovorjen, *adj.*, v zvezi „*inu tega ven isgavorieniga termina aly frista nedrshi*“ (VI., 34) = pogojen, s pogodbo določen, stipulatus;

izkazati, *v.*, v zvezi „*ima ta kellermaister vřso pravico v' takih rezheh iskasati inu striti*“ (V., 5) = celo sodno poslovanje izvesti, osobito pravo sodbo izreči (VII., 5: die Billigkeit darin handeln);

izgubljenje, *n.*, v zvezi „*pri Sgubleina 4. Markh*“ (III., 20) = globa;

izprařati, *v.*, = zaslišati, *n. pr.* v zvezi „*de se ima tiga* (sc. ki se je pri-tožil na višjo inřtanco) *praú iřuprařhati*“ (I., 5); „*ima ře tega ispra-shati*“ (III., 3); nemřki tekst: „*soll sich deř erkundigen*“ (VII., 5) prevede II., 5: „*poprei praui periht noter vzeti*“;

izpraviti, *v.*, v zvezi „*toku jih jmajo* (sc. prepirajoća se sosedu) *ti drugi Mejashi ispraviti*“ (V., 44) = poravnati, med njima napraviti spravo;

izroćiti, *v.*, 1.) v zvezi „*noter iřrozhti*“ (I., 41) = „*noter antuerta*“ (II., 40) = „*wieder einantworten*“ (VII., 41), v V., 37 pa prosto „*supet temu isrozhti*“; tu ni misliti na Einantwortung = prireka, prisodba v tehničnem zmislu besede, ampak na nekakřno patrimonijalno restitutio in integrum, da se oprosti poroke, obrani prodajalca řkade in kaznuje neopravićenega kupca; gl. „*poroke vzeti*“;

2.) „*Erbshino izrozhi*“ (V., 41) = dedřčino prisoditi;

(kazen, f.), na mestu sedajšnjega pojma kazen rabi I.: poena, straiffinga; II.: strafinga; III.: kastiga, strafinga; IV.: strafenga; V.: poene ali straffinge; VI.: kastiga. „Kazen“ se torej ne rabi v nobenem prevodu;

koren (les), *adj.*, ta izraz se rabi v I., 34 za „Hayholtz“, v I., 42 pa za „Gehäger ob Hayholtz“. IV., 34 rabi na vzporednem mestu „*rejen*“

Leijs“, III. pravi samo „*les*“, V., 39: „*v terbesih ali Lasih*“, II., 41: „*alli senu alli leis*“, VI.: „*roien les*“. Misli je najbrže na les, ki se pusti in neguje za gotove svrhe, n. pr. za sekanje trtnih kolov (prim. *Adelungov* besednjak: Der Hay: in einigen Gegenden eingehogter Wald, ein Hag). To bi najbolj odgovarjalo „*rejenemu lesu*“;

kriv, *adj.*, = nepravilen, nepravičen, samolasten, v zvezi „*od teh kriuih Potou* (III., 5); II. rabi „*neprau potie*“; glej tudi „*nespodoben*“;

kup, *m.*, = emptio venditio, Kauf (II., 20); v I., 49: „*kupilo*“, V., 21: „*kupzije*“;

lastina, *f.*, = posedovana zemlja, očetova zemlja, Gütl (III., 9);

list, *m.*, v zvezi „*richtni list*“ = Gerichtsbrief (I., 27);

meja, *f.*, = živa meja, I., 47, = „*Gehäger*“ (VII., 47);

mejaš, *m.*, 1.) sosedni posestnik vinograda (I., 47) = „*Anrainer*“ (VII., 47); v prevodu V. se imenujejo taki sosede — „*omejashi*“;

2.) član vinogorske občine, posestnik vinograda v vinski gorici. Iz prevodov vinogorskega zakona samega ni razbrati določne razlike med „*mejaši*“ in „*sogorniki*“. Najstarejša spomenika (I. in II.) sploh rabita „*mejaš*“ le v pomenu ad 1). N. pr. II., 46 pravi: „*kader meiashi vmei vinogradi grabne inu Wrigouue imaio / tysti moreio vkapai treibiti . . . , kader bi se pak / tysti namogli sglichat, taku moreio ih ti sagorniki sglihat*“, tako tudi še III., 36. Šele v 18. stoletju stojе poleg „*sogornikov*“ — *mejaši*. Po zapisnikih kostanjeviške opatiје (gl. Pravosodstvo kostanjeviške opatiје v letih 1631. do 1655., Časopis za zgodovino in narodopisje 1914, I.) je razumevati pod *sogorniki* — nevoljnike, tlačane gorskega gospoda, *mejaši* pa so bili le vinogradniki-posestniki, ki so spadali samo glede vinogradov v podsodnost gorskega gospoda. Posebne važnosti je, da najmlajši prevod „*sogornikov*“ sploh več ne pozna. (Slovensko cesarsko odločilo iz l. 1675. jih imenuje „*Gormone*“; prim. *Štrekelj*, ČZN. I., str. 25.)

mejnik, *m.*, mejni kamen: „*meienik*“ I., 39; „*minik*“ II., 38 (Pigmarckt VII., 39); „*melnik*“ (IV., 39); „*melnike ven kopati*“ ali izkopati = termini motio;

mena, *f.*, = permutatio, Tauschvertrag (II., 19); v I., 49 pa „*membra*“; v II., 48: „*meina*“, III., 38: „*skusi menio*“, V., 47: „*kateri greent . . . premini*“, VI., 41: „*grunt v gori praemenj*“;

miza, *f.*, = sodni zbor. V., 1 pravi: „*oku bi pak taistih* (sc. *sogornikov* ali *mejašev*) *premallu blu, toku on more is drusih gor mejashe naprossiti, inu to miso Sa dosti k eni praudi nameistiti inu obsediti ali obsesti*“, to je: polno število je po tem istem členu 12, ako gorski gospod (boštānjski ob Savi) nima 12 sodnikov, naj si izprosi od sosednega gorskega gospoda sodnike na posodo, samo da bo vseh 12 mest ob sodni mizi zasedenih. (Pripomni se, da je bilo za druge kazenske sodbe po štajerskem zakonu iz l. 1573. [popravljenā C. C. C.]

13 prisednikov zahtevanih.) Ob času prevoda V. so se vršile gorske pravde bržčas že v gradu ali hiši namesto na prostem, odtod raba — „mize“;

nalašč, *adv.*, v zvezi „*na Lash, ali is frej volle*“ (V., 40) = z namenom, dolus; nemški „*mit Frävel*“ (VII., 43);

naložek, *m.*, v zvezi „*grunti . . . od katerih bi se stibra aly Naloshek daie*“ = zemljiščni davek (VI., 17);

nameriti, *-im, v.*, v zvezi „*negouo prauizo, kir ie nemu nemerla*“ (I., 44) = appertinere;

namestiti, *v., l.*) = vrniti škodo (damnum iniuria datum) z nadomestilom tega, kar je oškodovancu odišlo (I., 34; II., 30; III., 27);

2.) nadomestiti: vino se nadomesti z enakovrstnim vinom (IV., 15), surrogare, supplere;

namestnik, *m.*, = varstveni zastopnik, II., 44 rabi kumulativno za „*Vormünder oder Gerhaben*“ (VII., 45);

naplatiti se, *v.*, = vzeti toliko, da je poplačan (VI., 16);

naskakanje, *n.*, = napad (III., 28);

navršiti, *v.*, v zvezi „*dokler se te prauide naverscheio*“ (III., 2) = obravnavati, izvrševati, pertractare;

neizročen, *adj.*, v zvezi „*maihihi na isrozheni otrozi*“ (V., 43) = sirote, ki nimajo ne varuha ne skrbnika; „*vnvogtbare Kinder*“ (VII., 45). V VI., 38 pa je prevajalec prenapredil te otroke v „*maihehi nesrestheni otroziki*“;

nemarna navada, *f.*, = zloraba (I., 51), Mißbrauch (VII., 51);

nepokorna volja, *f.*, = Mutwille (III., 20);

nespodoben, *adj.*, = neprav, nepravičen, n. pr. „*vti nespodobni poite*“ = All vnrecht Weg (I., 8);

nezagovorjen, *adj.*, v zvezi „*kateri vinograd . . . ie leitu no dan nesagouorien per enim*“ (I., 45) = brez ugovora (Jar vnd Tag vnversprochen, VII., 47);

nezapopadeno = brez škode za . . . = unbeschadet (I., 44);

nič v sebi imeti, v zvezi „*taka Baratie nema nitsch usebe*“ (VI., 34) = tako pravno opravilo je nično, nullitas;

oblastnik, *m.*, = uradnik, nemški „*Amptleute*“ (I., dodat.; VII., dodat.);

obiskanje, *n., l.*) v zvezi „*timu refhalenimu negoua jkoda inu obyskaine nopro ohranenu*“ = iskanje zahtevkov (I., 3); „*timu rashallenemu . . . pak negouo skodo inu obiskhaine naprei stoy*“ (III., 2);

2.) primeri tudi: „*taku ima ta Erb tige kellermastra saine obiskati*“ (I., 44) = der Erb . . . darumben besuchen (VII., 44).

„Obiskanje“ ad 1) utegne biti izraz za predpisano uvodno obliko pravnega uveljavljanja vsakega zahtevka, da tožitelj ni smel tožiti, predno ni toženca vprašal, če hoče dobrovoljno (guetlich) zahtevku ugoditi (Gerichtsordnung für Steyer iz leta 1618., čl. 23.). Pa tudi podložnik, ki išče svojo pravico, „obišče“ svojega gospoda: V., 44: „*Erbu, kedar on gorskiga gospuda objishe, v treh Vrah telku isrozhati*“;

obsediti, -em, v., v zvezi „*sagorsko praudo obsediti*“ = Bergthaiding besetzen (I., 1). Enako II., 6: „*more on ... sdeshelani ... to praudo obsedit inu dershaf*“; V., 1: „*ima (sc. gospod) praudo is Suoimi dvanaistimi Sagorniki ali Mejashi obsediti*“; na koncu pa rabi „*na-meistiti inu obsediti ali obsesti*“. Predpisov za to „obsedenje“ v gorskih členih ni, ampak predstavljati si moramo to slično, kakor je bilo pri drugih navadnih sodnih razpravah. Po členu XIII. and. Theil, štajer. Landt- und peinl. Gerichtsordnung (1573), se je sodnik usedel prvi in ukazal svojim trinajsterim prisednikom uvesti se, pri tem je imel sodno palico v rokah; pri obsodbah v krvnih slučajih jo je nad obsojencem zlomil (čl. XXVII.);

obsekani, osekani, adj., = tisti, kateri je bil udarjen (sic!) (II., 3 in 35);

obsoditi, v., 1.) v zvezi „*ni dolfsnú nobene praude obsoditi*“ (I., 11) = „nicht schuldig Recht darüber besitzen“ (VII.), to je sodni zbor sestaviti, sodbeno postopanje izvesti in razsodbo izreči. Prim. še: I., 14: „*sagorsku raunaine je objodi*“; III., 1; IV., 1: „*vse gorskhe Praude imajo obsoiene biti*“; IV., 11: „*szer Se mu nobena Prauda na objodi*“;

2.) v zvezi „*ima praudo suoimi meiashi obsoditi*“ (III., 1) se rabi „obsoditi“ v zmislu „obsediti“ (glej to besedo), drugič pa „obsaditi“, ki utegne biti le lapsus calami;

odgovornik, m., = nasprotnik tožnika v pravnem postopanju, dandanes „toženec“ (I., 30);

odlašek, m., = mora, Verzug (II., 2); „*odlashaine*“ (V., 2);

odreči, -čem, v., v zvezi „*zhe Slahta odrezhe*“ (V., 46) = izjavi, da noče;

odreti, v., v zvezi „*odere on ta pezhaf*“ (III., 14), pečat strgati, odpraviti;

odrezati, v., v zvezi „*ta ima taistiga Erba odrezan biti*“ (IV., 12) = ne more dedovati (prim. VII., 12 „*der solt ... desselben Erbthail verzigen sein*“); V., 12 pravi: „*taisti je od Soje Erbshine odversen*“, enako VI., 11 „*odvrshen*“;

odvzetje, n., v zvezi „*od odusetia ali prozh odiemaina teh gruntou*“ (III., 17) = odtegnitev; zemljišče zapade v prosto last gorskemu gospodu;

oglasiti se, v. ref., v zvezi „*taisti Se more pred gorsko Praudo oglasiti*“ (V., 11) = „*der soll das melden in den Perckthäding*“ (VII., 11). „Oglasiti“ pomenja pač več kakor samo „zglasiti se“; misliti je na oglas na slovesni poziv od strani gornika kakor sodnika; saj je bil vsakdo dolžan priti k gorski pravdi, tudi če ni imel nobene tožbe ali pritožbe;

oglašanje, n., v zvezi „*kateri bres oglashania is deshelle gredo*“ (III., 9) = priglasitev; enako VI., 20: „*kateri kai grunta bres oglashaina ... da*“;

opravdan, adj. = opravičen, gerechtfertigt (I., 13: „*Vfaj de taišta prepuuid ... bode opraudana*“);

opraviti, v., v zvezi „*inu temu, komer ie škoda Stüriena, oprauit*“ (II., 9) = tisti, kateri je nekoga drugega v škodo pripravil, ima pričakovati, da ga bo oškodovani obiskal in zahteval od njega povračilo, tedaj

dobi ž njim opravila in če ne bi škode povrnili, tudi tožbo na vrat (prim. besedo „obiskanje“). V., 3 pravi v istem slučaju „*inu pojsebej s taistem . . . Se more Sglihati*“ = transigere. VI., 9 ima: „*inu kateri skodu stori, snim opraviiti*“;

osobenjek, m., = vsobenjkar, kočar brez zemlje, „želar“ (od „Keuschler“?), izraz se rabi le v VI., 17, na mestu, kjer stoji v nemškem besedilu VII., 20: „*alle die mit eygnem Rucken in Perckrechten gesessen*“. I., 20 prevaja to mesto dobesedno „*vsí ti kir so slaštnim Hrbtam Vgorjsini sidezh*“; II., 19: „*Vsakateri, kateri Vgorsjinah prebivaio*“ (III. izpušča ta člen); IV., 20: „*kateri So Sedejzhi u te Gorshene*“; V., 20: „*kir v gorah, ali v gorshini So sedeozhi*“; VI., 17 pa pristavlja „*Osabeniki ker perWinogrodech prebivaio*“. Mišljeni so taki posestniki koč brez vinogradov, ki imajo izven vinske gorice svojo zemljo. (O razmerju vseh posestnikov v gorici v prihodnjem članku več.) VIII., 20 pa sploh ni več tega mesta razumel; tu stoji prosto: „*Alle diejenigen, welche in dem Weingebirge ansässig sind, . . .*“;

otožno, adv., v zvezi „*inu bi se tu gorskimu gospodu otoshnu Vidilu*“ (III., 14) = žal biti, občutiti pri drugem za krivico; prim. VII., 18: „*vnd wann das den Perckherrn verdreufst*“. V IV., 19: „*kedar letu temu Gors. Gosp. Shou dene*“;

padec, m., v zvezi „*od ufaziga padza ali poene*“ (I., 48) = zapad globe ali druge kazni;

pasti domov, v., = zemlja v dednem najemu (patrimonijalna emphyteusis) postane prosta ter jo dobi gorski gospod nazaj, „*toku je ta Nograd temu gorskimu gospodu damu padov*“ (V., 22). VII., 22 pravi: „*mit recht ledig worden*“, pa v danem primeru V., 22 se že pozna izraz „heimfallen“. VI., 15 pravi: „*gorski gospud . . . more negou nograd sa last noter potegniti*“;

pečat, m., = tisto pečatno znamenje, katero prinese gosposkin birič v dokaz, da ga gosposka kliče k sebi; na Dolenjskem še v navadi „vabiti na pečat“. (II., 26: „*enu pismu alli pezhhat pegeruie*“); prim. III., 21: „*en Pezhhat ali napreiklizaine*“;

pismo, n., v zvezi „*spismam . . . nasnaie dati*“ = pismeno naznaniti (II., 2); „*jes Pijsmam . . . klizajne naprei Stert*“ (IV., 2);

poboj, m., Aufruhr (I., 3), danes — pobuna;

podložen, adj., zavezan, v zvezi „*podloshen inu doljhan pelati*“ (I., 18) = pflichtig und schuldig zu führen (VII., 17);

poglaven, adj., v zvezi „*poglauni Vtrlne*“ = končna razsodba, Haupturteil (I., 27) v nasprotju z „Beyurtheil“, nekako vmesno sodbo, ki je imela pomen dandanašnje obtožnice. V bistvu je „poglavna sodba“ odgovor prisednikov na vprašanja, stavljena na nje od sodnika-voditelja razprave; enoglasno, včasih večinsko mnenje je odločevalo in se je javno razglasilo. Pritožba zoper tako razglašeno razsodbo je bilo dvigniti („dingati“, „vdinati“) pri vsakem prisedniku posebej, bržčas na gorski pravdi še v kolu;

pogoditi, v., 1.) v zvezi „negovo pravizo pogodi“ (IV., 44) = vgoditi njegovi zahtevi po pravici;

2.) v zvezi „ako se nemorete samo sglichati, tako iih imaio Meiashi pogadit“ (VI., 39) = pripraviti do poravnave ali sprave;

pogorščina, f., davek od uživanja gorskih pravic; prim. „na Vseh... Pogorshinach, koker poprei ie nasnanie danu“;

pokoj, m., v zvezi „inu napreie per pokoi ostati“ (I., 45) = v mirni posesti ostati; prim. VII., 47: „vnd soll füran vngerugt bleiben“; gre namreč za nemškopravno priposestovanje vsled opustitve zahtevka (praescriptio); II., 44 pravi na tem mestu „on ima per teim Smiram ostati“;

poklicanje, n., = vabilo, poziv; „kada ta gorskhi gospud... eniga naprei jordra ali klize“; „od naprei Poklizaina“ (III., 19);

pokora, f., = denarna globa, Buše (III., 14): „inu takouu prelomlenie ali pokuro sposnati“; „sa volle te gore dano pokuro“ (IV., 19); pozneje pa „pokorshena“ (IV., 29);

ponujen biti, v. pass., v zvezi „taku ima ta Gorni Gospud mimu ufeh kupzúú štem kupo ponuiien biti“ (I., 50); enako „toku more gor. gospud pred ufem drugem Stem kupam ponujan biti“ (IV., 50) = predkupna pravica gre gorskemu gospodu (ius protimiseos). Drugi prevodi konstruirajo stavek v aktivni obliki, prodajalec mora ponuditi vinograd gorskemu gospodu najprej v nakup;

poredè, adv., = zaporedoma; „treih leith poredè... nikar Plazhal (III., 13); I., 17: „poredú“;

poreden, adj., v zvezi „poredna Ryhta“ = redno (to je normalno) sodišče (I., 4);

poročiti, -im, v., = naukazati; prim. „ta ima pijati Gornimu Gospudi, inu porozhiti“ (I., 44) = „der soll dem Perckherrn schreiben vnd befehlen“ (VII., 46); enako „komer bi ie on porozhel“ (I., 49) = „dem ers befiehlt (VII., 49); novejši tekst V., 41: „ta bode temu gorskimu gospodu Skus pijsma nalosov“;

poroke vzeti, v., = pogoditi se z nekom, da prevzame za dolg poroštvo, to je intercessio cumulativa (I., 41; II., 40 itd.). Pripomniti pa je, da je še v nemškem tekstu VII., 41: „Item / wann einer ein Weingarten verkaufft / vnd nimbt umb die schuld Bürgen / er helt ihm die Frist nicht / vnd gehet hin / vnd vnderwind sich ohn sein vnd defs Perckmaisters willen / den Weingarten mit Frävel / so soll der Perckmaister dem der den Weingarten verkaufft hat / wider einandtworten...“ v prvem stavku „er“ tisti, ki je vinograd kupil in da se nanaša rok (frist) pač na kupca in na poroka. To netočno prvotno izražanje je sprejeto v I., 41; II., 40; IV., 41. V III., 32; V., 37 je pa prevajalec že popravil nejasnost v nemškem izvirniku. Takisto VI., 34, ki rabi izraz „ino taisti Vinograd kparoke postavi“;

posaditi, v., = povzročiti, da sogorniki kakor sodniki pridejo skupaj, sedejo in oddajo v stvari svoje mnenje ali razsodilo. „Ima... te

Sagornike doli pojaditi inu spojhati puštiti (I., 44), enako III., 14; V., 19 pa rabi „*doli posjediti*“, IV., 44 pa „*taku ima on Sai uteh 14 dneveh te Sagorneke dalei pojsodet*“ (prim. besedo „*obsediti*“); *posodilo, n.*, v zvezi „*pojsozilla alli dougouvaine*“ (V., 21) = dolžni, posojeni znesek, mutuum;

posoditi, v., v zvezi „... *ima en gors. gosp. enumu ufsakumu Erbu negovo pravizo, kier nemu u gorshini je, pojsočiti*“ (IV., 44). Tu je misliti na nekakšno patrimonijalno investituro, ki se mora izvršiti v treh urah vpricho dveh sogornikov, potem ko dedič obišče gorskega gospoda. Izraz je moral biti splošno znan; tudi feudi so se „posodili“ (glej mojo razpravo: Dvoje slovenskih fevdskih priseg, Časopis za zgodovino in narodopisje 1911, str. 36.). Prim. še besedo „voščiti“;

postavljen, adj., v zvezi „*na postauleni dan*“ = določen dan, narok, terminus fixus (III., 2);

poterjenje deželsko, n., = Landhandvest (IV., 20); V., 20 pa opiše ta pojem: „*koker desevska navada ali praviza premore*“;

„*povzdig list*“, *m.*, = behöbnis = appellatio (I., 27), priziv; sledil je po kranjski Landschrankenordnung iz dne 15. I. 1561. v šestih tednih, ako je bil deželni knez v deželi, sicer v 18 tednih. V koliko je bila pri gorskih pravnih Landschrankenordnung vsaj subsidijarno merodajna, ne vemo;

požiganje, n., vničenje z ognjem (I., 42; II., 41) = absengen (VII., 42); III., 33 rabi „*Od sposharieu*“; V., 39: „*spos'sigainam*“; VI., 35: „*Sposgainam*“;

pravda, f., 1.) processus, to je pravda v dandanašnjem zmislu besede kakor pojem za pravno postopanje (I., 1);

2.) iudicium = sodni zbor vseh udeležencev na pravdnem dnevu, das Gericht (I., 1);

3.) iustitia, „*pravdo pustiti komu*“ = Recht ergehen lassen (I., 2), „*pravdo dati*“ (II., 2);

4.) v zvezi „*prauo rezhi*“ = sententia (I., 11), „*h prauo sposnati*“ (I., 29);

5.) „*takou pravde Iskati*“ (I., 19) = ius, to je subjektivno pravo, svojo pravico iskati;

6.) de iure = v zvezi „*sprauo ledig postal*“ = po pravici, to je objektivni pravici, mit Recht (I., 22);

7.) davščina: „*k' enimu gruntu (de Se Stivra inu prauo od tega jstega dajalia)*“ (V., 20); zemljišče pa se imenuje tam „*praudni grunt*“ (= Zinsgut, VII., 20);

pravica, f., 1.) v zvezi „*fa Erbino prauizo*“ = subjektivna pravica (do dedščine) (I., 11);

2.) v zvezi „*na tuistu more on prauizho handlati*“ (II., 5) = „die Billigkeit darinn handeln (VII., 5) = pravičnost, primerjenost (ars aequi et boni);

3.) v zvezi „*ako taka Samuda ... V gorskhi pravizi lesezh pride*“ (III., 20) = na zborovanju gorskih sodnikov;

pravičen, *adj.*, v zvezi „*kar ie prauitznih Dolgou*“ (III., 16) = dolгови, ki so nastali po pravici in še obstojajo; „*rechtliche Schulden*“ (VII., 22);

predaja, *f.*, = prodaja (I., 50); „*na predaye postaulen*“ = „*fail gesetzt*“ (VII., 50); pogodnika sta „*prodiauiz*“ in pa „*kupez*“ (II., 49: „*ie naprodaio*“; IV., 50: „*kepez*“;

pregrešiti se, *v.*, v zvezi „*kateri pak zhejs tu praegershi*“ IV., 3 = *contra-venire*;

prejeti, *v.*, 1.) v zvezi „*Skodo preime*“ (IV., 37) = napraviti (*transit.*); nemški „*zeucht ihm schaden zu im Berckrecht*“ (VII., 37);

2.) v zvezi „*kateri en Nograd ... od gorskiga gospuda naprime inu lega na pustji ... najse prepisjati*“ (V., 47) = sprejeti v dedni najem od gorskega gospoda osebno ali njegovega namestnika po določeni pravni obliki (nekakšna investitura). Pripomni se, da o kakšnem prepisu niti nemški niti starejši slovenski teksti ne vedo ničesar. Tu se pozna že vpliv tabularnega prava;

prelaz, *m.*, = vhod v vinograd (III., 14); I., 19: „*prelas ali Verjet*“; II., 18: „*noter hod*“; III., 14 = „*pralas*“; IV., 19: „*prelas*“; V., 19: „*prelajs*“; VI., 16: „*prelos*“; VII., 19: „*Stigl oder eingang*“;

prelomljenje, *n.*, = prestopok prepovedi (III., 14; IV., 19);

premenenje, *n.*, = izprememba (III., 15); = *Veränderung* (VII., 21); „*premneine*“ (IV., 21);

prepisovanje, *n.*, v zvezi „*ima ... dati, kir ga kupi (sc. vinograd) dva repariov Sa prepisvaine*“ (VI., 44) = manipulacije v urbarju;

preteči, *-čem*, *v.*, = na tla vreči koga, povzročiti, da pade, I., 37 („*vberlaufft*“, VII., 37); III., 28 pa ima: „*Vdari ali natezhe eden tiga drusiga*“;

prevzetje, *n.*, v zvezi „*is preusetia*“ (III., 32) = objestno; prim. „*mit Frävel*“ (VII., 41);

prilastiti, *v.*, = v last izročiti, „*oder ihm selbst eigendt zusagt vnd gibt*“ (VII., 23): Oblak je čital „*plastiti*“, mogoče tudi „*plartiti*“ (glej Let. Slov. Mat. 1887, str. 303., op. 1.), ali v izvirniku ima *p* začetkom nekako zvito črto pod črko, ki more pač značiti, da je beseda okrajšano zapisana; nemški tekst ne daje dvoma, da gre za besedo „*prilastiti*“, kvečjemu „*polastiti*“, dočim „*plartiti*“ ne da nobenega zmisla;

pristati, *v.*, v zvezi „*kokur regirni Gospúd Hconfirmainu inu Hpoterieniu Gnadiúú prištali*“ (II., uvod) = blagovoliti, geruhen („*zu confirmiern vnnd bestetten gnediglich geruchten*“ (VII., uvod);

ravnanje, *zagorsko*, *n.*, = *Perckthäding* (I., 14); prim. „*prauo raunati ima*“ (III., 3) = naj vodi pravdno postopanje. IV., 1 rabi: „*Sagorske Praude ... nekier dergei Se nejmajo vadet*“;

ročin, *m.*, v zvezi „*Vdejhelskim rozhinu*“ = Landhandvest (prim. Let. Slov. Mat. 1889, str. 179, kjer sodi Oblak, da je beseda skovanka, ne pa star izraz);

rubežen, f., = pignorum captio, pa tudi sequestratio (I., 19; IV., 19); III., 9 rabi za isti izraz „*rubesh*“;

rubiti se (si?), v., 1.) si pridobiti z izvršbo to, kar gre; vstvariti pignus iudiciale ali legale; „*kaku Se (sic!) more gorskhi Gospud ali Gornigk rubiti*“ (III., 14 večkrat; V., 19);

2.) = biti rubljen: „*kadar bi se eden nepustil Rubiti*“ (III., 24);

samovolja, f., = Frevel (II., 6);

sedeč biti, v., = imeti v dejanski posesti (II., 45), prim. nemško besedilo „in Nutz vnnd Gwer gesessen ist“ (VII., 47); V., 20: „*ali v gorshini So sedcozhi*“;

sedeti, v., v zvezi „*taku nei ta prauda doljhna nemu ta praudo Sedeti*“ = sodni zbor ni dolžan izvesti v stvari sodno postopanje (II., 10); prim. „*tako neiso dolshni ti Segorniki doli sesti*“ (III., 8) (prim. še „obsediti“);

sila, f., = Frevel (III., 4);

slišati, -im, v., v zvezi „*sposnaine sturiti pustiti, oku niemu pravizha Shlishi ali nikar*“ (V., 41) = ali ima pravico ali ne; pa prim. tudi I., 43: „*ta Erb, kir nemu po prauici shlishi*“;

slobodni gospodje, pl., m., = baroni (I., dodat.), „Freyen“ (VII., dodat.);

služiti, v., v zvezi „*is tiga Vinograda od kateriga on slufhi*“ = biti gorski podanik v pogledu vinograda (I., 15; III., 12). Izraz spominja rahlo na prvotno fevdsko razmerje, kjer je investitura združena z obljubo „služenja“;

soditi, v., v zvezi „*Sleherne gorske Gospud (ima) jes negoveme Sagorneke to praudo dershat, jenu Sodet*“ (IV., 1) = sodbe izrekati pustiti po svojem gorniku;

sodnik, m., iudex; IV., 19 ga imenuje v zvezi: „*keder temu Gors. Gosp. Shou dene, toku ima eniga Sodnika ali Rihtaria ali pa Soje Sagornike doli pofsadet*“; drugi prevodi ne poznajo „sodnika“;

spodoben, adj., 1.) = prav, pravičen, n. pr.: „*pref. spodobnih Vrsahou*“ (I., 9; III., 21);

2.) = precejšen — „zimblich“ (I., 20; VII., 20);

spodobščino, adv., v zvezi „*spodobzhino notri raunati*“ = nach Billigkeit handeln (I., 5); spominja zmiselno na *ars aequi et boni*;

spoznanje, n., = rzsodilo (I., 17: „*spofnainem tih Sagornikou*“ = „mit erkandtnuss der Berckgenossen“, VII., 17), glej tudi II., 33; III., 8 rabi: „*inu nobeniga sposnaina zhes ta istu Sposnati*“; VI., 10 ima: „*semo nima obeno sposnaine kar negovo tosbo (? nekaj manjka) rezhi*“;

spoznati, v., v zvezi „*de se taista prepuued ... potler Spraudo Spozna*“ (III., 10) = izreči za opravičeno; „*doch dafs dasselb verbot ... darnach gerechtfertigt werde*“ (VII., 13);

sramota, f., Unzucht (I., 3); „Einleuff“ (III., 4);

stanoviten, adj., v zvezi „*is dobrih stanovitih Vrschou*“ (III., 8) = utemeljen; I., 11 rabi „*Sdobrimi guijhnimi Vrfhahi*“;

starši, *pl., m.*, v zvezi „*od starijsih jem perjsla*“ = von Altersherkommen (I., 1 i. dr.); rabi pa isti vir tudi „*kokur od stariga fim prijlou*“ (I., 18); prim.: „*koker ie od stariga nauada Willa*“ (II., 4); „*koker je stara navada*“ (V., 1);

strata, *f.*, = izguba (III., 40);

svetnik, *m.*, v zvezi „*dejheljkim suetnikom*“ (I., dodat.) = „Landtrichter“ (VII., dodat.);

teči, *-čem, v.*, v zvezi „*pravda tezhe*“, pravdno postopanje se izvršuje (I., 2);

tožnina, *f.*, denar, katerega položi tožnik za tožbo pred sodni zbor, „*aku nikar, toku se mu nima obenu Sposnaine na niegovo tosbo rezhi*“ (V., 11); predhodnik naših kolkov („tožba na štempeljne“ pravi priprosto ljudstvo tožbam v civilnih zadevah v primeri s tožbami v kazenskih zadevah, katere so bile do svetovne vojske kolkov proste). — VI., 10 pa ima „*ino to Navadno tosbo doli polofeti*“;

uganiti, *v.*, v zvezi „*jenu letu So Sami Sagorniki toku ugenili jenu Spasnali*“ (IV., 29) = dejati, reči; nemški VII., 29: „auch die Berckgenossen selbst gesagt vnnd zurecht gesprochen haben“;

upeljati se, *v.*, v zvezi „*inu eniga drugega ali samiga sebe ... noter upe-luie*“ (III., 17) = posest si prilastiti;

uplatek, *m.*, = denarna globa (III., 37); v istem členu pa stoji „*od Sled-niga Vplata kar ie temu Gorskhimu Gospodu Sapadenu*“ = vplačila („Faal oder Puefs“, VII., 48); prim. še IV., 48: „*od ufseh u platkeh*“;

užitek, *m.*, v zvezi „*unuzhu jenu uzhitku je Sedou*“ (IV., 45) = gewere (pojem iz nemškega zasebnega prava, označujoč posestno stanje, nastalo po sodnem činu „traditio per festucam, per ramum, per andelangum“);

varuh, *m.*, = tutor; „*kateri nekar varhou jenu gierobu nimajo*“ (IV., 45); razloček med varhi in jerobi (Vormünder oder Gerhaben) prevajalcem ni bil jasen; I., 45 pravi „*gerbu alli dobreh nameistniku*“, II., 44: „*gerobou inu sogorniku*“, drugi prevodi izpuščajo to mesto;

vdariti doli, *v.*, v zvezi „*temu se niema dolli udariti*“ (V., 28) = dovoliti, pripustiti; misliti je na sodnikovo palico, s katero je dal sodnik znamenje dovolitve s tem, da jo je povesil ali slično;

vedeče, *adv.*, v zvezi „*inu kader ie vedezhe*“ (II., 43) = notorično, to je tako splošno znano in priznано, da ni treba dokazov;

vesten, *adj.*, v zvezi „*de be ueistnu bilu*“ = wissentlich (I., 5);

vestnost, *f.*, v zvezi „*fueftnuftio letih Gornich Buquiz*“ (I., dodat.) = „Mit Vrkundt difs Libells“ (VII., dodat.);

vnanji, *adj.*, tisti, ki prebiva izven dežele (ali vinske gorice?): 1 „*sa meisham moreio vnany kuppiti*“ (II., 49); prim. pa nemško besedilo „*vnd defs ehe ausser Landts verkauffen mög*“ (VII., 51);

voščiti, *v.*, v zvezi „*gorni gospud ima enimu ufakaterimu Erbu negouo prauizo, kir ie nemu nemerla Vofhiti, kar on nemu fprauizo Vofhiti*“

ima“ (I., 44) = leihen („was er im von Recht daran zuverleyhen hat“) (VII., 44) = dati v dedno posest (Erbhehen); enako: „*na negouo prauizo dôoušiti*“ (ibid.) = auf sein Gerechtigkeit verleihen (VII., 44). (Glej tudi „posoditi“.);

vpričo biti, v., = biti osebno prisoten (III., 11);

zadosēci, -žem, v., v zvezi „*kulker tu blagu Sadošheshe*“ (IV., 22), to je plačati je s tistim blagom, kolikor njegova vrednost vrže; kar je premalo, ostane na dolgu. VI., 19 pravi: „*istega Winôgroda, kar deletsch dosezhe plazhati*“;

zadosti storiti (si), v., = pridobiti si to, kar mu gre do polnega plačila. „*Sa Suoje prepoudi inu Sapoudi rubiti inu Si Sadosti Striti*“ (V., 19); „*sa negoue straŋinge po gorski praudi sadosti sturiti*“ (II., 18);

zagornik, m., se rabi največkrat v obliki „*Sagornik*“, vendar tudi v obliki „*Sogornik*“ in „*Segornik*“; etimologično pravilno je pač sogornik.

1.) = tisti posestnik vinograda v vinski gorici, ki ga ima v dednem najemu in je nevoljnik, tlačan gorskega gospoda (*glæbae adscriptus, Berghold*); poznejši prevodi izraza več ne poznajo in postavljajo namesto sogornikov — mejaše;

2.) V I., 45 stoji „*ne odrasteni otroci kateri Gerobou inû sogornikoû nimaio*“. Tu pomenja sogornik varuha; bržčas se je imenoval vedno kateri izmed sogornikov za varuha nedoletnim otrokom zamrlega vinogradnika-nevoljnika;

zagorski, adj., v zvezi „pravda“ = Bergtaiding (I., 1); inace „*Gorska prauda*“ (VI., 4, 10 i. dr.);

zaloga, f., v zvezi „*Uŋse salluge inu graje*“ (V., 10) = živa meja; prim. „*gemein Zeun vnd Frieden*“ (VII., 10);

založiti, v., = denar se mora izročiti v svrhu, da se pravdno postopanje prične (I., 11), ravno tako II., 10; v III., 8: „*naprei poloshiti*“; glej „tožnina“;

zamujenje, v., = Versäumnis, mora (II., 25), sicer „*zamuda*“ (I., 26, pa tudi v II., 25 pozneje);

zapadanje (zapadenje), n., = ono, kar je gorskemu gospodu kakor kazen ali globa zapalo, Fälligkeit (I., 13);

zapasti, v., = verfallen = Strafe erleiden; n. pr. „*on je timu gornimu gospodu japadel LXXII: denarieu*“ (I., 7); „*ta ie ta Erb zapadel*“ (II., 11);

zapopasti, v., zagrabit, dobiti v svojo pest, apprehendere (I., 14; II., 12; III., 10; V., 13);

zaprîčati, -am, v., = dare testimonium (I., 45); drugje (IV., 45) stoji „*Sprizhat*“ v dandanašnjem pomenu besede;

zaročenje, n., = legatum (I., 49), po nemškem „*vermöcht*“ (VII., 49); toda v obeh primerih se sme misliti tudi na successio in universum jus defuncti extranei;

zastava, f., 1.) = pignus voluntarium (I., 21);

2.) = legatum (II., 48 in V., 21);

zašentati, v., == blasphemiam dicere (V., 48);

zatirati, v., v zvezi „*keteri ... ta navadni pod Satira jenu k nezhemer naredi*“ (IV., 39) = kvariti; nemški „den gemeinen Weg zu nahend haut oder vernicht“ (VII., 39);

zatožiti, v., v zvezi „*kir v' gorski praudi je satosen alli pak, keder Om ima eniga drusiga tositi*“ (V., 27) = tožiti, vložiti tožbo zoper nekoga, pa tudi — ovaditi;

zavleči, -čem, v. perf., v zvezi „*pravdo zavleči*“, ovirati redni potek pravnega postopanja; isti tekst rabi tudi „*odulezheine*“ (I., 2), III., 3 pa pravi „*prauo Sadershi*“; IV., 2: „*obeniga Pozhakania naterpe*“. Isti pojem opiše V., 5: „*Oku bi pak gorski gospud enimu prauo dolli udarou inu na dopustiv*“; sodim, da je tu „*dolli udariti*“ prosti prevod za „*unterschlagen*“;

zdeti se pretežko, v zvezi „*ako mo se pred niegovim sposnainm pretesko zdi*“ (VI., 24) = ako se mu zdi sodba pretrda, nepravilna;

zemlja, f., Hube (I., 20);

zvanje, n., v zvezi „*kai Se more Sa ... naprei Suainie dati*“ (III., 21) = poziv, citatio, Fürbot (VII., 27);

život, m., 1.) v zvezi „*sam juoim shiutam*“ (I., 14) = osebno, persönlich; 2.) v zvezi „*ta ima na Shivoto inu na Blagu Straffan bitti*“ V., 33 = „an Laib vnd Gut“ VII., 36;

župan, gorni, m., I., 48 ga istoveti z gornikom; prim. nemško besedilo Berg Suppan oder Perckmaister (VII., 48).

Srbski Brankovići in goriški grofje.

Dr. Milko Kos.

V ozkih sorodstvenih zvezah so stale v 15. stoletju vladarske hiše jugovzhodne Evrope, od čeških in poljskih dežel pa tja do Carigrada. V te zveze, ki so obsegale češke *Luksenburžane*, avstrijske *Habsburžane*, *celjske grofe*, na Ogrskem rodbini *Gorjanskih* in *Ujlakyje*, na Poljskem *Jagiellone*, na Balkanu pa predvsem rodbino srbskih *Brankovićev* z energičnim predstaviteljem tega plemena, despotom Djurdjem (Jurijem) Brankovićem (umrlim leta 1456.) na čelu, potem *Kotromaniće* v Bosni in poleg zadnjih *Palajologov* v Carigradu tudi *osmanskega sultana*, je bila vpletena tudi rodovina *goriških grofov*.¹

S tem, da se je leta 1407. goriški grof Henrik IV. v prvem zakonu oženil z Elizabeto, hčerjo celjskega grofa Hermana II., prišel je v sorodstvene zveze z bosenskimi Kotromanići; kajti stara mati Elizabete celjske je bila Katarina Kotromanićeva, soproga celjskega grofa Hermana I. (umrlega leta 1385.). Pa tudi žena drugega zakona grofa Henrika IV., Katarina, hči ogrskega palatina Nikolaja Gorjanskega, s katero se je poročil po letu 1426., je bila po svoji materi Ani iz rodovine celjskih grofov, sestra prve soproge Henrika IV. Elizabeti in vnukinji že imenovane Katarine Kotromanićeve, v sorodu s to bosensko rodbino.²

Iz zakona goriškega grofa Henrika IV. in Katarine Gorjanske so izšli trije sinovi: Ivan, Ludovik in Leonhart. Po zgodnji smrti obeh prvih je prevzel Leonhart, zadnji izmed goriških

¹ Lj. Thallóczy, Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 5, 1893, str. 191. (nemško pod naslovom Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, 3, 1895, str. 335.).

² Thallóczy, l. c., 192—194 (nemški prevod, l. c., 336—338).

grofov, vlado goriške grofije. Njegova prva soproga je bila od leta 1475. dalje Hieronima, hči Nikolaja Ujlakyja, titularnega bosenskega kralja.³

Ozemlje goriške grofije je za vlade zadnjega goriškega grofa propadalo vedno bolj in bolj. Od nekdanj tako obsežnih goriških posestev v Furlaniji je trgala beneška republika kos za kosom, od druge strani je pa goriška zemlja trpela v drugi polovici 15. stoletja radi vedno ponavljajočih se turških navalov. Gospodarsko stanje goriške grofije je postajalo vedno brezupneje. Grof Leonhart je bival večinoma v tirolskem Lienzu in pušchal svoja furlanska in primorska posestva v nemar. Z ozirom na slabo gospodarsko stanje goriških posestev je zato pisal bosenski kralj Ujlaky dne 19. junija 1475. svojemu zetu, grofu Leonhartu, naj zapusti, ko itak nima otrok, goriška posestva in se preseli na Ogrsko. Toda grof se ni dal pregovoriti in je ostal na svoji dedni zemlji.⁴

Poleg goriških grofov je proti koncu takoiimenovanega srednjega veka propadla še neka druga rodbina, katere člani so ravno v tej dobi prišli s prvimi v ozke stike. Bila je to rodbina srbskih *Brankovićev*. Katarina, ena izmed hčera despota Djurdja Brankovića, omožena z zadnjim celjskim grofom Ulrikom II., je po umoru svojega moža živela v nesrečnih razmerah. Njenega premoženja in imetja njenega moža so se začeli v trdovratnih bojih lastiti tujci, pred vsemi znani češki plemič Jan Vitovec. Katarina se je končno preselila v Dubrovnik. Tu se je sešla s svojim bratom Štefanom, čigar žena je bila grškega rodu in se zvala Angelina.⁵

V kratkih besedah smo se tako dotaknili rodbinskih zvez cele vrste rodbin Evrope 15. stoletja in imenovali razna imena. A ravno ta imena, pomnožena še z nekaterimi, nam stopijo nenadno pred oči v korespondenci radi nakupa goriškega gradu *Belgrada* ob Tilmentu (Tagliamento) v Furlaniji. Sultan Muhamed II., zadnji goriški grof

³ Thallóczy, 196—198 (ozir. 340). — Mavro Wertner, Beiträge zur bosnischen Genealogie, Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskoga arkiva, 8, 1906, 261.

⁴ Thallóczy, 198 (341), po listini v Državnem arhivu na Dunaju. — V repertoriju arhiva goriških grofov iz 16. stoletja (kodeks B 534 v Državnem arhivu na Dunaju, fol. 175) je omenjeno to pisanje z besedami: „Ain Auf-
czeichnus des Kunigs von Wossen Dieners Werbung, darinn vnnder annderm
gemelt wirdet, das bemelts Kunigs Ayden Graf Leonhardten Erbguet in
Hungern innhab, auf ain kunigeligch Credencz s dabei ligt“.

⁵ Thallóczy, l. c., 201 (344).

Leonhart, Katarina Celjska-Brankovičeva in Angelina, soproga despota Štefana Brankovića, so poleg Benečanov in raznih posredovalcev izmenjali v letih 1480 in 1481 radi nakupa drugače ne bogve kako pomembnega Belgrada ob Tilmentu vrsto danes v Državnem arhivu na Dunaju shranjenih listin in pisem. Ni naš namen zasledovati tozadevna pogajanja v vseh stopinjah, zgodilo se je to že na drugem mestu.⁶ Le z nekaterimi doneski hočemo izpopolniti dosejanja že znana dejstva.

Grad Belgrad leži v Furlaniji blizu reke Tilmenta (Tagliamento), jugozapadno od Vidma (Udine). Središče slovenskega naselbinskega otoka v Furlaniji, je bil grad že od početka 12. stoletja v posesti goriških grofov. Ni naša naloga zasledovati njegovo zgodovino tekom stoletij, le toliko naj omenimo, da sta ga okoli leta 1465. od goriškega grofa Leonharta kupila grofica Katarina Celjska-Brankovičeva in nje brat despot Štefan, a ga že leta 1472. radi slabih materialnih razmer dala zopet goriškemu grofu tako, da ga jima je ta zastavil proti kupni vsoti v užitek. Po smrti despota Štefana (leta 1477.) je bivala v gradu v veliki revščini njegova žena, vdovela despotinja Angelina. Istotako ni živela v sijajnih razmerah njena svakinja, celjska grofica-vdova Katarina Brankovičeva, ki se je med tem iz Belgrada preselila k svoji sestri Mari, vdovi po turškemu sultanu Muradu II., v Jezevo v Macedoniji. Zato se je odločila povrniti Belgrad goriškemu grofu za 5400 beneških zlatih cekinov. O prodajnih pogajanjih, katera sta med drugimi posredovala, oziroma priporočala turški sultan Muhamed II., čigar v nemškem jeziku spisano pismo goriškemu grofu z dne 5. februarja 1480. je Thallóczy priobčil v posnetku, in beneška republika, se nam je ohranila v Državnem arhivu na Dunaju obširna korespondenca. Med Benetkami, Carigradom in goriškim grofom je mešetaril žid Simon. Goriški grof Leonhart pa ni bil, bržkone radi pomanjkanja denarja, posebno pri volji kupiti Belgrad, kljub temu, da mu je turški sultan prigovarjal, naj vendar že enkrat sklene kupčijo in priporočal isto z ozirom na revščino despotinje Angeline rimsko-nemški cesar Friderik III. Leonhart se je končno odločil, kakor piše sultanu, plačati kot kupno vsoto 2400 cekinov.⁷ Bilo je to poleti leta 1480.

⁶ Thallóczy, l. c., 202 sl. (344—352).

⁷ Tudi koncept tega pisma v Carigrad se nam je ohranil v Državnem arhivu na Dunaju (Görzer Akten, fasc. 25, 12, VI, št. 2).

Kakor je med sultanom in grofom posređoval žid Simon, tako je mešetaril med grofico Katarino Celjsko-Brankovićevo in njeno svakinjo, despotinjo Angelino, ter grofom kaludjer Marko, „Marcus kaloier“, kakor ga imenuje nemška listina. Tega Marka, redovnika iz reda bazilitov, je pošiljala grofica Katarina, bivajoča takrat v Macedoniji, h goriškemu grofu v Lienz, ne pa njena svakinja Angelina, katera se je takrat mudila na Dunaju. Značilno je, da je grofica Katarina dopisovala z goriškim grofom v slovanskem jeziku. Ohranilo se nam je tako pismo z dne 30. junija 1480., katerega je dala kaludjeru Marku, da ga ponese v Lienz in izroči goriškemu grofu.⁸ V pismu naznanja grofica grofu, da mu pošilja svojega duhovnika, popa Marka, in da so to, kar mu bo ta dejal, njene besede ter ga prosi, naj mu veruje tako, kakor bi ona sama z njim govorila. Pop Marko je s slugo grofice Katarine Jurijem Šerifom (Syrriff) res prišel v Lienz in tu dne 28. avgusta 1480. izdal spodaj priobčeno pobotnico za 28 goldinarjev in enega konja, kar je od goriškega grofa dobil na račun odkupnine Belgrada (priloga št. 1).

Isti redovnik Marko je bil, ki je 23. novembra 1480. prinesel iz Lienza od goriškega grofa v Belgrad 240 ogrskih cekinov in jih izročil tamošnjemu glavarju in namestniku despotinje Angeline in grofice Katarine Celjske-Brankovićeve, Juriju Grebeljanu, za kar je ta zastavil goriškemu grofu mlin v Belgradu, ki naj ostane, v slučaju, da ga do 24. junija 1481. zopet ne odkupi, tako dolgo v užitku Goričana, dokler ta ne odkupi ves grad, a v tem slučaju doda k prejšnjim 240 cekinom še 25 cekinov (priloga št. 2). Omenjenih 240 cekinov je pop Marko nato ponesel grofici Katarini v Macedonijo.

Nadaljnja pogajanja radi Belgrada so se vlekla še par mesecev; tja do srede leta 1481. sega tozadevno gradivo v Državnem arhivu na Dunaju. Grad je zadnja leta 15. stoletja mnogokrat menjal svoje lastnike.⁹ Ko je leta 1497. goriški grof predal svoja furlanska posestva cesarju Maksimilijanu I., je prišel tudi Belgrad pod Habsburžane.

⁸ Z ozirom na spodaj priobčeno listino je letnica 1480 pravilna, ne pa 1481, kakor domneva Thallóczy v izdaji te listine dunajskega državnega arhiva (*Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, übersetzt von Dr. Franz Eckhart, München-Leipzig 1914, str. 125).

⁹ Czoernig, Görz und Gradisca, I, 565; Thallóczy, l. c., 210 (ozir. 351 in 352).

Št. 1.

1480, avgust 28, Lienz.

Kaplan celjske grofice Katarine Brankovićeve, Marko, in nje „služabnik“ Jurij Syriff izdata pobotnico za 28 zlatih in enega konja, kar sta prejela od goriškega grofa Leonharta na račun odkupnine Belgrada.

Ich Marka meiner gnadign frawn frawn Katherina von Cilli ec. capplann vnd ich Jorig Syriff meiner obgenanten gnadigen frawn dynner, beckenenn offennlich mit dem brief, das wir von dem hochgebornn fürsten vnnd herrn Leonharten phallennezgraue in Kernnden, graue zu Gorcz vnd zu Tirol ec. vnnsern gnadigen herrn berait eingenomen vnnd emphanen haben benantlich acht vnd zwainczig gulden vnger vnd ducaten vnnd ain pharde; vnnd die obgenant summa gulden vnd phard sullen vnnsern obgenannten gnadigen herrn an der losung gegen vnser obgemelten gnadigen frawn von wegen des gsloss Velgerädt gerait vnd in der nagstkomenden losung gelegt vnd abgezogen werdenn vnnd sagen darauf vnnsern obgenanten gnadigen herrn vnd seiner gnaden erben an statt vnser obgenanten gnadigen frawn der obgemelten summa gulden vnd phard ganncz quit, ledig vnd loss wissentlich vnnd in kraft dicz briefs. Vnnd des zu vrckundt so geben wir vnnsern obgenanten gnadigen herren vnnd seiner furstlichen gnaden erben disen offenn brief verpetschafft mit meins obgemelten Jorgen Siriffen aigen aufgedrukchten petschafft. Geben zu Luencz nach Cristy gepurdt vierzehenhundert vnd im achczigistenn iare an sannd Augustins tag des heilligen lore.

Originalna listina na papirju (24×21 cm) z enim na hrbtu vtisnjenim pečatom v Državnem arhivu na Dunaju (Görzer Akten, fascikelj 25, 4, VI, št. 15).

Št. 2.

1480, november 23.

Jurij Grebeljan, glavar in poverjenik srbske despotinje Angeline v Belgradu, zastavi pod navedenimi pogoji goriškemu grofu Leonhartu za 240 zlatih mlin v Belgradu.

Ich Jorg Grebelian, die zeit hawbtman zû Velgradt vnnd als ain volmächtiger gewalthaber vnnd procurator meiner gnadigen frawen, frawen Angelinen, despotin in der Syrfey ec., bekenn vnnd

tun kundt offennlich mit dem brieffe, das der hochgeborn fürst vnd herr, herr Leonnhart, phallenntzgraf in Kernnden, graue zu Gortz vnnd zů Tirol ec., mein gnadiger herr, an hewtigem tag datums des briefs der hochgebornnen fürstin vnd frawen frawen Katherinen grafen zů Czilli ec., auch meiner gnadigen frawen, bey herrn Marcusen kaloier, irer gnaden capplann, in guetem, beraitem golde geantwurt vnnd gesandt hat namlich in summa zway hundert vnd viertzig gulden ducaten vnnd vngrisch. Darumben ich an statt auch volmachtiger vnnd krefftiger gewaltsam meiner obgenanten gnadigen frawen der despotin ec. meinem obgenannten gnadigen herrn von Gortz ec. als ir volmachtiger gewalthaber vnnd procurator wissenntlichen vnnd in krafft des brieues zu einem satz eingewantwurt hab irer gnaden müll mit aller zugehorung daselben zů Velgrat in der burgen gelegen, innzehaben, bis auf sannd Johannis tag zu sunbenten nachstkünftig. Zu derselben zeit sol die berurte müll vmb die obgeschriben summa guldein von sein gnaden widerumben abgelost werden, vnnd ob das nicht beschach, sodann sol vnnd mag sein gnad die furpasser innhaben, die nütz vnnd zinss jarlich dauon einnehmen vnnd solich obberurt ablosung guetlich ruen vnd ansteen so lanng, bis das der obgenant mein gnadiger herr von Gortz ec. von meiner obgenanten gnadigen frawn von Cili ec. oder wem sy das beuilhet, das abergenannt sloss Velgrat mit seiner zugehorung widerumben loset vnd in sein gewaltsam bringet angeuarde. Als dann sol sein gnad irnn gnaden vber die obgeschriben summa guldein hinaus geben fünff vnnd zwainzig ducaten, sodann ist die bemelte müll seiner gnaden richtiges vnnd gechaufftes guet vnd sol darumben sein gnad mit ainem lanndlewffigen kaufbrief nach nadturfftten versorgt vnnd gegeben werdenn alles getrewlich, vngeuarlich vnd an alle arigeliste. Zu warer vrkundt des briefs versigelt mit der offtgenannten meiner gnadigen frawen der despotin aigen anhangenden insigel, das ich an irer statt als ein volmachtiger procurator vnnd gewalthaber an disen brief gehenngt hab. Beschehen nach Cristy geburd vnnsers lieben herrn, als man zallt viertzehen hundert vnnd im achtzigisten jare an phintztag vor sannd Kathrein tag der heilligen jwnckfrawen.

Originalna listina na pergamentu (28 × 36 cm) z enim visečim pečatom v Državnem arhivu na Dunaju (repertorij 1).

Ocene.

Donesek k slovanskim starožitnostim. Leta/1910. je izdal profesor češke univerze v Pragi, dr. Lubor Niederle, drugi zvezek II. dela svojih slovanskih starožitnosti, ki ima naslov „Původ a počátky Slovanů jižních“. Na str. 338. do 372. govori podrobno o Slovencih; to poglavje si hočemo tu natančneje ogledati ter podati svoje pomiselnice k izvajanjem Niederleja.

Niederle je mnenja (gl. str. 338. in 353.), da so prišli alpski Slovani s severa (iz svoje zakarpatske pradomovine) preko Moravskega in zapadnega Slovaškega, da so prekoračili Donavo in poplavalili deloma panonsko nižino, deloma pa so se začeli vsled pritiska drugih plemen naseljevati ob Savi, Dravi, Muri in Murici ter ob Donavi navzgor. Donavo pa so prekoračili že zgodaj, ker moramo že v I. stol. po Kr. računati s Slovani na desnem bregu Donave, ob Blatnem jezeru, ki ga imenuje Plinij *lacus Peiso* (spaceno namesto *Pelso*, kakor pričajo Aurelius Victor: *Pelso* in poznejše oblike: *Pelsois*, *Pelsodis*, *Pelissa*); v tem imenu pa imamo isti slovanski koren kot v slov. *pleso*, češ. *pleso*, rus. *pleso*. Sem mnenja, da je ta Niederlejev nazor napačen, pa hočem v sledečem pojasniti njegove napake ter s tem podpreti in razbistriti dosedanje splošno mnenje, ki ga podaja n. pr. Fr. Kos, Gradivo I., XXXIII, s sledečimi besedami: „Večina nekdanjega Norika je nagnjena proti vzhodu. Od te strani so po l. 568. začeli Slovenci prodirati na noriška tla ter so svoje delo ponavljali tako dolgo, dokler si niso osvojili zemlje ob Savi, Dravi in Muri“.

Staro navedeno ime Blatnega jezera nikakor ne moremo spajati z imenovanimi slovanskimi besedami, kakor je radi rus. *pleso* namesto * *plêso* dvomil že Murko, ČZN. III. 219. To ime ni slovansko, marveč iz jezika predslovanskih prebivalcev. Že večkrat so znanstveniki opozorili na dejstvo, da imajo etnika na ilirskem in makedonskem ozemlju zelo pogosto sufiks *-on-*, prim. Hirt, Indogermanen II. 610, Kretschmer, Einleitung 256. Skok, Glasnik zem. muz. XXIX, 131sl., je dodal še dokaj novih primerov ter pokazal, da so krajevna imena na *-ona* razširjena tudi na karnijskem ozemlju in po celem apeninskem poluotoku, kar pa ni tako težko si razlagati, ako pomislimo, da govore gotovi glasoslovni pojavi za to, da so govorili Veneti jezik, ki je nekako prehodno indoevropsko narečje med ilirskim in italiskim. Ako pa vidimo, da obstoja zveza med imenom reke *Naro* in imenom mesta *Narona* in ako imamo isto razmerje tudi v severni Panoniji pri *Arrabo*: *Arrabona*, prim. Pauly-Wissowa, Real-Enz. III. s. v., tedaj moramo reči, da spada k *Pelso* tudi *Pelsonia*,

Corp. inscrip. lat. III. 6415, v Burnumu (Liburnija), pa je že Kretschmer, o m. 253, op. 4., trdil: „Der Name *Pelso* ist illyrisch“. Menim celo, da je venetsko *Plesontei*, *CJL. III. 3042*, istega izvora.

Niederle se sklicuje še na slovanskost imena *civitas Pistrensis* (iz IV. stol.) in omeniti bi mogel ponovno (gl. Slov. Star. II/1, str. 148. sl.) še ime reke *Vuke* med Dravo in Savo (Dio Cassius [II.—III. stol.]: *Ὀὐολκαίοις ἔλπει*). Tudi ti dve imeni ne moreta služiti kot dokaz za imenovanje trditev; glede *Pistrensis* je že Murko o. m. pravilno menil, da pričakujemo *b-* in za *y* gotovo drug samoglasnik kot *i*, in ako Jagić, A. f. sl. Ph. XXIII. 614, vidi v tem imenu *Bystrico*, za kar močno govori oblika pri anonimnem ravenskem kozmografu (VII. stol.), ki je zajemal iz starejših virov, gl. Kos, Grad. I. 221, op. 3, in ki piše *Bustricius*, moramo vendar pomisliti: 1.) da je to mesto ležalo 38 kilometrov od Sirmija in 2.) da je prvič omenjeno šele v IV. stol., ko je v resnici že tu, na jugu, mogel bivati kak odlomek Slovanov. Poudariti pa moram, da to ime pri teh okoliščinah ne govori za Niederlejevo mnenje, da so prišli Slovenci preko Moravskega in da bi ga on ne smel spraviti v zvezo z alpskimi Slovani. — Ime reke *Vuka* ni treba izvajati iz slovanske; imam ga za keltsko ime in v keltščini najdemo ir. *Ólcán* in starobrit. *Ulcagnus* iz prakelt. **Ulkâ-gnos*, iz česar moremo sklepati na eksistenco prakeltskega **ulkâ*, ki živi še v današnjih kimbrijskih krajevnih imenih *Llech-ylched*, *Amm-wlch*, prim. Stokes pri Ficku⁴, II. 55.

Iz vsega tega pa sledi, da nimamo niti najmanjše opore za trditev, da so bivali Slovenci že v I. stol. po Kr. ob Blatnem jezeru ali v Panoniji. Ravnotako pa moremo indirektno dokazati ali vsaj za najverjetnejše smatrati, da alpski Slovani niso prišli s severa preko Donave po naznačeni poti. Ako si natanko ogledamo zemljepisno lego severne Panonije in ako postavimo, da so alpski Slovani res prišli po poti, po kateri jih vidi iti Niederle, tedaj pričakujemo, da je bila severna Panonija s Slovani prav gosto naseljena ali vsaj, da so bili Slovani v tej pokrajini najmočnejše pleme in to že v dobi od I. do IV. stol. po Kr. O vsem tem pa nam doslej ni ohranjeno nobeno zgodovinsko znamenje in do l. 568. ne vemo o Slovanih v teh predelih prav nič. Vsled tega moramo reči, da jih v teh krajih takrat tudi bilo ni. Drugič: ako bi na Slovane, bivajoče ob Blatnem jezeru in v severni Panoniji, pritiskali novi valovi drugih narodov, ki so tudi bili na preseljevanju, tedaj pričakujemo, z ozirom na zemljepisno lego, da bo najgostejša masa Slovanov krenila ob Donavi navzgor, dalje ob Rabi, Labnici, Pinki, Rabnici proti zapadu. V tem slučaju bi pričakovali najbogatejšo slovansko nomenklaturu v gornji in spodnji Avstriji, na gornjem Štajerskem in v zapadni Ogrski; a ravno tukaj so slovanska krajevna imena redka, tako da imamo z ozirom na druge pokrajine tukaj najmanjši odstotek slovanskih imen, gl. Kämmerl, Anfänge, 154, 170. Niederle sicer pravi, da se semkaj Slovani zato niso umeknili, ker so te pokrajine preveč odprte in sovražniku lahko dostopne. Gotovo moramo tudi s tem faktorjem računati pri naselitvah narodov; a Slovani so po Niederleju bivali tukaj že cela stoletja dolgo in ravno radi tega pričakujemo slovanskih krajevnih imen; saj so se ohranila tudi

imena *Vindobona*, *Carnuntum*, *Arribo*, *Pelso*, *Sabaria* i. dr. in naj bi se ne ohranilo prav nobeno slovansko ime, celo še, ako je bilo to plemo najštevilnejše?

Radi vsega tega smatram Niederlejevo mnenje o poti in času prihoda alpskih Slovanov za popolnoma neutemeljeno. Sedanja bivališča slovenskega naroda, zgodovinski podatki ter slovenska krajevna imena v Alpah, ki nam osvetljujejo naseljevanje, govore povsem trdno za to, da si moramo misliti potek naselitve tako-le: jedro plemena je prišlo od vzhoda, od Donave ob Savi in Dravi navzgor ter ubralo različna pota: 1.) ob gorenji Savi in njenih pritokih; 2.) ob srednji in gorenji Dravi in njenih pritokih; 3.) ob Muri in njenih pritokih; 4.) ob Anizi, Štiri, Trauni, Ybbsu, Erlafu, Pielachu in Traisni. Brezdvomno je tudi, da so pri tem dobro služile rimske ceste, tako posebno za Notranjsko in Primorsko cesta Poetovio—Celeia—Atrans—Emona—Nauportus—Aquila in za Dolenjsko cesta Emona—municipium Latovicorum. Ker so dalje ob rekah v gornji Avstriji slovanske naselbine tem redkejš, čim bolj gremo na sever, smemo iz tega sklepati, da imamo opraviti tu s poslednjimi, najzunanjejšimi valovi naseljujočega se naroda, pri katerih so bili udeleženi le posamezni, manj številni oddelki. Pa tudi tu kaže slovanska nomenklatura zelo jasno, da so v teh severnih krajih služile Slovencem za pohod na sever predvsem rimske ceste, tako česta Noreia—Stiriat—Gabromagus—Ovilavis (ob Windisch-Garstenu imamo močno slovansko kolonijo); po cesti Ovilavis—Juvavum so prišli Slovenci v Hausruck, po oni iz Ovilavis v Lentio in Jovicum pa v Oberes Mühlviertel na levem bregu Donave (gl. Ramovš, Ljub. Zvon, 1919, 124 sl.); cesta Lacus Felicitas—Vindobona pa jim je odprla pot v spodnjeavstrijske doline. V vzhodni del spodnje Avstrije pa so prišli od reke Mure in Murice sem.

Sem torej mnenja, da so alpski Slovani po odhodu Langobardov iz Panonije preko njenega južnega dela prišli iz ozemlja, ki se nahaja na vzhodu onih zemelj, v katerih najdemo v VI. stol. Slovence v kompaktni masi (to je predvsem ozemlje, ki je še danes slovensko); iz tega središča so šla nekatera plemena še bolj proti severu, bila pa niso več tako močna in od njih zasedene pokrajine ne tako gosto naseljene, da bi mogle kljubovati germanizaciji. Vzhodno ozemlje, iz katerega so Slovenci prišli, je nekako rimska Dioklecijanova Pannonia secunda in Savensis.

Pri določevanju severne meje nekdanje slovenske zemlje se je lotil Niederle težkega vprašanja, ki ga moremo skratka imenovati češko-slovenski problem, ki obstoji v sledečem: ali so alpski Slovani neposredno mejili na zapadne Slovane in kje je bila meja med obema? Kateri so jezikovni stiki slovenščine z zapadno slovanščino, kaj pomenijo in kako si jih moramo razlagati? O tem hočem tu obširneje govoriti, deloma pa sem že pisal v Ljubljanskem Zvonu, o. m. Niederle meni (str. 354 sl. in že prej ČČH. XV. [1909], 72 sl.), da so tudi Čehi prekoračili Donavo in da so manjše češke kolonije prišle prav do Drave ter smatra dosedanje splošno trditev, da so vse slovanske naselbine južno

od Donave le slovenske, za napačno, ako se opira na to, da znači ime *Vinidi* le Slovence. Svojo trditev pa opira na sledeče točke: 1.) ime *Vinidi* znači tudi Čehe; 2.) del Karlove vojske se je l. 791. vračal iz Panonije ob Donavi *per Beehaimos*; 3.) češka nomenklatura in zgodovinski podatki o Čehih na južnem bregu Donave; 4.) krajevna imena, izpeljana iz apelativov *chľmъ* in *jedla*. K tem točkam podam sledeče opazke.

M. Pajk, Izv. muz. dr. VII, in po njem Fr. Kos imata *Vinide* za Slovence. Slovence imenujejo zgodovinarji in listine navadno *Sclavi*, *Sclauani*, *Sclauanii*, redkeje *Winidi*. Za Čehe navaja Niederle sledeče nazove, ki vsebujejo poslednji izraz: *Boiowinidi*, *Beowinidi*, *Beu-Winides*, *Cichu-Windones*, *Beuwinitha* in Fredegar pravi *Sclavi coinomento Winedi*. Tu moramo poudariti, da rabi *Winidi* samo Fredegar, vsi drugi nazivi so sestavljeni, česar pri Slovencih ne najdemo nikoli, to je, že v nazivih samih obstoji vendarle neka razlika. Ta sestavljena imena pa niso nič takega, kar bi kazalo na to, da so iz ust preprostega ljudstva; njih postanek si razlagam takole: ime *Boiohaemi* je podedovano ime in nas spominja na bizantinske kroniste in zgodovinarje, ki so z imenom *Getae* označevali tudi poznejše *Gote*, *Sarmate in Slovane*. Nemški annalist je živel zunaj slovanskega ozemlja; vedel je, da imenujejo Bavarci, mejaši Karantancev, slednje z imenom *Winidi*, Čehe pa še s starim imenom *Boiohaemi* (le to ime je rabil Bavarec, kakor priča dejstvo, da se Čehi imenujejo v Nemcih *Böhme*, *Böhmen*, *böhmisch* in nikdar drugače!). Ravnotako pa je annalist tudi vedel, da ta rod niso več stari *Boiohaemi*, marveč Slovani kakor Karantanci in tako je umetno skoval novo ime zanj: *Boio + Winidi* in pozneje, ko so tudi Nemci doznali, da Slovani na ozemlju nekdanjih *Boiohaemov* sebe imenujejo za *Čehe*, je na isti umetni način nastalo ime: *Cichu + Windones*. Posebno to ime kaže, da preprosto nemško ljudstvo takih sestavljenih nazivov ni nikdar rabilo, marveč da so le učenjaške tvorbe kronistov. — Na celem češkem ozemlju dalje ne najdemo nobenega kraja z imenom kakor *Windischdorf* in podobno. To dognanje je napotilo E. Muka, da je v A. f. sl. Ph., XXVI., 545, rekel: „Ein weiteres Kriterium (za določitev jezikovne meje med lužičkimi Srbi na eni, Čehi in Poljaki na drugi strani) bietet wenigstens an den Grenzen des sorbischen und polnisch-čechischen Sprachgebietes im Osten und Süden die Bezeichnung *Wendisch* (*Windisch*), durch die nicht selten sorbische von den benachbarten gleichnamigen polnischen und čechischen (böhmischen) Grenzorten unterschieden werden; denn nur die *Polaben* (*Obodriten und Wilzen-Lutitzen*), *Sorben und Slovenen* wurden und werden von den Deutschen *Wenden*, bzw. *Winden*, genannt, nie aber *Polen und Čechen* (*Böhmen*)“. Kdor trdi kaj drugega, se pregreši proti zgodovinskim dejstvom. Tako imamo na lužiško-srbskem ozemlju mnogo krajevnih imen, kakor *Wünschendorf*, *Wendische Mühle* itd. Enako med Slovenci. Za edini dve imeni te vrste na češkem ozemlju, *Neu-Windischgrätz* in *Windisch-Kamnitz*, je Muka, o. m. 556, dokazal, da je prvi kraj imenovan po svojem ustanovitelju *Windischgrätzu* (rodbina je doma

iz Windischgrätza na slovenskem Štajerskem), drugi pa je sorbska kolonija iz XI. do XII. stol. ter ga Čehi še danes imenujejo *Kamenice Srbská*. Vse to govori dovolj jasno za to, da smemo brez pridržka vse kraje, imenovane z *Windisch*-, na jugu Donave in ob Donavi smatrati za slovenske naselbine, tako tudi slovanske kolonije v Oberes Mühlviertel, za kar sem se že izrekel v Ljub. Zvonu, o. m.

Pa tudi Fredegarjevi *Winedi* niso nikakršen dokaz za to, da znači to ime tudi *Čehe*. Dokler ne bo vsestransko pojasnjen nastop in delovanje kralja Sama, dotlej ne moremo v Fredegarjevih *Winedih* videti Čehov, ampak le lužiške Srbe in prav dvomljivo je, ali tudi Slovence. Boji, ki jim je sledila zmaga pri neznanem in nedoločenem Wogastisburcu, so se na vsak način vršili nekje na severu, ker poročilo pravi, da so Slovani nato vdrli v Turingijo. Tudi vest, da se je Samovi vojski pridružil *Dervanus dux gente Surbiorum*, nas vede na sever. Čehi niso omenjeni nikjer, na Slovence pa kaže poročilo, da so se na strani Frankov proti Slovanom bojevali še Alamanni in Langobardi; slednji se pač niso mogli bojevati proti kakemu drugemu slovanskemu rodu kot proti svojim mejašem Slovencem. Na Slovence se nanaša še Conv. Bag. et Car. c. 4, „*Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis fuit dux gentis illius*“. V tem času je vladal v Karantaniji vojvoda Valuk in za njega ne moremo s Kosom, Grad. I. 208, op. 4, trditi, da je bil kakor Drvan odvisen od Sama, ker to ni nikjer omenjeno. Čudno je, da v tem boju, ki po poročilih ni bil majhen — saj je divjal takorekoč na celi zapadni meji Slovanstva — ne najdemo na frankovski strani Bavarcev in zato se je že večkrat domnevalo, da so Fredegarjevi Langobardi = Bagovarii, kar ni malo verjetno. Dokazano je tudi, da imajo Fredegarjevi annali kronološke napake, kar stori pravkar imenovano domnevo še verjetnejšo. Z druge strani pa zopet vemo, da je *Conversio* tendenčen spis in da je marsikaj nalašč potvorjeno (prim. že *Samo-Sclavus*). Vsa ta, do danes še nerešena in komplicirana vprašanja pa v splošnem dovoljujejo mnenje, da Samovo kraljestvo ni bilo nič drugega kot močno lužiško-srbsko vojvodstvo ob turingiški meji in njegovi *Winedi* so pač le lužiški Srbi. (K Samovemu vprašanju gl. Kos, Grad. I., XXXVIII sl. in 195 sl. [premalo kritično]; Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquel. im Mittelalter, I., 291; Schnürer, Über die Verf. der sog. Fredegarchronik; Zeuß, Die Deutschen, 637; Němeček, 23. izvestje nemške realke v Moravski Ostravi, 1905/06).

Niederle meni, da so l. 791. ob Donavi bivali Čehi in to v zelo velikem številu, ker sicer bi ne bilo umljivo, da bi kronist nazval pokrajino „*per Beehaimos*“. Da v tem času ob Donavi ni bilo Čehov, tega ne morem dokazati, pač pa to, da je Niederle tozadevno mesto, ki mu služi v dokaz eksistence Čehov ob Donavi, v Einhardovih annalih napačno razumel. Pri Einhardu (gl. Kos, Grad. I. št. 280) beremo, da je prišel Karel Veliki iz Wormsa na Bavarsko „*ea meditatione, ut Hunis factorum suorum vicem redderet et eis, quanto celerius posset, bellum injerret. Comparatis igitur ad hoc ex omni regno suo quam validissimis copiis et commeatibus congregatis bipertito exercitu iter agere coepit. Cuius*

partem Theoderico comiti et Meginfrido camerario suo committens eos per aquilonalem Danubii ripam iter agere iussit. Ipse cum alia parte, quam secum retinuit, australem eiusdem fluminis ripam Pannoniam petiturus occupavit . . .“ Avari so bili premagani; Karel je prodrł do izliva reke Rabe v Donavo „*ibique per aliquot dies stativis habitis per Sabariam reverti iussit. Alias vero copias, quibus Theodericum et Meginfridum praejecerat, per Beehaimos via, qua venerant reverti praecepit*“ . Niederle pravi k temu, da je ta del vojske šel po levem bregu Donave nazaj v Režno na Bavarsko in ker je rečeno, da je ta pot šla *per Beehaimos*, so torej ob Donavi (na severnem bregu) prebivali Čehi. To pa ni res, ker ta del vojske se ni vrnil v Režno, saj pravi Einhardovo poročilo dalje: „*Sic peragrata ac devastata magna parte Pannoniae cum incolomi exercitu Francorum in Baioariam se (to je Karel) recepit. Saxones autem et Frisiones cum Theoderico et Meginfrido per Beehaimos, ut iussum erat, domum regressi sunt. . . . Ipse autem cum dimissis copiis Reginum civitatem, quae nunc Reganesburg vocatur, venisset*“ . Kako naj razumemo besede „*per Beehaimos via, qua venerant*“? Karel sam se je s Franki preko Sabarije vrnil v Režno. Kot nasprotje k temu („*alias vero copias*“; „*Saxones autem . . .*“; „*Ipse autem . . .*“) pa se poroča, da Saksi in Frizi niso odšli po isti poti nazaj v Režno; „*via, qua venerant*“ znači le, da se niso vračali preko Sabarije. Ti tudi niso šli nazaj na Bavarsko, marveč „*domum*“, torej domov na sever; „*via, qua venerant*“ ne znači torej poti, ki so jo storili na svojem pohodu proti Avarom po severnem bregu Donave, marveč pot, ki so jo storili, ko so prišli iz svojih severnih bivališč h Karlovi vojski na jug k Donavi. Ta pot z njihovega doma, oziroma na njihov dom, pa je šla obakrat „*per Beehaimos*“, preko ali ob češki zemlji.

To poročilo nas torej nikakor ne upravičuje, da bi smeli trditi, da so bivali koncem VIII. stol. ob Donavi Čehi. Imamo jih tu pač 200 let pozneje in zgodovina jih prvič tudi že na južnem bregu omenja v l. 987. Majhne naselbine so pač nastale na desnem bregu Donave, a pomniti moramo, da njih postanek ni v nikakršni zvezi s slovanskim preseljevanjem in tudi ne s češko naselitvijo. Mogoče je celo, da so to bili češki delavci, ki so jih njihovi gospodje preselili iz svojih zemljišč na Češkem semkaj, da so tu trebili (prim. n. pr. ime *Böheimschlag*) in obdelovali zemljo. Radi tega je bilo število kolonistov majhno, vendar je dotlejš neobljudenemu kraju moglo dati ime.

Po Niederleju so vsi kraji v Alpah, ki imajo svoje ime po apelativih *chlъmъ* in *jedta*, pa imajo *-dl-* in *-ul-*, dočim ima slovenščina *-l-* in *-ol-*, češke naselbine. Tako kažejo n. pr. *Kulm*, *Kullmitz* na češke kolonije, na Slovence pa le *Kolm*, *Kollnitz*, *Kom* in podobno. V tem se Niederle temeljito moti; predslovenski zlogotvorni velarni *l* je prešel v slovenščini v *-al-* in ta se je šele v XVI. stol. pričel razvijati v *-ol-*, kar dokazuje jezik naših protestantskih pisateljev; Trubar ima še vse polno primerov z *-el-*, *-al-* za *-ol-*. V dobi, ki pride za nas v poštev, to je v prvem tisočletju, so govorili Slovenci še *hъm* in *hъmъdъ*. Zlogotvorni *l* so Nemci na

različne načine pisali; najpogostejše najdemo pisavo *-ol-* in *-ul-*, kar je popolnoma v skladu, ker je bil polglasnik pred velarnim *l* temne barve, vsled česar se je pozneje tudi razvil v *-o-*, za labiali celo v *-u-*. Tako beremo: *Cholm* (v Istri; l. 1102.); *Chulm* (l. 1252.), *Chvln* (l. 1252., 1261.), gl. Schumi, UB. Današnji kraj *Kolnitz* pri Št. Pavlu na Koroškem se piše: *Cholnicz* (l. 1255.), *Chvlniz* (l. 1238.), *Culmecz* (l. 1256.); prim. še: *Tulmino* (l. 1233.), *Tulminum* (l. 1244., 1251., 1267.), *Tuimine* (l. 1063. do 1068.), *Tulminum* (l. 1086.); *Pvezzemzach* = *płżnicah* (l. 1300.), *Pol-schenicz* (1480.): *Polžnica* pri Laškem trgu; *Pulstraw* (1305.): Središče pri Ptuj; *Puesowetz* (l. 1448.): *Polzovec*; *Pulzcau* (1207.), *Polczkaw* (1463.): še danes nemški *Pulskau*; za današnje *Polžje-Schneckenendorf* (severozahodno od Celja) je pisano *Pulsach* (1361.) in *Polsach* (1500.). Fisc, ki jim je bil glas *ʃ* tuj in kompliciran, so si pomagali na različne načine (*ol*, *ul*, *ue*). Oblak, LMS. 1889, 142, se je celo čudil, kako je mogoče, da imamo že v tako zgodnji dobi *-ol-*, ki je vendar nastal iz *-aʃ-* šele v XVI. stoletju, ter je najbrž pričakoval samo *ul*, *el*, *al*. Mislil je pač, da se je *-o-* tu že polnoglasno izgovarjal, kar ne more biti res; *-o-* je zaznamenoval kakor *-u-* le polglasnik temne barve. Poleg tega moram opozoriti na to, da se je glas *ʃ* skoro pri vseh gori navedenih primerih nahajal za labialom, pa nas to spominja na dejstvo, da je še v XVI. stol. Trubarjevo narečje za labiali namesto *-aʃ-* govorilo močno velarno *-ul-* (*-u-* je tu polglasnik *u*-baze); takih primerov najdemo pri Trubarju dokaj: *vulkuui* T. 57: 17; R. 58: L 4 a, b; Q 4 b, R 1 a; CO.: 76 a, b; C. II: 57, 204; T. 82: 25, 571; *vulzhizha* C. II: 273; *mulzhe* T. 57: 101; *ʃamulzhim* Ps. 78 a; *dopulnuiem* Pav. 36 b; *napulnili* Pav. 242, itd.

Iz tega vidimo, da je oblika *kulm-* celo bolj opravičena in bolj umljiva kot *kolm-*. Obe pa sta skušali kolikor mogoče natanko podati govorno *hʃm*. Iz tega je razvidno, kako majhno in ničevno pravico imajo Čehi do krajev *Kulm-*. Niederle pa je vsled svojega nazora pripravljen priznati kraj *Kollnitz*, jugovzhodno od Raabsa na levem bregu Donave, ravno radi *-oll-*, za slovensko kolonijo. Tega seveda ne morem smatrati za pravo, ker so mogli Nemci slednjič tudi prvotni češki *ʃ*-premeniti v *-ol-*. Vendar sem mnenja, da so v teh krajih prebivali Slovenci, to pa ne radi *-oll-* v *Kollnitz*, ker ti Slovenci so bili zgodaj germanizirani, tako da *ʃ*-ni imel časa, da bi se razvil. V l. 1135. gotovo tu že ni bilo več Slovencev in v tem letu beremo *Chalmunze* (torej *-aʃ-*), l. 1291. pa že *Cholmunz*. Izprememba sprejetega slovenskega *ʃ* v *aʃ-ol-ol* se je izvršila že v nemških ustih; ravnotako je nastal *-ol-* v *Kolm*, *Kolm-klaus*, *Kollnitzberg*, *Cholmberg* na južnem bregu Donave v Nižji Avstriji. Pač pa imam ozemlje ob Raabsu iz drugih vzrokov za ozemlje slovenskih kolonij. Ob rečici Kamp imamo krajevna imena *Winden*, *Wendorf*, *Windischendorf*, *Windischsteig*, in težko je misliti, da bi to bile lužiško-srbske kolonije. Seveda je bilo število tu bivajočih Slovencev majhno; najbrž so to bili le od gosposke deportirani delavci in poljedelci (kakor Čehi na jugu Donave) in zdi se, da sledeče razmerje to moje mnenje določno potrjuje: pri Zistersdorfu ob reki Zaya, nedaleč od reke

Morave, je kraj *Windisch-Baumgarten* in v bližini kraj *Herren-Baumgarten*. Mar ne govori to razmerje za to, da je *Windisch-Baumgarten* = *Sklanden-Baumgarten*? K slovanskim krajevnim imenom v tej pokrajini gl. Kämmerl, A. f. sl. Ph. VII. 256 sl.

Znano je, da imamo glasovno skupino *-dl-* danes še ohranjeno v ziljskem narečju in v besedi *modliti* tudi še v štajerskih govorih. Oblak, A. f. sl. Ph. XIX. 321sl, je opozoril tudi na starejše oblike krajevnih imen, v katerih imamo *-dl-* še ohranjen. Važno pa je za nas, da moremo pri teh krajevnih imenih zasledovati razvoj *dl > l*. Tako imamo za *Jedlonek* (severo-zahodno od Maribora), ki ga navaja tudi Niederle, v l. 1289. *Jelonich*, l. 1372. *Jelonik*; iz tega sledi, da so nemški kolonisti v dobi pred XIII. stol. sprejeli od Slovencev to ime še v obliki z *-dl-*, ki so jo ohranili še do danes; slovensko ljudstvo pa je v tem imenu pozneje (kakor tudi v vseh drugih v poštev prihajajočih besedah) asimiliralo *dl > l* in nova oblika je že eksistirala l. 1289., ko jo je pisec zapisal. Isto nas uči ime *Dudleipa*: *Dudleipin* (l. 840.—859.), *Tudleipin* (860.), *Dudleipa* (891.) *Tudleipin* (890., 977., 982.), *Tudeleipin* (984.); vsi Slovenci nekdanje grofije *Dudleipa* niso bili germanizirani in ti, ki so se ohranili do danes, poznajo asimilacijo *dl > l*, ki se je zvršila torej po X. stol. To omenja že Oblak, o. m., in tu dodam še nekaj primerov. V l. 1060. do 1070. se na severozapadu Spittala na Koroškem omenja kraj *Dulieb* (Kos, Grad. III., št. 211), drugi kraji v bližini pa imajo še danes *-dl-*, n. pr. *Zedlitz*, *Nadling*. To si tolmačim takole: imena *Zedlitz*, *Nadling* so sprejeli nemški kolonisti še v času pred asimilacijo *dl > l*, dočim se je germanizacija v *Duliebu* pričela po tej asimilaciji. K navedenemu primerjaj še kraj *Dulleben* na severozapadu Brucka ob Muri (gl. Zahn, OB., 153). — V dolini Murice imamo kraj *Jellach*, ki ga omenjajo listine s sledečimi oblikami: *in der Ilawn* (l. 1354.), *die Gerlaw* (1430.) *Yerlaw* (okoli 1430.), *in der Yelawn* (1430.), *in der Gerlaw* (1433.), kar nas uči, da se je kraj zval slovenski *Jedlovo* in pozneje (*dl > l*) *Jelovo*; zadnjo obliko nam podaja *Ilawn*, *Yelawn* (-n je že nemška dativno-lokativna končnica). Prvi semkaj došli nemški kolonisti pa so kraj imenovali tako, kakor so ga slišali zvati od Slovencev: *Jedlovo* — **Jedlou* — (*dl > rl*, prim. k temu prehodu Ramovš, A. f. sl. Ph. 36, 456) — *Yerlaw*, *Gerlaw*. Ko so že pozneje tukajšnji Slovenci asimilirali *dl > l*, so Nemci k stari obliki *Yerlaw* privzeli še novo **Jelaw*, ki je slednjič zmagala in privzela še tako običajno končnico *-ach* (danes: *Jellach*). Ako bi n. pr. ta kraj smatrali za češko kolonijo, tedaj bi morali imeti samo obliko z *-dl-*, ker so Čehi še do danes ohranili *-dl-*. Ime je slovensko in zato moramo kljub *-dl-* smatrati za slovenska sela kraje *Edlach* v Alpah. Na pragu drugega tisočletja so Slovenci teh krajev govorili še *-dl-*, ki pa se je nato asimiliral v *-l-*, kar beremo tudi že pogosto: *Ilnitz* (severozahodno od Weitza; v listini še: *Yelnicz*); *Elz* (vzhodno od Weitza; v listinah še: *Edlnicz* [1318.]), *Elnicz* (1381.), *Edlicz* (1387.); *Selztal* (v listinah: *Ediltscach* [1080.], *Cedelse* [1100],

Zedelic [1185.], *Zedlz* [1288.], *Czelncz* [1376.], *Celcztal* [1423.] < **sedlčē, sedlčah*); *Selsnitz* (v dolini Murice; *Selsniz* [1150.], *Selniz* [1185.]).

Niederle trdi, da krajevnih imen z glasovno skupino *-dl-* na Koroškem in Kranjskem ni, kar ne odgovarja resnici, ker imamo: *Nadling* (< *nā jedlnik*) severovzhodno od osojskega jezera; *Zedl* (trikrat: severozahodno od Meiseldinga; jugozahodno od Wietinga; severovzhodno od Kraiga); *Zedlitzer* (severno od Hüttenberga); *Zedlitzdorf* (severozahodno od Gnesau); *Zedlitzberg* (severozahodno od Feldkirchen) i. dr. Najbrž tudi vsi mnogoštevilni *Edling-i* niso prevodi turkotatarsko-slovenskega *Koseze* (gl. Lessiak, Carinthia, I., 1. 103., 87 sl.), marveč se skriva pod njimi tudi tupatam slovenski *jedlnik* (prim. *Jelnik* na Kranjskem). Obliko z *-dl-* imamo tudi v izpremenjenem *-rl-*; n. pr. *Erlach* (severozahodno od Grebinja), kar nam za današnji *Erlach* na vzhodu Saldenhofena na Štajerskem spričujejo tudi listine: *Edla*, *Edlach* in *Erlinger*, prim. Zahn, OB. 170. Tudi v severni Furlaniji imamo še *-dl-* v današnjem *Adegliacco* (v l. 1043.: *Edilach*).

Vse to pa nas uči, da so alpski Slovani ob svoji naselitvi v Alpah govorili še *-dl-*, ki se je pozneje asimilirala v *-l-*; ta asimilacija se je godila ob različnih časih, tu preje, tam pozneje, v zilljskem narečju pa sploh ni nastopila. Zelo verjetno je, da je v gotovih besedah *-dl-* že zgodaj prešel v *-l-* (zavisnost od sosednih glasov, množica soglasnikov) radi olajšave izgovora, kar imamo tudi v češčini: *šel*, *tkalce*, *selský*, *Selce* itd. Verjetno je tudi, da so n. pr. današnje Zeltschach (pri Brežah), ki je l. 898. pisano *Zedelsach*, nemški kolonisti sprejeli kot **Zedltschach*, iz česar je že v nemških ustih, povsem neodvisno od slovenskega glasoslovnega prehoda *-dl-* > *-l-*, ravno radi olajšave izgovora, nastalo *Zeltschach*. Kakor vidimo, ne moremo krajev *Edlach* smatrati za češke naselbine.

Slednjič moram še odgovoriti na Niederlejevo začudenje, da na Kranjskem nikdar in nikjer ne najdemo oblik z *-dl-*. Po mojem mnenju je ta stvar dokaj enostavna; ako beremo že l. 973. *Celsah* (pri Škofji Loki) in l. 1160. *Seltschach*, si moremo to takole tolmačiti: 1.) južna slovenska narečja so mogla asimilacijo *dl* > *l* proizvesti že mnogo prej kot severna; 2.) v imenovanem najstarejšem primeru je *-dl-* prešel v *-l-* lahko radi istega vzroka kot v posameznih čeških besedah; 3.) listine za Kranjsko so nam v bogatejši meri ohranjene šele od XI. stol. dalje, pa nam ni ohranjenih oblik z *-dl-*, z drugo besedo: nemška kolonizacija se je na jugu pričela pozneje in v tem času je mogel že splošno biti v rabi *-l-* < *-dl-*.

Pri tej priliki naj omenim še druge jezikovne pojave, ki naj tvorijo nekak most med južno in zapadno slovanščino. Navadno se naštevajo: zilljski *-dl-*, zahodnoslovenski in čakavski *vy-*, severnoslovenski *-e-* za polglasnik, otrditev samoglasnikov *e* in *i* (dočim imata v slovaških narečjih ta dva glasova še moč mehčanja, sta v češčini že trda), enotni srednji *l* za prvotne *l-l-l* ter z ozirom na slovaški govor še končnica instr. sing. masc. neutr. *-om* (češ. *-em*), *r* < *r'* (češ. *ř*) ter končnica I. os. sing. praes.

-m pri vseh glagolih (v češčini samo pri glagolih na *-ati*, *-iti*, *-ěti*). Samo o nekaterih točkah hočem tu govoriti, ker je druge že dodobra pojasnil Pastrnek, Věstník České Akad. III. 14 sl.

Kar se tiče slovaških narečij, si nekatere teh stikov razlaga Niederle, str. 358., tako, da meni, da so drobci Jugoslovanov na svojem potovanju na jug ostali na slovaškem ozemlju, kjer so potem vplivali na jezik Slovakov. (Drugi stiki pa so — kar je prav — posebne slovaške novosti, ki jih češčina ni razvila.) Kateri pojavi bi se dali na ta način razložiti, tega ne pove; meni se zdi ta razlaga nemogoča: 1.) bi bilo treba šele dokazati, da so šli Jugoslovani preko Slovaškega na jug in 2.) so vsi ti slični pojavi iz poznejše dobe in jih tudi jugoslovanska skupina narečij še ni imela v dobi, o kateri bi se moglo reči, da so jugoslovanski drobci ostali na Slovaškem (nekako II.—IV. stol.). Oblak, A. f. sl. Ph. XIX. 328, si je to stvar tolmačil takole: „Wer sich nicht zu den gläubigen Bekennern eines solchen blinden Zufalles (pri tem misli na sklad glede *-dl-*, *-vy-* in $e < a$) zählen will, wird sich zu der Annahme bequemen müssen, daß zwischen der Einwanderung der Slovenen und der übrigen südslavischen Stämme in die Alpen- und Adrialänder und der Okkupation der von den Böhmen und Slovaken bewohnten Gebiete ein Zusammenhang besteht. Dieser Zusammenhang wäre so aufzufassen, daß die Vorfahren der Böhmen und Slovaken sich in der hinterkarpathischen Urheimat mit den Slovenen berührten und gleichzeitig und parallel mit den Slovenen gegen Westen vordrangen. Die Einwanderung der Böhmen und Slovaken wäre demnach nicht bloß aus dem Nordosten, sondern wenigstens für die südlichen Gebiete aus dem Osten über das nördliche Theißgebiet und die mittleren Karpathen erfolgt. Wenn in der Tat die Böhmen und Slovaken die noch heute von ihnen bewohnten Wohnsitze früher okkupierten als die Slovenen die Alpenländer, so liegt der Grund dafür darin, daß den Südslaven der Weg von Dacien nach dem Westen durch andere versperrt war, wodurch sie auf ihrem Zuge durch längere Zeit hier festgehalten wurden, während sich ihre nördlichen Nachbarn, die Böhmen und Slovaken, ungehindert nach Westen und Nordwesten weiter bewegen konnten.“ Oblak smatra torej te stike za posledico soseščine Slovencev in Čehoslovakov v praslovanski domovini; njegova nadaljnja razmotrivanja pa niso tako lahko dokazljiva, pa tudi ne potrebna. Oglejmo si, ali ni pametneje, da se prištevamo „zu den gläubigen Bekennern eines solchen blinden Zufalles“.

Kar se tiče glasovne skupine *-dl-*, smo že zgoraj videli, da nam v listinah ohranjena krajevna imena dokazujejo, da je to skupino nekdam govoril cel slovenski sever; dalje smo tudi videli, da je asimilacija *dl > l* že pojav slovenščine kot jezika zase. Ali nas opravičuje oblika *modliti*, ki se govori danes še severno od Marberga, pri Šoštanju, Velenju, v zgornji savinjski dolini in pri Konjicah, da smemo sklepati, da so vsi Slovenci ob prihodu v Alpe še govorili *-dl-*, je težko reči, dasi je to verjetno. Kakor hitro pa smo dognali, da je prehod *-dl- > -l-* popolnoma slovenski pojav, nimamo nobenega povoda več za to, da bi ohranitev te glasovne skupine v nekem slovenskem narečju smatrali za jezikoven stik

z zapadno slovanščino. Izjema, ki jo v tem oziru kaže ziljsko narečje, je le znak konservativnosti tega narečja; to njegovo lastnost vidimo še v ohranitvi pogojnika *be* ter starega nosnega *-e-* kot *-ent-*. Ta pojav je popolnoma iste vrste kot n. pr. ohranitev starih nosnih *-e-* in *-o-* v podjanskem narečju ali dvojine v slovenščini in litavščini. Ni izključeno, da je ta konservativnost odvisna od kulturne stopnje (tako je grška dvojina najprvo izginila v maloazijskih narečjih in pozneje šele na grškem poluotoku), ki je pa zopet v zvezi z zemljepisno izoliranostjo (gorate, na prometnih zvezah revne pokrajine).

Isto velja za predpono *vy-*. Že iz stare dobe sem je moglo učinkovati križanje predpon *vy-* in *iz-*, ki sta imeli isti pomen, tako da je slednjič zmagal *iz-*, ki je bil mnogo v rabi tudi kot predlog. Zanimive produkte tega križanja nam kažejo hrvatska primorska narečja, n. pr. *zi < vi + iz*, prim. Belić, Južnoslov. fil. I. 110 sl. Poleg narečij, ki jih je naštel Oblak, o. m., moramo pri govoru o ohranitvi predpone *vy-* omeniti še narečje ogrskih Slovencev. Kot glagolsko predpono rabi to narečje *võ-*. Asbóth je v svoji oceni Pávelove študije o tem narečju, Rocz. slaw. III. 196 sl., zbral vse glagole s predpono *võ-*, ki jo razlaga iz *vy-* > *vi*, *vü*, *võ*; ta glasoslovni pojav je v tem narečju zelo običajen in z glasoslovnega stališča Asbóthovi razlagi ni mogoče ugovarjati. Murko pa je v oceni omenjenega Rocz. slaw. v Ljub. Zvonu, 1912, str. 217., to razlago odklonil ter opozoril na pleonazme v Küzmičevem Novem Zakonu, n. pr. *vözébro* (= *ven izbral*) in podobno in si razlagal *võ < vьнъ*. Ni pa pri tej priliki razložil edinega samostalnika, ki ima v tem narečju še predpono *vy-*, namreč *vümäti* = *Spreu*, kar smatra Asbóth za **vymeti*, kar se mi ne zdi verjetno; razlagam si *vümäti* iz *umēti* (k *umeti*, *umanem*), ker imamo tudi na slovenskem zapadu *omēti* (k *ometi*, *omanem*; koren *men-* 2, str. 188. Miklošičevega EW. in ne *met-* 2, kakor je menil Štrekelj, LMS. 1892, 23). Da pa je ogrsko-slovenski *võ < vy*, za to spričuje dejstvo, da v tem narečju končni *-n* ni nikdar odpadel. Popolnoma razumljivo je tudi, da je križanje obeh predpon rodilo predpone kot *vöz-dùblena*, *vöz-e-bro*. Mogoče, da so te oblike nastale vsled istega vzroka kot podvojeni *sas*, *zaz*, *izaz*. Ravno tako je umevno, da je *võ-* slednjič prevzel tudi mesto nekdanjega *vьнъ*, to še tembolj, ker je bil začetek obeh besedi isti: *võ* in *võnъ*. — Kakor rečeno, je ohranitev predpone *vy-* v nekaterih slovenskih (in tudi hrvatskih) narečjih znak konservativnosti.

V praslovanščini so imeli palatalni samoglasniki moč mehčanja. Te moči v južnih slovanskih narečjih nimamo več, pač pa jo je imela še prvotna južnoslovanščina, kakor nam to dokazuje starocerkveno-slovanski jezik z eksistenco glasov *ъ* in *ь* ter *y* in *i*. Iz tega sledi, da so južnoslovanski jeziki to mehčalno moč izgubili že v dobi, ko je živel vsak svoje lastno življenje. Isto vemo pa tudi za češčino, ker stara češčina ni poznala trdih *e* in *i*, kakor jih še danes ne pozna njeno slovaško podnarečje. Na jugu in severu je torej pojav otrditve glasov *e* in *i* nastopil v dobi, ko že davno ni bilo več stika med severom in jugom, zato pa tudi

v tem pojavu ne moremo videti mostu med češčino in slovenščino, kajti z isto pravico bi smeli potem trditi, da imamo jezikovne stike tudi med ukrajinsčino in slovenščino (*t > w*).

Zgodovina slovenskega polglasnika je v kratkem sledeča: prvotna *ъ* in *ь* sta v zelo zgodnji dobi slovenskega jezika prešla v reducirani samoglasnik srednjega reda *ə*, in sicer le v krepki poziciji, v šibki pa sta onemela. To stanje je še predzgodovinsko. Analogija in deloma olajšava izgovora pa sta rodili sekundarni polglasnik istega reda; tudi ta pojav je že zelo star (imajo ga že brižinski spomeniki) in je iz dobe, ko se je pričel polglasnik v šibki poziciji izgubljati; oba pojava sta med seboj v vzročni zvezi. Z nastopom novih dolžin se je sekundarno podaljšani polglasnik pričel razvijati v poln samoglasnik, ki je v različnih narečjih različen, tako da imamo danes: dolgi *a* (po celem slovenskem zapadu in jugu), dolgi ozki (deloma tudi široki) *e* (na severu), dolgi ozki *e* (na vzhodu). V nenaglašanih zlogih (in kratko naglašanih) je polglasnik ostal neizpremenjen, le na vzhodu se je razvil v kratki široki *e*. Razmerje *á : ə* imajo že najstarejši slovenski rokopisi, n. pr. stiški rokopis, prisege kranjskega mesta. — Iz tega vidimo, da je *e* nastopil za polglasnik že dokaj pozno (v srbohrvaščini nam spomeniki jasno kažejo, da se je iz polglasnika začel razvijati *a* šele od XIII. stol. dalje). Ravnotako pa je prehod prvotnih polglasnikov v *e* v češčini pojav tega jezika zase, tako da ni mogoče najti med obema sicer sličnima pojavoma na severu in jugu nikakršne druge zveze kot to, ki je slednjič pri vseh slovanskih jezikih, namreč: ista podlaga, podedovana iz praslavanščine.

Moje mnenje je, da med južno in zapadno slovanščino ni drugih jezikovnih stikov kot *trat, trêt, tlat, tlêt* iz *tort* itd., ki priča na sosesčino Jugoslovanov in zapadnih Slovanov v pradomovini. Vse druge imenovane sličnosti pa so produkti posameznih jezikov zase in njih končna oblika, ista na severu in jugu, le slučaj, ki pa nam je docela razumljiv, ker so tu in tam bile podedovane iste razmere in s tem isti pogoji ter dana možnost enakega nadaljnega razvoja.

Fr. Ramovš.

Josip Jurčič, Zbrani spisi. Uredil dr. Ivan Prijatelj. V Ljubljani 1919. Izdala in založila Tiskovna zadruga. I. zvezek. XXIV + 305 str. 12 kron.

Ker je začel izdajati pred dvema letoma v založbi takratne Katoliške bukvarne Jurčiča tudi dr. Grafenauer, gre tukaj pač že za tretjo, ne več za drugo izdajo Jurčičevih Zbranih spisov.

Svoje misli o izdaji slovenskih klasikov je povedal dr. Prijatelj že meseca septembra 1917. I. v Naši knjigi, prilogi Ljubljanskega Zvona. Prva knjiga njegove redakcije Jurčičevih Spisov je tem pomembnejša, ker se nam predstavlja z njo vzorec kolikor mogoče popolne zbirke naših klasikov.

Dr. Prijatelj „hoče podati občinstvu vse Jurčičeve leposlovne izvirne in preložene, dovršene in nedovršene spise, njegove kritične in biografske eseje, publicistične podlistke, najvažnejše politične članke, pisateljev življenjepis in njegovo korespondenco“ (464). Prijateljeva izdaja obeta biti torej popolna, kar Levčeva, ki obsega samo pripovedne in dramatične spise, ni bila. Da bi bilo med Slovenci mnogo Jurčičevih čestilcev, ki ne bi hoteli prečitati tudi Jurčičevih pesniških poizkusov, se mi ne zdi verjetno. Občinstvu, ki more uživati pisatelja „samo na ves dušek“, taka popolna izdaja ne more škodovati, njim, ki ga uživajo „takorekoč po posameznih kapljicah“, prinaša obilno korist. O splošni potrebi sprejema prozajičnih spisov, ki jih je Jurčič preložil, pa dvomim, ako ni napravil Jurčič iz spisa morebiti več nego prevod.

Za razporedbo gradiva ima dr. Prijatelj jasno načelo, ki mu sledi tudi v Stritarjevi antologiji: določitev skupin, v okviru skupin hronološka zapovrstnost, gotova logika tudi v zaporednosti skupin. Ta razporedba bo omogočila tudi površnemu čitatelju v veliko višji meri vpogled v razvoj Jurčičevega talenta nego Levčeva, ki sili z vidnimi deli v ospredje, ali Grafenauerjeva, ki menda sploh ne sloni na kakem literarnem principu. Na tej osnovi je dobil dr. Prijatelj za prvi zvezek pet skupin: pesmi, narodne pravljice in pripovedke, ki jih je izmed enajstih sedaj šest prvič tiskanih, sestavke, ki so v zvezi z zanimanjem za narodno blago, povesti, ki se naslanjajo bolj ali manj tesno na narodne predloge, ter prve izvirne povesti. Določitev in zaporednost skupin se je po moji sodbi prireditelju posrečila.

Že v razgovoru o naših klasikih je dr. Prijatelj priporočal: „Naši klasiki se naj izdajo za široke sloje čitajočega občinstva“; tudi sedaj poudarja: „Pričujoča izdaja spisov je namenjena ljudstvu in razumnosti“ (463). O enem kriteriju ljudske izdaje, ki je za slovenske klasike danes še edina umestna, je v zadnjem času svojo sodbo na videz izpremenil. O Levstikovi izdaji Prešerna je sodil 1907. l.: „Za uredbo teksta se je pobrinil Levstik na ta način, da ga je, čisto v duhu književne perijode Stritarjeve, ki je nastala, — po obliki moderniziral, po jeziku ogledil z *opasnostjo, da oslabi izraz*“ (Let. Mat. Srp. 246, 62). Danes meni drugače: „Od Bleiweisovih časov do danes se vzdržuje obsodba Levstika, da je v ljudski izdaji moderniziral Prešernov jezik; jaz mislim, da pač po krivici in pod prevelikim vplivom nemške filologije. Slovenci še danes ne znajo ločiti kritične izdaje od poljudne“ (Strit. Antol. 26). Ta Prijateljeva sodba o Levstikovi izdaji Prešerna po mojih mislih ni pravilna: Levstik je zagrešil tudi stvari, ki ne spadajo več pod firmo modernizacije jezika in ki jih vkljub ločitvi med kritično in poljudno izdajo ne morem odobriti. Ali mu je sledil dr. Prijatelj tudi v praksi?

„Pri določitvi teksta se je naslanjal urednik v prvi vrsti na pisateljeve ohranjene rokopise. A njih število je skrajno pičlo. Zato so se morali pri večini spisov vzeti za podlago Jurčičevi prvotiski“ (464). Ker vpoštevata Grafenauer samo prvotne izdaje in ne tudi rokopisov, bo imela Prijateljeva izdaja Jurčiča pred Grafenauerjevo tudi v tem oziru tem večjo prednost, čim več Jurčičevih rokopisov se mu posreči iztakniti. Zelo je verjetno, da je zabilisal n. pr. Janežič pri Jurčičevih

mladostnih spisih marsikaj proti pisateljevi volji. Prijatelj je zaščiti Jurčičevega „dolenjskega značaja pred primesmi Levca-Gorenjca“ morem samo pritrditi.

Pravcpis, besedno obliko in deloma tudi ločila šteje dr. Prijatelj po pravici med stvari, ki se v ljudski izdaji ne le smejo, ampak morajo modernizirati. Dr. Grafenauer je ostal v tem oziru nekako na pol pota, česar ne morem priporočati. Besedilo, ki je pri Grafenauerju vseskozi neizpremenjeno, respektira v glavnem tudi dr. Prijatelj; njegove izpremembe niso niti pri verzih niti drugod take, da bi preinačile pisateljev ton ter intencijo. Tem doslednejše pa modernizira Jurčičev, oziroma njegovih urednikov besedni red. Po moji sodbi je pokazal tukaj pravo smer dr. Prijatelj in ne dr. Grafenauer; besedni red Jurčičevih prvih tiskanih stvari je danes v ljudski izdaji nemogoč.

Prijateljeva *praksa* uredniškega levstikovanja torej po mojem mnenju ne zasluži graje.

Znanstveni aparat svoje izdaje je razdelil dr. Prijatelj na dva dela: urednikov uvod pred (I—XXIV) ter urednikove opombe za tekstom (464—503). Oba je opredelil tudi teoretično: uvod in opazke bi naj podajale „v jedru in poljudni obliki vse to, kar more zanimati današnje občinstvo in mu bližje primakniti pred dušni pogled postavo odličnega slovenskega človeka, kako je moral in delal“ (Naša knjiga); specijalno bi se naj v uvodih označevalo „delo, obseženo v dotičnem zvezku“, v opombah pa bi se naj pridružil „stvarni tolmač, opremljen s splošno zanimivimi literarnimi beleškami in dopolnjujočimi podatki iz ostaline“ (464).

Da vidimo, kako je prestavil dr. Prijatelj teorijo v prakso.

Uvod obravnava v poljudni obliki sledeče teme: Levstikov program za literarni jezik in leposlovje (I—VII), Jurčičevo realizacijo Levstikovega programa (I, II, VII—X), ekskurz o nabirateljih slovenskega narodnega blaga (XI—XIV) ter razbor in oceno spisov pričujočega zvezka (X—XXIV). V urednikovih opombah se nahajajo poleg kazala prvotiskov, dokazov za Jurčičevo avtorstvo anonimnih spisov, in sicer iz ostaline, realnega ozadja za Jurčičeve povesti itd. zlasti še: Jurčičevi doslej nenatisnjeni stihotvori (466—485), vesten ekskurz o elementih Jurčičevih narodnih pravljic in pripovedk ter njih razširjenosti doma in drugod (486—490), opis Jurčičeve zbirke narodnih pesmi (493—494), poizkus, določiti časovno zapovednost Jurčičeve proze, obsežene v prvem zvezku (503).

Ene misli se ob urednikovem uvodu pač ne morem iznebiti: da je pisan preveč za uživanje posameznih zvezkov v dobi, ko zvezka z biografijo še ni, dočim bi morala biti cela izdaja ekonomsko zaokrožena organska celota. O razmerju med Levstikovim ter Jurčičevim delom, o zgradbi in vrednosti Jurčičevih povesti bo moral dr. Prijatelj govoriti seveda tudi v „obširnem ter temeljito osnovanem življenjepis, vloženem v okvir dobe in njenih duševnih struj“. Sorazmerje med uvodi k posameznim zvezkom in biografijo bi se dalo morebiti doseči, ko bi imel urednik v svoji miznici — biografijo že napisano.

Radi stvari, ki se natisnejo, oziroma ugotovijo za Jurčičevo lastnino tukaj prvič in pa zaradi njenega znanstvenega aparata bo moral seči po tej izdaji tudi vsak znanstvenik, ki bo študiral Jurčiča. Znanstveni aparat dviga Prijateljovo izdajo visoko nad Levčevo, ki se je omejil na navedbo datuma prvotiskov v kazalu, in nad Grafenauerjevo, ki je opremil peti zvezek z nekoliko medlimi opazkami. Prijateljov ekskurz o narodnem blagu, pri katerem je sodeloval tudi prof. Polivka, meje Zbranih spisov romanopisca morebiti celo presega, a bodoči razbiratelj slovenskih pravljič in pripovedk ga gotovo prisrčno pozdravi.

Slovenci si bomo smeli čestitati, ako izide popolna zbirka slovenskih klasikov po vzorcu, ki ga je določil dr. Prijatelj.

Kidrič.

Stritarjeva antologija. Uredil in uvod napisal *dr. Ivan Prijatelj*. V Ljubljani 1919. Izdala in založila Tiskovna zadruga. (4) + 247 + + (1) str. 8°.

Prijateljeva izbira iz Stritarja vpoštevava 54 pesmi, oziroma ciklov, približno tretjino tega, kar je zbral rimanega pesnik sam v I. in VII. zvezku Zbranih spisov, in pičel del verzov, ki še čakajo prve objave v novi redakciji Zbranih spisov.

Čitatelj, ki bo iskal v antologiji sami potrdila za izvajanja urednikovega uvoda, bo pogrešal v kazalu označbe prvih natiskov. Za pisatelja, ki dela verze še vedno, je veleznačilno, da je izšlo skoro tri četrtine njegove antologije prvič v dobi, ki leži 50 do 40 let za nami. Izmed stvari, ki so se zdele Prijatelju vredne za sprejem v antologijo, se jih je namreč tiskalo prvič: 3 v Glasniku 1868. l. (Solncu in mesecu, Solncu, Mesecu), 7 istega leta v Mladiki (Pri oknu, Popotne pesmi 1—8, Hrepenenje po pomladi, Svět mladeniču, Jesenska sreča, Izgubljeni sin, Orest), 25 prihodnjega leta v Pesmih (Ant. 89—92, 94, 106—108, 109—117), 1 v Dunajskem Zvonu 1870. l. (Na Jenkovem grobu), 2 v prihodnjih dveh letih separatno (Preširnova pisma iz Elizije, Dunajski soneti), v obnovljenem Zvonu 6 (Slovo, Prijatelju, Prešernova oporoka, Dunajske elegije, Raja, Pesem brez imena) 1876. l., 3 (Samotar, Sreča, poezija in Prešeren, Delavcu) 1877. l. in 1 (Postopačeva modrovanja) 1880. l., v Ljubljanskem Zvonu 1 (Drobiž št. 1) 1882. l., 1 (Nosan) 1884. l., 1 (Pisarjev sin) 1885. l., 1 (Glavan) 1894. l., 1 (Drobiž št. 2—18) 1891. l. separatno, 5 jih še ni bilo natisnjenih (Dodatek iz poslednjih pesmi).

Že ta hronologija namiguje, da je določal izbero predvsem ozir na estetiko. Pač zato jih je sprejetih iz Pesmi 1869. l. tudi šest takih, ki jim v Zbranih spisih Stritar ni dal prostora (Pred tabo na kolenih, Srca sem tebe, draga, prosil, Vse to, kar si mi zdaj naštela, Kaj bi neki ž njim začela, Čuj, v vrtni seči prepeva kos, Nočna sodba). Izbira se je Prijatelju nedvomno sijajno posrečila: antologija vsebuje res cvet Stritarjeve poezije, obenem pa vpoštevava tudi specialne potrebe, ki se morejo pojaviti med čitanjem uvoda; le „Rejenko“, ki se v uvodu omenja na vidnem mestu (4), bo pogrešal morebiti ta ali oni pazljivi čitatelj.

Za razporedbo si je določil Prijatelj pravilno načelo vsebinskih skupin, v okviru katerih sledi hronološkemu red. Ker se je ravnal po istem načelu večinoma tudi Stritar sam, Prijatelju Stritarjeve razporedbe Pesmi, oziroma I. zvezka Zbranih spisov, ki razporedbo Pesmi vseskozi respektira, ni bilo treba prepogosto razdirati. A kjer je to vendarle storil, je odkazal proizvodom nov prostor vedno vsled načela in celoti v prid: trem sonetom na Bleiweisa namesto pred Bravcem v skupini satir; elegiji Na Jenkovem grobu iz hronoloških ozirov pred pesmima v spomin Prešernu namesto za njima; Dunajskim elegijam na čelu politične skupine „raja“ namesto v skupini socijalnih pesmi pred Postopačevimi modrovanji; Rojakom namesto pred Samotarjem prehodno vlogo k skupini razgovorov z domovino in preteklostjo. Škoda je samo, da moti v zadnjem slučaju vtis celotnega organizma nepotrebno podčrtavanje zareze med ponatisi in novostmi.

Prijateljevo načelo za tekstovno redakcijo antologij je v glavnem priporočljivo: jezik moderniziraj, ako imaš na razpolago več avtoriziranih izdaj, drži se poslednje.

Izven tega pravila bi postavil jaz dvoje skupin: satire, ako je pesnik pozneje iz neumetniških ozirov prvotne pointe zabrisal; slučaje, kjer gre naravnost za ponesrečene izpremembe. Slučajev prve vrste v izbranem gradivu ni, ker je izpremenil Stritar tudi v tretji izdaji Dunajskih sonetov le tuintam kako besedo ali besedni red in niti vseh tistih izprememb ni sprejel, ki si jih je v lastnem primerku drugega natisa že za-beležil. Kvečjemu bi spadala v to kategorijo 1. vrsta XVII. soneta: „Jezvitarstvo, hinavstvo, lumparija“, kar je pozneje predrugščil v: „Hinavstvo, zavijanje, lumparija“. V drugo skupino bi štel jaz n. pr. 6. vrsto 2. kitice „Mojemu narodu“, ki se nam je ohranila v treh avtoriziranih varijantah: „Ki spone nosiš zdaj oblasti tuje“ (Pesmi 1869), „Ki tuj gospod sedaj Ti gospoduje“ (Zvon 1879, 78), „Kdaj pride doba, da Slovan kraljuje“ (Spisi, I., 53, V., 289). Dr. Prijatelj je obdržal tudi tukaj besedilo Spisov. Pesem pa ima pointo samo tako dolgo, dokler je naslovljena na resnični „Stritarjev narod“: *Slovence*; vprašanje do *Slovanov*: „... Kjer sodijo usode narodov se, tam glas se tvoj ne čuje; trobojna tvoja kdaj zastava bode vihrala tam, kjer bojni bog kraljuje?“ je v dobi mogočne Rusije — lapsus!

Tretjino Stritarjeve antologije zavzema Prijateljjev uvod: Stritar „v življenju-boju“ (1—63), „v pesmi“ (64—85). Prijateljjev esej je res „uvod“ v Stritarjevo Antologijo; s stališča mlajšega povprečnega čitatelja Antologije pogrešam v uvodu le vsaj toliko komentarja k Dunajskim sonetom, kolikor ga je objavil dr. Prijatelj v Kersniku (I., 217—21).

Študije o Stritarju, ki jih je napisal dr. Prijatelj doslej, so po mojih mislih za smer njegovega iskanja, za podlago njegovih formul in način njegovega dela tako značilne, da se mi zdi potrebno, izpregovoriti besedico o vseh skupaj.

Kidrič.

Slavica. Herausgegeben von *M. Murko*. I. Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert. Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung von *Fr. Kidrič*. Heidelberg 1919. Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

Že doslej smo poznali drja. Kidriča kot preiskovatelja, ki nam je v številnih obravnavah in razpravah nekatero ohlapno sodbo naše književne in kulturne zgodovine tesneje opredelil, marsikateri razblinjeni pojem zgostil in napolnil z dognano vsebino. Karakteristično je bilo dosedaj zanj ono preganjanje po diletantih v našo znanost zanesenih „pomot in potvar“, pri katerem je pokazal veliko vztrajnost, pronicavost in eksaktnost, združeno z izredno, živo ljubeznijo do predmeta in znanstvene resnice.

Pričujoča monografija predstavlja prvi njegov večji koncept, s katerim je dokazal, da zna nad skrbno analitično urejenimi, pretehtanimi in razvrščenimi podrobnostmi razpeti s krepko roko vzbočeno sintetično streho.

Moderno in za naše kraje dokaj novo se mi zdi pri drju. Kidriču zlasti to, kako on gleda na knjigo (tukaj na Trubarjevo najzanimivejše delo „Cerkovno ordningo“) kot na *živ stvar*, kako išče v preteklosti pota do njega, kako ga najde in ga kakor dramatik svojega junaka opazuje pri njega porajanju iz okoliščin časa in kraja, kako se vglablja vanj, motreč z na vse strani uprtim očesom, kako iz najrazličnejših snovi in sokov dobiva ogrodje, meso in kri — kot živo dete živega individualnega človeka, člana žive človeške družbe. Kar je prejšnji zgodovinar opisoval, konstruiral, to moderni historik poustvarja in podoživlja.

Značilno za drja. Kidriča pri tem početju je najvestnejše tehtanje vseh podatkov, prodiranje do dna vsem, tudi stranskim vidikom, odpirajočim se mu tekom izsledovanja, a zraven odklanjanje vsakih zastranitev z glavne poti in pa skopost ter natrpanost forme, ki dela Kidriča v slovenski besedi, navajeni bolj na ekstenzivnost, težje čitljivega nego v nemškem jeziku, razpolagajočem z znanstveno tesneje očrtanimi izrazi.

Pri tem dejanju in nehanju se v Kidriču čuti bibliotekar velike knjižnice, kateremu je na razpolago ogromno knjižno bogastvo in ki ljubi knjigo liki svojo deco, med katero živi.

Teh par besed v *splošno* karakteristiko moža mladega našega znanstva in v oznako njegove pomembne zadnje publikacije, ki bo zlasti *metodološko* utrdila, docela nova pota starejši književno-zgodovinski vedi pri Slovencih, ki smo jo poznali dosedaj iz golih biografij in bibliografij.

Ivan Prijatelj.

V *Beiträge zur bayer. Kirchengeschichte*, XXVI. zv., 1. seš., priobčuje *Georg Loesche*, upokojeni profesor evang. teol. fakultete na dunajski univerzi, iz draždanskega glavnega državnega arhiva (Hauptstaatsarchiv Loc. 8763) zelo dobrodošla: *Truberiana, für die Wirksamkeit in Kempten* (str. 17—25).

Gospod profesor je odobril svoj članek prej, nego je čital mojo cerkveno naredbo. Na separatnem odtisku pa mi je pripomnil: „Mit Beziehung auf S. 33 der „Protestantischen Kirchenordnung“. Objavlja namreč: 1.) pismo Mihaela Gretterja, župnika v Schwäbisch-Hall, županu in svetovalstvu kemptenskemu z dne 26. maja 1551 (str. 19); 2.) Trubarjevo pismo Holdenrietu, učitelju v Schwäbisch-Hall, z dne 20. julija 1551 (19—21); 3.) „Herrn Primus Trubers Pastors und Kuerchendieners zu Kempten einem ersamen Rat daselbst übergebene Kuerchenordnung ...“ (21—24); 4.) obnovitev pogodbe med Trubarjem in svetovalstvom kemptenskim z dne 23. februarja 1554 (24); 5.) pismo Vergerijevo svetovalstvu kemptenskemu z dne 13. decembra 1557 zaradi Trubarjeve odsotnosti (25).

Loesche me je hotel predvsem opozoriti, da se mu je posrečilo najti tisto Trubarjevo cerkveno naredbo za Kempten, ki sem jo jaz pač suporniral, a zaman iskal. Važnost njegovih Truberian pa sega še preko te najdbe, ker omogočujejo korekturo dosedanjih mnenj o važni postojanki Trubarjevega življenja.

Doslej se je navadno mislilo, da je deloval Trubar v Kemptenu od 1553. l. naprej. V „Protestantische Kirchenordnung“, str. 33., sem sprejel to letnico, ker sledi iz Trubarjevega lastnega računa (Briefe 24). Gradivo Loeschejevih Truberian dokazuje neovrgljivo, da je deloval Trubar 1553. l. v Kemptenu že — drugo leto!

S pomočjo tega novega gradiva se da sploh ugotoviti mnogo okoliščin in podrobnosti Trubarjevih prvih kemptenskih let.

Tik pred 26. majem 1551. l. (kürzlich) sta si „vzela dopust“ v Rotenburgu ob Tauberi dva pridigarja, eden izmed njiju je bil Primož Trubar (št. 1). Trubar je krenil po vsej priliki v Schwäbisch-Hall. Hallski župnik Mihael Gretter ga imenuje svojega „sorodnika“ (1), kar govori morebiti za možnost sorodstva med Gretterjem in Trubarjevo ženo. Gretter je bil poučen o izvestju „nekega ljubljanskega meščana, da je Trubarjev nauk čist, njegovo življenje nekaznjivo in nepohujšljivo, njegova pridiga možata“. In ko sta mu neki Anschrifter (?) in pa hallski učitelj Bartolomej Holdenriet naznanila, da iščejo v Kemptenu pridigarja, je opozoril kranjskega begunca na priložnost. Trubar je bil koj pripravljen, da pojde v Kempten. Dne 26. majnika 1551 ga je priporočil županu in svetovalstvu kemptenskemu Gretter (1), pozneje pa „gospodom kemptenskim in svojim prijateljem“ tudi Holdenriet, čigar oče in bratranec Hans sta živela v Kemptenu. Razen z Gretterjem in njegovo ženo ter Holdenrietom je bil znan v Hallu Trubar tudi s fizikom Ivanom Regulom (2).

Priporočila so imela uspeh. Med 26. majnikom (1) ter 20. julijem 1551. l. (2) je postal Trubar pastor kemptenski. Ker je bila njegova pozicija v Kemptenu 20. julija 1551 že vsestransko utrjena (2), se sme sklepati, da je nastopil službo v Kemptenu pač še junija ali prve dni

julija 1551. Služba ni bila slaba: stanoval je v župnišču sam, bil prost gotovih dajatev (Umgeld) „in vseh meščanskih nadlog“ ter dobival štiri meli (Malter) pšenice in rži, dva po potrebi in na teden štiri tolarje (približno 15 mark današnje vrednosti pred vojno). Občeval je vsaj prve dni mnogo s Holdenrietovim očetom in bratrancem; zlasti ta mu je izkazoval mnogo ljubeznjivosti. Svetovalstvo in cerkvena občina je bila koj od početka z njegovo pridigo zadovoljna (2). Ob obnovi pogodbe dne 23. februarja 1554 za nadaljna tri leta od 12. junija 1554 naprej, torej do 12. junija 1557, se je zadovoljnost občine s Trubarjem očitno pokazala: „za slučaj prognanstva, ječe ali smrti zaradi sv. vere, nauka in izpovedi ali tudi za slučaj drugačne smrti v tej službi (alhie) mu obljublajo, da bodo stali njemu, ženi in otrokom s svetom, pomočjo in popotnico (Zärung) krščanski, očetovski in vzpodbudljivo ob strani, da se vrnejo ali v domovino ali kamor jih je volja“. Zanimiva je motivacija te obljube: „ker ga obiskuje mnogo tujcev in drugih oseb“ (4).

Samo z eno okoliščino ni bil Trubar v Kemptenu niti najmanj zadovoljen: Cerkevni red, ki je vladal tam doslej, zlasti pa administracija sv. zakramentov, mu ni niti najmanj ugajala. Še pred 20. julijem 1551. l. je sestavil nov cerkveni red, ter ga priporočil svetovalstvu. Dne 20. julija 1551 je poslal kopijo tudi Holdenrietu. Prihodnji teden je bil določen za nadaljne obravnave med Trubarjem in svetovalstvom zaradi cerkvenega reda (2).

Zelo je verjetno, da je uveljavil Trubar v Kemptenu nov cerkveni red v drugi polovici 1551. l. Toda za kemptenski cerkveni red, ki ga priobčuje Loesche (3), se da dokazati, da ne sega nazaj preko 1553. l.: razporedba ceremonij dokazuje jasno, da je imel sestavitelj pred očmi wirtemberški cerkveni red iz 1553. l. (cfr. Ae. L. Richter, *Die evang. Kirchenordnungen*, II. Bd., št. XCV.), ne iz 1536. l. (ibid. št. LIV.). Proti istovetnosti tega cerkvenega reda s kopijo tistega, ki jo je poslal Trubar dne 20. julija 1551. l. Holdenrietu, govori sicer tudi še poziv zaradi nauka „na augsburško, saško in wirtemberško konfesijo“: poslednjo so predložili Krištofovi odposlanci v Tridentu šele 24. januarja 1552. in tudi v tisku je izšla šele v začetku istega leta (Stälin Chr. Frd., *Wirtemb. Gesch.*, IV, 504). Zanimivo je dejstvo, da so izšle vse tri omenjene konfesije 1553. l. v Frankfurtu skupno v eni knjigi: *Confessiones fidei christianae tres, diversis quidem temporibus editae* (Dunajdvorna, sign. 77 Dd, 194). Kdor bo razbiral kdaj zanimive Trubarjeve Article, ne sme pozabiti, da je Trubar po vzgledu wirtemberških in saških teologov že v cerkveni naredbi za Kempten spajal omenjene tri konfesije in vprašati se bo tudi moral, ali se ni rodila v Trubarju misel na to spajanje ob frankfurtskih *Confessiones tres*.

Ob teh in sličnih podrobnostih in korekturah, ki izvirajo iz novega gradiva, se Loesche ni ustavil, čeravno bi človek mislil, da bi moral ta ali oni iz omenjenih problemčkov mikati protestantskega teološkega

učenjaka. Trubarjeva biografija, ki uvaja gradivo (17—19), se naslanja tesno na Elzeja ter ponavlja verzije, ki kritike ne vzdrže. Celo Trubarjevo delovanje v Kemptenu stavlja Loesche pod pritiskom tradicije v l. 1553—51, čeravno sledi iz njegovega lastnega gradiva letnica 1551. Toda glavni poudarek gre gradivu: in za novo gradivo je vsaj iskalec kamenčkov za kritičen in izčrpljiv življenjepis očeta slovenske knjige, katerega nedostatek podčrtuje tudi Loesche (17), gospodu profesorju iz srca hvaležen.

Kidrič.

Novi doneski k zgodovini turških bojev na Slovenskem.
Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle, publiés par N. Jorga, professeur à l'université de Bucarest. Quatrième série (1453—1476). Édition de l'Académie roumaine (fonds Alina Stirbey). Bucarest 1915. 8°. VI + (2) + 378 + (2). — Cinquième série (1476—1500), Bucarest 1915. 8°. (2) + 349 + (3).

Opozarjam na tem mestu na to v Bukarestu izšlo zbirko gradiva za zgodovino turških bojev v srednjem veku, posebno pa na nje četrti in peti zvezek. V obeh bo našel oni, ki se zanima za zgodovino turških navalov v jugoslovanskih in še posebej v slovenskih pokrajinah tekom druge polovice 15. stoletja, marsikak važen in dosedanje vire (posebno *Chronicon Austriacum* in koroškega župnika Jakoba Unresta) izpopolnjujoč prispevek.¹ Ker delo mogoče ne bo prišlo vsakemu raziskovalcu naše domače zgodovine tako lahko v roke, hočem spregovoriti o njem nekoliko obširneje.

Gradivo o turških vojskah, katero prihaja za slovenske pokrajine posebno v pošte, je črpal Jorga iz bogatih zakladnic Državnega arhiva in Kraljeve biblioteke v Monakovem, Mestne biblioteke v Lipskem ter arhivov v Innsbrucku in Nürnbergu. Žalibog ni edicija tekstov povsod taka, kakor bi si jo želeli, posebno nemški tekst je poln napak in o mnogih osebnih in krajevnih imenih sumim, da bi se v originalu dala vse

¹ O teh turških navalih so pisali posebno Fr. Ilwof, *Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark*, *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*, 9 (1859), 10 (1861), 11; Parapat, *Turški boji v XV. in XVI. veku s posebnim ozirom na Slovence*, *Letopis Matice Slovenske* za leto 1871., 3—159; Fr. Levec, *Die Einfälle der Türken in Krain und Istrien*, šolsko poročilo ljubljanske realke za leto 1891; Gius. Loschi, *Le incursioni dei Turchi nella Carniola e nell'Istria*, *Archeografo Triestino*, 18, 1892, 487 sl. (na podlagi Fr. Levčeve razprave); Vl. Levec, *Die ersten Türkeneinfälle in Krain*, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*, 16, 1903, 169 sl.; J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, 338 sl.

drugače čitati, nego jih je čital Jorga „Episcopus pataviensis“ (Notes et extraits, 5, str. 176.) ni ptujski škof nego pasavski.

Prvi turški naval na Kranjsko, o katerem ima Jorgova zbirka poročilo, je oni iz leta 1471.¹ Kartuzijanski samostan v Pleterjah so Turki takrat požgali in oropali, samostana v Jurjevem in Zatičini opustošili, oplenili samostana in odvedli nune v Mekinjah in Velesovem, na Kranjskem po enem poročilu porušili 40 župnih cerkva, po drugem pa samo v Savski dolini 24 (Jorga, Notes et extraits, 4, št. 204, 213).²

Prihodnje leto (1472) poleti so slovenske dežele zopet občutile turško sifo; Turki so topot pridrli tudi na Koroško, kjer so zavzeli Pliberk, in jeseni v Furlanijo tja do Ogleja (Jorga, 4, št. 230).³

Tudi leta 1473. niso turške tolpe prizanašale slovenskim pokrajinam, preko Kranjske so septembra meseca vdrle skozi Kokrsko dolino na Koroško, kjer so vse vprek pustošile in povzročile v deželi veliko pomanjkanje. Poročilo v Mestni knjižnici v Lipskem nam riše položaj v deželi v obupnih barvah: otroci so brez staršev, revščina ljudstva je velikanska, ubiti ljudje leže po poljih in cestah od Trga do Slovenjega Gradca, ozračje je nasičeno z vonjem požganih vasi in hiš (Jorga, 4, št. 230).⁴

Posebno silovit je bil turški napad v Slovenijo leta 1478. Že leta 1476. in 1477. slišimo o turških navalih na Koroško in Štajersko (Jorga, 5, št. 15, 16, 19).⁵ Tja so pridrli Turki 12. oktobra 1476⁶ tu so pustošili tja do Dravskega polja in Varaždina, prestopivši sredi julija 1477. Savo pri Krškem.

Toda vse prejšnje je presegal po silovitosti turški naval na Koroško leta 1478. Utrdbe, katere so bile zgrajene ob koroško-kranjski meji od Kranjske gore ob Karavankah pa tja do štajerske meje (Jorga, 5, št. 18), niso mogle odvrniti silovitega sunka. Turki so to črto obšli in udarili

¹ O njem nam vesta poročati tudi Długosz (Historia Polonica, ed. Huysen, Lipsiae 1712, II, 476) in Unrest (Chronicon Austriacum, ed. Hahn, Collectio monumentorum, Brunsvigae 1724, I, 574). Poročilo v Kraljevi biblioteki v Monakovem sta uporabljala pred Jorgo že Parapat (l. c., 41) in Fr. Levec (l. c., 21).

² Parapat, l. c., 39 sl.; Fr. Levec, l. c., 19.

³ Poročilo o tem napadu ima tudi Długoszeva poljska zgodovina (l. c., II, 487); prim. tudi Ilwofa, l. c., 10, 227, in Fr. Levca, l. c., 21.

⁴ Tudi Unrest (l. c., 578 sl.) in drugi pri Ilwofu (l. c., 10, 227, op. 4, 229, op. 1) in Parapatu (l. c., 48, op. 3) navedeni viri govorijo o tem navalu.

⁵ O posameznostih in drugih virih prim. Ilwofa (l. c., 10, 243–245) in Parapata (l. c., 60 sl.).

⁶ Na dan sv. Kolomana, kakor piše tudi Unrest (Cholmastag), ne pa na dan sv. Kozme (27. septembra) kot pravita Ilwof (l. c., 10, 244) in Parapat (l. c., 60) in za njima tudi Gruden (l. c., 346). Ilwofa je popravil že Alf. Huber (Geschichte Österreichs, 3, 234).

skozi bovške soteske na Koroško, kjer so se še povrh takrat upirali kmetje proti stanovom, češ da jih ti ne branijo proti Turkom in novim davkom. Do Šmohorja in Sachsenburga ter Št. Vida so Turki opustošili deželo in odvedli nebroj ljudstva (8000 ljudi pravi eden naših virov) s seboj v suženjstvo. Istočasni viri cenijo turško moč na 15.000 do 24.000 mož. Velik strah je povzročil ta turški naval po vzhodnih alpskih deželah, po Tirolskem, Bavarskem in Solnograškem, toda v obrambo teh dežel se je storilo bore malo (Jorga, 5, št. 22, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 43, 44, 49).¹

Prihodnje leto (1479) so se že od februarja dalje širile trdovratne vesti o nameravanih novih turških navalih proti evropskemu zapadu (Jorga, 5, št. 50, 53, 54, 56, 57). In res, 14. maja (po nekem drugem poročilu 16. maja) je prestopil 3000 mož broječ turški oddelek Kolpo in vdrl na Kranjsko v smeri proti Kočevju. Tudi v Furlaniji pri Čedadu in Vidnu ter na Dolenjskem in skoraj pred vrati ljubljanskega mesta so se pojavile to leto turške tolpe (Jorga, 5, št. 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67).

Silovit je bil tudi turški naval leta 1480. (Jorga ga stavi pomotoma v leto 1490.). Turki so pridrli skozi Kokrsko dolino na Koroško, prestopili pri Mohličah in Velikovcu Dravo, stali 5. avgusta pred Celovcem ter plenili to pot po Krški in Labodski dolini in po Gornjem Štajerskem (Jorga, 5, št. 192, 193).²

Manjši turški oddelki so pridrli leta 1481. na Koroško, kjer so koncem julija taborili ob Dravi pri Mohličah, koncem julija 1482. se pa pojavili pri Metliki (Jorga, 5, št. 114, 115, 117, 118, 125, 126).

Večji napad je izvedla turška vojska pod poveljstvom Skanderbega, obstoječa iz 8000 konjenikov, v drugi polovici oktobra 1483. na Koroško, Kranjsko in Spodnje Štajersko.³ Že so Turki ujeli 8000 do 9000 kristjanov in skozi 14 dni pustošili posebno po Kranjskem ter v Junski in Ziljski dolini, ko se jim postavi 4000 konjenikov in 8000 pešcev broječa krščanska vojska pod poveljstvom hrvatskega bana v bran ter jih potolče koncem oktobra v velikem številu (Jorga, 5, št. 134, 135, 136).

Zadnji turški naval v slovenske dežele v 15. stoletju, o katerem nam nudi gradiva Jorgova zbirka, je oni iz leta 1491.⁴ Koncem septembra

¹ Pri Jorgu pod št. 22 priobčeno poročilo iz Monakovega je uporabljal deloma že Parapat (l. c., 69); pod št. 49 priobčeno pa je natisnjeno že v Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften, Wien, phil.-hist. Klasse, 1850, 647.

² Prim. Ilwofa, l. c., 10, 253, Parapata, l. c., 80, in Fr. Levca, l. c., 47.

³ O tem navalu ima Unrest (l. c., 660) jako pičlo poročilo.

⁴ O napadu piše obširneje Parapat, l. c., 92, in uporablja pismo Viljema Turjaškega iz monakovske Kraljeve knjižnice, katero je priobčil Jorga pod št. 201, a sta ga že preje natisnila P. v. Radics, Herbard VIII. Freih. v. Auer-sperg, 38—40 in Streufflerjeva Österreichische Militärische Zeitschrift, 5, 1864, 90—91.

so vdrli Turki nepričakovano na Dolenjsko, 28. septembra so prišli do Novega mesta, naslednjega dne že do izvira Krke. Hitrejše prodiranje turških tolp proti Celju in Gorenjskem sta topot zadrževali narastli reki Krka in Sava. Vendar je to leto Dolenjsko silno trpelo. V prvi polovici oktobra so Turki pustošili deželo tja do Kranja in taborili pred Ljubljano, pri Devici Mariji v Polju in pri Vrhniki, 15. oktobra jih najdemo že z bogatim plenom obložene na potu domov pri Krškem (Jorga, 5, št. 200—204).

Dr. Milko Kos.

Anton Melik, Zgodovina Srbov, Hrvatov, Slovencev, I. del. (Pota in cilji, Zbirka poljudno-znanstvenih spisov, 1. zvezek. Tiskovna zadruga, Ljubljana 1919.)

Knjiga je prvi poizkus, sestaviti nekoliko obširnejši pregled jugoslovanske zgodovine. Pisatelj je zasnoval svoje delo tako, da govori po zemljepisnem uvodu najprej o predslovanski dobi balkanskega polotoka, potem o skupni jugoslovanski zgodovini do devetega stoletja, ostalo tvarino do začetka šestnajstega stoletja pa obravnava ločeno po plemenih. Ker deli pri tem zgodovino vsakega plemena zopet na tri ali štiri manjša razdobja, mu je mogoče, zvrstiti poglavja tako, da dobi za vsako razdobje skupino kolikortoliko vzporednih sličic iz slovenske, hrvatske in srbske preteklosti. Žalibog knjiga, ki hoče biti poljudno-znanstvena, ne ustreza svojemu namenu. Prvič zato ne, ker jo kazi preveč napak. Ne da bi hotel biti količkaj popoln, omenjam samo sledeče:

Rimski kmet se ni rešil davčnih bremen „na ta način, da se je kot najemnik (colonus) prepustil veleposestniku v varstvo“. Narobe, zaradi naraščajočih bremen mu je hotel ravno uiti, a država, ki se je bala za svoje dohodke, ga je siloma priklenila h grudi kot dednega najemnika, to je kot kolona (str. 19.). — Teodorik s svojimi Goti pred odhodom v Italijo ni sedel v Panoniji, ampak v Dolenji Meziji (str. 21.). — Prebivalci staroslovanske vasi vobče niso bili člani ene zadruge, temveč so pripadali skupini sorodnih zadrug, katere so tvorile bratstvo (str. 25.). — Braničevci se niso udeležili Ljudevitovega upora (str. 55.). — Noben vir ne imenuje panonskega Ratimira, Ljudevitovega sina (str. 59.). — Da so postajali „vojvode posameznih nemških plemen“ že po verdunski pogodbi „vedno močnejši proti kraljevski oblasti“ je izključeno, ker takrat vojvod še sploh ni bilo (str. 60.). — Domagoju je sledil na hrvatskem prestolu Iljko, ne Zdeslav, in bolgarskemu Borisu Vladimir, ne Simeon (str. 68., 71.). — Rusov proti Bolgarom ni poklical šele Ivan Cimisk na pomoč, ampak že Nikefor II. Foka (str. 72.). — Pogrešno je, če se trdi, da je obsegala *spljetska* nadškofija že od početka *vso Hrvatsko*, in da se je ustanovila šele pozneje škofija v Ninu (str. 102.). Res je nasprotno, da je spadala Hrvatska izprva pod *ninsko* škofijo, in da se je šele *začetkom desetega stoletja* raztegnila oblast spljetskih nadškofov na vso

Hrvatsko. V tem slučaju se da celo zaslediti, kako je nastala pomota. Kajti Šišić piše v svojem „Pregledu povijesti hrvatskoga naroda“ (str. 67.), da so se ustanovile v enajstem stoletju na ozemlju spljetske nadškofije nove škofovske stolice v *Ninu*, Belgradu, Trogiru in Kninu, a Melik je, prepisujoč to trditev, prezrl, da stoji pri Šišiću le za nekaj vrstic više: „Tek onda, kad su i dalmatinski biskupi došli u zajednicu s papom (923), *protegla se njihova jurisdikcija*, a naročito *nadbiskupa spljetskoga i na teritorij hrvatski, dok je ninska biskupija tada dokinuta*“. Slična pomota se je Meliku pripetila na str. 205., kjer piše o Sigmundu Luksemburškem: „V zadnji dobi, ko se je Sigmund napram Turkom omejil na obrambo, je v deželi organiziral proti njim vojaška taborišča iz domače vojske, ki so v gotovi meri predhodnik poznejše vojne krajine“. Vsak, kdor to čita, si mora misliti, da je zgradil Sigmund nekake utrdbe. A če pogleda zopet Šišićevo povijest (str. 131.), iz katere je ta vest posneta, se kmalu uveri, da tu ne gre za nobena *taborišča*, ampak za tri obrambna *okrožja*, katera je ustvaril Sigmund na Hrvaškem, kajti Šišić piše: „Hrvatska bude razdijeljena na tri vojnička *tabora*: prvi je *hrvatski* prema Jadranskomu moru i Dalmaciji, ... drugi je *slavonski* prema rijeci Uni ..., treći je *usorski* s velikašima i plemićima donje Slavonije i južne Ugarske. Po ovoj osnovi ne samo, da je odsad udešena obrana Hrvatske, nego je ona v neku ruku i zametak docnije vojne krajine.“ Taki primeri, mislim, dovolj glasno izpričujejo, da je pisatelju nedostajalo časa, da bi bil mirno predelal svoje gradivo.

Na isti rovaš gredo v njegovem delu tudi razne nejasnosti, katere motijo bralca. Tako je zagonetno, kakšno je neki tisto „splošno politično in civilizacijsko stanje“, iz katerega bi smeli sklepati, da so bili Slovenci Obrom bolj zavezniki nego li sužnji (str. 29.). Ali kaj naj se reče o tajinstvenem stavku na str. 215., da „nosijo vse notranje razmere slovenskih dežel te dobe (14. in 15. stol.) iste znake kakor doslej“? Kajti kakšne so bile doslej? Nestrpno listaš po knjigi, a naposled ne najdeš drugega kakor: „V socialnem in gospodarskem oziru je *seveda* tudi v naših pokrajinah zavladal *jevdalni sistem*, kakor je gospodoval *po Nemčiji in zapadni Evropi*“. Torej zopet le meglena primera, dasi vemo vendar danes že toliko o družabnih razmerah slovenskega srednjega veka, da bi jih lahko opisali z živo besedo.

Mestoma si pisatelj v naglici celo sam oporeka. Na strani 22. trdi n. pr., da so Slovani v prvič napadli Bizantince za cesarja Justiniana, pet strani dalje pa pravi, da se je to zgodilo že za Justina I. Klene besede Jirečkove „Geschichte der Serben“, II., str. 3., je zmesil do čudne trditve, da je bila „srednjeveška Srbija v *glavnem* podobna državam *zapadne* Evrope“, a da se je uveljavljal v njej *predvsem* vpliv grškega *vzhoda* (str. 188.). Posebno mučna pa je ta zmedenost tam, kjer bi najprej pričakovali zbranega duha, to je v zaključnih besedah, ki se glase: „Turška doba je *prekinila naš narodnopolitični razvoj*, *prekinila je tudi narodno nastajanje* ter ga zavlekla do srede devetnajstega stoletja. Nasilno nedovršeni razvoji pa so ustvarili narodnostne probleme naše dobe

ter pogoje za težke razpore polpreteklega časa. Tako kaže tudi južno-slovanska zgodovina *popolno kontinuiteto socialnih razvojev, katerih naj-zanimivejši in najvažnejši je razvoj nastajanja narodov.*“ *Prekinjen* naroden razvoj kot dokaz za *kontinuiteto* narodnega razvoja, za tak nezmisel v resni knjigi ne bi smelo biti prostora.

Vzlic vsem tem nedostatom bi se pa v današnjih razmerah vendar še za silo sprijaznili z Melikovim delom, če bi skušalo razločno risati vsaj *glavne* črte našega razvoja. Toda tudi tega ne stori. Premalo se je za to pisatelj vglobil v mogočne zunanje-politične sile, ki so določale našo usodo. Da si je bil v svesti odločilnega pomena, ki ga je imel za nas v srednjem veku obrsko-bizantinski, frankovsko-bizantinski, ogrsko-bizantinski in ogrsko-turški pritisk, bi se mu bilo gradivo samo od sebe razvrstilo v poglavja in vsako poglavje bi jasno kazalo novo stopnjo našega razvoja. Tako pa Melik vobče sploh ne razvija, ampak kakor kronist samo kopiči ali drobi dogodke po letnicah in plemenih. Posledica je, da tudi kdor se vestno prerije skozi njegovo knjigo, na koncu še vedno nima pregleda o naši zgodovini in samo bridko čuti, da pisatelj ni znal izpolniti, kar obeta na naslovnem listu slikar. A to nam je odkritosrčno žal; žal zaradi stvari in žal zaradi avtorja, ki je ob drugih prilikah dokazal svojo sposobnost. Zato se pa tudi za trdno nadejamo, da drugi zvezek prvemu nikakor ne bo podoben.

Hauptmann.

Male vesti.

Koren vend- → vond-. Po g. drju. N. Zupaniču sem izvedel, da pravijo v Beli Krajini v Gribljah na Kolpi (v Podzemeljski fari v sodnijskem okraju Črnomaljskem) za prekajeno svinjsko meso („šunko“) *vud*. To me je napotilo, da z ene strani opozorim na lep primer samoglasniške vrstitve *e → o*, z druge pa podam nov pretres nekih tega primera dotikajočih se vprašanj. Ne more biti nobenega dvoma, da je omenjeno *vud* isto kar *vod* „die Räucherung, das Selchen“, kar navaja Pleteršnik v slovarju iz Valjavčevega Prinosa k naglasu u (novo)slovenskom jeziku. Fonetična oblika *vud* je seveda srpsko-hrvaškega izvora. Miklošič je že v „Die Wurzeln des Altslovenischen“ (1857) in v „Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum“ (1862) spravil koren vond- v zvezo z vend-. V Lex. palaeoslov. navaja pod *vēd* : *vēnāti vōditi, povōditi, vuditi* (iz Valjavčevih Narodnih pripovedk u i oko Varaždina 1858) *fumo siccare, vojenik, češ. uđiti „räuchern“*. V etimološkem slovarju (1886) navaja še povojeno meso, češ. *uzenina*, polj. *więdle mięso, więdzina, wędzić „räuchern“, br. vjanhlina* (polj. **więdlina*) „*Schinken*“, mr. *vudyty, vudženina*, a k temu primerja končno tudi rus. *vjatčina, vetčina*. Samostavnika *vod* ne pozna. Ne poznajo ga tudi sestavitelji starejših srpsko-hrvaških slovarjev, kakor Belostenec, Jambresić (*vud* mu je *membrum*), Voltiggi, Micalia, della Bella, Stulli. Po Pleteršniku se k slovenskim primerom pridodajo lahko še *vojenina, povcjenina* in razne izpeljanke iz imerovanih besed, a glagol *voditi „räuchern, selchen“* je po njem široko znan po Slovenskem, ne le po Štajerskem, temveč tudi Koroškem. Na vzhodnem Štajerskem govore po drju. I. Glonarju *vojiti*. Rus. *vetčina*, ki po pomenu odgovarja slov. *vod*, je že Lindejev Slovník jazyka polskiego (1814) omenjal pod *wjędnc — wjędly, vendar* mu ni bila etimologija besede povsem jasna, ker pravi „eccl. *вядчина, ветчина, ветшина*, *skynka*, cf. *wiotchy*“. Primerjanje z „*wiotchy*“ poteka pač iz prvega ruskega akademičnega slovarja (1789—1794), kjer se *ветчина* izvaja iz *ветхий*. Reiff je v „Rusko-francoskem slovarju ali etimološkem leksikonu ruskega jezika“ (1836) postavil *ветчина-вядчина* že pod *ви(д)нуть* ter zvezal oboje z *вылить*, kar objašnjuje novi ruski akademični slovar z „*давать про-выпуть, вывѣсивъ на солнцѣ или на вѣтеръ. Вядить рыбу*“. Podobno stoji v Daljevem ruskem slovarju: „*сушить, провѣтривать что съѣстное впрокъ на вѣздухъ, на солнцѣ, на вѣтру, а отчасти и въ печи. Вяленая рыба, вяленое мясо*“. Reiffu je sledil Šimkevič v „Korneslovu“ ruskega jezika (1841), le da izvaja *ветчина* iz **вядить*. Grot je v drugi izdaji „Filologičeskikh razyskanij“ (1876, II, 426) po A. Preobraženskega etimološkem slovarju ruskega jezika (Moskva 1910) — ta izdaja Grotovega dela mi ni pri roki — smatral izraz *vetčina* za izposojeno iz poljščine. Pri preosnovi ruskega pravopisa pa

se je odločil za izpeljavo iz vjadčina, dasi pripušča stari pravopis ветчина, ker je prišel že v navado (prim. Trudy I. K. Grotu 1899, II 895—6 in njegov pravopisni slovar „Russkoje pravopisanije“, ki je izšlo v mnogih izdajah). O vprašanju „ветчина ali видчина“ je napisal Grot celo razpravo za Jagićev Archiv f. slav. Philologie (1886, IX, 310 do 313). Tu izvaja ветчинá iz видчинá, kar je prišlo vsled znanih zakonov velikoruskega izgovora in narodno-etimološke naslojitve na ветхий do pisave ветчина. Po Grotu je prevzel razlago besede novi ruski akademični slovar: „ветчинá отъ корня вид. давшаго слова вынуть, вылить“. Tudi omenjeni etimološki slovar Preobraženskega navaja na prvem mestu isto razlago, to pa po Miklošiču, ki je, kakor smo videli, pridodal v etimološkem slovarju pod vend še vjadčina vetčiná. Poleg te razlage pa se vleče že od prvega ruskega akademičnega slovarja (1794) preko Lindeja in Daljevega Tolkovago slovarja do današnjih dni razlaga iz ветхий. V tretji izdaji Daljevega slovarja (1903), ki je izšla pod uredništvom Baudouina de Courtenayja, se pojasnjuje ветчина iz ветшина, отъ ветхий, прѣвл. свѣжина. Za te vrste razlago se je najbolj potegnil Jagić v oceni Miklošičevega „Dictionnaire abrégé de six langues slaves“ (1885) v Archivu VIII, 591, v odgovoru Grotu v Archivu, IX, 313—315, ter v „Kritičeskija zamětki po istoriji russkago jazyka“ (1889, 65). Jagić se sklicuje predvsem na zgodovino pisave, da se namreč v važnem spomeniku za zgodovino ruskega jezika — v Domostroju iz XVI. stol. — nahaja napisano ветшина; vendar je poleg tega že tam tudi ветчина (prim. Sobolevskij, Lekciji po istoriji russkago jazyka, 2. izd., 1891, 99). V tekstih XVII. in XVIII. stol. se bere samo ветчина. Ветчина je po Jagiću in Sobolevskem iz starejšega ветшина, torej iz ветхий. Razen omenjenega sta se Jagić in Sobolevskij izpodtikala še na tem, da ni zaslediti nikakega pridevnika *vēdъkъ. To zadnje je poleg pomena ветчина za svinjsko prekajeno meso privedlo Sobolevskega celo do nove tretje razlage. V oceni Grotovega ruskega pravopisa (Russkij filolog, věstnik 1885, XIV, 157) izvaja Sobolevskij ветчина iz letske besede weksis „Halbschwein“, ki jo je v tem nemško-dialektičnem pomenu našel v Ulmannovem letskem slovarju (Riga 1872). „Weksis“ primerja z lat. vacca in sanskr. ukshan. Obenem je Sobolevskij tu odklonil trditev, da bi wędzić — uditi — voditi imelo kaj skupnega z vend; po njem je v navedenih besedah iskati koren ond kakor v āvḍqaš ogle.¹ Proti etimologiji iz let.weksis sta se soglasno obrnila Grot in Jagić v Archivu IX, 312 in 315. Ne glede že na to, da sam sebe pobija, ko nastavlja še bolj problematično izhodno besedo *vēčъka ali *vēčъca nego bi bila *vēdъkъ, je skrajno neverjetno, da bi imela malo razširjena letska beseda s prav posebnim pomenom, katera je vrhu tega po Grotu v zvezi s klicem vjaksá, vabilom za pujske, svoj odmev v rus. ветчина. Pa tudi s korenom ond v wędzić — uditi — voditi se ne moremo spoprijazniti. Res je,

¹ Prellwitz, Etym. Wtb. der griech. Sprache, 1892, misli pri āvḍqaš na *sendhro — „Schlacke“, slov. Sinter „Metallschlacke“, čsl. sědra „geronnene Flüssigkeit“, češ. sadra „Gyps“. Isto podava Fick, Vergl. Wtb. I., 4. izd., str. 562.

da v češčini ne nahajamo na početku besede v- in da refleksi za prvotno slovanske nosnike v raznih slovanskih narečjih rado privzemajo soglasniške nastavke; res pa je tudi, da nahajamo tudi slučaje z odpadom prvotno početnih soglasnikov in da v poljščini (navajam po F. Booch-Árkossyja poljsko-nemškem Slovníku) ne more biti nikakega dvoma o „wiednąć... räuchern (Fleisch); wędły geräuchert (Fleisch); wędle mięso Rauchfleisch, geräuchertes Fleisch“ ter „wędzina getrocknetes, gedörrtes, geräuchertes Fleisch, Rauchfleisch“. S tem pa je gotovo neoporečno v zvezi „wędzić Fleisch räuchern, im Rauche dörren, in den Rauch hängen“ ter razne izpeljanke iz tega kakor wędzonka, wędzarsz, wędzarnia i. dr. Prvo je vend-, drugo vond-. Če je pa tu tako, nimamo nobenega povoda, da ne bi predpolagali tega istega tudi za druge slovanske jezike. Kako bo izgledala stvar, ako se še dalje razvije nauk o korenskih determinativih, je seveda drugo vprašanje. Toda v to se tukaj ne morem podrobnejše vpuščati. Kakor nismo mogli pritrditi Sobolevskega razlagi ruske besede ветчина, ne moremo tudi Jaglčevi iz ветхий. Že z ozirom na pomen je ne gre izvajati iz ветхий. Akademski slovar pravi: „ветхий 1. цел. издавна существующий, древний, старый. 2. дряхлый. 3. разрушающийся от старости, изношенный“, a po Dalju je „ветхий — исконный, доконный, древний, давний, давнишний, старый, стародавний“. Pavlovskega rusko-nemški slovar prevaja to: „alt, baufällig, hinfällig“. Tudi iz ветхий izpeljani pridevnik ветшаный pomeni po Dalju „ветхий особ. обь одеждъ, худой, дряхлый“. Za to pravi Grot, ki je bil izboren poznavalec ruskega jezika (Trudy II, 896): „понятіе ветхости не имѣетъ ничего общаго съ понятіемъ о копченномъ или вяленомъ мясѣ, а свѣжина означаетъ просто несоленое мясо и понятіе свѣжести въ смыслѣ недавности чуждо этому названію“. Na tem ničesar ne izpremeni tudi ветшаной запасъ v Domostroju (prim. Archiv IX, 315). Pa ne le pomen pridevnika ветхий se protivi taki razlagi, v poštev prihaja zlasti to, na kar sta se ozirala že Grot in v izvestni meri tudi Jagić, da imamo, kolikor moremo sedaj reči, splošno slovansko rabo korena vend- — vond- v pomenu za prekajeno svinjsko meso, kar dokazuje nje visoko starost. Zelo zanimivo je pri tem to, da imamo ravno v poljščini, ki se je po teritoriju tako malo premaknila od prvotnejše skupne slovanske domovine, obe korensko-soglasniški vrsti za to v rabi. Sploh teče uporaba tega korena tam najobilnejše, a poljščini ob strani stoji maloruščina (prim. Želehovskij, mr.-nem. slovar: poleg vudyty, vudženina tudi vjałyj „getrocknet, gedörrt“*). Ni li po tem pomembno, da nahajamo ravno v poljskem sosodstvu, v ruščini, poljskemu wędle mięso, wędlina (po Grotu, prim. br. vjanhlina pri Miklošiču), wędzina odgovarjajoče вялить iz *vjadl-it- (prim. že v Miklošičevem Lex. palaeoslov. vѣliti), вяленое мясо, вялина (po Sobolevskem) in ветчина (вядчина). Ветчина ni sicer jednako wędzina, kakor sovпада вялина z wędlina. Vendar bi bilo morda ravno radi tega mogoče, najti pot, po kateri bi se z jedne strani

* V maloruščini se po Želehovskem govori mesto v- tudi b- : budyty, budženyna. To spominja na bolg. in srb. but „Oberschenkel“. Vendar nima to zadnje nič opraviti s slov. vud. Po Bernekerju, ki v tem sledi Matzenauerju, je srb.-bolg. but iz osm. but „Schenkel“.

ognili pridevniku *vędъкъ, ki sta ga odklanjala Jagić in Sobolevskij, po kateri bi pa tudi vpoštevali Jagićevo poudarjanje starejše pisave ветшина. Glede pridevnika *vędъкъ bi se sicer lahko opozorilo na tvorbo kakor увидчивый, vendar nas uče izpeljave s sufiksom -ina iz pridevnikov na -ъкъ in -окъ, da se -ina praviloma pritika kakor v komparativu brezsufiksno naravnost h korenu (prim. gladina, nižina, ožina, težina, globina, širina, višina itd.; sičnik je deloma izpremenjen v šumevec kakor pri komparativu). Slučaji kakor rus. рѣдчина proti рѣдина, prvo v pomenu „grobe Leinwand, Sack-, Packleinwand“, drugo „das Lose, Undichte, der Fadenbruch im Gewebe“, so silno redki in se razlagajo predvsem vsled diferenciacije v pomenu; pa tudi tu imamo v našem slučaju рѣдина „loses Gewebe“ z diferenciacijo v naglasu. Dà, meni se zdi, kar si pa moram prihraniti za drugi pot, da i naglas ветчина ugovarja izpeljavi iz pridevnika na — ѣкъ. Če pa pustimo tak pridevnik na strani in če z Jagićem, a tudi Sobolevskim pristanemo na uvaževanje fonetične oblike v Domostroju ветшина (obžalujem, da mi Sreznjevskega Materialy k slovarju drevnerusskago jazyka niso pri roki), iz katere se je zakonitim potom razvila oblika ветчина, tedaj bi morali predpolagati neko tvorbo z -dš-, a to bi bila, kakor se tudi nenavadno sliši, participialna oblika vjadšij (prim. увидшій, ki se po Dalju pojasnjuje vice versa z вилый, увялый). K tej domnevi vodi tudi analogija poljskih tvorb więd-l- z -l- tudi perfektne participialne oblike ter więdz-ina. V nekem pogledu bi bilo razmerje med więdzina in ветчина približno tako kakor med старина in старшина. Pogosto se gotovo ne nahajajo izpeljanke iz participa na -ъs-j-, vsekako so pa mnogi taki participi postali pridevniki z izrazitim svojim pomenom, n. pr. бывшие люди, пропащий человекъ (prim. Sobolevskij, Lekcija 99: тш je dalo шч, „откуда иногда чш, шч, шч“) i. pod., a iz takih pridevnikov so mogle nastati i nadaljnje besedne tvorbe. Tako se po Dalju govori v Novgorodu in Kostromi glagol бывшиться, побывшиться v pomenu „умирать, кончаться, отдавать богу душу“. Kakor je v Vjatki бывший mesto бывший, tako pomeni быва в Arhangeljsku „обычай, обыкновение, обрядъ“, a tudi „порокъ, недостатокъ; худые слухи о человеке“. Take navedbe bi se dale seveda precej pomnožiti. Navedem naj le še besedotvoritev рус. шествіе, пришествіе, po Miklošičevem Lex. palaeoslov. пришествіе, пришествіе poleg пришествіе. Slov. prišestje, prišesten, prišestek i. dr. (prim. Pleteršnika) se morajo deloma drugače razlagati (s pomočjo sufiksa -t- po -d-). Tvorba, kakor je polj. więdzina bi bila rus. пропадина „падаль, стерва“, „das Aas, Luder“. Zdi se mi tedaj, da smo sicer upravičeni postavljati v paralelo więdlina k вялина in więdzina k ветчина, da pa je zadnje izvajati iz pridevniško-participialne oblike na -dš-, s čimer se ognemo raznim podanim ugovorom, a smo ravno njim sledeč nekako primorani, iskati rešitev uganke na ta način. Kakor je pridevniško rabljena participialna oblika увидшій jednaka увялый, tako bi se nahajalo вячина poleg вялина. Manj bi se hotelo predpolagati kak pridevnik *vędъкъ kakor vetъкъ. Vsekako pa ni še izrečena v tem spornem vprašanju zadnja beseda. O razvitku izgovora in pisave besede ветчина ni treba po gori rečenem nobenega posebnega pojasnila.

Etimologije. Žula „Granit“ pri Cigaletu, D.-slov. Wörterb., s. v. granit je češka beseda, ki jo je Matzenauer, Ciz. slova, 381, napačno razlagal iz n. *Sohle*, „Boden der Erzgrube“, kar je po pomenu in glasoslovju (nemški dolgi *ô* ne more dati kratkega *u*) nemogoče. Besedo izvajam iz svn. *sûl* = steber; glede glasoslovja (*s* > *ž*, *û* > *u*) in pristavka ženske končnice *-a* gl. Schneewis, Lautlehre der deutsch. Lehnw. im Čech. (Programm der Oberrealschule Svitava 1912), 18 sl. in 34; pomensko bi se dalo našo besedo razlagati tako, da so stebri, rezani iz granita, dali ime tvarini, iz katere so bili izdelani.

Rula, „Gneis“ pri Cigaletu, o. m., in po njem pri Erjavcu, Mineralogija l. 1867., in Orožnu, Zemljepis avstr.-ogr. mon. l. 1907., je češka izposojenka iz n. *Gerölle*; glede glasoslovnih prehodov (odpad predpone *ge-*, *o* > *u*, *-e* > *-a*) gl. Schneewis, o. m., 40, in Hausenblasove opomnje o severnih nemško-českkih narečjih (progr. gimn. v Miesu l. 1906. ter progr. I. drž. gimn. II. okr. na Dunaju l. 1898).

Pórčehne f. pl. in *pórčehan*, *-hna*, m. „kor v cerkvi“, gl. Pleteršnik, s. v. je Miklošič, EW. s. v. (in po njem Pleteršnik, o. m.), izvajal iz n. *Emporkirche* ali *Vorkirche*. Za določitev izvora je potrebno, da vemo, kako imenuje nemško preprosto ljudstvo cerkveni kor. Na Predarlškem sem si notiral iz ust alemanških kmetov: *fóartsoaga* (v Schlinsu), *fórtsexa* (v Tschaggunsu), *fórtseyza* (v Blonsu). Po nemških besednjakih Grimma, Lexerja, Schmoellerja in Klugeja sem izsledil, da je latinska beseda *porticus* prišla že v V.—VI. stol. hkrati z južnimi kamenitimi stavbami na Nemško, tako da imamo stvn. svn. *pforzih* „Portal; Vorhaus einer Kirche“. Po ljudski etimologiji je ta beseda že v svn. se pretvorila v *vorzeichen*, alem. danes *fortsexa*, bav. *fórtsažan*; iz te bavorske besede je koroško-slovensko *pórčehan*, vsled česar odpade Miklošičeva razlaga.

Pašenog, *pašanec* „mož sestre moje žene“ je v rabi pri Srbih in Hrvatih, dalje pa tudi pri Slovencih na Dolenjskem, v Beli Krajini in na Tolminskem, gl. Pleteršnik s. v. Miklošič, Vgl. Gr. II. 283, 360, omenja to besedo, pa ji ne ve izvora. Daničić, Korijeni 128, jo izvaja iz korena *pas* „coire, coitum appetere“, iz katerega so izpeljane po njem tudi *pasma*, *pastuh*, *pasti* = coitum appetere in še celo *pastorak*, kar je iz pomeno- in debloslovnih ozirov nesprejemljivo. Pozneje je Miklošič, EW. 233, zagonetno zapisal „*pašenog* vielleicht *pa-šenog*“?, ne da bi povedal, kaj naj znači *šenog*; v delu Die türk. Elem. naših dveh besed ne omenja, kar z ozirom na omenjeno mesto v EW. potrjuje, da je imel besedi za pristno slovanski prav tako, kakor Vukov in Broz-Ivekovičev slovar, ki naših besed nista označila z zvezdico, znakom turških izposojenk. Ti dve besedi sta po mojem mnenju iz turškega *badžanák* „der Schwager, der die Schwester meiner Frau zum Weibe hat“ (gl. n. pr. Fleischer-jevo turško slovnico, str. 111), ki živi v bolgarščini v skoro neizpremenjeni obliki kot *badženak*, plur. *bažanaci* (zapadna Bolgarija), *badžanak* (na Ogrskem) in v srbohrv. *badženak*, kakor je to že pojasnil Miklošič, Türk. Elem. 253, ne da bi to turško besedo smatral tudi za izvor naših dveh. Glede glasoslovnih prehodov pri izposojenju *pašenog* < *badžanák* podam nekaj primerov; turški *b* preide v slovanski *p*: *sabun* > *sapun*, *bazar* > *pazar*, *ubər* > bolg. *v̆pir*; le končni turški *-dž* preide v *-š*, tako da je *-š-* v naših besedah nenavaden pojav, n. pr. *saladž* > *salaš*, *moharidž* > *mogoriš*, sev.-turš. *ardədz* > rus. *artyš*; turški *-k* da v slovanščini *-g*: *čardak* > *črtog*, *bilegdžik* > *bilčug*, *biočug*, *jaruk* > *jaruga*, *büb-*

rek > *bubreg*. Kako je nastalo *pašanac*, je težko reči; možno je, da je tu delovala ljudska etimologija ali pa zamena obrazil ali pa nekaka nova tvorba na podlagi plur., prim. bolg. pl. *bažanaci*. — Srbohrv. besedi *pašenog* in *pašanac* so prinesli v Belokrajino Uskoki; na Tolminsko pa nista mogli zaiti drugače kot po srbohrvaških naseljencih. Da so bile take naselbine nekdaž na Tolminskem, nam kažejo priimki *Drekonja*, *Velikonja*, *Kravanja* poleg *Kravanja*, *Lapanja*, *Suligoj* in *Zlatoper*, ki so v veliki rabi pri Srbih in Hrvatih, dočim slovenščina občnih imen na *-onja* sploh ne pozna, onih na *-anja* pa ima samo kakih deset, prim. Miklošič, Vgl. Gr. II. 141. Da so bili nekdaž Srbi ali Hrvati naseljeni na Tolminskem, nam pričajo nekatere besede, znane le Srbohrvatom in hrv.-slov. mejnim narečjem, ki pa jih imamo tudi na Tolminskem, n. pr. *molnja*, *nedelja* = teden, *mlaja*, *zatic*, *ijeden*, *kurelj*, *zazobica* ali tvorba futura z glagolom *hoteti* v Kobariškem kotu, prim. Erjavec, Iz potne torbe (LMS.).

Iv. Koštiál.

K zgodovini slovanske konjugacije. Končnica II. os. edn. sed. v slovanščini je po svojem izvoru zagonetna stvar, vendar je njeno jedro že dokaj izluščeno; nazadnje je o tem pisal Wijk, A. f. sl. Ph. 36, 111sl. Kakor nam kažejo drugi indoevropski jeziki, je bila prvotna končnica tematičnih glagolov **-ei*: lit. *neszì* < **neszē*, gr. *πέπει-ς* < **bherei* + *s*, staroirsko (*do*)-*bir* in *beri* < **bherei* + *s(i)*, dočim je bila končnica atematičnih glagolov **-si*. Ako bi to razmerje v slovanščino bilo prešlo neizpremenjeno, tedaj bi imeli v stcsl. **beri* namesto *bereši* in **jesi* namesto *jesi* (enako *jěsi*, **věsi*, **dasi*). Splošno menijo, da je končnica *-si* atematičnih glagolov nastala po analogiji tematičnih: *jesi* po **beri*. Ohranile pa so se nam še stare oblike na *-si*: *podasi* (kij. listi), stč. *ys*, *s* (Gebauer, H. ml. I. 229), dol.-luž. *jěs*, *věs* (poleg *jěš*, *věš*) in slovensko *věs* (briž. spom. I. 20: *vúez*, gl. Škrabec, Jzk. sp. I. 244; Vondrák, Fris. pam. 38). Oblika tematičnih glagolov **beri* nam ni ohranjena in njena nekdanja eksistenca je opravičena le radi analogije, po kateri so nastale oblike *dasi*, *jesi* itd. Zdi pa se, da se je vendarle ohranila oblika **beri* v slov. *hoč*, ki se še danes govori — kolikor mi je znano — na Gorenjskem kot *wăč* in na Vipavskem *ôč*. Nekdaž pa je morala biti še bolj razširjena in imela jo je tudi dolenjščina; danes nisem več mnenja, ki sem ga imel v A. f. sl. Ph. 37, 125, da namreč Trubarjev govor oblike *hoč* ni poznal, marveč da je to vpliv gorenjščine pri Trubarju, to pa zato, ker sem uvidel, da ima Trubar preveč oblik, ki jim je podlaga *hoč* (prim. Oblak, A. f. sl. Ph. 15, 469); tu navedem starejše primere; pri Trubarju: *hoz h* Art. 66 a (2×); *hozhua* P 57: 130; T 81: 368; *hozhita* P 57: 130; Art. 10 b; C II: 341; *hozhmo* C 50: A V b; P 57: 34, 46, 49, 89, 92, 106 itd.; *hozhte* P 57: 17, 30, 71, 80, 87 itd.; C II: 41, 245 itd.; potem še iz Trubarjevih pesmi v Kat. 95: *hoz h* 308 in *noz h* 347, *nezh* 310 (2×) in v njegovi postili: *hoz h* 24, 44 (2×), 45 (2×), 68, 82, 138, 145, 146, 148, 149 (2×), 164, 200, 202 itd.; *noz h* 196 (2×), 197 (2×), 209, 211; Znojilšek: *hoz h* 182, 184; Juričič: *hoz h* 144, 146, 196; *oz h* 45, 171, 182; Krelj: *ôzh* 2 b, 15 a, 51 a, 71 a, 72 b, 83 a, 113 b; Hren: *hoz h* I. 41 a; Stapleton: *hoz h* 10; Skalar: *hoz h* 252 a, 274 b; *oz h* 289 b, 384 b; Evang. in L. 1715: *hoz h* 359;

itd. itd. Obliko *hoč* v II. os. edn. praes. ind. pa imajo tudi drugi slovanski jeziki: malorus. *choč*, velikorus. *chočъ* (zgodaj že premenjeno v *chošъ*), starosrbsko *hoč* in stcsl. *chošti* v supraselskem rokopisu (izdanje S. Severjanova, str. 65., vrsta 21.); ta oblika je torej po vsej priliki praslavanska. Stcsl. primer pa nam kaže, da imamo opraviti z dvema oblikama: *chošti* in **choštъ*.

Oblak, A. f. sl. Ph., I. c., Vondrák, Vgl. Gr. II. 143, Leskien, Hdb. 149, in drugi so smatrali to obliko za stari optativ **choty-oi-s*, ki ga imamo pač da v slovanskem enako se glasečem imperativu; Fortunatov (in po njem Poržezinski) pa jo je razlagal iz **choty-ei*, ozirajoč se le na stcsl. *chošti*. Tej razlagi se je ugovarjalo, gl. Berneker, A. f. sl. Ph. 25, 479 sl., o čemer govorim pozneje; glede stcsl. *možъ* gl. Vondrák, Vgl. Gr. II. 142.

Naše glagolsko deblo se končuje na *-ê*; te vrste deblo so znana v balto-slovansčini, germanščini, latinščini in grščini. V slovansčini je to deblo aorista in infinitivnih tvorbo, sedanjikovo deblo pa se končuje običajno na *-i*, tako tudi pri *chotêti*, praes. prvotno **choty-ô-m*, **choty-ei* (na korenski samoglasnik se tu ne oziram), kar je dalo v stcsl. pravilno (*choštq*) *chošti*, v rus.-srb.-slov. pa **choči*. Na podlagi oblike *chošti* je stvorjeno analogično *choštiši*, to je *chošti + ši* v Nik. evang. Rus.-srb.-slov. **choči* pa je radi svoje osamljenosti, ker se je ohranilo preko dobe, v kateri je po analogiji nastopila končnica *-ši* (gl. von Wijk, I. c., 112 in tam označeno literaturo), pod vplivom atematičnih glagolov prešlo v **chočъ*.

Na že omenjeni ugovor moremo odgovoriti sledeče: Jasno je, da je optativ mogel preiti v indikativ, kar nam neovrgljivo dokazuje gotski ind. *wiljau*, po obliki stari optativ. Kljub temu izvajam *chošti* < **chotyei*; pomisliti moramo, da je bil glagol *chotêti* prvotno atematičen kot vsi glagoli III. vrste, 2. razr. in deblo se je končevalo sprva najbrž celo na konzonzant, kakor nam priča imp. *choštъ*, ki je enak kakor *daždъ*, in za kar govore še *viždъ* in lit. *pawelmi*, *veizdmi*. Prvotni sedanjik **chot-mi*, **chot-si*, **chot-ti* je pozneje prevzel tematične končnice in istočasno je postalo sedanjikovo deblo na *-i*. Doba tega prehoda iz vrste atematičnih glagolov v vrsto tematičnih je rodila tudi nedoločnikovo deblo *vêdê*. V tej dobi se je glasil sedanjik: **chotî-ô-n*, **chotî-ei*, **chotî-t*, **chotî-m*, **chotî-te*, **chotî-nt*. Dočim so drugi glagoli III. vrste, 2. razr. ohranili to spregatev (izvzemši II. os. edn., ki je pozneje dobila končnico *-ši*), je naš glagol prešel v spregatev glagolov V. vrste 2. razr. Nastane vprašanje, zakaj ta prehod, ki ga kaže le še *dovylêti* (kjer so vplivali *steljo* itd. ter *meljo*, *koljo*), ki pa ima poleg tega tudi še sedanjik po V. vrsti 4. razr., pa je iz tega lahko razvidno, da je tu učinkovalo razmerje *-êti/-jo* : *-âti/-jo* in *-ajô*. Za *chotêti* pa ne najdemo podobnih vplivnih oblik, razen če vzamemo **klevetyôn*, **trepetyôn*, kar je pa izključeno, ker redko rabljeni omenjeni glagoli niso mogli vplivati na tako često rabljeni *chotêti*. Umljiv pa nam je ta navidezni prehod v V. vrsto 2. razr. le tedaj, ako vemo, da je *-y*- iz **chotyô*, **chotyi*, kjer se je zakonito razvil, prišel tudi v **chotyît*. Ta analogija ni splošno praslavanska, marveč že dialektična in so jo razni slovanski jeziki v zelo zgodnji dobi razvili vsak zase, kakor nam kaže ruska množina *chotimъ*, *chotite*. Tako je n. pr. stcsl. razvila sprva: *choštq*, *chošti*, **chotitъ*, **chotimъ*, **chotite*, *chotetъ* in po tem, naslanja se na I. in II. os., **choštitъ* itd. ter

slednjič po veliki večini drugih glagolov *chošetv*, *choštemv* ... in tudi *chošteši* in ravno zato, ker so te analogije pozne in se cela sedanjikova spregra ni premenila istočasno in naenkrat, se je ohranil še *chotetv*, ki je pa pozneje deloma tudi podlegel: shrv. *hoće*, slov. *hočejo*, pol. *chcą*. Ako si torej hočemo pojasniti sedanjik glagola *chotėti*, je potrebno, da smatramo za II. os. edn. obliko **choty* (ki je v zvezi s **chotyę* vplivala), ker bi sicer pri vseh glagolih III. vrste 2. razr. pričakovali spregr -*ję*, *-*ješi* in ne bi imeli -*ję*, -*iši*.

Slóvenščina pa ima v II. os. edn. poleg starega *hoč* in analogičnega *hočes* tudi še *hočes*. Pri študiranju naših protestantovskih tiskov sem večkrat bral *hozhes*, pa sem sprva mislil, da je to tiskovna napaka, kakor jih imamo v tehle primerih: (pri Trubarju) *klizhes* B 7 b, *slushis* D 6 a, *imas* F 6 a, *dershis* L 3 b, L 4 b, *derfhis* L 1 a, *leshes* L 2 a (vse v C 55); C 50: *janajhas* 75, *ifkajhes* 76; *stares* P 57: m 1 a, *shtraifas* P 57: aa 1 b, *pokashes* T 57: 260, *lashes* T 57: 343, *mores* Art. 54 b in *obyfzhes* T 81: 270. Misliti tu na disimilacijo šumevcev (*č-š* > *č-s*; *ž-š* > *ž-s* in pod.) radi *imas*, *stares*, *mores* ni mogoče, torej so to le tiskovne napake. Vse kaj drugega pa vidimo pri *hočes*, kjer govori veliko število primerov za to, da se je v resnici *hočes* tudi govorilo; pripomnim pa, da sledeči primeri *niso vsi*, ker sprva tej obliki nisem pripisoval večje važnosti ter jo imel tudi za tiskovno napako, pa si nisem vseh primerov notiral. Primeri so: *hozhes* (pri Trubarju) C 50: 86, A 50: 25, 26; C 55: C 1 a, L 3 b; P 57: p 3 a, z 3 a, ee 4 a; T 57: 174, 196, 229, 240, 243, 269, 294, 305, 351, 414, 416; R 58: C IV b (2×), N I a (2×), T I a (2×), a III b; Art. 34 a, 49 a, 53 a, 66 b; Ps. 31 b, 145 b; CO: 48 b (2×), 49 a (4×), 49 b, 50 a, 76 b (2×), 77 a (2×), 77 b, 91 b, 92 a, 97 a, 120 a (2×), 124 b, 127 b, 128 a, 134 a, 151 d; C II: 454, 456, 484, 485 (2×); T 82: 85; Post. I. 156, 157, 177, 144; (pri Dalmatinu) Mos. 123 b, 128 b (2×), 160 b; (pri Juričiču) 178; (pri Hrenu) II. 5 b; vsega skupaj torej pri Trubarju 65, Dalmatinu 4, Juričiču in Hrenu po 1 = 71 primerov notiranih.

Postanek oblike *hočes* si tolmačim tako, da je jezik v času, ko se je poleg starega *hoč* pričela pojavljati analogična oblika, stvoril poleg *hočes* (po *bereš*) tudi *hočes* po *vēs*, *das*, *jēs*, ki so sčasoma tudi prevzeli -*š*, ter se je -*s* atematičnih glagolov le v *hočes* ohranil do XVI. stol. Tej ohranitvi se ne čudimo preveč, ako pomislimo, da je tudi I. os. edn. našega glagola najdalje ohranila svojo staro končnico -*o*, ki še danes živi pri Belokranjcih in beneških Slovencih v terskem okraju.

Fr. Ramovš.

Zanimiv primer razvoja prehodnega *y*¹ v slovenščini. Znano je, da je v slovenskih narečjih za dolgimi samoglasniki večkrat nastopil -*y*-; o tem pojavu sta govorila Ilesič, A. f. sl. Ph. XXII. 490, ki pojava ni razložil, in Štekely, ČZN. I. 33 sl.; prvemu je ta -*y*- epentetičen, drugemu parasitičen. Štekely je za nastop našega -*y*- določil pogoje, namreč neposredno lego dolgega samoglasnika s padajočim poudarkom pred spiranti. Kar se tiče spirantov, je menil prav; napačno pa je, da je govoril o vzročni zvezi med -*y*- in dolgim padajočim poudarkom in zato je popolnoma napačna tudi njegova razlaga, ki jo

¹ *y* znači soglasniški *i*.

zavračajo že primeri, ki jih on sam navaja, n. pr. *oystar*, *goyzd*, *koyzji*, ki imajo dolgi rastoči poudarek; tudi ni najti nobenega povoda, zakaj naj bi se padajoče poudarjeni dolgi samoglasnik pred spirantom diftongiral (Štrekelj si misli razvoj nekako tako: *āa* > *ay*, zato šteje k svojim navedenim primerom tudi *-najst* v *ednajst* itd.). Poudarek tu nima nikakršnega pomena za pojav, kar nam potrjuje tudi dejstvo, da imamo prav isti razvoj prehodnega -y- (Gleitlaut) tudi v čeških narečjih pred *ℓ*, *d*, *n*', gl. Gebauer, H. ml. I. 534. Tu ne nameravam podrobno zavračati Štrekljeve razlage, ker nas zanima pojav prehodnega -y- pred vokalom in ne za vokalom, pa bo podana razlaga v svoji odnosnosti veljavna tudi za slučaje *oystar* in podobne.

Stari, etimologični dolgi -u- je v narečju ribniške doline prešel v -ū-: *kūpu*, *osnūtak*, *sūhe*, *tūda*, *tūkey*; zadnji dve besedi pa se glasita v Sodražici tudi že *tyūda*, *tyūkey*. Kolikor sem mogel dognati, sta edino ti dve besedi doslej razvili prehodni -y-.

Za razlago pojava ni neumestno, ako vemo, da ta pojav v razvoju jezikov ni osamljen, pa hočem navesti nekaj primerov. V oskijskem narečju imamo za glasovi *t*, *d*, *n* in *s* namesto -u- pisavo -iu-: *tiurri*, *Diumpaís*, *Niumsiets*, *Siuttiis*, gl. Buck, Elb. d. osk.-umbr. Spr., 29, in v. Planta, Vok. d. osk.-umbr. Dial., 124. Dočim se Brugmann, Grd. I. 43, izogne določitvi glasu -iu- s tem, da ta prehod samo konstatira („Im Oskischen erlitt *u* nach *d*, *t*, *n*, *s* eine Modifikation, die durch *iu* dargestellt wurde“), so se Buck, l. c., Mommsen, U.-D. 213, Corssen, KZ. XVIII. 208 sl., Gröber, Grd. I. 348, Meyer, Gr. Gr. 2 108, izrekli za -yu- ter vidijo v tem znak za izgovor, ki ga ima angleški *tube* (-yu-), drugi pa so videli v -iu- glas -ū-, kar ima tudi Planta radi *sim*, *manim*, *petiropert* za najverjetnejše. Te tri oblike pa so lahko analogične (prim. k zadnji Walde, LEW., s. v. *quattuor*), ali pa imajo pozneje nastale asimilirane glasove. Kakor homo še videli, moremo tudi za oskijsko narečje sprejeti razvoj: *u* > *yu*, ki je pótem asimilacije mogel preiti še v *yū*, *ū* in celo *i*, ki ga najdemo v začetku besed v umbrijskem *iveka*.

V böotskem govoru stare grščine je prešel *ov* za *τ*, *θ*, *δ*, *ν*, *λ* v *iov*: *τιούχα*; -u- v *iov* je bil pač precej širok glas, ker se piše tudi *Διονκλεις* (*iov* za *io*), gl. Thumb, Gr. Dial. 222; v edinem, do danes živečem starogrškem narečju, v tsakonskem imamo -yu- namesto -u- za *t*, *dh*, *th*, *n*, *s*, *z*, *l*, *r*, n. pr. *njutha* = *vókta*, *psjúha* = *ψυχί*, gl. Thumb, l. c., 91, in Hatzidakis, KZ. 34, 91 sl.

Slične pojave nam kažejo pri istih pogojih tudi današnja italijanska narečja na južnovzhodni obali Italije; za -u- imamo -yu- (*sentyute*, *venyute*) v Ruvo, nadaljnje asimilirane glasove *iū*, *oe*, *eu*, *au* pa v Matera, Trani, Molfetta, gl. Meyer-Lübke, Gr. d. rom. Spr. I. 75.

Dejstvo, da imamo isti prehod *u* > *yu* pri istih pogojih, namreč za dentali in spiranti, v povsem različnih jezikih, nam priča, da se je -y- v *tyūda* razvil popolnoma fiziološko, in sicer takole: ko se odpre zapor, ki je bil stvorjen za postdentalni -t-, se dvigne doslej mirujoča jezikova ploskev (srednji njen del), da stvari za izgovor -ū- potrebno odprtino med jezikom in nebom; istočasno pa se prično zaokroževati ustnice, ki so pri izgovoru glasu -t- v naravni legi in druga od druge skoro v isti daljavi (a 4) kot pri izgovoru odprtega -i-. Ti dve deli: 1.) dvignjenje jezika in 2.) zaokrožitev ustnic, morajo storiti

organi v času med odporo (Lösung des Verschlusses) glasu *-t-* in prihodom zračnega toka za glas *-ü-*. V našem slučaju (*tyüda, tyükey*) pa se je zaokroženje ustnic malo zakesnilo in tudi jezik še ni bil popolnoma dosegel najvišje potrebne stopnje, zračni tok pa je že stvoril glas in to je mogel biti le glas, ki ga imamo pri legi jezika, malo bolj oddaljeni od neba kot pri glasu *-ü-*; in pri legi ustnic za glas *-t-*, to je široki *-i-*, ki pa je vsled takoj sledečega zaokroženja ustnic in popolnega dvignjenja jezika ter s tem nastalega glasu *-ü-* postal soglasen, to je *-y-*. Analfabetično nam predstavljata naš pojav in potrjujeta našo razlago sledeči formuli: $y - a 4^e \beta^e \gamma 4g$; $ü - a 3^{ba} \beta^e \gamma 3g$ (debeli tisk kaže na omenjeno zakesnitev).

Fr. Ramovš.

Bibliografski inštitut. *Lad. J. Živný* je predaval na anketi Svaza Osvetovca v Pragi dne 6. januarja 1917. stvar, ki si jo smejo slovenski bibliografije-muržci ogledati: *Bibliografije cizí i česká. (Prispěvek k otázce českého ústavu knihopisného.)* Objavo članka je slavna avstrijska cenzura takrat — zadržala; izšel je v 7., 8. in 9. številki (marec, april, maj) prazke „*Naše doba*“ 1.1919.

Članek obravnava dvanajst točk: historični načrt (503—505), vrste bibliografije (505—506), pregled narodnih bibliografij evropskih in izvenevropskih (506—507), narodno bibliografijo slovansko (507—511), bibliografična društva (511, 612), mednarodni bibliografski inštitut bruseljski (612—616), bibliografijo v službah narodne prosvete (616, 617, 672), pregled češke bibliografije (672—675), specialno bibliografijo (675—677), oceno češkega bibliografskega dela (677—680), načrt bodoče organizacije (680—683), up (683, 684).

Živný hoče po vsej priliki: dokazati važnost dobrih bibliografij iz znanstvenih, znanstveno-ekonomičnih in praktično-prosvetnih ozirrov; opozoriti na nedostatke na polju češke bibliografije; buditi zmisel za ustanovitev češkega bibliografičnega zavoda po vzoru bruseljskega ter utirati pot v smeri, da postane Praga središče vseslovanskih bibliografičnih stremljenj v isti meri kakor je Bruselj središče mednarodnih.

Znanstvenik ali smotreni praktično-prosvetni delavec dokaza o važnosti bibliografije seveda ne potrebuje. Ker pa odločajo o materialni strani takih podjetij ali pa delajo javno mnenje o vrednosti bibliografij pogosto ljudje, ki jim bibliografij res ni treba, zato so zlasti pri kulturnomladih narodih taki dokazi še vedno zasluga. Živný sodi čisto pravilno: „Ta žalostni pojav (= nedostatki češke bibliografije) si je mogoče pojasniti samo tako, da so morali naši znanstveni delavci, da bi odvrčali to zlo, hočeš nočeš vsak za sebe, neodvislo in za vsako stroko zopet in zopet vso češki publicirano literaturo svoje stroke z muko in nenavadno izgubo časa pregledati, da izsledijo ter si zberejo predhodno gradivo ter si tako pripravijo potrebni predpogoj za svoje študijsko in raziskovalno delo. Kako slabo gospodarstvo trpimo med sabo, ko dopuščamo, da naš znanstveni kolegij sile, ki bi jih mogel z uspehom uporabiti za produktivno delo, tako potratno zapravlja za posel, ki je v bistvu podrejen!“ (673.)

Nedostatke češke bibliografije je Živný dobro razbral; res je: obremenjena s presledki celih let, katerih knjigotisk ni zabeležen; nepopolna, ker se omejuje večinoma na zunanje popise knjig in časopisov, a se ne dotika njih vsebine; raztresena. Res je tudi, da kaže polje specialne češke bibliografije velike vrzeli. Toda v celoti je nedvomno stvoritev, ki zasluži respekt.

„Český bibliografický ústav“ je stopil v življenje pred objavo članka Živnega ter začel delovati 1. novembra 1917. Program, ki ga je imel zanj Živný, se mi zdi vreden uvaževanja: 1.) izdelava popolnega popisa vse češke literature v dveh paralelnih oblikah, sistemni in abecedni; 2.) ugotovitev, kako je ta ali druga literarna stroka zastopana v posameznih velikih čeških bibliotekah in izdelava skupnega generalnega kataloga znanstvenih bibliotek; 3.) obdelava vsega zbranega gradiva v obliki abecednega stvarnega repertoara; 4.) publikacije, katerih podlago bi tvoril češki listkovni bibliografični katalog. Češki bibliografični zavod izdaja res tak katalog, obenem ekscerpuje glavne češke periodične publikacije ter ureja rokopis v avtorski in sistematski katalog.

Živný je hotel objaviti „kolikor mogoče popolni pregled slovanskih bibliografij“ (508), vendar je ušlo njegovi pozornosti marsikaj. Med drugim pogrešam n. pr. pri Poljakihi Przewodnik bibliograficzny in Finkieljevo Bibliografijo historiji polskeji, pri Rusih vse časopise z bibliografično vsebino in celo vrsto znamenitih bibliografov (Ponomarev, Ikonnikov, Simoni itd.). Jugoslavija nastopa dvakrat: Hrvatska, Srbska in Črna Gora skupno (508), Slovenci posebej (511). Jagićevi bibliografski prinosi so citirani napačno (išči jih v Anzeiger der phil.-hist. Kl. 1890, Nr. XXI; 1895, Nr. VII; 1895, Nr. X; 1896, Nr. VI; 1899, Nr. XX). Omeniti bi se moralo vsaj še: N. S. Petrovič, Ogleđ francuske bibliografije o Srbima i Hrvatima, B. 1900 (Akad., posebna izdanja). Za Crno goro je izdal prof. Marko Dragović 1892. l. na Cetinju v Državni štampariji: Pokušaj za Bibliografiju Crne Gore. Delo je nadaljeval. V „Glasu Crnogorca“, broj 46, od 5. oktobra 1913 javlja, da je nabral za „Bibliografski zbornik Crne Gore“ že 1200 števil. Odlomke tega Zbornika je tiskal kot rokopis ter mi 1916. l. na Cetinju pet takih pol poklonil. Pri Slovencih je prezrl Živný vse, s čimer se morejo na tem polju postavljati: Šlebingerjeve bibliografije za l. 1902. do 1906. v Matičnem Zborniku V—IX in njegovo Slovensko bibliografijo za l. 1907. do 1912., drobce v Carnioli 1914., 1915., 1917. seveda tudi.

Misel Živnega, da bi se koncentrirala v Pragi bibliografska stremljenja vseh Slovanov, se mi ne zdi neizvedljiva. Vkljub temu in zaradi tega pa se bo moralo tudi na našem jugu razmišljati o potrebi organizacije naših bibliografskih stremljenj ter si odgovoriti na vprašanje, ali ne bi kazalo ustanoviti jugoslovanskega bibliografskega zavoda. Da bi našel na našem jugu posnemovalca tisti Čeh, ki je z darom 5000 kron omogočil ustanovitev češkega bibliografskega zavoda. V zgodovini slovenske filologije je pisal Jagić pred osmimi leti: „... sedaj se čuti (pri Srbih in Hrvatih) potreba dobre bibliografske publikacije, ki bi vsebovala celo literaturo v polnem objemu, brez razlike, ali je knjiga tiskana v cirilici ali latinici. To bi bilo eno iz podjetij take

vrste, kjer bi mogli prijateljski sodelovati Zagreb, Belgrad in Novi Sad“ (891). Razmere so se odtakrat preokrenile tako, da pri tem podjetju ne le more, ampak mora sodelovati tudi — Ljubljana.

Vse, kar očita Živný češki bibliografiji, velja v veliko obilnejši meri za jugoslovansko. „Književnemu Vjesniku“, ki ga je začel po daljšem presledku dr. Vladimir Prestini v Zagrebu zopet izdajati, iskren, prisrčen pozdrav: znanstveni jugoslovanski bibliografiji more neizmerno koristiti, nadomestiti pa je v svoji sedanjí obliki ne more!

Tudi bibliografiji Slovencev, ki so edini med Jugoslovani vsaj od 1902. l. sem dajali o svojem tisku tak račun, ki odgovarja modernim zahtevam, grozijo opasni presledki in neve vrzeli. In bibliografija člankov za dobo do 1901. l.? in kronološki repertoar? In stvarni indeksi?

Kidrič.

Radi svojih pravnih institucij, ki nas v marsičem spominjajo na podobne pojave med beneškimi Slovenci, je za nas še posebno zanimiv statut istrske občine Mošćenice, katerega je po redakciji iz leta 1627. v današnjem pravopisu izdal in z obširnim uvodom opremil profesor češkega vseučilišča v Pragi Karel Kadlec: *Mošćenický statut. Příspěvek k seznání právních řádů chorvatské obce v Istrii ve stol. XV.—XVIII, Rozpravy české akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, třída 1, číslo 53, v Praze 1914. — 59 str.* V uvodu govori Kadlec o jeziku statuta, o zgodovini hrvatskih občin Mošćenice, Kastva in Veprinca, redakcijah in rokopisu statuta ter o njegovi vsebini. Javno pravo v Mošćenicah kaže mnogo tujega vpliva. Prebivalci so svobodni kmetje z županom na čelu. Občinska organizacija je po Kadlecú podobna oni slovenskih sosedenj na Beneškem, beneško-slovenskim županom in dvanaestíji odgovarjajo mošćeniški komun ali puk z županom, občinskimi svetniki, starci ali stareji (starešinami), sudcem, satnikom, komunščakom, pisarjem in plovonom. Pri volitvah so v Mošćenicah šteli glasove na rovaš, kakor n. pr. v beneski Sloveniji ali srednjeveški Srbiji. Sodna obravnava se zove pravda. — Pod veliko manjšim vplivom tujega, posebno italijanskega prava stoji v Mošćenicah kazensko in civilno pravo. Med kazenskimi sredstvi je omenjena v statutu tudi klada, neke vrste „pranger“, ki je po Kadlecú znan tudi beneškim Slovincem. Omenim naj še, da je že pred Kadlecem izdal statut v pravopisu originala profesor N. Žic v 9. izvestju pazinske gimnazije za leto 1911.—1912.

Milko Kos.

V mestni knjižnici v Gorici je našel Anton Gnirs rokopis nemškega teksta goriških mestnih pravic, ki so ga zgodovinarji Goriške opetovano omenjali, ne da bi vedeli, kje da se nahaja. A. Gnirs je ta rokopis izdal pod naslovom: „*Das Görzer Statutbuch. Eine deutsche Ausgabe der Friauler Constitutiones des Patriarchen Marquard als Görzer Stadtrecht seit dem 15. Jahrhundert. Herausgegeben von Dr. Anton Gnirs. Mit 4 Tafeln. Wien 1916. Alfred Hölder. VIII,*

127 str. Tekst, v redakciji iz 16. stoletja, ni le dobesedna prestava od oglejskega patriarha Markvarda iz Randecka leta 1366. za Furlanijo izdane pravne knjige (Constitutiones Patriae Foriulii), temveč za nekdanje ozemlje goriških grofov prilagoden in na novo predelana izdaja. Latinski pravni izrazi furlanskih konstitucij so prirejeni za deloma drugačne upravne in pravne razmere goriške grofije. Latinski „manupastus“ (prim. V. Joppi-jevo izdajo Constitutiones Patriae Foriulii, Udine 1900) je ponemčen v „verkhaufter diener“, „decanus ville“ je slovenski „župan“, iz „curia“ in „vicarius“ oglejskega patriarha sta nastala izraza „herrschaft“ in „richter“, oziroma „haubtman“ itd. Seznam pravnih izrazov, ki govorijo jasno o križanju treh pravnih območij, romanskega, slovanškega in germanskega na goriških tleh, je izdajatelj dodal svoji knjigi. — Vsebinsko se nemška izdaja z izjemo malih izprememb povsem naslanja na latinski tekst. Vsebuje kot ta natančna določila o sodnem postopanju, stroga določila o zastavah, o varstvu in upravi premoženja sirot, umobolnih in zapravljivcev, o doti, o prizivih, dedščinah in inventarjih itd. Posebni paragrafi govorijo o delu ob praznikih, o sodstvu ob tem času ter za časa žetve in trgatve. Poseben odstavek določa pravice kmetijskih občin, drugi zopet govorijo o dolžnostih kmetov in pravicah gospodov nad temi, paragrafi, ki nam nudijo bogato gradivo za spoznavanje gospodarskih in socialnih razmer goriške dežele v poznem srednjem veku.

Milko Kos.

Ob sklepu zadnje številke „Časopisa“ je došla uredništvu žalostna vest, da je umrl daleč od znanstva in javnega življenja v zatišju koroških Alp zaslužni sourednik tega lista,

profesor Anton Kaspret.

Ne-le dolžnost, ampak tudi iskreni lastni nagib nas sili, da posvetimo umrlemu drugo naslednje besede v slovo.

Profesor Kaspret, dvema rodovoma znan kot izvrsten učitelj zgodovine in kot pisatelj šolskih knjig, se je začel baviti z znanstvenimi raziskovanji v osem-desetih letih preteklega stoletja. Že spis, ki ga je objavil leta 1889. v Mitteilungen des Musealvereines für Krain: „Über die Lage der oberkrainischen Bauernschaft beim Ausgange des 15. und am Anfange des 16. Jahrhunderts“ kaže razločno smer in metodo njegovega dela: smer drži h kulturni zgodovini, metoda je arhivalna. Le enkrat je ostavil arhivalna tla in priobčil kritično študijo „Valvasor als Historiker“ (MMV. 1890); kmalu pa se je vrnil zopet na staro priljubljeno polje in objavil na podlagi arhivalij cel niz zgodovinskih člankov in razprav. Ne da bi hoteli podati podroben seznam njegovih spisov, navajamo sledeče: Schloß und Herrschaft Ainödt nebst Urkunden-Regesten (MMV. 1893); Aus dem Tagebuche eines krainischen Edelmannes (ibid. 1895); Die landesfürstlichen Forste und Jagdgebiete in Krain (ponatis iz „Laibacher Zeitung“ 1900); Die Obersteiner Almen und deren Bewirtschaftung im XVI. Jahrhunderte (v samozaložbi Maribor 1901); Die Instruktion Erzherzog Karls II. für die landesfürstlichen Reformierungs-Kommissäre in Steiermark aus dem Jahre 1572 (Izvestje I. drž. gimn. v Gradcu 1903). Z letom 1904. je našel svojemu delu slovensko glasilo v mariborskem „Časopisu za zgodovino in narodopisje“, kjer so izšli po vrsti članki: O podelitvi deželnega maršalstva na Štajerskem l. 1560. (I. zv.); Letina — „die landgerichtliche Gebühr“ (II. zv.); O večah. Donesek o uredbi kmetskih in trških sodnih zborov okoli l. 1500. (III. zv.); Slowarske drobtinice, nabrane iz starih aktov in listin, I. in II. kupek (IV. in VI. zv.); Navodilo kranjskima poslancema

škofu T. Hrenu in Herbartu Turjaškemu za obči deželni zbor v Lincu (V. zv.); Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela (VI. zv.); Oplenitev kunšperških in podsredskih podložnikov l. 1573. (VIII. zv.); Juri Dalmatin kot zagovornik škocjanskega župljana (XI. zv.). Zadnji njegov spis je izšel v našem „Časopisu“: Prispevek k rodovniku Franceta Prešerna (I. letnik).

Nobeden teh člankov ni posebno obsežen: a vsakemu se enako pozna po vsebini in po obliki, da ga je spisal mož, kateremu sta vodili pero ljubezen in spoštovanje do vede, tako da spada to, kar je pisal o slovenskem kmetu, njegovih križih in težavah, med najlepše v naši skromni zgodovinski literaturi.

Posebno zaslugo pa si je stekel rajnik s svojim delom za veliko podjetje dunajske akademije znanosti, ki izhaja pod naslovom „Historischer Atlas der österreichischen Alpenländer“ in za katerega je obdelal Kranjsko s staroavstrijskim delom Istre. Z neumorno marljivostjo je zbiral v ta namen skozi dolga leta gradivo po najrazličnejših javnih in zasebnih arhivih od Istre do Nižjeavstrijskega in tako ustvaril naposled delo, na katerega se bo moral opirati vsakdo, kdor bo hotel odslej obravnavati teritorialni razvoj, zgodovino državne in cerkvene uprave naših dežel. Toda slika Kaspretove osebnosti bi pogrešala najblažje poteze, če ne bi naglasili na koncu še s posebnim poudarkom tudi njegovega nesebičnega truda za organizacijo znanstvenega dela pri nas. Kajti bil je eden izmed glavnih ustanoviteljev mariborskega „Časopisa“, kateremu je branil kot dolgoletni urednik z moško odločnostjo resni znanstveni značaj, in prav tako je sprejel in izvedel z mladeniškim ognjem l. 1917., sredi občnega duševnega mrtvila, misel, da bi se osnovalo slovenskemu znanstvu dostojno osrednje glasilo, naš pričujoči „Časopis“. Tiho je dal na razpolago v imenu skrivnostnega mecena glavnico, ki je omogočila izdajo novega lista, in niti mi, ki smo mu bili takrat najbližji, nismo vedeli, da je bil ta dobrotnik — on sam.

Miren, a čist plamen je dogorel, zato ostane za njim prijazen in topel spomin.

Uredništvo.

O fenomenologiji jezika.

Dr. Franc Weber.

(Konec uvoda.)

V. O mejah, ki jih pripušča že dandanašnje jezikoslovje.

Da pa ostane to naše primerjanje metodično, moram kratko omeniti še sledeče: Kakor sem bil že svoj čas ugotovil, se tiče naše zgorajšnje glavno vprašanje v prvi vrsti temeljske popolnosti dandanašnjega jezikoslovja. Če naj je namreč fenomenologija jezika neka „nova in samostojna“ jezikoslovna panoga, tedaj je v zmislu vseh dosedanjih vedoslovnih izvajanj najprej pokazati, da dandanašnje jezikoslovje ne vpoštevava v zadostni meri nekega osnovnega predmeta, na katerem sloni tudi sestav jezikoslovnih dejstev: zahtevek po fenomenologiji jezika kot izrecni znanosti „o“ *tem* osnovnem predmetu, oziroma znanosti *istinitih dejstev*, slonečih na *tem* predmetu kot na svojem temelju, je torej enak zahtevku po zvišanju *temeljske popolnosti* dandanašnjega jezikoslovja. Na drugi strani pa sem mogel že v prvem odstavku omeniti, da ne nastane nobena znanost nekako čez noč ali „iz ničesa“, temveč da ima vsaka veda svoj zadnji izvor ali v vsakdanjem mišljenju ali pa v drugih, že obstoječih znanostih. Ker se dandanes nahaja že cela vrsta jezikoslovnih ved, se bo potreba naše fenomenologije jezika kot samostojne jezikoslovne panoge morala razvideti iz marsikaterih nedostatkov faktično obstoječih jezikoslovnih ved, oziroma iz marsikaterih „pomožnih“ misli, ki se jih poslužujejo morda že dandanašnje jezikoslovne vede, čeprav te misli niso specifično „njihove“ misli; v zmislu nam že znanih trojih, medsebojni razvoj vseh znanosti pojasnjujočih vedoslovnih načel bo ravno fenomenologija jezika v sebi morala družiti take „pomožne“ misli raznih dandanašnjih jezikoslovnih ved kot specifično „svoje“ misli: če naj fenomenologija jezika v resnici zviša *temeljsko* popolnost dandanašnjega jezikoslovja, mora vendar njena večja ali manjša potreba slediti že iz večje ali manjše *dejstvene* popolnosti faktično obstoječih jezikoslovnih ved. Da nas torej dovede primerjanje dandanašnjega jeziko-

slovja z njegovo „idejo“ v najkrajšem času do fenomenologije jezika, se ne smemo ozirati samo na one točke te „ideje“, ki jih morda pušča v temeljskem zmislu dandanašnje jezikoslovje prazne, temveč v prvi vrsti moramo odgovoriti tudi na vprašanje, v koliki meri silijo že dandanašnje posamezne jezikoslovne vede pri svojem opisovanju in razlaganju preko onih mej, za katerimi še tiči v glavnem dandanašnji sestav jezikoslovnih ved.

Če vidim prav, razpada dandanašnje jezikoslovje kot sestav v resnici že *eksaktnih* jezikoslovnih ved v troje velikih skupin, izmed katerih obsega prva vse razne „filologije“ v ožjem pomenu besede, druga takozvano „primerjalno jezikoslovje“ (indogermanistiko), tretja pa literarno zgodovino. Vsaka „filologija“ (n. pr. slovanska, romanska, germanska itd.) razpada zopet v celo vrsto podznanosti, n. pr. v dotično (slovansko, romansko, germansko...) glasoslovje, oblikoslovje, akcentologijo itd.; ravno tako je v primerjalnem jezikoslovju ločiti n. pr. indogermansko glasoslovje, oblikoslovje, akcentologijo, skladnjo itd.; in tudi literarna zgodovina slednjič je ali slovanska, romanska, germanska itd., je zgodovina dotičnega (slovanskega, romanskega, germanskega...) „romana“, „drame“, „literarne“ struje itd. Če primerjamo vse to z našim svoječasnim orisom temeljski popolnega jezikoslovja sploh, se vidi, da polni vse dandanašnje jezikoslovje v prvi vrsti le *drugo* točko tega orisa. Slavist kot tak ne govori o jeziku kot takem, ne o delih in ne o lastnostih „jezika“ in tudi ne o „drugih“, z jezikom kot takim v tem in tem razmerju stojećih predmetih, temveč le o enem *posamezniku* „jezika“, o slovanskem jeziku, romanist le o romanskem, germanist o germanskem jeziku itd. Iz tega sledi, da ne spada tudi nobena vseh še tako bujnopestrih podved kake „filologije“ n. pr. v prvo, tretjo, četrto ali peto točko temeljski popolnega jezikoslovja sploh, temveč da pomenijo vse te podvede le svoj čas kratko orisano „pot navzdol“, ki jo je dosegla dotična filologija v okviru *druge* točke temeljski popolnega jezikoslovja sploh: slovanski fonetik, oblikoslovec, akcentolog, semazijolog... razpravlja o glasovih in oblikah (= „delih“) slovanskega jezika, o naglasu, pomenu (= „momentih“) slovanskega in ne jezika sploh, slovanski literarni historik — tudi literarna zgodovina spada torej na prvi pogled semkaj — o „slovanskih“ pesnitvah, pesnikih..., torej o „drugih“ predmetih, ki stoje s slovanskim jezikom v tem in tem razmerju itd. In če gremo po tej poti navzdol, je reči, da govori n. pr. slovenski filolog o slovenskem jeziku,

o „delih“ in „momentih“ slovenskega jezika, „slovenski“ literarni historik o „drugih“ predmetih, ki stoje v tem in tem razmerju s slovenskim in ne jezikom sploh itd.; isto posameznost in isto le vedno večjo posameznost kažejo v predmetnem oziru mutatis mutandis seveda tudi vse druge „filologije“ in literarne zgodovine, tako da spadata gori omenjeni veliki skupini dandanašnjega jezikoslovja, ki obsegata ravno vse „filologije“ in literarne zgodovine, v resnici le v *drugo* točko temeljski popolnega jezikoslovja sploh, oziroma v najboljšem slučaju v vse nadaljnje peterne podtočke, ki jih na „potu navzdol“ zahteva ta druga točka. Vsaj do neke mere pa velja isto tudi o gori omenjeni drugi skupini dandanašnjega jezikoslovja, o indogermanistiki. V kolikor govori primerjalno jezikoslovje o sorodnosti med raznimi jeziki, spada kot znanost o neki lastnosti (sličnosti) raznih *posameznikov* jezika zopet v *drugo* točko temeljski popolnega jezikoslovja sploh (spadajoč med znanosti „o“ lastnostih, oziroma momentih posameznikov „jezika“). Indogermanistika pa spada v *drugo* točko naše „ideje“ jezikoslovja tudi tedaj, kadar govori o nekem „historičnem“ prajeziku in kadar razlaga po svoje razne jezikoslovne pojave, s katerimi se prvotno pečajo druge jezikoslovne vede. Tudi „prajezik“, ki ga indogermanistika skuša, oziroma vsaj *je skušala* izpeljati, je neki posamezen jezik, neki posameznik jezika sploh s svojimi posebnimi glasovi, oblikami, stavki itd. Primerjalno jezikoslovje kot znanost o *tem* jeziku je torej kakor vsaka „filologija“ znanost o nekem posamezniku „jezika“ in se kakor ta-le deli v razne podvede, v vedo „o“ tem posamezniku („prajeziku“) kot takem, v vede „o“ delih, oziroma komponentah (n. pr. „indogermanskih“ glasovih, oblikah...) tega posameznika, „o“ njegovih lastnostih, oziroma momentih (n. pr. „indogermanskem“ akcentu, besednem redu...) in „o“ drugih predmetih, ki stoje s tem posameznikom „jezika“ le v tem in tem razmerju (n. pr. človeštvu, ki je morda govorilo približno ta jezik, njegovih odnošajih, event. faktičnih sledovih tega jezika...) Tudi kot veda o tem prajeziku (prajezikih) spada torej indogermanistika kakor vsaka „filologija“ le v *drugo* točko temeljski popolnega jezikoslovja sploh, oziroma v razne peterne podtočke te druge točke: ta indogermanistika se razlikuje z ozirom na svoj predmet od vsake „filologije“ sploh le v tem, da ni slovanska, romanska, germanska..., temveč ravno *indogermanska* (*praindogermanska* itd.) „filologija“. Da velja o primerjalnem jezikoslovju isto, tudi v kolikor razlaga ta veda jezikovne pojave,

ki spadajo prvotno k poprišču raznih „filologij“, sledi že iz tega, ker se tukaj, kakor smo to mogli ugotoviti že v prejšnjem odstavku, primerjalno jezikoslovje s temi „filologijami“ v svojem predmetu krije.

S tem pa seveda nikakor ne mislim trditi, da manjka dandanašnjemu jezikoslovju sploh vsaka tendenca, prekoračiti te meje, oziroma prehajati iz druge tudi v vse ostale točke naše „ideje“ jezikoslovja. Da se take tendence, in sicer zelo močne tendence, ravno dandanes nahajajo, o tem bom govoril sam dalje spodaj: vendar mi bo pa vsak jezikoslovec priznal, da vse te tendence dandanašnjemu jezikoslovju *kot sestavu eksaktnih jezikoslovnih ved* še ne dajejo značilne poteze in da tiči *to* jezikoslovje, torej jezikoslovje, ki zasluži v resnici ime čisto eksaktne znanosti, še vedno za orisanimi mejami. Ker se te meje tičejo torej tega, da se tudi dandanašnje jezikoslovje omejuje le na *eno* točko „ideje“ jezikoslovja in vsaj v celoti še ne prehaja na ostale točke te „ideje“, jih imenujem skupno *ekstenzivno mejo dandanašnjega jezikoslovja*.

Poleg te ekstenzivne pa se mora govoriti, če se ne motim, še tudi o neki *intenzivni meji* dandanašnjega jezikoslovja. Če se tudi razširi jezikoslovje ekstenzivno na vse točke „ideje“ jezikoslovja, ostane vendar še odprto vprašanje, kako daleč se spušča pri tem jezikoslovec v vsaki teh točk, oziroma s koliko intenzivnostjo zasleduje dotičen jezikovni pojav, čigar raziskovanje spada formalno v to ali ono točko „ideje“ jezikoslovja. V tem stiku pa zasluži največjo pozornost to-le zanimivo dejstvo, ki se tiče ravno tega jezikoslovnega vprašanja in je tem jasnejše, čim eksaktnejša skupina dandanašnjega jezikoslovja se pri tem vpošteva, dejstvo namreč, da je še dandanašnjemu jezikoslovcu *jezik* — vsaj kot objekt *eksaktnega* razmotrivanja — istoveten le z ono stranjo jezika, ki se izkaže kmalu le kot njegova *zunanja*, oziroma *fizična stran*. Že kjer sem v teku dosedanjih izvajanj govoril o jeziku kot predmetu raznih *faktičnih jezikoslovnih ved*, sem mogel govoriti pravzaprav le o „glasovih“, o „oblikah“ in „stavkih“, v kolikor so ti pojavi tudi le neke skupine „glasov“, sploh le o oni strani jezika, ki jo bomo kmalu spoznali kot njegovo neposredno „fizično“ stran. In v resnici se bavi še dandanašnji filolog in indogermanist v prvi vrsti s *to* stranjo jezika in vpošteva vse drugo le v toliko, v kolikor mu to morda služi za natančnejše spoznavanje te fizične jezikovne strani. In ker se pri tem še navadno dogaja, da postajajo razmotrivanja tudi dan-

današnjega jezikoslovca, čigar eksaktnost je na polju fizične strani jezika vedno večja in čudovitejša, vedno neeksaktnější in nenatančnejša, čim bolj se — gnan od svojih lastnih, prvotnih problemov — oddaljuje od te strani jezika in peča *tudi* z drugimi (n. pr. psihičnimi, logičnimi, spoznavnoteoretičnimi...), z jezikom spojenimi pojavi, je pač zelo razumljivo, da je še dandanašnji filolog in indogermanist ponosen na svoje delo, le v kolikor se tiče to delo fizične, t. j. glasovne strani jezika, da se še dandanašnji jezikoslovec boji, da zameni „eksaktno“ razmotrivanje o jeziku s „praznim modrovanjem“, če prične nekako *ex professo* govoriti tudi o drugih, nefizičnih straneh jezika. To dejstvo je ravno vsakemu pravemu jezikoslovcu gotovo tako dobro znano, da mi je pač komaj treba, navajati zanj iznova še izrecnih primerov. Eksaktni slavist raziskuje še dandanes le slovanske *glasove*, slovanske oblike in stavke le kot skupine nekih *glasov*, slovanska debla, korene, pripone... zopet le kot skupine nekih *glasov*, v kolikor so te skupine več ali manj prvotne ali stalne, oziroma več ali manj drugotne ali nestalne, slovansko morfologijo sploh nazadnje le kot morfologijo slovanskih *glasov* in njihovih skupin itd., pri čemer je vsak ta „glas“ — glas v navadnem, fizičnem zmislu besede, torej glas, ki se v vsakdanjem, najnavadnejšem pomenu besede „sliši“, je „slišal“, bo „slišal“, oziroma se vsaj more „slišati“. Le ti fizični glasovi so zadnji in najodličnejši predmet dandanašnje slavistike in njenih podved, mutatis mutandis seveda tudi vseh drugih filologij in njihovih podved, vsaj v kolikor se te filologije (tudi po naziranju jezikoslovcev samih!) morajo smatrati za v vsakem oziru *eksaktne znanosti*. Seveda je tudi že dandanašnji filolog primoran, da vpoštevata tudi druge, ne samo glasovno fizične pojave, kar kaže osobito n. pr. oblikoslovje in skladnja. Bistvo raznih oblik je že za dandanašnjega jezikoslovca nerazdružno zvezano z gotovimi *pomeni* teh oblik, iz česar pa sledi, da bi n. pr. teorijo splošnih glasovnih oblik mogla dopolniti še teorija splošnih pomenov; o taki teoriji pa v okviru dandanašnjega eksaktnega jezikoslovja še ni ne duha ne sluha, nadomešča pa jo — kar kaže prvi pogled n. pr. na razne, sicer še tako znanstvene slovnice — oni znani repertoire popularno-neeksaktnih izrazov, kakor: stvar, lastnost, dogodek, dejanje, stanje, dovršenost — nedovršenost, polpreteklost, last itd. brez vsake metodike v popolnosti naštevanja in brez vsake globlje diferenciacije. Od neke druge strani nam kaže isto skladnja. Dandanes je pač vsak filolog pre-

pričan o tem, da more zadnje bistvo n. pr. „stavka“ pojasniti le odgovor na vprašanje, kaj stavek v nasprotju z drugimi, prostimi oblikami „izraža“, t. j. kateri *doživljaj* mora biti zvezan z neko skupino glasov, da zasluži ta skupina ime „stavka“; kajti zunanja ali fizična, t. j. glasovna struktura more biti popolnoma enaka pri prosti „besedi“ in „stavku“, kar kaže že znani primer: Ogenj! Tatovi! Pomôč! itd., kjer nastopajo proste besede očitvidno kot „stavki“; kar velja za stavek, pa velja seveda tudi za zadnje bistvo, n. pr. „osebka“, „povedka“, „dopolnila“, „priredja“, „podredja“, „besednega reda“ itd., sploh vseh sintaktičnih kategorij in vseh podvrst teh kategorij. Iz tega pa zopet neposredno sledi, da bi teorijo vseh teh sintaktičnih kategorij mogla dopolniti šele popolna teorija doživljanja, t. j. eksaktna, s posebnim ozirom na jezikovne pojave izvedena deskriptivna psihologija. Vsak jezikoslovec ve sam najbolje, da v okviru eksaktnega jezikoslovja o taki psihologiji dandanes še ni nobenega govora, temveč da jo tukaj nadomeščajo le neki poljudni in maloštevilni izrazi, kakor: življenje, misel, želja, povelje itd., pri čemer se rabijo vsi ti in slični izrazi tukaj do pičice tako, kakor nam jih nese na roko n. pr. že vsakdanje občevanje, torej zopet brez vsake metodike in eksaktne diferenciacije. Dejstvo, da govori dandanašnji jezikoslovec tudi tam, kjer je naravnost primoran, razpravljati tudi o drugi, nefizični strani jezika, o tej strani le nekako en passant, pa kaže morda najbolje, da je glavno težišče še dandanašnje filologije iskati v resnici le na omenjeni fizični strani jezika. To stačje dandanašnjega eksaktnega oblikoslovja in skladnje pa mora gotovo najneugodnejše vplivati tudi na druge filološke discipline, n. pr. na debloslovje in nazadnje tudi na glasoslovje, pri katerih se obravnava še dandanes sploh le fizična stran jezika. Dandanes je pač že splošno priznano, da se vsak jezik *faktično* razvija le v stavkih, oziroma da nastopajo v vsakem „živem“ govoru dotični glasovi in njih skupine *le* kot „sintaktične“ oblike, iz česar pa sledi, da je ves *faktični* razvoj teh čistih glasov in glasovnih skupin (= prostih besed) neposredno odvisen od njih razvoja kot *sintaktičnih* kategorij: potemtakem pa je ravno nefizična stran jezika, če je ta stran važna za razvoj sintaktičnih oblik, v istem zmislu važna za razvoj in bistvo jezika sploh (torej tudi n. pr. korenov, pripon, gotovih glasov itd.). Sicer pa govorim o vsem tem ex professo pozneje; zdaj ponovim le, da se peča ona velika skupina jezikoslovnih ved, ki obsega vse filologije v ožjem pomenu besede, — kot

sestav *eksaktnih* jezikoslovnih ved — tudi dandanes le s fizično stranjo jezika in da morem torej v zmislu svoječasnih definitoričnih določitev govoriti o neki *intenzivni meji* te skupine. Da velja isto tudi za drugo skupino jezikoslovnih ved, za indogermanistiko, mi je pač komaj treba posebej razvijati. Tu se mutatis mutandis ponavlja vse to, kar smo mogli ugotoviti pri prvi skupini. Tudi dandanašnji indogermanist se — kot eksakten jezikoslovec — v svojem glasovno-, obliko-, debloslovju, skladnji itd. ozira le na zunanjo, glasovno-fizično stran jezika, oziroma raziskuje v zadnji vrsti le zakone *te* strani jezika; tudi indogermanist, ki je kakor „filolog“ osobito v oblikoslovju in skladnji primoran, vpoštevati tudi nefizično stran jezika, vpoštevata to stran *a)* le z ozirom na fizično stran jezika, *b)* le s pomočjo nekaterih vsakdanjih ali v istodobni „filozofiji“ morda pravkar modernih terminov, dočim je vendar jasno, da morajo samolastnim zakonom fizične strani jezika, ki jih raziskuje n. pr. ravno dandanašnja indogermanistika, odgovarjati tudi samolastni zakoni nefizične strani jezika (zakoni „pomena“ ali „zmisla“, zakoni „izraževanja“ ali „razumevanja“), ki se ne dajo osvetliti le z nekimi termini. Faktum je, da se tudi dandanes v strokovno znanstveni indogermanistični literaturi o notranji nefizični strani jezika sploh ne govori ali le z bore malo besedami, še manj pa seveda o kakih posebnih zakonih te strani, ker ravno leži vse težišče tudi dandanašnje indogermanistike le na glasovih, oziroma na glasovnih skupinah jezika. Proti temu tudi ne govori dejstvo, da se je n. pr. B. Delbrück gotovo iz lastnih jezikoslovnih interesov tako intenzivno pečal s Herbartovo in Wundtovo psihologijo. Tudi Delbrück te psihologije ni prenesel in ne prenaša tja, kjer se čuti kot eksaktnega indogermanista, temveč se je poslužuje le pri nekaterih, že na sebi med jezikoslovjem in „filozofijo“ ležečih problemih in k temu še tako, da išče v Wundtovi filozofiji neko le v gradualnem zmislu večjo pojasnitev gotovih vprašanj, ki jih pa v glavnem more rešiti edinole dandanašnje, v metodičnem in stvarnem oziru le zunanjo, fizično stran jezika zasledujoče jezikoslovje: tudi v svojem jezikoslovno-filozofskem spisu „Grundfragen der Sprachforschung“ ne govori Delbrück nikjer o kaki *samosvoji notranji* strani jezika, še manj o kakih *samolastnih zakonih* te strani, ki bi šele omogočali neko *razumevanje* onih pojavov, ki jih na glasovno-fizični strani jezika dandanašnjemu jezikoslovcu njegova naravoslovno-induktivna metoda le *vsiljuje*. Neko izjemno stališče zavzema tozadevno v dan-

današnjem jezikoslovju le dandanašnja *literarna zgodovina*. Vsaj nekoliko razumljivo postane to, če se domislamo, da smo literarno zgodovino svoj čas spoznali kot eno iz onih jezikoslovnih ved, katerih „osnovni predmet“ sploh ni „jezik“, temveč „drug“ predmet, ki stoji z jezikom le v tem razmerju, da slone na njem sloneča istinita dejstva obenem na jeziku. Osnovni predmet literarne zgodovine ni „jezik“, temveč n. pr. pesnik, romanopisec, pisatelj sploh, pesnitev, roman itd. Markantna stran dandanašnje literarne zgodovine pa je ta, da se ravno pri teh svojih osnovnih predmetih nikakor ne omejuje na njih zunanjo, fizično stran, temveč namenoma in izrečno zasleduje najmanj v isti meri absolutno nefizične pojave, kakor: „duševnost“ pesnika, pisatelja..., „zmisel“ ali „vsebino“ pesnitve, romana..., v literaturi javljajočo se „kulturo“ naroda itd. Temu dejstvu zahvaljuje moderna literarna zgodovina, kakor znano, celó svojo tako mlado samostojnost napram ostalemu jezikoslovju, ki se je sredi prejšnjega stoletja oklenilo čisto naravoslovno-induktivne metode in torej vse omenjene nefizične pojave, ki so za bistvo jezika najmanj iste važnosti kakor zunanja, fizična stran jezika, ki pa jim čista naravoslovna metoda nikdar ne more priti do živega, moralo polagoma docela prepustiti novi, samostojni disciplini, moderni literarni zgodovini. In če se najdejo že dandanes *nekateri* „filologi“ in primerjalni jezikoslovci, ki iščejo vsaj *tudi* stike n. pr. s sodobno filozofijo, je pa o dandanašnji literarni zgodovini kot *samostojni* disciplini reči, da je ta naravnost *kot taka* navezana na filozofijo in da mora kot taka ostajati v nepretrgani zvezi z vsakim, še tako majhnim napredkom n. pr. dandanašnje psihologije, estetike (!), tudi etike in metafizike, če noče, da kot „samostojna“ disciplina zopet ravno tako hitro in — brez sledu izgine, kakor se je bila pojavila; to ve najbolje vsak pravi moderni literarni historik sam, ki mu je postala jasna bistvena razlika med njegovo mlado vedo in ono staro, popolnoma v področju filologije (osobito klasične) stoječo literarno zgodovino n. pr. Aleksandrinske dobe. In vendar velja vse to tudi za literarno zgodovino naših dni le cum grano salis, t. j. se tiče le njene *tendence*, malone v nobenem oziru pa njenih *faktičnih rezultatov*. Kajti tam, kjer more dandanašnja literarna zgodovina nastopati v resnici že kot vseskozi *eksaktna* disciplina, se po svojem predmetu vsaj v principu še malo loči od starejše literarne zgodovine: tudi dandanašnja literarna zgodovina je v resnici *eksaktna* (obenem seveda še mnogo *eksaktnejša* nego njena starejša sestra)

pravzaprav edinole tam, kjer razpravlja n. pr. o pravilnosti kakenga „teksta“, o „času“ postanka kake pesnitve, o „zunanjih biografičnih“ podatkih kakenga pisatelja itd. (semkaj spadajo morda tudi še n. pr. „socijološki“ in „etnografski“ vidiki moderne literarne zgodovine), dočim se poslužuje tudi dandanašnji literarni historik tam, kjer govori o nefizičnih, notranjih straneh literature in avtorjev, navadno le takozvane „psihologije vsakdanjega življenja“, zavzemajoč napram svojemu materialu prej stališče sočustvujočega umetnika nego hladnokrvno-indiferentnega anatoma. Odtod le izhaja gotovo tudi dejstvo, da smatrajo zastopniki ostalega jezikoslovja dandanašnje literarne historike večkrat prej za neke „literate“ nego hladne znanstvenike. To stališče je vsaj v principu gotovo popolnoma neopravičeno: kajti če se mora govoriti tudi o nefizičnih činiteljih jezika in literature, tedaj ti činitelji vsaj dopuščajo in zahtevajo isto eksaktno razmotrivanje kakor njihovi zunanji, fizični korelati, tako da tvori n. pr. vprašanje dandanašnje literarne zgodovine kot *samosvojne „vede“* le neko „quaestio facti“, a nobeno „quaestio iuris“. Ne literarna zgodovina, temveč raztrgano lice moderne psihologije je krivo, da literarni zgodovinar na specifično svojem polju še ne more biti tako „eksakten“ kakor je n. pr. lingvist na svojem. O tem govorim še na koncu naslednjega odstavka. Le zato torej, ker dandanašnja literarna zgodovina ravno na tistem polju, na katerem le se je mogla docela „emancipirati“ od ostalega jezikoslovja, de facto ne kaže in nekako ne more kazati one eksaktnosti, ki tako zelo diči ostalo jezikoslovje z ozirom na zunanjo stran jezika, govorim v zmislu prejšnjih definicij tudi o neki *intenzivni meji dandanašnje literarne zgodovine*.

Z vsem tem pa zopet ne mislim trditi, da manjka dandanašnjemu jezikoslovju sploh vsaka tendenca, prekoračiti v eksaktnem zmislu tudi to mejo in obravnavati neposredno tudi o nefizičnih straneh jezika. Tudi o takih tendencah dandanašnjega jezikoslovja bom kmalu izrečno govoril. Ravno tako ne vključujejo vsa ta izvajanja seveda tudi nobenega očitania proti dandanašnjemu jezikoslovju; tako očitaneje bi bilo z ozirom na dandanašnji razvitek jezikoslovja naravnost bedasto. Vendar pa se ta razvitek in tudi dandanašnja, iz naravoslovja povzeta jezikoslovna metoda tiče le *zunanje strani* jezika; tudi ni dvoma, da bo z ozirom na to stran jezika jezikoslovju nudilo vedno plodovitejše vidike ravno naravoslovje in — fiziologija. Kar trdim, je le, da se mimo te zunanje strani nahaja še tudi neka

nič manj važna notranja stran jezika (in literature) in da je ravno dandanašnje jezikoslovje z ozirom na to stran v najboljšem slučaju najmanj tako neeksaktno in nemetodično, kakor je eksaktno in metodično tam, kjer to stran sploh docela zanemarja, n. pr. v lingvistiki. In vendar omenjena fizična stran jezika ni niti njegova najglavnejša stran; ta stran je le *najočividnejša*, t. j. že prvemu, površnemu pogledu dostopna stran jezika. Misliti si pa moremo katerikoli jezik tudi brez te fizične, zunanje strani: dotični jezik ostane tudi v tem slučaju pravi, n. pr. slovenski, francoski jezik itd. O tem se že prepričamo, če si le nekaj natančneje ogledamo to, kar se dogaja neštetokrat v vsakdanjem življenju pri takozvanem „*tišem govoru*“. Če Slovenec, Francoz, Anglež... o nečem *zase* premišljuje, vselej obenem „slovenski“, „francoski“, „angleški“... *govori*; tega govora ne „sliši“ nihče, niti ta Slovenec, Francoz, Anglež... sam: da pa se v tem Slovencu, Francozu, Angležu... poleg omenjenega *premišljevanja*, ki more biti pri vseh teh osebah *eno in isto*, še vrši nekaj *drugega*, neki „notranji govor“, ki je tudi tukaj pri Slovencu drugačen nego pri Francozu itd., o tem dejstvu priča najvsakdannejša izkušnja. Ni normalno razvitega človeka, ki bi, kadar o nečem nekaj razmišljuje, teh misli istočasno ne „izrekal“, vsaj „zase“ ali „tiho“ ne izrekal. Ker se v zadnjem slučaju seveda ne more govoriti o kakih (od druge ali te „tiho“ govoreče osebe same) „slišanih“ glasovih, torej sploh ne o glasovih v navadnem, fizičnem zmislu besede in nobenih drugih „zunanjih“ pojavih, tudi ni ves omenjeni „tihi govor“ sploh noben zunanji, fizičen pojav, temveč obenem z *razmišljanjem* naše tiho govoreče osebe neki notranji, t. j. *psihičen* predmet, ki pa se vendar razlikuje od tega razmišljanja v toliko, v kolikor je ta notranji govor drugačen pri Slovencu nego pri Francozu, drugačen pri Franzocu nego pri Angležu itd., in sicer tudi tedaj, kadar te osebe morda sicer povse *isto* mislijo. Natančnejša analiza tega pojava kaže, če vidim prav, sledeče: „Zase“, oziroma „tiho“ govoreča oseba *doživi* kot taka poleg svojih dotičnih *misli* istočasno vselej tudi proste *predstave* nekih „glasov“, „oblik“ (skupin glasov), „stavkov“ (zopet skupin glasov)... , *poleg tega pa vselej* tudi še *predstave* (najenostavnejše vrste, t. j. *občutke* —) teh in teh „premikov“ jezika (Zunge), „dotikov“ na tem in tem mestu neba, čeljusti..., in sicer *predstave* vseh onih glasov oblik, stavkov..., premikov, dotikov..., ki v živem, „*glasnem*“ govoru naše osebe x „izražajo“ dotične *misli* te osebe, oziroma „*pomenijo*“ predmete teh

misli (= dotična „izgovorjena“ dejstva). Ker doživlja pri tem n. pr. Slovenec, Francoz, Anglež ... pri sicer enem in istem razmišljanju *predstave* dotičnih „slovenskih“, „francoskih“, „angleških“ ... glasov, glasovnih skupin itd., ki vse „izražajo“ to eno in isto razmišljanje, je razumljivo, da je tudi pri enem in istem razmišljanju naš „tihi govor“, dasi na sebi tudi le psihičnega značaja, drugačen pri Slovencu nego pri Francozu, drugačen pri Francozu nego pri Angležu itd. Ker se nadalje tudi v tistem govoru javlja vsak jezik v vseh svojih individualnih in najindividualnejših potezah in odtenkih, je reči, da se tudi v „tistem govoru“ vrše vsi razni posamezni in najposameznejši faktični jeziki na eni in „jezik“ sploh na drugi strani. In vendar se ti „jeziki“ in ta „jezik sploh“ bistveno razlikujejo od „jezikov“ in „jezika“, s katerim se nekako izključno pečajo še n. pr. vsi dandanašnji slovničarji: dočim obsega jezik najabstraktnejše in najnazornejše dandanašnje slovnice le zunanjo, t. j. fizično stran jezika, je ravno v „tistem govoru“ javljajoč se jezik kot tak istoveten z notranjo, t. j. psihično stranjo jezika, oziroma s *predstavami* onega „slovniškega, lingvističnega“ jezika, pravzaprav z nekim *sestavom teh predstav*. Lahko je tudi pokazati, da tvori le-ta notranji, oziroma psihični jezik prvo najglobljo stran jezika, ki ne sme nikdar manjkati, ako naj pojav „jezika“ sploh ne izgine: tudi kdor „glasno“ govori, mora v prvi vrsti *doživljati predstave* svojih glasov, glasovnih skupin, premikov in dotikov svojega jezika (Zunge) ...; brez takih predstav (v najenostavnejših slučajih: občutkov) dotična oseba sploh ne „govori“, temveč iz raznih drugih razlogov (n. pr. v spanju, agoniji, mrzlici ...) svoj govorilni organ le mehanično in nezavestno tako premika, da nastajajo po sebi dotični glasovi, glasovne skupine itd. Ravnotako pa mora seveda tudi tisti, ki naj neki „glasni“ govor „sliši“, doživeti v prvi vrsti *predstavo* tega govora, t. j. *predstave* (občutke) dotičnih glasov, glasovnih skupin itd.; da, „slišanje“ nekega govora je kratkomalo istovetno s predstavljenjem posebne vrste, s takozvanim „*zaznavnim predstavljanjem*“ (Wahrnehmungsvorstellen) dotičnih posameznih glasov, glasovnih skupin (besed, stavkov itd.). Iz tega pa sledi, da tvori ravno gori orisani notranji ali psihični jezik, ki sestoji *le* iz *predstav*, eno iz najprvotnejših in najvažnejših strani jezika, njegovo *neposredno psihično stran*, ki mora biti v vsakem slučaju in vselej realizirana, kjer in kadar se naj sploh pojavlja neki „jezik“. Od te neposredne psihične strani jezika pa dospemo kmalu še do

druge, nič manj važne in tudi čisto psihične strani jezika, če se domislamo, da vsak „stavek“, vsaka „beseda“, sploh vsak element jezika nekaj „izraža“ in nekaj „pomeni“. To pokaže še tako površna analiza n. pr. vsakega najprostejšega stavka. Če reče kdo n. pr.: ta miza je zelena, je na jezikovni strani tudi tukaj v prvi vrsti najstrožje ločiti med *glasovi* t-a-m-i-z-a-j-e-z-e-l-e-n-a, oziroma skupino teh *glasov* in med *predstavami* (občutki) teh glasov, oziroma teh *glasovnih* skupin. Kmalu pa se vidi, da tudi predstave teh glasov, torej gori orisana neposredno psihična stran jezika nikakor ne zadošča, da nastopa skupina teh glasov kot „stavek“, posamezni deli te skupine pa kot „besede“. Kdor hoče skupino teh glasov kot „stavek“ izgovoriti, torej v „jezikovnem“ zmislu sploh nekaj „reči“ (dicere), mora *brezpogojno* poleg predstave glasov: t-a-m-i-z-a doživeti še *predstavo predmeta*: ta miza (haec mensa), poleg predstave glasov: z-e-l-e-n-a še *predstavo predmeta*: zelena barva (viride), poleg predstave glasov: j-e še *misel* (event. *trditev*) *dejstva*: ta miza *je zelena* (haec mensa est viridis); šele kadar je s predstavami nekih glasov, torej z neposredno psihično stranjo jezika *zakonito* zvezana druga vrsta *doživljajev* (v našem slučaju *predstava* predmeta: miza, *predstava* predmeta: zelena barva, *misel* dejstva: miza *je zelena*), torej neka druga, zopet čisto psihična stran jezika, šele tedaj nastopajo in morejo le nastopati dotični glasovi in njih skupine, torej ona zunanja, fizična stran jezika kot sestav „stavkov“, „besed“, „glagolov“, „substantivov“, „adjektivov“, „korenov“, „sufiksov“, „determinativov“ itd., sploh kot neka stran „jezika“, ker se šele tedaj vsi ti glasovi in njih skupine ločijo od drugih sorodnih fizičnih pojavov (n. pr. šumenja v zunanji naravi, glasov piščalke, žvižganja itd.) bistveno v tem, da obenem nekaj „izražajo“ in nekaj „pomenijo“ (tako „izraža“ le na podlagi te druge, tudi čisto psihične strani jezika v našem primeru glasovna skupina: t-a-m-i-z-a *predstavo predmeta*: ta miza in „pomeni“ *predmet*: ta miza, „izraža“ glasovna skupina: z-e-l-e-n-a *predstavo predmeta*: zelena barva in „pomeni“ *predmet*: ta barva, „izraža“ glasovna skupina: j-e, v zvezi z ostalimi skupinami, *misel*-, event. *trditev dejstva*: ta miza *je zelena* in „pomeni“ *dejstvo*: ta miza *je zelena*). In kakor gori glede neposredne psihične strani jezika, tako je tudi glede te druge psihične strani — še v bistveno večji meri — reči, da mora biti realizirana vselej in povsod, kadar in kjer se naj govori o „jeziku“: tudi tisti, kdor neki „stavek“, „besedo“, „sub-

stantiv“ itd. „sliši“, mora, če naj bo to slišanje v resnici slišanje „stavka“, „besede“, „substantiva“ itd. in ne le slišanje nekih „glasov“, istočasno poleg predstav teh glasov brezpogojno *doživeti* še vse one *doživljaje*, ki jih ravno dotičen „stavek“, „beseda“, „substantiv“ itd. „izraža“, oziroma kojih *predmete* ravno dotičen „stavek“, „beseda“, „substantiv“ itd. „pomeni“. (Kdor naj n. pr. naš stavek: ta miza je zelena — kot tak sliši, mora tudi poleg predstav vseh teh glasov: t-a-m-i-z-a-j-e... brezpogojno doživeti še *predstavo* predmeta: ta miza, *predstavo* predmeta: zelena barva in *misel* dejstva: ta miza je zelena: brez teh in podobnih doživljajev bi tukaj kakor v vsakem drugem slučaju ne slišal „stavka“, „besed“, „substantiva“, „glagola“ itd., temveč le neke prazne glasove, neki pravcati „abracadabra“!) Iz tega že sledi, da leži ravno v tej drugi, recimo *posredni psihični strani* jezika najgloblje jedro „jezika“ in da se morajo izkazati samolastni zakoni *te* jezikovne strani največje važnosti kakor za razumevanje jezika sploh tako tudi za razumevanje one jezikovne strani, ki jo še dandanašnje jezikoslovje nekako izključno vpoštevata in raziskuje, t. j. zunanje, glasovno-fizične strani jezika. —

Morda pa kdo oporeče, da se ravno vsako eksaktno jezikoslovje za kako prekoračenje gori orisane ekstenzivne in intenzivne meje sploh prav nič ne zanima, ker spada vsako tako prekoračenje pravzaprav v „filozofijo“ jezika in se ravno zato tem bolj loči od dandanašnjega kakor sploh od vsakega *eksaktnega* jezikoslovja. Ta ugovor pa sloni prvič na napačnem in — krivičnem pojmovanju moderne filozofije. Seveda so bili že davno prošli oni časi, ko so klečale vse znanosti pred vzvišenim prestolom filozofije in hlastno pobirale drobtine, ki jih jim je milostno nudila ta „regina scientiarum“; take dobe tvori n. pr. grška filozofija od Talesa do Platona, malone vsa srednjeveška skolastika in filozofska romantika v prvi polovici prejšnjega stoletja (Hegel!). Vendar se pa posamezne znanosti od filozofije niso „emancipirale“ samo na svojo korist; ta emancipacija je najmanj v isti meri koristila tudi filozofiji. Posamezne znanosti ne morejo več pehati filozofije iz nekega prestola, in sicer enostavno zato ne, ker moderna filozofija sama ne sili več na ta prestol, temveč se vedno intenzivneje zaveda specifično svojega, izven drugih znanosti stoječega lastnega delokroga in vedno bolj postaja *znanost poleg drugih znanosti*. Če pa je temu tako — česar tukaj ne morem natančneje razvijati —, tedaj izgubi zgorajšnji ugovor

seveda vsako upravičenost. Če se namreč more moderna filozofija v glavnem smatrati za znanost kakor vsaka druga znanost, tedaj je tudi jezikoslovec, kadar dožene *ta* znanost nekaj novega glede jezika ali morda celo glede zunanje, fizične strani jezika, *kot znanstvenik* primoran, da vpoštevata te „filozofske“ rezultate, in sicer ravno tako primoran, kakor je primoran n. pr. astronom, da vpoštevata tudi izsledke matematike, fiziolog kemije, kemik fizike itd. Sploh je vseeno, pod katerim praporom se neko vprašanje raziskuje: glavno je le, da je to raziskovanje *znanstveno*; in če se dajo marsikatera splošna in posamezna jezikoslovna vprašanja znanstveno osvetliti le s pomočjo nekih, sicer morda izven „jezikoslovja“ stoječih metod, tedaj mora ravno vsako eksaktno jezikoslovje iz lastnega interesa stremeti po tem, da si osvoji tudi te metode. Zgorajšnji ugovor pa ne zamenjava samo znanstvene filozofije s tem, kar nastopa sicer še dandanes pod imenom „filozofije“, a spada pravzaprav v — beletristiko, temveč sploh ne velja, ker je, mislim, prav lahko pokazati, da ravno dandanašnje eksaktno jezikoslovje že nekako instinktivno skuša, da prekorači gori orisano ekstenzivno in intenzivno mejo svojega dosedanjega delokroga. To dejstvo pa je za nas posebne važnosti, ker iščemo neko fenomenologijo jezika kot samostojno jezikoslovno disciplino, katere upravičenost in potrebnost morejo v zmislu svoječasnih izvajanj pokazati najuspešneje eventualne tozadevne tendence že dandanašnjega jezikoslovja. Kakor sem bil torej gori tu pa tam *morda z neko pretiranostjo* orisal dvojno markantno mejo dandanašnjega jezikoslovja, da postane tem bolj očito, kjer se bo v prvi vrsti gibala fenomenologija jezika, tako hočem v naslednjem posebej še na kratko omeniti nekaj točk, na katerih se že dandanašnje jezikoslovje pošteno trudi, da prestopi tudi te meje, čeprav brez pravega uspeha, ker vse one „pomožne misli“, ki se jih to jezikoslovje mora pri tem posluževati, še niso zbrane kot specifično „samolastne“ misli neke posebne jezikoslovne discipline.

A. Dandanašnje jezikoslovje in njegova ekstenzivna meja.

Da se prekoračenje ekstenzivne meje vsaj v prvi vrsti ne bo kazalo v oni prvi skupini jezikoslovja, ki obsega razne posamezne „filologije“, je na sebi umevno; te vede so vendar že *ex definitione* vede le o nekem posameznem, n. pr. slovanskem, francoskem, angle-

škem, nemškem itd. jeziku. Tem bolj pa se bo tako prekoračenje moralo morda že danes videti pri oni skupini jezikoslovja, ki se kot taka ne omejuje le na en posamezni jezik, temveč razprošira svoj delokrog tudi že ex definitione ravno na vse posamezne jezike; torej v indogermanistiki. V kolikor govori indogermanistika *le* o sorodnosti raznih posameznih jezikov ali *le* o nekem posameznem, t. j. „zgodovinskem“ prajeziku, govori — v prvem slučaju vsaj posredno, v drugem pa neposredno — nazadnje seveda le o posameznikih „jezika“ in spada torej kot taka zopet v drugo točko naše „ideje“ jezikoslovja sploh. A ravno ta dvojna naloga more dovesti indogermanistiko kmalu iz druge točke te „ideje“ tudi v njeno prvo, tretjo, četrto in peto točko. Če je namreč primerjalni jezikoslovec določil podrobneje *sličnost* (sorodnost), ki vlada med *vsemi* faktičnimi posameznimi jeziki, tedaj more tudi razbrati vse to, kar je *vsem* (prejšnjim, sedanjim, bodočim) posameznim jezikom *skupno*, t. j. določiti „jezik“, ki je v zmislu *posameznega slučaja* realiziran v vsakem posameznem (n. pr. slovanskem, romanskem, germanskem...; slovenskem, hrvaškem, srbskem...; francoskem, španskem, italijanskem...; angleškem, nemškem, danskem...) jeziku in ki stoji torej z vsemi temi jeziki v razmerju *splošnega jezika* par excellence k posameznim, oziroma *le več ali manj* splošnim — posameznim jezikom. Pri tem bi bil indogermanistov posel vseskozi podoben poslu onega, ki skuša določiti *bistvo* n. pr. „barve“, „človeka“, „trikota“... s tem, da razbere in dožene to, kar je *vsem posameznim* barvam (belo, črno, zeleno...), ljudem (jaz, ti, on; slovan, german...), trikotom (enakostranski, različnostranski, pravokotni trikot...) itd. kot takim *skupno*. Kakor hitro bi pa prišel primerjalni jezikoslovec iz svojega ožjega delokroga tako daleč, da bi začel risati jezik, ki je *vsem* absolutno posameznim in tudi *vsem* le več ali manj splošnim jezikom skupen, torej „jezik sploh“, bi se ne nahajal več v drugi, temveč že v prvi točki naše „ideje“ jezikoslovja sploh. Nadalje je razvidno, da sestoji tudi ta „jezik sploh“ n. pr. iz glasov, oblik, stavkov sploh, da očituje tudi ta „jezik“ razne lastnosti in momente, n. pr. neke akcente sploh, neki besedni red sploh, neki pomen sploh... in da se nahajajo tudi taki „drugi“ predmeti sploh, ki niso ne jezik, ne njegovi deli in momenti in nastopajo vendar kot predmetni temelji obenem na „jeziku sploh“, oziroma njegovih delih in momentih slonečih istinitih dejstev. Naš iz svojega ožjega polja do „jezika sploh“ došli primerjalni jezikoslovec pa more potemtakem govoriti tudi:

a) o „jeziku sploh“ kot takem, b) o delih, oziroma komponentah jezika sploh kot takih, c) o lastnostih, oziroma momentih jezika sploh kot takih in d) o „drugih“ predmetih kot takih, ki stoje z jezikom sploh ali njegovimi lastnostmi in komponentami le v tem in tem razmerju, t. j. — če se poslužujem nam zdaj že znane eksaktnejše terminologije — naš do „jezika sploh“ došli primerjalni jezikoslovec more metodično in smotreno slediti tudi *vsem onim istinitim dejstvom*, ki slone v prvi vrsti (primarno): a) na „jeziku sploh“ kot takem, b) na delih, oziroma komponentah „jezika sploh“ kot takih, c) na lastnostih, oziroma momentih jezika sploh kot takih in d) na „drugih“ predmetih kot takih in šele potem teh obenem na „jeziku sploh“, oziroma komponentah ali momentih „jezika sploh“. Če si predočimo zdaj naš formalni oris temeljski popolnega jezikoslovja v prejšnjem odstavku, se pa to ne pravi nič drugega, nego da more ravno primerjalni jezikoslovec iz svojega najožjega delokroga, torej iz neke znanosti, ki spada kot taka tudi le v drugo točko „ideje“ jezikoslovja, preiti neposredno in kmalu tudi v prvo (a), tretjo (b), četrto (c) in peto točko (d) te „ideje“. Če ostane ta jezikoslovec pri tem prehodu še „indogermanist“ (v navadnem pomenu besede), je drugo vprašanje, ki nas v trenutku prav nič ne zanima. Za nas je v tem stiku glavno le spoznanje, da omogoča že dandanašnje jezikoslovje vsaj v svoji drugi skupini, v indogermanistiki, neko naravno in neposredno pot iz druge k ostalim točkam temeljski popolnega jezikoslovja. Vse razne „filologije“ so in ostanejo kot take le vede o posameznikih „jezika“ in ves njihov razvoj kaže le faktično doseženo (na sebi in infinitum idočo) „pot navzdol“ v obsegu druge točke temeljski popolnega jezikoslovja. Tudi indogermanistika spada kot taka, t. j. z ozirom na svoj ožji tradicijski in svoj čas orisani trojni delokrog le v drugo točko tega jezikoslovja in tudi njen razvoj kaže le faktično doseženo tozadevno (na sebi zopet in infinitum idočo) „pot navzdol“ v obsegu te druge točke. Toda indogermanistika se more obenem povzpeti bistveno više in si ravno na podlagi svojega omenjenega trojnega delokroga izbrati še četrti delokrog, ki vede to znanost iz druge točke „ideje“ jezikoslovja neposredno v prvo, tretjo, četrto in peto točko te „ideje“ („pot navzgor!“) in omogoča, kakor zdaj lahko pristavim, dosedanjemu razvoju paralelni nadaljnji razvoj indogermanistike zopet v zmislu tozadevne (na sebi tudi in infinitum idoče) „poti navzdol“, a zdaj v obsegu tretje, četrte in pete točke temeljski popolnega jezikoslovja sploh.

Da pa ta prehod indogermanistike k „jeziku sploh“, h komponentam, momentom „jezika sploh“ itd. tudi dandanašnji indogermanistiki ni popolnoma tuj in da leži zadnji in najgloblji cilj indogermanistike morda ravno v eksaktno-znanstvenem izvedenju tega prehoda, kaže, če se ne motim, s posebno jasnostjo že dandanašnje indogermanistično pojmovanje „prajezika“. Za prajezik se smatra navadno neki „zgodovinski“ jezik, ki ga je *faktično* govoril n. pr. „pračlovek“ ali vsaj v prvih zgodovinskih (event. tudi predzgodovinskih) dobah živeči človek. Ta jezik je seveda tudi neki faktičen, empiričen, *posamezen* jezik kakor vsi drugi faktični, n. pr. dandanašnji jeziki, razlikujoč se od teh jezikov le z ozirom na svoje *časovno* določilo; razmerje *tega* prajezika (prajezikov) k drugim, *poznejšim* jezikom je v prvi vrsti pač le tole, da so vsi poznejši jeziki v *časovno-kavzalnem* zmislu izšli iz tega prajezika (prajezikov). Za „prajezik“ pa moremo smatrati tudi jezik, ki nima kot tak sploh nobenega *časovnega* določila, ki ni kot tak v nobenem zmislu faktičen, empiričen, *posamezen* jezik, ki ga kot takega nikdo nikdar ni *govoril*, ne *govori* in ne bo *govoril*, temveč ki se v istem zmislu in v isti meri le nahaja v *vsakem* posameznem faktičnem jeziku, kakor se n. pr. „trikot“ nahaja v vsakem posameznem trikotu, jezik torej, ki je kot tak vsem posameznim jezikom („zgodovinskemu“ prajeziku in vsem „poznejšim“ jezikom) *skupen*, t. j. „*jezik sploh*“. Tudi ta „jezik“ je „pra-jezik“ (Ur-sprache), seveda ne v empirično-časovnem, temveč *brezčasno-idejnem* zmislu besede, v kolikor se ta „jezik“ nahaja v *vsakem* posameznem jeziku s katerimkoli časovnim določilom, oziroma v kolikor so vsi posamezni, empirični jeziki (inkl. „zgodovinski“ prajezik!) v isti meri deležni tega „jezika“, in sicer tako nujno deležni, da bi brez te „deležnosti“ tudi kot taki, t. j. kot posamezni jeziki ne bili mogoči. (Ker bi brez te deležnosti takoj sploh prenehali biti — jeziki.) Torej „izhajajo“ tudi iz tega „jezika“ vsi posamezni jeziki (inkl. „zgodovinski“ prajezik), a ne v časovno-kavzalnem, temveč ravno brezčasno-idejnem zmislu, t. j. kot *posamezniki* (varijante, individui...) tega „jezika“. Ostra in še eksaktnejša ločitev teh dvojih bistveno različnih pomenov besede prajezik (Ursprache) pa mora zanimati tudi indogermanista, osobito pa dandanašnjega indogermanista. Bila je doba, ko se je naslanjala indogermanistika nekako izrečno le na prvi pojem „prajezika“ in ko so marsikateri indogermanisti bili mnenja, da obstoji glavni smoter njihove vede ravno v končnem orisu jezika, ki in kakor

ga je faktično govoril človek teh in teh najstarejših časov, torej „prajezika“ v zgodovinsko-empiričnem zmislu besede. O *tem* prajeziku more govoriti indogermanistika seveda tudi še dandanes: semkaj spada tozadevno n. pr. dandanašnja ločitev med idg. in praidg., med idg. in ide. jezikom (glasovi, oblikami...), ki pomeni za dandanašnjega indogermanista gotovo tudi neko empirično-časovno razdaljo. Toda ravno dandanes se vrši, če razumevam prav tozadevno literaturo, v indogermanistiki tudi z ozirom na to vprašanje skoraj instinktivno neka kretnja v nasprotno stran. Dandanašnji indogermanist ve, da *njegov* prajezik ni v strogem pomenu besede neki posamezen empiričen zgodovinski jezik, ki in kakor ga je faktično govoril človek iz dotične pradobe, temveč da je *ta* jezik nazadnje le *idejna konstrukcija*, pridobljena na podlagi *primerjanja* raznih faktičnih posameznih, t. j. zgodovinskih jezikov. Prajezik (prajeziki) primerjalnega jezikoslovja kot tak ni in ne more biti *empirično najden faktičen jezik tega ali tega časa* kakor velja to vseskozi za jezike, s katerimi se pečajo najraznejše „filologije“, indogermanističen „prajezik“ (prajeziki) je narobe le na podlagi najpodrobnejšega primerjanja teh faktičnih posameznih jezikov (med katere bi spadal, da je znan, kakor drugi „poznejši“ jeziki v principu tudi „zgodovinski“ prajezik!) *namenoma in v najvažnejših ozirih a priori konstruiran „jezik“* (jeziki), v katerem se zrcalijo vsi posamezni faktični jeziki (inkl. „zgodovinski“ prajezik [prajeziki]!) kot v svojem *idejnem* prototipu (prototipih). Neprecenljiva znanstvena vrednost te konstrukcije obstoji pa ravno v tem, da veljajo zakoni *tega* jezikovnega prototipa za vse dotične faktične posamezne jezike in so torej z ozirom na te jezike iste splošne veljavnosti kakor n. pr. logični, matematični, dalje tudi naravoslovni, psihološki zakoni itd. za vse posamezne slučaje v faktičnem mišljenju, računanju in merjenju, zunanji naravi, faktičnem notranjem življenju itd. Da pa je ta indogermanističen prototip (prototipi) jezikov, če se le dosledno izvede, nazadnje istoveten z „jezikom sploh“ (jeziki sploh), t. j. z našim prajezikom (prajeziki) v *brezčasno idejnem* zmislu besede, mi ni treba natančneje razvijati; sicer pa dokazem to zdaj enostavno takole: Indogermanistična metoda je *primerjalna*; potom še tako natančnega *primerjanja* raznih posameznih faktičnih predmetov *A* s časovnim določilom *x*, *B* s časovnim določilom *y*, *C* s časovnim določilom *z* itd. pa se dožene in more doognati le to, kar je vsem tem posameznim predmetom *skupno*, torej

neki predmet *O brez vsakega časovnega določila*, ki stoji s posameznimi predmeti *A, B, C...* le v razmerju njih brezčasno-idejnega prototipa, t. j. njih *brezčasno-idejnega* (ne časovno-kavzalnega!) „*pra-*“ (n. pr. „*človeka*“, če so *A, B, C...* faktični posamezni ljudje, „*naroda*“, če so *A, B, C...* faktični posamezni narodi, „*prava*“, če so *A, B, C...* faktična posamezna prava itd.). Torej pa more biti tudi od indogermanistike izpeljan jezik (jeziki) nazadnje le naš *brezčasno idejni prajezik* (prajeziki). — Mislim, da sem s tem le izrecno in kolikor toliko eksaktno formuliral to, k čemur se instinktivno nagiba že dandanašnja indogermanistika. Če se indogermanist le tudi enkrat izrecno zaveda orisane razlike med zgodovinsko-empiričnim in brezčasno-idejnim „*pra-*“ n. pr. kake jezikovne oblike, stavka ..., bo pač kmalu videl, da ga vede ravno specifično njegovo, t. j. primerjalno razmišljanje v prvi vrsti k „brezčasnemu“ -pradotične oblike, stavka, pregibanja itd. Indogermanistovo delo je le v toliko zgodovinsko in empirično, v kolikor si mora poiskati indogermanist neki empirično-zgodovinski material, ki obstoji ravno v raznih faktičnih jezikih vseh časov. Ta material pa zajema indogermanistika vsaj v principu le iz orisane prve skupine jezikoslovja, t. j. iz vseh najrazličnejših „filologij“; indogermanistu pove vsaj v principu le grška filologija faktično nahajanje oblike „*ῥοφεω*“, le latinska to nahajanje oblike „*sorbeo*“, le slovanska ono oblike „*srebam*“, dalje zopet le grška filologija faktično nahajanje oblike „*καρδια*“, le latinska oblike „*cor*“ (*cordis*), le slovanska oblike „*srdce*“ (*srdce*), le germanska oblike „*Herz*“ itd. Te in slične oblike (glasovi, stavki itd.) so oblike (glasovi, stavki itd.) faktičnih zgodovinskih posameznih jezikov, katerih proučevanje spada kot tako tudi le v dotične filologije, torej v prvo skupino dandanašnjega jezikoslovja. V kolikor zbira indogermanist taki in slični material, se poslužuje raznih „filologij“ pravzaprav le kot svojih „pomožnih ved“; indogermanistovo delo kot tako pa se prične šele s „primerjalno-jezikoslovnim“ obdelovanjem tega materiala, torej z medsebojnim primerjanjem teh že od raznih filologij ugotovljenih empirično-zgodovinskih glasov, oblik, stavkov ..., z določevanjem njih večje ali manjše sorodnosti in nazadnje s konstrukcijo „novih“ glasov, oblik, „debel“, „korenov“, „determinativov“ itd., slonečo na tem primerjanju in tej sorodnosti, s konstrukcijo nekega „jezika“, ki vsebuje v sebi nekaj od vsakega dotičnih faktičnih zgodovinskih jezikov, ki pa se sam v strogem pomenu besede ne more nazivati noben empirično-

zgodovinski jezik. Ker je vsako primerjanje (*comparatio*, *Vergleichen*) kot tako in vsako, neposredno na tem primerjanju sloneče spoznavanje neki „*apriorni*“, ne-empiričen čin „razuma“, morem, če vidim prav, zadnje bistvo indogermanistike označiti takole: v kolikor išče indogermanistika empirični jezikovni material kot svoje izhodišče, je tudi ta veda pred vsem empirično-zgodovinskega značaja, obenem pa tudi nobena lastna samostojna znanost, temveč le neki konglomerat raznih „filologij“; kot lastna, se od raznih filologij tudi po metodi bistveno razlikujoča veda je pa „primerjalno“ jezikoslovje pred vsem *apriorna* jezikoslovna znanost, neke vrste *matematika jezikov*, torej, v kolikor se dosledno razvija, obenem neki *univerzalni pendant* k raznim „filologijam“ kot le več ali manj individualnim in najindividualnejšim jezikoslovnim disciplinam. Zopet je, mislim, jasno, da mora ravno indogermanista kot „univerzalnega jezikoslovca“ zanimati v prvi vrsti brezčasno-idejni „pra“-jezika (glasov, tvorb, stavkov...) in da torej prehod indogermanistike iz druge v prvo, tretjo, četrto in peto točko „ideje“ jezikoslovja niti ne pomeni prehoda k neki bistveno drugi znanosti, temveč le notranji razvoj indogermanistike same, ki ga ta veda kot taka („sub specie aeternitatis“) zahteva in v mnogih ozirih že dandanes faktično kaže.

Preostane še torej vprašanje, kako stališče zavzema napram svoj čas orisani ekstenzivni meji dandanašnja *literarna zgodovina*. Da ne delamo tej vedi tozadevno kake krivice, je treba vpoštevati najmanj troje: 1.) moderna literarna zgodovina je, kakor sem že rekel, *mlada, še zelo mlada disciplina*, ki ji še dandanes celó neka-teri, in sicer ne najslabši jezikoslovci odrekajo pravico „samostojnosti“, 2.) moderna literarna zgodovina je tudi — *zgodovina* in se mora torej pokoriti vsem tistim vidikom in načelom, ki so značilni za vsako „zgodovino“ in ločijo to vedo od drugih, nezgodovinskih znanosti in 3.) moderna literarna zgodovina mora, kakor sem bil to tudi že rekel, še v neki posebni meri vpoštevati tudi *psihične* momente svojega celokupnega materiala. Prva točka záse bi ne igrala tolike vloge; tudi indogermanistika je pravzaprav zelo mlada veda in kaže vendar že tako velik „ekstenzivni“ razvoj. Tem tehtnejša pa postane ta točka v zvezi z drugo in zadnjo. Iz raznih drugih razlogov, ki jih tukaj ne morem natančneje razvijati, sicer ne morem v polni meri priznavati znani ločitvi „Badenske šole“ (Windelband-Rickert) med takozvanimi „nomotetičnimi“ in „idiografičnimi“ znanostmi, izmed katerih se pečajo prve le s splošnimi zakoni, druge pa

baje le z izven splošne zakonitosti stoječimi individualnostmi in izmed katerih obsegajo prve n. pr. naravoslovje, druge pa baje n. pr. ravno zgodovino. Zdravo jedro tega razlikovanja leži, kakor se mi zdi, le v tem, da predmet zgodovine — razvijajoč se vedno v nove smeri — ni nikdar „gotov“ (fertig) in da zato zgodovina ne *izhaja* samo, kakor vse druge znanosti, iz individualnih pojavov, temveč mora neprestano pri (vedno na novo javljajočih se) individualnostih *ostajati*, namreč *vsaj tudi ostajati*, dočim gleda n. pr. naravoslovec na svoj predmet (naravo) kot na nekaj v svojem bistvu gotovega in neizpremenljivega, čigar enkrat ugotovljeni zakoni veljajo — za vse čase. Ta razlika n. pr. med naravoslovjem in zgodovino pa ni (kakor si misli to Badenska šola) absolutna, temveč le relativna. Zgodovinar mora v nasprotju (in tudi tukaj le v relativnem zmislu besede) z naravoslovcem nekako vsak hip pričakovati nastop novih silnih individualnosti, ki so mu še docela neznane. Tudi zgodovinar pa ne sme tam, kjer je celo vrsto individualnih pojavov enkrat ugotovil, pri *teh* pojavih ostajati, temveč mora skušati in faktično skuša, da dožene splošne, za te (in v zmislu neke verjetnosti tudi za sledeče) pojave veljajoče *zakone*. Eksaktno ugotavljanje takih pa še otežuje tukaj dejstvo, da mora tudi zgodovina v nasprotju z naravoslovjem operirati v prvi vrsti s *psihičnimi* pojavi („sklepi“, „nameni“, „strastmi“, „željami“ itd.), katerih „zakonitost“ ni daleko tako očita kakor ona zunanjih, n. pr. prostomehanskih dogodkov. Vse to so pa le *praktične* težkoče, ki nikakor ne dopuščajo neke *tozadevne* absolutne in principialne ločitve med n. pr. naravoslovjem in zgodovino: v principu je tudi zgodovina „nomotetična“ znanost. Na drugi strani pa pojasnjujejo te težkoče popolnoma tudi tozadevno stanje moderne literarne zgodovine. Tudi literarno zgodovino čakajo, kakor vsako drugo zgodovino, tam, kjer hoče prehajati od trenutne individualnosti do trajnejše ali morda sploh brezčasne splošnosti, največje praktične težkoče, še mnogo večje kakor n. pr. pri splošni zgodovini, ker ima ravno literarna zgodovina še v bistveno večji meri opraviti s psihičnimi „inponderabilijami“. Če še k temu pomislimo, da spada dandanašnja literarna zgodovina še med najmlajše „zgodovine“, se pač ni čuditi, če ravno v dandanašnji literarni zgodovini še morda ne nahajamo eksaktnih vidikov tudi za prekoračenje orisane ekstenzivne meje dandanašnjega jezikoslovja, oziroma za prehajanje te zgodovine iz druge v ostale točke „ideje“ jezikoslovja. Literarno zgodovino naših dni čaka v tej drugi točki še

toliko podrobnega dela, da bo ta veda le sebi koristila, če še dokaj časa v glavnem tudi ostaja v tej točki. Zato niti ne omenjam podrobneje raznih že dandanašnjih poizkusov takozvane „splošne literarne zgodovine“, „primerjalne literarne zgodovine“, „teorije literature“ itd., ki jih tudi vsi resni literarni historiki morajo smatrati še za jako „nezrele“. Zgorajšnja izvajanja pa kažejo obenem, da so tudi tukaj vse te težkoče le praktičnega, a nobenega principijalnega značaja, in da mora torej tudi literarna zgodovina kot taka, t. j. „sub specie aeternitatis“ stremeti po tem, da se po vzorcu ostalega jezikoslovja razcepi *polagama* v dvoje enakopravnih polovic: v skupino najraznejših posameznih literarnih zgodovin (= zgodovin najraznejših posameznih literatur etc.), ki jo označuje le vedno intenzivnejša „pot navzdol“ v okviru druge točke „ideje“ jezikoslovja, na eni in neko „zgodovino literature etc. sploh“, ki bi v literarni zgodovini z ozirom na prvo skupino pomenila mutatis mutandis isto „pot navzgor“, katero pomeni v ostalem jezikoslovju deloma že dandanašnja indogermanistika z ozirom na razne „filologije“, na drugi strani. In če nam donese torej fenomenologija *jezika* vidike, ki vržejo neko novo luč na „jezik“, tedaj se morajo izkazati ti vidiki vsaj neke relativne važnosti tudi za tozadevno ozmislenje literarne zgodovine, ki se sicer ne peča z „jezikom“, a vendar z „drugimi“ predmeti, ki stoje z jezikom v nekem *bistvenem razmerju*: zdaj je pač že jasno, da bo fenomenologiji jezika, če se izkaže koncepcija te vede opravičena, morala odgovarjati tudi fenomenologija „literature“.

B. Dandanašnje jezikoslovje in njegova intenzivna meja. Končne misli.

Intenzivna meja dandanašnjega jezikoslovja se tiče v zmislu zgorajšnjih izvajanj dejstva, da se peča dandanašnje eksaktno jezikoslovje v vsakem oziru v prvi vrsti z zunanjo, fizično-glasovno stranjo jezika. Ravno tako sem bil že zgoraj omenil, da se že v dandanašnjem celokupnem jezikoslovju kažejo jasne tendence nekega prehajanja tudi preko te meje. In če sem bil gori rekel, da te tendence še ne kažejo nobene eksaktnosti in nobenega pravega organskega stika z ostalim eksaktno-jezikoslovnim delom, tedaj nas zanima zdaj v prvi vrsti to, *da* se take tendence že dandanes sploh nahajajo in zakaj se ravno v dandanašnjem jezikoslovju že *morajo* nahajati.

Seveda je razmerje dandanašnjega jezikoslovja k intenzivni meji skoraj dijametralno nasprotno svojemu, gori orisanemu raz-

merju k ekstenzivni meji: dočim zavzema glede prehajanja preko ekstenzivne meje dandanašnja indogermanistika nekako prvo, literarna zgodovina pa zadnje mesto, stoji tozadevno glede intenzivne meje ravno moderna literarna zgodovina gotovo na prvem mestu. To je umljivo že na podlagi zgoraj orisanega bistva te vede. Moderna literarna zgodovina mora vsak trenotek jemati v poštev v prvi vrsti ravno nefizične, psihične strani jezika (literature, avtorjev): kdor zanika take strani, ta zanika ipso fakto eksistenčno pravico moderne literarne zgodovine; kakor hitro bi ta zgodovina zanemarjala ravno to stran in se po vzorcu ostalega jezikoslovja oklepala le fizične strani jezika, bi padla takoj spet nazaj v področje filologije. Dejstvo, da se je moderna literarna zgodovina sploh mogla emancipirati od ostalega jezikoslovja in da kot taka vedno bolj prospeva, je obenem jasn jezikoslovno-imanenten argument za faktično nahajanje tudi drugih, nefizičnih strani „jezika“. Seveda obdeluje ta veda ravno te strani še na dokaj neeksakten in večkrat le popularen način. Jasno pa je, da omogočajo in zahtevajo, če se sploh nahajajo, tudi te jezikovne strani (kakor vsak predmet sploh!) eksaktno znanstveno raziskovanje in da je torej tudi to vprašanje literarne zgodovine istovetno le z nadaljnjim razvojem te vede. Iz vsega tega le sledi, da se bo moderna literarna zgodovina v bodoče morala še tesneje nego dosedaj oklepati ne kake „modne“ kričeče, temveč le poštene, čeprav sicer morda tako tihe in „neživljenjske“ filozofije, osobito pa moderne eksaktne psihologije: le tisti moderni literarni historik, ki zasleduje z odprtimi očmi vsak korak moderne znanstvene filozofije in prenaša z razumevanjem odtod pridobljene vidike na svoje polje, je v prvi vrsti poklican, da pribori svoji vedi tudi glede eksaktnosti ono samostojnost, ki si jo je z ozirom na zunanjo stran jezika izvojevalo že davno ostalo jezikoslovje.

Že zgoraj sem bil tudi omenil, da silita in morata siliti preko orisane intenzivne meje vsaj v neki meri tudi že dandanašnja filologija in indogermanistika; da je temu tako, pričajo že imena, kakor: *W. v. Humboldt*, *H. Steinthal*, *B. Delbrück*, *H. Paul*, *V. Porzezinski*, *Fr. Miklošič*, tudi *Meringer* i. dr. S tem se strinja tudi dejstvo, da se dandanes od jezikoslovcev samih vedno bolj pripoznava velika važnost osobito moderne psihologije za filologijo in indogermanistiko, in da se zato v taboru dandanašnjih filologov in indogermanistov pridno proučavajo dela filozofov in psihologov, kakor: *Fr. Brentano*, *A. Meinong*, *A. Marty*, *Herbart*, *W. Wundt*, *W. James*, *F. Jodt*

i. dr. Seveda manjka dandanes še vsake tozadevne enotnosti, osobito pa vsake sence nekih poizkusov, spraviti vsa ta filozofsko-psihološka razmotrivanja z ostalim eksaktnim jezikoslovjem v eno, organično celoto: glavni razlog za to dejstvo leži, če se ne motim, ravno v tem, da se tudi dandanašnji jezikoslovec zanima nazadnje vendar edinole za zunanjo, glasovno-fizično stran jezika in jemlje od sodobne ali nesodobne filozofije le to, kar se mu zdi v trenutku za specifično njegova vprašanja še najbolj pripravno, torej brez metode in brez vsakega pravega *samodela na tem polju*. Zato se tudi oni dandanašnji jezikoslovci, ki so sicer vsi povprek globoko prepričani o pomenu n. pr. psihologije za svoja vprašanja, vendar med seboj bistveno razlikujejo z ozirom na vprašanje, *katere* psihologije se naj oklepa jezikoslovec; jasno pa je, da *ta* razdvojenost dandanašnjih jezikoslovcev v naprej onemogoča ono skupnost jezikoslovnega dela na tem polju, ki edino vede do *celokupnega* uspeha in ki tako lepo diči dandanašnje jezikoslovje z ozirom na zunanjo stran jezika. Ta nedostatek bo po mojem mnenju izginil šele tedaj, kadar se bodo pričeli jezikoslovci pečati z notranjo, nefizično stranjo jezika ravno tako *samostojno*, kakor se pečajo dandanes n. pr. s fizičnimi jezikovnimi glasovi, in naslanjati se na n. pr. sodobno filozofijo le v toliko, v kolikor najdejo v tej-le samo *metode*, potrebne za raziskovanje takih pojavov, torej nekaj, v čemer je tudi dandanašnja filozofija dosegla že dokaj veliko složnost. Ne filozof, temveč le jezikoslovec, ki se je skozi stoletja pošteno boril za samostojnost svoje vede in ki so mu zato edinemu znani vsi razni še temni kotički jezika, je poklican, da razkrije nazadnje sam zakonitost notranje strani jezika kakor je razkril sam in še razkriva to zakonitost njegove zunanje strani. Za to delo, ki ga še čaka, mu najboljša filozofija more nuditi le *metodo*, ne pa problemov samih, kakor mu je tudi v prejšnjem stoletju za raziskovanje fizično-glasovne strani jezika dalo naravoslovje *le metodo*. Vzporedno s tem smatram tudi glavni namen vsega tega spisa za dosežen, če se mi posreči, nekako *ad oculos* pokazati bistveno, čeprav absolutno nefizično stran jezika in dokazati vsaj možnost eksaktnega raziskovanja tudi *te* strani.

Na tem mestu pa ne smem pozabiti na eno vedo, nahajajočo se v okviru filologije in indogermanistike, ki kaže že od nekdaj neki prehod teh ved preko orisane intenzivne meje, obenem pa tudi v svoji dandanašnji obliki bistven nedostatek, kateremu je nazadnje pač pripisovati, da se v jezikoslovju še danes ni izvršila tako po-

trebna sinteza čisto naravoslovne s filozofsko-psihološko metodo. Ko sem zgoraj provizorično razpravljaj o nefizičnih straneh jezika, sem trčil tudi na pojava „pomen“ in „izraževanje“. Tu pa more kdo reči, da vsaj z ozirom na prvi pojav že imamo čisto eksaktno znanost, *pomenoslovje* ali *semazijologijo* namreč. Toda tudi dandanašnja semazijologija je pravzaprav le po svojem imenu veda o nefizični strani jezika, kakor kažejo to te-le misli: 1.) Tudi moderna semazijologija govori, v kolikor je eksaktna veda, in more govoriti le o določenih, konkretnih pomenih, oziroma o faktičnem, zgodovinskem razvoju teh pomenov; zato našteva ta veda kot „pomene“ glasov, glasovnih skupin itd. tudi le konkretne, navadno fizične predmete, kakor: ulica, suša, stena itd. in mora po vsem svojem dandanašnjem ustroju ostati skrajno neeksaktna že tam, kjer trči sicer tudi na določene in konkretne, a ne fizične, temveč n. pr. psihične „pomene“. In vendar tvorijo vsi faktični, od nas v vsakdanjem življenju zaznani predmeti le neskončno majhen odsek iz neskončnega vesoljstva vseh predmetov sploh in morajo torej posameznim (kavzalnim) zakonom tega odseka odgovarjati mnogo višji zakoni vseh predmetov sploh, ki veljajo kot taki *tudi* za ta odsek, ki pa jih ne moremo spoznati, dokler gledamo *le* na ta odsek. Če je temu tako, tedaj pa mora tudi vsem posameznim, faktičnim in konkretnim „pomenom“ odgovarjati neko vesoljstvo „pomenov“ sploh, *čigar* zakoni veljajo *tudi* za vse te posamezne konkretne pomene, ki pa jih ne more zaslediti dandanašnja semazijologija, ki se bavi le s *temi* pomeni. Jasno pa je, da bi bili ti splošno-pomenski zakoni, ki bi v svoji celoti dali podlago neki teoriji pomenov sploh, za dandanašnjo semazijologijo slične važnosti, ki jo ima brez dvoma n. pr. matematika (teorija števil in teles sploh) za astronomijo, za vedo torej, ki se na sebi tudi peča le n. pr. s premikanjem nekih faktičnih in konkretnih teles. O taki teoriji pomenov, ki bi mogla zavzemati napram semazijologiji isto mesto, kakor ga zavzema n. pr. matematika napram astronomiji, pa v okviru dandanašnje semazijologije še ne more biti nobenega govora, in sicer enostavno zato ne, ker se tudi ta veda zanima na jeziku v prvi vrsti le za njegovo fizično glasovno stran, ne pa za one notranje, nefizične pojave, iz katerih le izvira nazadnje dejstvo, da glasovi... jezika *sploh* *neka*j „*pomenijo*“.

2.) Tudi dandanašnja semazijologija govori nadalje sploh le o „pomenih“, ne spravlja pa teh pomenov v nobeno stiko s tem, kar smo že dosedaj bili mogli označiti kot „izraževanje“ jezika. Vsak glas,

vsaka skupina glasov, ki v sestavu jezika nekaj „pomeni“, obenem nekaj „izraža“, in sicer tako nujno, da izgine z dotičnim „izraževanjem“ v vsakem slučaju takoj tudi „pomen“ dotičnega glasu ali skupine glasov. Pomen n. pr. besede: m-i-z-a je predmet: miza, toda le tako dolgo in v toliko, dokler in v kolikor doživi tisti, ki to besedo izgovori ali sliši, obenem *predstavo* predmeta: miza, oziroma dokler in v kolikor je s predstavo glasov: m-i-z-a na neki tajni način, ki ga je treba še osvetliti, nerazdružno zvezana obenem *predstava predmeta*: miza, ki jo v tem slučaju beseda: m-i-z-a ravno „izraža“. Kakor hitro se ta zveza prekine, t. j. kakor hitro beseda: m-i-z-a ne vzbuja več obenem predstave predmeta: miza, v tem trenutku tega predmeta tudi več ne „pomeni“, v tem trenutku sploh preneha biti element (n. pr. slovenskega) „jezika“, ker se tozadevno v ničemur več ne razlikuje od nekega abracadabra brez vsakega „zmisla“. Ker je na prvi pogled razvidno, da velja to mutatis mutandis v istem zmislu in v isti meri tudi za vsako drugo besedo, stavek, koren, sufiks, determinativ, sploh za vse jezike vseh časov in za vse elemente teh jezikov, morem že zdaj — čeprav šele provizorno — izreči tale splošen zakon: *Vsaka beseda, stavek... nekaj „pomeni“ in nekaj „izraža“, in sicer nekaj drugega pomeni, v kolikor nekaj drugega izraža, pri čemer je to, da in kaj dotična beseda, stavek... „pomeni“, absolutno odvisno od tega, da in kaj dotična beseda, stavek... „izraža“, in ne narobe.* (Tako pomeni n. pr. v našem slučaju beseda: m-i-z-a *predmet*: mizo, ker izraža ta beseda obenem *predstavo* predmeta: miza; brez te predstave bi takoj izginil ta pomen te besede. Slično pomeni n. pr. beseda: k-l-o-b-u-k *predmet*: klobuk, ker izraža *predstavo* predmeta: klobuk, stavek: m-i-z-a-j-e-z-e-l-e-n-a *predmet* [dejstvo]: miza je zelena, ker izraža *misel* tega *dejstva* itd.) S tem zakonom je pa obenem izluščena dalekosežnost gori omenjenega drugega nedostatka dandanašnje semazijologije, ki se ne peča samo le s konkretnimi, faktičnimi pomeni, temveč tudi sploh le s pomeni besed, korenov, sufiksov itd. Če odgovarja namreč brez izjeme vsakemu pomenu nekaj izraženega, in sicer vsakemu določenemu pomenu tudi le izraževanje tega in tega določenega predmeta (doživljaja) in če še vlada pri vsem tem zakonita odvisnost pomena sploh, oziroma tega in tega pomena od izraževanja sploh, oziroma tega in tega izraževanja, tedaj je jasno, da mora ravno v najprincipijalnejših ozirih ostajati na nejasnem semazijologija, ki se, kakor dandanašnja, peča le s pomeni in k temu le s posameznimi, zgodovin-

sko-empirični pomeni. In če sem gori na podlagi semazijologije same mogel zahtevati neko teorijo pomenov sploh, morem zdaj v istem zmislu kot zadnjo dopolnitev dandanašnje semazijologije postulirati neko teorijo izraževanja sploh, t. j., ker se „izražajo“ le — doživljaji, neko teorijo doživljajev, ki sploh nastopajo kot „izraženi“ in pomen jezika določujoči predmeti: zaradi nam zdaj zna- nega razmerja med pomenom in izraževanjem predpostavlja gori postulirana teorija pomenov sploh brezpogojno tako teorijo izraže- vanja sploh, brez katere torej tudi ni mogoče dospeti do onega uni- verzalnega pendanta k dandanašnji semaziologiji, ki bi stal s tole v istem razmerju kakor n. pr. matematika z astronomijo. Zopet se še jasnejše kaže, zakaj se semazijologija sama ne more povzpeti do tega záse tako potrebnega pendanta: ker jo njena tradicijska metoda vede vednole do zunanje, fizične strani jezika; dočim je za ta pen- dant potrebna teorija izraževanja sploh — teorija doživljajev, torej nefizičnih, in le na podlagi te metode absolutno nedojmljivih pred- metov. Da pa obstoji možnost, strniti to metodo z neko bistveno drugo metodo, ki omogoča eksaktno raziskovanje tudi pomena in izraževanja sploh, sledi posredno že iz dandanašnje semazijologije same, ki kot taka, t. j. sub specie aeternitatis, kakor smo videli, sama zahteva nadaljnji razvoj tudi v tej smeri. Na nevtralnem polju pa kaže to najbolje zopet n. pr. dandanašnja astronomija, ki druží v sebi tudi dvoje tako bistveno različnih metod, kakor je naravoslovno- induktivna na eni in matematično-deduktivna na drugi strani.

* * *

S tem je naše imanentno primerjanje dandanašnjega celokup- nega jezikoslovja s svoj čas orisano „idejo“ jezikoslovja v glavnih ozirih končano. Za končni rezultat tega primerjanja moremo na- vesti dejstvo, da stoji dandanašnje jezikoslovje tej „ideji“ za korak bliže v dveh ozirih: *a*) to jezikoslovje prehaja z ozirom na zunanjo, fizično stran jezika nekako instinktivno iz druge tudi že v prvo, tretjo, četrto in peto točko „ideje“ jezikoslovja, t. j. kaže z ozirom na to stran jezika že jasno neko „pot navzgor“ iz druge točke te „ideje“ (indogermanistika), *b*) to jezikoslovje pričenja vpoštevati tudi že drugo, absolutno nefizično in notranjo stran jezika, čeprav še na dokaj nezadovoljiv način in šele v okviru druge točke „ideje“ jeziko- slovja, t. j. pri posameznih jezikih (literarna zgodovina, filologija).

Z ozirom na to, da se dandanašnje jezikoslovje — raziskujoč zunanjo, fizično stran jezika — v okviru druge točke „ideje“ jezikoslovja samo po sebi dovolj močno razvija tudi v zmislu svoj čas orisane „poti navzdol“ (tu treba le misliti na najraznejše in najpodrobnejše „dijalektologije“ naših dni), kaže dandanašnje jezikoslovje samo jasno potrebo še po neki posebni vedi, katere glavni namen morem orisati v obliki tega-le postulata: *na eni strani je treba pričeti z izrecnim, znanstveno-metodičnim raziskovanjem nefizičnih strani jezika in jezikov, na drugi strani pa strniti rezultate tega raziskovanja z ono univerzalnostjo, ki jo kaže n. pr. dandanašnja indogermanistika z ozirom na fizično stran jezika, v neko organično celoto.* V kolikor ima torej naša fenomenologija jezika ta namen — in le ta namen ima —, morem reči, da zahteva čisto v zmislu svoj čas orisanih trojih vedoslovnih načel dandanašnje jezikoslovje samo neko tako, v svojem delokrogu samostojno panogo; dejstvena popolnost tega jezikoslovja je dosegla to stopnjo, da postaja ustvaritev take panoge vedno bolj *conditio sine qua non* za uspešni nadaljnji razvoj tudi drugih že obstoječih jezikoslovnih disciplin. Zgorajšnja izvajanja, tičoča se dandanašnje semazijologije, pa kažejo obenem jasno, kje moramo globoko in brez odlašanja zasaditi nož, da dospemo faktično najkrajšim potom do te fenomenologije jezika; nikjer drugod nego pri gori orisanem zakonitem razmerju med „pomenom“ (jezika, jezikov) na eni in „izraževanjem“ (jezika, jezikov) na drugi strani. Le eksaktna podrobna in končna analiza tega razmerja more v polni meri zadostiti gori omenjenemu postulat, prvič ker stoji to razmerje v najožji zvezi z notranjo, psihično stranjo jezika, tako da je analiza tega razmerja nazadnje istovetna z analizo te psihične strani jezika in jezikov, drugič pa, ker velja to razmerje, kakor smo videli, za vse individualne in najindividualnejše jezike, tako da je s pomočjo analize tega razmerja tudi na tem polju dosegljiva najmanj ona univerzalnost, ki jo kaže n. pr. dandanašnja indogermanistika z ozirom na fizično stran jezika. Vsi podrobni zakoni tega razmerja pa se morajo izkazati obenem fundamentalnega pomena kakor za spoznavanje bistva jezika sploh tako za najraznejše probleme drugih jezikoslovnih disciplin, ker je, kakor smo mogli to že zgoraj opaziti, principijalno le od tega razmerja odvisno, da spadajo neki glasovi, skupine glasov..., torej zunanja fizična stran jezika *sploh k* — „*jeziku*“, da se razvijajo kot elementi „*jezika*“, „*govore*“, „*poslušajo*“ itd. *Izraževalna in pomenska funkcija jezika je torej oni*

„osnovni predmet“, ki ga še dandanašnje jezikoslovje vpoštevava v docela nezadostni meri, t. j. v zmislu nekih „pomožnih misli“, ki pa je na sebi in z ozirom na to jezikoslovje vreden, da se raziskuje izrecno tudi kot tak: *potemtakem morem našo fenomenologijo jezika že zdaj določiti kot izrecno znanost „o“ tej funkciji, oziroma kot znanost istinitih dejstev, slonečih na tej funkciji.* Da se tudi ta veda mora smatrati za „jezikoslovno“, t. j. v sestav ostalih že obstoječih jezikoslovnih ved spadajočo disciplino, o tem, menim, že zdaj ni dvoma; izrecno hočem to pokazati poznej, kjer bom tudi določil mesto, ki ga zavzema ta veda v naši, svoj čas orisani „ideji“ temeljsko in dejstveno popolnega jezikoslovja sploh.

VI. O nekih drugotnih sodobnih vplivih na metodo dandanašnjega jezikoslovja.

Razvoj neke znanosti ne odvisi samo nekako od te same, t. j. od raznih samosvojih in eminentnih potreb te znanosti, temveč večkrat tudi od razvoja drugih znanosti, ki morejo tej znanosti iz najraznejših stvarnih in metodičnih ozirov služiti za posnemanja vreden zgled. Zato pa more biti razumevanje razvoja neke znanosti le tedaj kolikor toliko popolno, če se poleg vseh tozadevnih v tej znanosti ležečih kriterijev vpoštevajo še drugi, na sebi izven te znanosti stoječi sodobni kulturni pojavi, ki so od svoje strani tudi več ali manj vplivali na ta njen razvoj. Tako sem z ozirom na jezikoslovje že zgoraj mogel ugotoviti, da zahvaljuje ta veda svoje velike uspehe glede zunanje, fizične strani jezika nazadnje le — naravoslovju, oziroma od tega povzeti naravoslovno-induktivni metodi. In v resnici, da niso možje kakor Galilei, Kepler, Newton i. dr. ustvarili modernega naravoslovja, bi brezdvomno tudi jezikoslovje nikakor ne dospelo do svoje dandanašnje višine. Potemtakem pa se vsiljuje samo na sebi vprašanje, ali velja ta misel z ozirom na jezikoslovje tudi obratno, t. j. ali se nahajajo tudi taki *drugotni* vplivi, ki razlagajo, zakaj se tudi dandanašnje jezikoslovje še vedno oklepa *le* te metode, oziroma zakaj še dandanašnje jezikoslovje ni doseglo sence svoje siceršnje eksaktnosti in višine tudi z ozirom na absolutno nefizične strani jezika. Da se tudi taki, izven jezikoslovja stoječi činitelji faktično nahajajo, je že na sebi zelo verjetno, če pomislimo, s kako silo je jezikoslovje v prejšnjem stoletju vrglo raz sebe zadnje sledove srednjeveškega logizma, le s tem namenom, da more tudi

vedno eksaktnейše proučavati bistvo jezika: to bi se bilo zgodilo gotovo tudi z ozirom na nefizično stran jezika, da se niso proti temu protivili močnejši in zopet drugotni vplivi, ki so jezikoslovje le vedno bolj oddaljevali od druge metode, neobhodno potrebne za znanstveno raziskovanje te druge, nefizične strani jezika. Kdor si le nekaj natančnejše ogleda ozko vez jezikoslovja z drugimi kulturnimi pojavi, bo v resnici kmalu trčil osobito na troje sodobnih kulturnih činiteljev, ki so deloma sicer ugodno, ravno z ozirom na naše vprašanje pa obenem najneugodnje vplivali tudi na razvoj modernega jezikoslovja; ti troji činitelji so, če se ne motim, a) moderni *evolucijonizem*, b) s tem evolucijonizmom vzporedno idoč *pozitivizem* in c) razvoj moderne *psihologije* kot samostojne, eksaktne znanosti. Da orišem na kratko svoje stališče napram tem trojim činiteljem, značilnim ne samo za jezikoslovje, temveč tudi malone za vso takozvano moderno mišljenje, bo imelo gotovo tudi to korist, da pade s tem tudi neka posredna luč na temeljna načela tega spisa.

A. Moderni evolucijonizem.

Pojem evolucije sicer ni izključna last modernih mislecev; neki evolucijonizem uče že starogrški filozofi *Anaksimander*, *Heraklit*, *Empedokles*, *Aristoteles* in rimski pisatelj *Lukrec*. V novejši dobi se je pa poleg *Leibniza* poslužil evolucijske misli prvič *Montesquieu* (1689—1755), osobito v svojem glavnem delu: *De l'esprit des lois* (1748). Večji pomen pa je dosegel evolucijonizem šele koncem 18ega in pričetkom 19ega stoletja, ko so prenesli to misel na filozofijo zgodovine Lessing, Herder in Kant, na geofiziko in astronomijo Laplace in Kant, na duševnost s pomočjo načela „asocijacije“ n. pr. Herbart, na geologijo Lyell itd. Na evolucijskem načelu sloni dalje tudi ves Hegelov sistem, dočim so vse naravoslovje sploh v 19. stoletju bili postavili na to načelo že Jean Lamarck, Geoffroy St. Hilaire, Oken i. dr. Vendar sta pa ono veljavo, ki jo uživa evolucijonizem še dandanes pri večini omikancev, priborila tej teoriji šele v drugi polovici 19ega stoletja dva moža: *Charles Darwin* (1809 do 1882) in *Herbert Spencer* (1820—1903). Dočim je Darwin s svojima spisoma „Nastanek vrst potom naravne selekcije“ (1859) in „Izvor človeka in spolna selekcija“ (1871) z veliko silo prenesel svoje evolucijsko načelo na vso biologijo v najširšem pomenu besede, je Spencer v svojem velikanskem, 11 velikih snopičev obsegajočem

„Sintetičnem modroslovju“ pomen *razvojne misli* osvetlil kakor na splošno filozofskem, — tako v zmislu nadaljnje specializacije tudi na polju anorganske — (astronomija, geologija) in organske narave (biologija, psihologija, socijologija, etika). Teh dveh mož se je oklenilo kmalu veliko učencev — med Darwiniste spadajo osobito Wallace (ki pa je bil trčil neodvisno od Darwina istočasno na njegovo teorijo), Huxley, Vogt in Ernst Haeckel —, ki so misel evolucijonizma donesli v kratkem času med najširši svet. Če še omenim od navedenih dvoje mož neodvisnega angleškega evolucijonista *John Tyndall* (1820—1893) in francoske evolucijoniste (in obenem metafizike) *Durand*, *Guyau* in *Fuillée*, so naštele vse najvažnejše osebe, ki so v prejšnjem stoletju v najraznejših oblikah razširile idejo evolucijonizma in katerih delu je pripisovati, da je prešla ta ideja tekom zadnjih desetletij več ali manj sploh v vse znanosti, seveda tudi v jezikoslovje.

Evolucijonizem pomeni gotovo velik napredek v znanstvenem mišljenju in življenju naše dobe napram onemu prejšnjih stoletij; evolucijska misel je prinesla, kakor znano, v znanost novo, mlado življenje in rešila nekako sploh vse znanosti njih srednjeveške omrtvelosti. A skoro se ne more veseliti človek teh dobičkov, če si le kolikor toliko ogleda tudi drugo nasprotno stran evolucijonizma, ki je sicer ni zakrivila evolucijska misel kot taka, pač pa — osobito poznejši — najstrastnejši zastopniki evolucijonizma, *pretirava joč to misel*. Kdor raziskuje le *razvoj* nekega predmeta *x* in sledi le *zakonom tega razvoja*, si dobavlja brez dvoma velike zasluge za natančnejše spoznavanje tudi predmeta *x* samega: nazadnje pa je vendar reči, da *razvoj* predmeta *x* ni ta *x* sam in da je torej spoznavanje tega razvoja — spoznavanje *tega razvoja*, ne pa predmeta *x* samega (*ki* se tako in tako razvija). „Evolucijonistu“ preti zato velika nevarnost, da zamenja, ozirajoč se nekako izključno le na *razvoj* dotičnega predmeta, ta razvoj s tem predmetom, oziroma zakone tega razvoja z onimi zakoni, ki se tičejo tega predmeta kot takega. In evolucijonizem je v resnici kmalu zabredel v tej smeri in popačil od te strani malone vsako znanost, ki se je bila oklenila le evolucijsko-genetične metode. To se jasno kaže že pri modernem pojmovanju *zakonitosti*, pojava torej, ki je naravnost življenske važnosti za vsako znanost. Prišlo je tako daleč, da je modernemu človeku zakonitost sploh le — *zakonitost razvoja*, t. j. neka pod gotovimi pogoji dana *enakomernost razvijanja* in ničesar več. In vendar se izkaže tako pojmovanje že

pri prvem pogledu kot notranje protislovno! Vsak razvoj, vsak proces je vendar po svoji naravi razvoj in proces *nečesa*, kar na noben način ne more biti istovetno s tem razvojem in procesom, temveč kar ves ta razvoj in proces — kot njegov nositelj — sploh šele omogoča, stoječ kot tako in na sebi popolnoma izven tega razvoja in procesa. Razvoj, ki bi ne bil nazadnje razvoj nekega, na sebi izven „razvojnosti“ stoječega predmeta (predmetov), si je ravno tako absolutno nemožno misliti kakor neko objektivno *razmerje*, ki bi ne bilo razmerje nečesa z nečim, kar mora stati nazadnje — drugače imamo pred seboj že logično nedovoljeni regressus in infinitum — na sebi popolnoma izven vsake „razmernosti“, tvoreč neobhodno podlago za to razmernost. Ravnotako absolutno nemogoč je tudi proces, ki bi ne bil proces ali razvoj nečesa, kar nazadnje — drugače imamo tudi tukaj nedovoljen regressus in infinitum — ni ta in sploh noben „proces“, tudi taki proces ali razvoj bi na isti način „visel v zraku“ kakor neko razmerje brez dotičnih „razmernih temeljev“. Že iz tega jasno sledi napačnost modernega istovetenja zakonitosti razvoja z zakonitostjo sploh: *zakonitemu razvoju* odgovarja v vsakem slučaju nujno *zakonita narava* nositelja (nositeljev) tega razvoja, v kateri le je tudi iskati zadnji razlog za to, da je razvoj tega nositelja ravno tak in tak in ne drugačen. Poleg zakonitosti razvojev in procesov moramo, če hočemo tudi le te zakonitosti sploh razumevati, še v vsakem slučaju vpoštevati zakonitosti predmetov, ki niso noben „razvoj“ in noben „proces“, temveč ki ves ta razvoj in proces kot njegovi nositelji sploh šele omogočajo in *njegovo* zakonitost v vsakem slučaju ravno v najvažnejših ozirih tudi *dotočajo*. (Tudi pod *istimi* zunanji pogoji bi se n. pr. kamen drugače razvijal nego n. pr. rastlina, ta drugače nego n. pr. srna, ta drugače nego n. pr. kak navaden človek, ta drugače nego kak „genij“ itd.) Le skrajnemu pretiravanju evolucijske misli je pripisovati, da se te *druge, nerazvojne* zakonitosti v najširših znanstvenih krogih še dandanes sploh ne poznajo, le na račun tega evolucionizma je dejati torej tudi vse one žalostne posledice, ki jih je rodilo malone pri vseh znanostih to preenostransko in nazadnje protislovno pojmovanje narave in življenja.

Ker kaže n. pr. človeško *etično* in *estetično* čustvovanje in mišljenje neki določen razvoj in ker se moderna etika in estetika ozira nekako le na ta razvoj, ni čuda, da se je modernemu etiku in estetiku razblinil tudi pojem „dobrega“ in „zla“, oziroma „lepega“

in „grdega“ kot takega le v neko „etično“ in „estetično“ se razvijanje (človeka), ki je kot tako seveda le relativno in ki mu ne odgovarja nobena trdna in *nepremakljiva* točka n. pr. kake *objektivne* „dobrote“, oziroma „lepote“. In vendar se to pojmovanje izkaže že na prvi pogled naravnost nezmislno: če hočemo sploh označiti neki razvoj kot „estetičen“ ali „etičen“ in ga torej principijelno ločiti od drugih, n. pr. vremenskih, spolnih, jezikovnih razvojev itd., potrebujemo neobhodno *drugih* in izven vsakega razvoja stoječih kriterijev in vidikov, na podlagi katerih se neki razvoj v vsej svoji celokupnosti mora imenovati ravno „estetičen“ ali „etičen“ in ne kak drug razvoj. K temu še pride, da pripoznava tudi najekstremnejši evolucionist — ker zahteva to že najvsakdanjejša izkušnja — *napredovanje* in *nazadovanje* kakor pri vsakem tako tudi pri estetičnem, oziroma etičnem razvoju: potom same, čiste evolucijske misli se pa ne more nikdar priti niti do pojma kakega „napredka“ ali „nazadovanja“, ker vključuje pojem „razvoja“ sam le elemente, kakor „prej“, „poznej“, „zato“ ..., a nobenega „bolje“ in „slabše“. Da moremo torej sploh govoriti o (izkušenjski neovrgljivem) „napredovanju“ ali „nazadovanju“ kakega n. pr. estetičnega in etičnega razvoja, rabimo zopet iste *druge, nerazvojne* kriterije in vidike, ki jih moderni evolucijonizem hoče tako temeljito izbrisati. Tudi n. pr. človeško *spoznavanje* je podvrženo nekemu določenemu razvoju; ker pa vpoštevata moderna spoznavna teorija v prvi vrsti tudi le ta razvoj, zopet ni čuda, da moderni spoznavni teoretik v svojem zadnjem bistvu nepremakljivega spoznavanja, t. j. „spoznavanja“ v pravem zmislu besede, oziroma „objektivnega“ spoznavanja sploh ne pozna, temveč da mu služi ta pojem le kot neka in kot taka v vsakem oziru le „relativna“ stopnja „psihično-miselskega razvoja“, ki je *na sebi* kvečjemu „praktično-biološkega“ pomena. Razven tega, da govore proti temu naziranju isti argumenti kakor zgoraj, pa velja tukaj še sledeči, čeprav *že stari* preudarek. Če pravega ali objektivnega spoznavanja ni, tedaj tudi ni nobenega pravega ali objektivnega *dokazovanja*, tako se je naravnost čuditi tem modernim spoznavnim teoretikom, ki smatrajo vsaj svoje stališče za „objektivno“, potem ko so pravkar bili proglasili nemožnost *vsake objektivnosti*. Tudi ta tragikomika ima svoj razlog le v tem, da pozna moderna spoznavna teorija pač dobro *razvoj* spoznavanja, jako malo pa *spoznavanje samo*, torej oni pojav, ki služi temu razvoju kot njegov *nerazvojni substrat*. Tako bi mogel tudi še z drugimi primeri pokazati,

da je le pretiravanje in preenostransko vpoštevanje evolucijske misli povzročilo oni docela neopravičeni in obenem nevarni „relativizem“ in „subjektivizem“, ki ga v toliki meri kaže ravno dandanašnja *filozofija*.

Da pa velja to tudi za druge znanosti, o tem pričajo na za nas nevtralnem polju že neka načela dandanašnjega naravoslovja, ki se zlivajo vsa v le eno veliko, od dandanašnjih naravoslovcev toliko odobravano „načelo relativnosti“ (Relativitätssprinzip) in ki pomenijo torej celó neki višek onih tozadevnih nazorov, ki jih je bil ravno pred 60 leti že razvil prvi sistematičen evolucionist, gori imenovani Spencer. (First Principles 1860.) Tudi Spencer ne taji neke absolutne realnosti, ki jo naziva „moč“, temveč le to, da se ta realnost kot nekaj zadnjega da spoznati (agnosticizem). Predmet spoznavanja ni nobeno *bivanje*, temveč le *postajanje*, ki ima vedno dvojno stran: ali pomeni, ker sledi vsakemu vzroku cela množica učinkov, prehajanje neke enostavnosti v raznoličnost, v kateri se prva diferencira in individualizira, ali pa zopetno povračanje teh ločenih posameznih pojavov k nekim funkcionalnim sistemom, torej k enotam višje vrste; taka enota višje vrste je n. pr. živalski organizem napram stanici, družba napram poedincu itd. *Razvoj* je le vedno ponavljanje tega dvojnega prehajanja iz enotnosti v raznoličnost in iz raznoličnosti v višjo enotnost, t. j. „diferenciacije“ na eni in „integracije“ na drugi strani; neki pojav razložiti, se le pravi, ga spoznati kot del tega procesa. Znano je, da zavzema glede svojih temeljnih načel v bistvu isto stališče še n. pr. dandanašnje naravoslovje: le besede so postale druge. Na mesto „moči“ je stopil izraz „energija“, na mesto Spencerjeve diferenciacije (desintegracije) in integracije pa splošno „načelo relativnosti“. Tudi modernemu naravoslovcu so vsi pojavi kakor prostor, čas, gibanje itd. le *relativne* prikazni, izmed katerih velja vsaka *le* z ozirom na drugo, n. pr. „tukaj“ le z ozirom na „tamkaj“, „gori“, „spodaj“ ..., „zdaj“ le z ozirom na „prej“, „včeraj“, „poznej“ ... itd. in infinitum: pojem nekega absolutnega časa, prostora in s tem seveda tudi nekega absolutnega gibanja je iz dandanašnjega naravoslovja skoro izbrisan, vse, kar naravoslovje zasledi, je le „relativno“ in se more smatrati k večjemu za manifestiranje neke ali nekih skrivnostnih „energij“ (moči). In vendar se izkaže tudi tukaj tako pojmovanje zunanje narave že pri prvem pogledu naravnost protislovno, vsaj v kolikor se tiče zunanje narave, ki naj kot taka tudi *faktično je*. Tudi

tukaj je reči, da zahteva vsaka „relacija“ nazadnje neke nerelativne, absolutne predmete, katerih se kot taka tiče: „relacije“ brez takih absolutnih temeljev tvoré — ker se nazadnje ničesar ne tičejo — notranje protislovje. Že iz tega nujno sledi, da zunanja narava — naj bo sicer kakršnakoli — ni na noben način *le* sestav nekih na sebi relativnih pojavov (ker je tak sestav že „a priori“, t. j. notranje nemogoč!) in da mora torej ravno tisti, ki govori o faktičnem relativnem času, prostoru, gibanju itd., tem bolj pripoznavati tudi neki absolutni čas, prostor, gibanje itd., ki šele vse odnosne relativnosti *sploh* omogoča. Da se kljub temu dandanašnje naravoslovje tako trdno oklepa omenjenega načela, je zopet krivo neko izključno vpoštevanje momenta „naravoslovne“ evolucije in zane-marjanje onih činiteljev, ki kot na sebi nujno nerelativni substrati (temelji) te evolucije to šele omogočajo (kot evolucijo nečesa!) in tvore v svoji skupini tudi „zunanjo naravo“, a brez primesi kake „relativnosti“. Da se govori dandanes še o nekih absolutnih „močeh“ ali „energijah“, je brez pomena — prvič zaradi brezbarvnosti teh izrazov, drugič pa zaradi tega, ker je tudi že pojem „moči“ ali „energije“, ki bi ne bila moč ali energija nečesa (kar na sebi ne more biti zopet moč ali energija), notranje protisloven. Ravno tako se pa tudi „energiji“ v modernoekstaktnem zmislu ne more pripisovati *edina* realnost. Ta energija je, kakor kažejo to njene moderne formule, v svojem bistvu neka posebna „kvantiteta“, torej splošno zopet *le lastnost*: ni pa lastnosti brez tega, čemur ta lastnost pripada in kar ne more biti zopet ta lastnost. Podrobno morem o tem govoriti seveda šele izven tega spisa. Ta vpliv evolucijonizma pa sega, kakor znano, še mnogo dalje: saj se njegova tako zmagoslavna pot tiče v prvi vrsti one vede, ki se peča z „notranjo“ stranjo narave, oziroma z življenjem, namreč moderne *biologije*. Že Schellingov učenec Oken je pričel poudarjati časovni razvoj organskega življenja in postavil načelo, da so vsi organizmi le na najraznejše načine oblikovani „prasluzi“, oziroma da so vsi višji organizmi izšli iz nižjih le potom vedno bogatejšega nakopičenja takih prasluzov. Neko znanstveno podlago sta pa dala tej teoriji šele *Lamarck* in gori omenjeni *Darwin*. *Lamarck* je v svoji „*Philosophie zoologique*“ (1809) orisal prvič na sistematičen način „descendenčno teorijo“: vsi organizmi so med seboj sorodni, ker izhajajo vsi iz nekega skupnega organskega pralika, dočim so vse razlike med organizmi le posledice tega, da se ti orga-

nizmi zaradi svoje trenutne okolice več ali manj poslužujejo ravno teh ali teh svojih udov. Le *prilagoditev* in *podedovanje* razlagata torej Lamarcku vse stabilne razlike n. pr. dandanašnjih živalskih vrst. Darwin je donesel k temu še načelo „naravne selekcije“, ki ga pozna dandanes vsak pod imenom „boj za obstanek“ in ki naj čisto mehanskim potom razlaga neprestano izločevanje vseh slabih in bolnih — in neprestano jačenje vseh močnih in zdravih organsko-živiljskih elementov. Kaj čuda, če se je na podlagi tega evolucionizma dolgo časa mislilo in še se misli, da je mogoče ustvariti poleg „mehanike“ zunanje narave tudi „mehaniko organskega življenja“, ki se loči od prve le v tem, da nastopajo tukaj namesto „gravitacije“ tudi enostavni pojavi kakor „prilagoditev“, „podedovanje“, „boj za obstanek“ itd. Zdelo se je, da je s tem tudi iz organskega življenja za vedno odpravljena tista stara, zakleta nemehanična „duševnost“! Podrobna kritika tega naziranja bi presegala meje našega spisa; zato omenim le — kar je na sebi morda najboljši argument —, da se vrši, kakor znano, pravkar danes v biologiji sami (in sicer ne samó od takozvane neovitalistične strani) odločna kretnja v nasprotno smer: ves *zgorajšnji* evolucionizem ravno to, kar hoče po svoje razlagati, *predpostavlja*, namreč ono psihičnost, ki pripada vsakemu, enostavnemu in neenostavnemu organizmu — kažoč se ravno v pojavih kakor „prilagoditev“, neprestano „presnavljanje“, „obrambni stroj“ tega organizma itd. — in ki loči organizem bistveno od vsega, kar ni „organizem“. Ta evolucionizem seveda ni mogel pojmiti te organske psihičnosti, ker stoji ta-le *kot taka* izven vsakega mehanskega razvoja, določujoč ta razvoj kot „*organski*“ razvoj in ga bistveno razlikujoč od *drugih* razvojev. Slične metodične nedostatke kakor načela modernega naravoslovja in moderne biologije očitujejo seveda tudi druge vede, n. pr. dandanašnja socijologija, zgodovina..., sploh vse znanosti, ki se pečajo z empiričnimi, časovno določenimi in zato tudi razvoju podvrženimi predmeti, tako da zdaj pač ni čuda, če se najdejo tudi pri dandanašnjem jezikoslovju strani in vidiki, ki stoje v najtesnejši zvezi z gori orisanim pretiravanjem evolucijskih misli.

Tudi jezik je seveda nekaj, kar postaja, izginja, se izpreminja, sploh se razvija, in evolucionizem, ki je tako globoko zasidran v mišljenju modernega človeka, kaže tudi tukaj svoje sledove: tudi moderno jezikoslovje se bavi nekako izključno z *razvojem* jezika in sledi le zakonom tega razvoja, zanemarjajoč to, *kar se ravno pri*

tem razvija, namreč „*jezik*“ in *njegove* zakone. To se jasno vidi ravno tam, kjer se moderno jezikoslovje že bori za neki *principijalni* *podstav* vsega jezikoslovja sploh; ta *podstav* je ekstremno *evolucijonističnega* značaja, kar uči že prvi pogled na spise najvplivnejših tozadevnih avtorjev kakor *H. Paul*, *W. Wundt*, *B. Delbrück* i. dr. Za Paula je značilen že naslov njegovega tozadevnega dela: *Prinzipien der Sprachgeschichte*; njegova „načelna veda“ je nazadnje le neka *splošna* (in seveda vseskozi empirična) *zgodovina* jezika. Za Paula „je jezik kakor vsak produkt človeške kulture le predmet zgodovinskega gledanja“ in njegova načelna jezikoslovna veda se peča le „s splošnimi življenjskimi pogoji zgodovinski razvijajočega se predmeta“. Paul celó izrecno loči „načelne vede“ od onih ved, ki se pečajo z nekim predmetom brez ozira na njegov razvoj in ki jih naziva „zakonske znanosti“ (*Gesetzeswissenschaften*). Vsako načelno vedo pa čaka v nasprotju z zakonskimi znanostmi ta „težki problem: kako je pri danih konstantnih močeh in razmerjih vendar mogoč zgodovinski razvoj, neki napredek od najenostavnejših in najprimitivnejših do najbolj kompliciranih likov?“ Zato se pa razlikuje tudi njena metoda od one zakonskih znanosti: „Dočim skušajo te naravno izločiti učinek vsake posamezne moči iz splošnega ustroja, da ga spoznajo záse v njegovi čisti naravi, in zidajo potem potom urejenega kopičenja istovrstnih pojavov neki sistem, mora nasprotno zgodovinska načelna veda svojo pozornost obrniti ravno na medsebojno prošinjanie posameznih moči in raziskovati, kako morejo tudi najrazličnejše moči, katerih medsebojno razmerje zakonske znanosti prav malo zanima, potom neprestanega medsebojnega učinkovanja služiti nekemu skupnemu cilju.“ Torej je pa čisto *evolucijonistično* mišljeno, če je za Paula, ki je tudi prepričan, da je pri vsakem kulturnem pojavu treba vpoštevati poleg fizičnih tudi *psihične* činitelje, *glavna naloga načelne vede kulturne znanosti, da določi splošne pogoje, pod katerimi pridejo psihični in fizični faktorji do tega, da skupno sodelujejo, sledeči svojim svojevrstnim zakonom, v zmislu nekega skupnega cilja.*“ Kakor gori orisan in biologom samolastno bistvo življenja, na isti način se je razblinil tukaj Paulu samolasten pojav jezika v — neki zgodovinski razvoj, ki mu manjka vsakega lastnega substrata. Vendar pa je tudi Paul v nasprotju z raznimi n. pr. še dandanašnjimi filozofi, naravoslovci in biologi globoko prepričan o tem, da vsaka „načelna“, le *evolucijo* vpoštevajoča veda odnosno „zakonsko znanost“ neobhodno *pred-*

postavlja. „Seveda moramo, če hočemo razumeti medsebojno prošnjanje raznoternih pojavov, biti kolikor mogoče na jasnem glede tega, katere posamezne moči pri tem delujejo in kake narave so njih učinki. Pred zbiranjem se mora izvršiti izolacija. Kajti dokler računamo še z nerazločenimi komplikacijami, še nismo prodrli do znanstvenega obdelanja stvarine. Zato je jasno, da sloni načelna veda v našem zmislu pač na podlagi eksperimentalne zakonske znanosti (kateri prištevam seveda tudi psihologijo) ...“ Vsaj psihologija je ona „zakonska“ znanost, na kateri hoče sloneti tudi Paulova „načelna“ jezikoslovna veda; ravno tukaj se pa Paulov ekstremni evolucijonizem kaže morda v najjasnejši luči. Paul se je bil namreč oklenil stare *Herbartove* psihologije, psihologije torej, ki pomeni ravno neki zgodovinski višek evolucijonizma v okviru psihologije sploh, in tako zašel, hoteč se izogniti neljubim konsekvencam svoje lastne načelne vede, skoro dobesedno iz dežja pod kap! Herbart („Lehrbuch zur Psychologie“, 1816!) je razblinil vso duševnost v „predstave“, ki so mu obenem „samoohranjanja“ (Selbsterhaltungen) neke zadnje *realnosti*, „duše“. Vendar pa nima psihologija z „dušo“ ničesar drugega opraviti, nego da jo smatra za neki „prostor“, v katerem nastopajo in se gnetejo *predstave*; psihologija se zanima le za medsebojno *razmerje in nastopanje predstav*. Predstava, ki se je enkrat pojavila, se ne more več izgubiti, temveč ostane večno v duši. Zato se pa posamezne predstave v duši medsebojno ovirajo, izgubljajoč v tem boju več ali manj na svoji intenzivnosti. Ko postane izguba te intenzivnosti relativno velika, padejo dotične predstave pod „nižino zavesti“ (Bewußtseinsschwelle), tako da razpadajo vse predstave (in s tem vsa duševnost) v *zavestne in nezavestne predstave*. Ker se na drugi strani mnogo predstav po zakonu „asocijacije“ medsebojno podpira, tvori vsa duševnost nazadnje le neki mehanizem *medsebojno ovirajočih in podpirajočih se predstav*: psihologija je za Herbarta le *statika in mehanika predstav*, ki naj na *matematičen* (!) način razvija in določa ves duševni proces. To krivo naziranje sloni seveda na Herbartovem mnenju, da je vsa duševnost le skupina predstav (Vorstellungen), določujoča se le po večji ali manjši intenzivnosti teh predstav na eni in zakonu asocijacije na drugi strani. Herbart je postal s tem zastopnik one mrtve „asocijacijske psihologije“, ki se je bila pojavila prvič na Angleškem že v 17. stoletju. Kako konsekvентno je razvil Herbart temeljna načela te psihologije, kaže n. pr. to, da mu tudi

tako samonikli doživljaji kakor *čustvo* in *volja* niso sploh nobeni doživljaji, temveč le neka *razmerja* med ovirajočimi in podpirajočimi se predstavami. Na tej evolucijsko-asocijacijski psihologiji pa sloni tudi Paulova jezikoslovna „načelna veda“: tudi tale pozna med doživljaji le predstave in med psihološkimi zakoni le zakon asocijacije; potemtakem pa ni čuda, da Paul popolnoma krivo tolmači najenostavnejše pojave, n. pr. bistvo stavka, in na docela nedopustljiv način odreka vsako bistveno samoniklost tako markantnim govornim razpolom, kakor n. pr. adjektivu napram substantivu, substantivu napram glagolu itd., da je njegova ločitev med psihološkimi in gramatičnimi kategorijami popolnoma nezadostna, njegova psihološka analiza impersonalnih in negativnih stavkov kakor temeljnih sintaktičnih razmerij sploh, analogije itd. naravnost klavrna, vsaj v kolikor bi naj dotični Paulovi rezultati sledili iz njegove psihologije. Glavna hiba omenjenega Paulovega dela — ta vtis mora kmalu dobiti pač vsak pazni bralec njegovega spisa — obstoji namreč ravno v tem, da ne kažejo njegovi najmarkantnejši čisto „jezikoslovni“ rezultati nobenega organskega stika z njegovimi psihološkimi izvajanji, oziroma z njegovo „načelno vedo“. S tem mu pa kot znanstveniku seveda ničesar ne očitam: človek, ki je v isti meri originalen jezikoslovec kakor neoriginalen psiholog, *ni mogel ravnati drugače*, nego da je vsaj pri svojih čisto „jezikoslovnih“ izvajanjih nekako tihoma opustil svoja od Herbarta povzeta psihološka načela. Obžalovanja vredno je pri vsem tem le dejstvo, da je ta spis moral ravno na nepazne (vsaj in psihologicis) čitatelje storiti vtis, kakor da se je tukaj v resnici s pomočjo neke psihološko utemeljene načelne vede posrečila rešitev temeljnih jezikoslovnih vprašanj. Zaradi omenjenega prostora morem šele tekom prvega in drugega dela tega spisa doprinesiti vse podrobne argumente za to mojo kvalifikacijo Paulovih „Prinzipien“. — Evolucijonist je tudi Wundt, ki vidi najmarkantnejšo stran vsake realnosti le — v razvoju ali procesu. K temu še pride, da je njegova psihologija razen tega aktualistično-evolucijskega značaja, kakor znano, v glavnem voluntarističnega tipa. Vsak duševni pojav je le neki proces, neko dogajanje, določeno potom neprestanega učinkovanja po prejšnjih procesih; „duša“ ni nobena „substanca“, temveč le čista dejalnost ali aktivnost, katere zadnje bistvo leži v nepretrganosti vseh duševnih procesov. Z ozirom na to, da se duševna aktivnost (v nasprotju s pasivnostjo) glasom izkušnje kaže najbolje ravno v stremljenju,

postaja za aktualista Wundta le-to stremljenje vedno bolj centralni duševni proces, duševni proces *κατ' ἐξοχήν*, po čigar vzorcu se morajo interpretirati tudi vsi drugi duševni pojavi kakor predstavljanje, mišljenje, čustvovanje, da celó takozvana prosta asocijacija. V tem je iskati bistvo tolikrat krivo umevane Wundtove „apercepcije“ (Apperzeption) in obenem „voluntarizma“ njegove aktualistično-evolucijske psihologije. Vsa ostala Wundtova psihološka načela, n. pr. načelo „ustvarjajoče sinteze“ (Prinzip schöpferischer Synthese), načelo „psihičnih kontrastov“, zakon „heterogonije smotrov“, zakon „razvoja v nasprotjih“ itd., le natančneje določajo skrajni evolucionizem njegove psihologije. Potemtakem se pa ni čuditi, da vidi Wundt, ki se mu je bila vsa naša duševnost razblinila v čiste procese, tudi v jeziku le razvoj, oziroma le zakone tega razvoja, a popolnoma zanemarja in mora zanemarjati to, kar se pri tem razvija, torej jezik sam in zakone jezika samega. To kaže že prvi pogled na njegovo tozadevno glavno delo: Völkerpsychologie, Bd. I, Die Sprache, kakor tudi na tozadevne partije njegovih krajsih: Elemente der Völkerpsychologie, Grundriß der Psychologie i. dr., kjer govori Wundt vsepovsod le o razvoju jezika od najprimitivnejših jezikovnih pojavov do dandanašnjih tvorb izhajajoč od „kretenj“ (Gebärde) gluhonemcev, ki mu služijo za vzorec govora človeških praslojev, razlikujoč med „kažočimi“, „opisujočimi“, oziroma „soopisujočimi“ kretnjami (hinweisende, zeichnende, darstellende, mitbezeichnende Gebärde) in smatrajoč po načinu tega gluhonemskega govora s kretnjami (Gebärdensprache) tudi prvotni glasovni jezik (Lautsprache) le za neko tretjo vrsto kretenj, glasovnih kretenj (Lautgebärden), dočim mu za razlago tako samoniklih, ves razvoj jezika določujočih pojavov kakor glasovne in pomenske izpremembe (Lautwandel, Bedeutungswandel) služita nazadnje le dva pripomočka, namreč fizijologija na eni in njegova aperceptivna asocijacija na drugi strani. Da so ti temelji Wundtove filozofije jezika, čeprav jih priznavajo tudi nekateri jezikoslovci (n. pr. že omenjeni Delbrück), — vsaj brez bistveno drugih določil — tudi kot taki, t. j. kot le razvoja jezika tičoč se „zakoni“ *popolnoma napačni*, bom mogel tudi šele tekom prvega in drugega dela tega spisa izrecno in podrobno *dokazati*, kjer se bo obenem videlo, da je Wundt nazadnje le zaradi tega prišel do takih rezultatov, ker mu njegov skrajni psihološki (in naravoslovno-metafizični) evolucionizem sploh ni dopuščal vprašanja, kaj je torej *nerazvojno ali brezčasno*

bistvo kakor jezika sploh tako tega in onega jezika, oziroma katera zakonitost pripada jeziku in jezikom *kot temeljem* jezikovnega razvoja. Dandanes postaja sicer tudi v jezikoslovju, če se ne motim, Wundtov vpliv očitvidno manjši; njegov lastni izgovor, da ni nameraval s svojimi tozadevnimi spisi obogatiti jezikoslovja, temveč le svojo psihologijo, ne velja prav nič: kako naj obogati psihologijo raziskovanje jezika, katero sloni kakor pri Wundtu že v naprej na tako ostro določenih in pri tem krivih psiholoških premisah? Sploh pa temelji Wundtov vpliv na njegove sodobnike v prvi vrsti pač na nedoseženi obširnosti njegovih spisov: ti obsegajo dosedaj okoli 40.000 strani! Kdor le kolikor toliko ve, kaj je znanstveno delo, in sicer dandanašnje *strokovno* znanstveno delo, temu se bo pa ravno ta obširnost morala zdeti skrajno sumljiva. In če ga še dandanes nazivajo nekateri sodobniki „nestorja“ ne samo nemške, temveč vse evropske moderne filozofije (in znanosti sploh), tedaj se mi zdi pač upravičeno vprašanje, ali so ti Wundtovi oboževalci v resnici tudi *prečitali* vsaj večji del njegovih spisov, v katerih, kakor mu je to bil dokazal tudi Alois Höfler (kar pa vem le na podlagi ustmenega poročila iz Graške šole!), na koncu večkrat ne ve, kaj je bil napisal v začetku. Poleg vse zasluge, ki mu gre kot ustanovitelju velikega eksperimentalno-psihološkega laboratorija v Lipskem in vzgojitelju cele generacije mladih, od njega sicer že precej oddaljujočih se psihologov, veljajo zanj pač v mnogih ozirih te značilne besede nekega sodobnega in znamenitega ameriškega psihologa (Stanley Hall): „Wundt pravzaprav ni noben eksperimentator, temveč učenjak, mislec, velik urejevalec, sistematik in mnogo večji kritik v svoji panogi nego kdo drugi. Izvanreden sistematik duše je, občudovanja vreden kompilator, registrator itd., knez je med pisatelji tabel in učnih knjig, ni pa noben ustvaritelj originalnih in preobrazujočih misli in vidikov...“

Potemtakem morem zaključiti: sodobnemu pretiravanju moderne evolucijonizma od strani onih mož, od katerih je jezikoslovje pričakovalo novih principijalnih vidikov, je pripisovati, da se do dandanes kljub faktičnim tendencam v tej smeri še ni razvila neka samostojna in v resnici načelna jezikoslovna veda, ki bi stala z ostalim jezikoslovjem v sličnem razmerju, kakor n. pr. matematika z astronomijo, t. j., ki bi raziskovala bistvo jezika in jezikov brez ozira na njih faktičen časovni razvoj in ravno s tem omogočala tem ostrejšje gledanje tega razvoja. Ves sodobni evolucijonizem bi pa ne

mogel imeti tega vpliva na jezikoslovje, da nista v tem zmislu kakor na razne druge znanosti tako tudi na jezikoslovje vplivala še dva druga in v marsikaterem oziru vzporedna faktorja, namreč moderni pozitivizem in raztrgano lice moderne psihologije sploh. Če vpoštevamo na kratko še ta dva faktorja, izmed katerih razlaga prvi tako silen odpor dandanašnjih znanstvenikov proti vsakemu „apriorizmu“, drugi pa isti odpor teh znanstvenikov proti uporabljanju vsake „psihološke“ metode, tedaj nam bo postalo tudi od te strani popolnoma umljivo, zakaj si jezikoslovje do danes ni ustvarilo v prejšnjem odstavku označene fenomenologije jezika.

B. Pozitivizem in moderna psihologija.

Nauk pozitivizma se glasi: vsako spoznavanje, ki naj zasluži to ime, je le izkušensko ali aposteriorno spoznavanje; kakih drugih spoznavanj ni. Zato je treba iz znanosti vse izločiti, kar ne izvira iz „čiste“ izkušnje in kar se izkaže le kot donesek našega „razuma“. Ker določa torej le izkušnja mejo vseh posameznih („pozitivnih“) znanosti, vsaj v kolikor niso te znanosti le „formalnega“ značaja, kakor n. pr. matematika, je ta meja obenem meja filozofije, v kolikor hoče biti tale sploh neka „znanost“; kot taka pa more zavzemati filozofija k večjemu še mesto „teorije izkušenske znanosti“, t. j. pozitivističnega vedoslovja.

Tudi pozitivizem je že zelo star nauk. V bistvu ga je učil že *Epikur* s svojim poudarjanjem absolutne resničnosti in neovrgljivosti vsake izkušenske zaznave; edino tej pripada razvidnost (*ἐνάργεια*), le-ta more opravičiti vse naše pojme (*προλήψεις*), hipoteze (*ἐπολήψεις*) itd. Isti pozitivizem so razvijali naprej poznejši „skeptiki“, osobito *Ainesidemos* in *Sextus Empiricus*, grajajoč osobito zastopnike „etioloških“ (= vzročnih) teorij, da vpoštevajo premalo izkušnjo, in — ker vzročno razmerje sploh ni več predmet čiste izkušnje — prvič jasno poudarjajoč subjektivno relativnost kavzalnega razmerja sploh. Semkaj morem prištevati pač tudi takozvani „probabilizem“ *srednje akademije* (*Arkesilaos* - *Karneades*), ki se s svojim poudarjanjem le praktične vrednosti spoznavanja že jako bliža pozitivizmu modernih pragmatistov. Vendar pa se za praočeta modernega pozitivizma more smatrati šele Anglež *Francis Bacon* (1561—1626), prvi sistematik empirizma, ki je napovedal odločilen boj školastičnemu racijonalizmu, priznavajoč le eno, nam-

reč izkušnjsko induktivno metodo, omenjeni racijonalizem (dedukcija) pa primerjajoč s sicer bogu posvečeno, toda neplodovito devico. V svojem „*Novum organon scientiarum*“ (1620) in „*De dignitate et augmentis scientiarum*“ (1623) je že Bacon skušal orisati popoln sistem posameznih znanosti, v katerem zavzema filozofija le podrejeno mesto; tudi za matematiko ni imel nobenega zmisla. Ta pozitivizem je le še poglobil najgloblji angleški mislec *David Hume* (1711—1776), ki izhaja tudi od čistih izkušenj (perceptions), na katerih šele slone vsa razmerja (relations). Vse čiste izkušnje razpadejo zopet v neposredne, elementarne zaznave (impressions) in v predstave kot spominske kopije (ideas) teh zaznav. Neposredna intuitivna izvestnost pripada le našim elementarnim impresijam, med katere šteje Hume tudi njih neposredno medsebojno prostorno in časovno razmerje, namreč njih koeksistenco ali sukcesijo, oziroma njih prostorno-časovni „dotik“ kot najelementarnejšo obliko takozvane asocijacije. Poleg te asocijacije pa navaja Hume še dvoje drugih zakonitosti impresij, namreč njih sličnost, oziroma kontrast na eni in kavzalno razmerje na drugi strani. Spoznavanje prvega razmerja spada tudi med jasne in nečvorne impresije; na tem sloni neposredna izvestnost primerjanja količin in s tem obenem posebna znanost, namreč matematika, ki je k temu sploh edina demonstrativna znanost. O zunanjem svetu že zaradi tega ne moremo ničesar vedeti, ker se izvestnost naših impresij (= občutkov) tiče vendar le faktičnega nahajanja teh impresij (torej doživljajev!), ne pa neke fizične zunanosti. Tukaj se prične ona Humova kritika, ki mu je donesla toliko slave v zgodovini filozofije. Pojem zunanjega sveta je nerazdružno zvezan s pojmom fizične substance (stvarnosti, Dinglichkeit); ta zadnji pojem je pa prazen, ker se ne najde ne v impresijah ne v njih razmerjih. Le zaradi vedno ponavljajočega se sonastopanja raznih impresij smo se *navadili*, doživljati tudi nadalje iste predstave, kar nas po zakonu asocijacije idej (neopravičeno) sili k mnenju, da spadajo dotične kvalitete nujno tudi realno skupaj kot kakovosti neke — substance. Isto kritiko pa prenaša Hume *mutatis mutandis* tudi na gori omenjeno drugo razmerje med impresijami, na kavzalnost, tudi ta je le posledica naše idejno-asocijacijske navade, smatrati to, kar nam je po impresijah redno dano le kot neki *post hoc*, tudi za *propter hoc*. S tem je Hume vsako pravo realnost razblinil le v subjektiven fenomen, vse zakone te realnosti le v čisto psihološke zakone in postal tako s svojo mržnjo

proti vsemu, kar ni matematika ali pa čista izkušnja, pravcati in do danes nedosežen ustanovitelj modernega antimetafizičnega in antifilozofskega pozitivizma sploh; njegova glavna tozadevna spisa sta „A treatise on human nature... I. On understanding“ (1738) in „An inquiry concerning human understanding“ (spada med petero, 1741. do 1752. izišlih esejev). Da je torej zibelko modernega pozitivizma v stvarnem oziru iskati na Angleškem, ne pa na Francoskem, potrjuje tudi dejstvo, da je najeksaktnější zastopnik tega nauka zopet Anglež, namreč *John Stuart Mill* (1806—1873), čigar „System of Logic“ (1843) je postal nekak evangelij vsega pozitivizma; Mill pri tem opomni, da je nauk „pozitivne filozofije“ v vsej splošnosti spoznal prvi ravno Hume. Tudi Mill pripoznava le izkušnjo, oziroma le na izkušnji slonečo induktivno metodo, ki jo je sam bistveno izpopolnil; svoj pozitivizem določa končno sam takole: „Mi ne poznamo ničesar drugega nego le fenomene in naše znanje o fenomenih je relativno, ne absolutno. Mi ne poznamo ne notranjega bistva, ne pravega načina nastajanja neke istinitosti, temveč le njihova razmerja z drugimi istinitostmi v obliki sukcesije in sličnosti. Ta razmerja so konstantna, t. j. ista pod istimi pogoji. Zakone fenomenov imenujemo konstantne sličnosti, ki jih spajajo, in konstantni red, v katerem medsebojno slede kot antecedens in konsekvens. Zakoni fenomenov so vse, kar o njih vemo. Njihovo bistvo in njihovi zadnji razlogi, bodisi kavzalni, bodisi smotreni, so nam neznani in nedostopni.“ Že tu se vidi, da kaže pozitivizem ozko sorodnost z gori orisanim evolucijonizmom, oziroma da je evolucijonizem le posebna vrsta pozitivizma; in v resnici spadajo med pozitiviste tudi vsi gori omenjeni evolucijonisti, tudi njih prvaka Darwin in Spencer. Vzporedno s tem angleškim pozitivizmom teče vrsta francoskih pozitivistov, ki pa ostajajo glede znanstvene globine znatno za svojimi angleškimi somišljeniki: v poštrev pridejo osobito znani matematik in filozof *d'Alembert* († 1783), politik *Turgot* († 1781) in *Auguste Comte* (1798—1857). Tudi *d'Alembert* zametava vsako metafiziko, češ da so nam dostopni le izkušnjski nazorni fakti: tudi filozofija bodi torej le znanost o teh faktih, donašajoča enoto v vse posamezne znanosti. *Turgot* pa govori že o treh stopnjah v zgodovini človeškega spoznavanja; prvo, najnižjo stopnjo tvori religija, ki si razlaga spremembe v naravi s pomočjo nadčloveških bogov; drugo metafizika, ki skuša dojeti naravo z abstraktnimi pojmi bistva, substance...; tretjo in najvišjo

pa matematično naravoslovje, ki opisuje le fenomene in razvija le zakone teh fenomenov. Isto misel razvija obširneje naprej Auguste Comte, nominelni oče pozitivizma, v svojem glavnem, šest velikih snopičev obsegajočem delu: „Cours de philosophie positive“ (1830 do 1842). Kakor Turgot govori tudi Comte o treh stopnjah človeškega miselskega razvoja, o teološki, metafizični in pozitivni stopnji, v čemur se manifestira „zakon treh štadijev“. Tudi tukaj je najvišja zadnja, t. j. pozitivna stopnja, na kateri opušča človek teološko in metafizično razlaganje narave, opisujoč le izkušenske fenomene in razvijajoč le tozadevne izkušenske, torej fenomenske zakone. V tem zmislu obstoji glavna naloga znanosti v izpeljavi teh zakonov in v njih redukciji na kolikor mogoče majhno število. Ideal znanosti bi bil dosežen, da se posreči redukcija vseh fenomenskih zakonov le na en zakon, n. pr. na zakon gravitacije. Filozofija pa ima pri tem le to nalogo, da posamezne znanosti pri njih orisanem poslu pospešuje in razširja; v prvem oziru je istovetna s pozitivističnim vedoslovjem, v drugem pa — to je specifično Comtejeva teza — s socijologijo, t. j. z znanostjo o človeški družbi, seveda zopet le v čisto pozitivističnem, izkušensko-fenomenskem zmislu besede. Vse naše spoznavanje ostane le relativno, tičoč se le izkušenske konstance fenomenov, vsako pravo razlaganje, oziroma vsako spoznavanje pravih, stvarnih razlogov in vzrokov je kakor za posamezne znanosti tako tudi za filozofijo izključeno. Poznejših in dandanašnjih pozitivistov mi pa je komaj treba še posebe omenjati: njihov nauk ostaja v bistvu isti in v marsikaterem oziru niti daleko ne dosega globine ustanoviteljev pozitivizma. Zanimivo je pa pri tem dejstvo, da se ves pozitivizem prekraja vedno bolj v moderni pragmatizem (James, Vaihinger, Mach i. dr.), ki po vzorcu tudi že zelo starih nauk v zmislu pozitivizma čisto dosledno zanika sploh vsako „resnico“ v pravem pomenu besede, smatrajoč ta pojav le za neko našemu organizmu koristno funkcijo: resnica in korist je eno in isto!

Ta pozitivizem je pa imel usodepolne posledice tudi za razvoj moderne *psihologije*. Ker mi primanjkuje prostora, da govorim natančneje o tem razvoju, hočem omeniti le najvažnejše tipe pozitivističnega pojmovanja duševnosti. Ker so v zmislu pozitivizma vse realnosti kot take našemu razumu sploh nedostopne, mora dosleden pozitivist seveda tudi duševnost smatrati le za neko „prikazen“ in tudi zakonom duševnosti pripisovati le vrednost rekih čisto „feno-

menskih“ zakonov. Duševnost, kakor nam je neposredno znana, torej naše življenje z vsemi svojimi mislimi in dvomi, čustvi in strem-ljenji pade tukaj na isti nivo kakor ves ostali, to je zunanji svet, na nivo pozitivistično-izkušenski fenomenskega značaja. Ker v tem oziru med fizikalnim in duševnim svetom ni razlike in ker je drugič že fizikalni svet kot „naš fenomen“ pravzaprav istoveten z našimi predstavami, tako da so njegovi zakoni itak že zakoni naše duševnosti, stoji naša duševnost glede svoje realnosti celo *pod* fizikalnim svetom, duševni procesi *pod* fizikalnimi in zaslužijo, če so že ti zadnji le neki subjektivni fenomeni, le ime nekih brezpomembnih „epifenomenov“. V tem pozitivističnem pojmovanju duševnosti je iskati zadnji razlog za ono materijalistično naziranje, ki se je bilo pojavilo že kmalu po Baconu (Hobbes!) in doseglo neki vrhunec v drugi polovici prejšnjega stoletja, naziranje, v čigar zmislu bi vsaka psihologija mogla nastopati nazadnje le kot — fizijologija. Neke svojevrstne „duševnosti“ pravzaprav ni, kar more znanost — čeprav seveda zopet le v fenomenskem zmislu besede — tozadevnega eksaktno dojeti, so le gotovi — možganski procesi: psihologija je le pozitivističen študij teh možganskih in sploh telesnih procesov, kdor govori n. pr. o nekih *doživljajih*, a ne misli pri tem na take telesne procese, izreka le prazne besede. Čeprav dandanašnja psihologija že dolgo ne stoji več na tem stališču, ker si je izvojevala lastno in avtonomno stališče napram fizijologiji, mislim vendar, da se ne motim, če trdim, da se orisanega naziranja drži še dandanes pretežna večina takih znanstvenikov, ki nimajo neposredno s psihologijo ničesar opraviti. Jaz sam sem imel večkrat priliko, govoriti o tem z znanimi naravoslovci, matematiki, biologi, jezikoslovci, ki so me vedno krivo razumevali, ker so tam, kjer sem razpravljajal o samoniklih doživljajih, mislili le na neke možganske procese in mi, ko sem jih bil opozoril na to razliko, konstantno odgovorajali, da se jim v zadnjem slučaju dozdeva to le kot prazna beseda. Potemtakem pa je tudi temu pozitivistično-materijalističnemu pojmovanju duševnosti, ki je tako globoko zasidrano v mišljenju modernega človeka, vsaj v veliki meri pripisovati, da se v okvirju eksaktnega jezikoslovja do danes ni mogla razviti neka posebna veda, ki bi sledila zakonom jezika, izvirajočim iz njegove nefizične strani: če je psihologija le — fizijologija, tedaj je seveda tudi vsaka taka posebna jezikoslovna disciplina v naprej izključena.

Ravnotako usodepoln pa se je izkazal drug tip pozitivistične „psihologije“, ki ga kaže ravno takozvana „asijocijacijska“ psihologija. Če je, kakor uči pozitivizem, duševnost tudi le neka naša subjektivna „prikazen“ in če obstoji naloga znanosti le v enostavni registraturi vedno se ponavljajočih pojavov in njih redukciji na vedno manjše število, tedaj bi seveda tudi psihologija dosegla svoj znanstven vrhunec, če se ji posreči, tudi zakone duševnosti reducirati na zakone zunanje narave, n. pr. na zakon gravitacije; s tem bi bil tudi brezpomembni „epifenomenski“ značaj duševnosti naknadno kot tak iznova potrjen. In v resnici so te pozitivistične misli in želje rodile „asijocijacijsko“ psihologijo: očetje pozitivizma, kakor Hume, John Stuart Mill, Spencer i. dr. so obenem očetje te psihologije. Vsa duševnost je le mehanika predstav, ki jo prešinjata tudi le dva zakona: zakon vztrajnosti in zakon privlačnosti, kar odgovarja vseskozi splošnemu zakonu gravitacije; gravitacija tam, asocijacija tukaj. Tozadevne podrobnosti sem bil omenil že gori pri Herbartu, čigar psihologija je — če odvezam njegove metafizične dodatke, ki so pa brez pomena za faktično izpeljatev njegove psihologije — postala pravcati vzorec te pozitivistično-mehanske psihologije. Tudi dandanašnji pozitivisti so asijocijacijski psihologi (Ziehen!). Zopet se pa vidi tudi od te strani vpliv pozitivizma na jezikoslovje; saj sem že gori mogel ugotoviti, da sloni ravno Paulovo delo na Herbartovi psihologiji, delo torej, ki se smatra še dandanes za najvažnejši psihološki podstav jezikoslovja. Da sloni ta podstav na trhljih tleh, bom mogel v vseh podrobnostih pokazati šele izven tega uvoda; za zdaj pripomnim: da se nahajajo mehanske asocijacije predstav, gotovo ni dvoma. Toda kdo si bo upal — če si v resnici ogleda le nekaj podrobneje svoje lastno življenje — celokupno duševnost z vsemi njenimi mislimi in dvomi, radostmi in tugami, hotenji in odpori gledati le pod vidikom asocijacije prostih predstav? Zakone te duševnosti zamenjati z zakonom — gravitacije, oziroma jih vsaj interpretirati po vzorcu tega zakona, se izkaže pač že glasom najvsakdanješe izkušnje kot neki smrtonosen skok. In vendar je to naziranje še dandanes priljubljeno pri pretežni večini zastopnikov raznih posameznih znanosti, vsaj v kolikor trčijo ti zastopniki od svoje strani na kaka psihološka vprašanja: taka vprašanja se tukaj namreč enostavno rešujejo s terminom „asocijacija“ in zopet „asocijacija“. Tudi tukaj se smatra le za „igranje z besedami“, če kdo opozori na komplicirano naravo raznih takih vprašanj, ki se ne da

presekat kakor Gordijski vozle le z nekim pozitivističnim terminom. Za primer vzamem le razmerje med takozvano „besedno predstavo“ (Wortvorstellung) in „stvarno predstavo“ (Sachvorstellung), ki se tudi dandanes *vseskozi* smatra za enostavno asijocijacijsko razmerje: napram temu bom pa, mislim, v glavnem delu mogel pokazati, da bi nastanek jezika (Sprache) bil naravnost *izključen*, če bi to razmerje, ki je centralnega pomena za umevanje bistva jezika, bilo prosto asijocijacijsko razmerje. Seveda, če bi zakoni duševnosti bili tudi le prosto mehanski zakoni, kakor uči to skrajni pozitivizem, tedaj bi tudi psihologija poleg naravoslovja in fizijologije jezikoslovju ne mogla nuditi nič novega, in sicer enostavno zato ne, ker bi se tudi vsaka taka psihologija *v vsakem oziru in v celem obsegu* morala zase naslanjati le na naravoslovje in fizijologijo; tudi tukaj je torej ta moderni pozitivizem zabranil uspešni razvoj neke discipline, katere naloga bi obstala ravno v tem, da sledi samolastnim zakonom psihične strani jezika in razvija pomen *teh* (nemehanskih) zakonov za bistvo in razvoj jezika.

Kot tretji tip pozitivističnega pojmovanja duševnosti, ki pa je le v toliko „pozitivističen“, v kolikor smatra to pojmovanje za edino možno pojmovanje, pa morem navesti ono naziranje, ki je koncem druge polovice prejšnjega stoletja rodilo takozvano *psihofiziko* kot „eksaktno vedo o razmerjih med telesom in dušo“. Če sem gori rekel, da najsurovejši pozitivist psihologijo sploh istoveti s fizijologijo, tedaj velja o psihologiji sedanje vrste vsaj to, da je neposredno iz fizijologije izšla in to zadnjo nujno predpostavlja. To kažejo že imena njenih početnikov, kakor Joh. Müller, E. H. Weber, Brewster, H. Helmholtz in G. Th. Fechner: fizijologi in fiziki so ustvarili to psihološko disciplino, do katere so došli pri raziskovanju samosvojih, to je fizijoško-fizikalnih problemov. Plodovita se je izkazala pri tem osobito fizijologija možgan, živcev in čutil, ker je omenjenim in sledečim znanstvenikom, ki so pri tem svojem delu obračali svojo pozornost tudi na vzporedno idočo duševnost, pokazala, da odgovarjajo tem in onim procesom v možganih, čutilih, živcih ti in oni duševni procesi, tem in onim partijam v možganih ta in ona duševnost, tem in onim defektom, n. pr. v možganih ti in oni duševni defekti itd. S tem pa je bilo vsaj v principu na en mah doseženo dvoje, o čemur vsa dotedanja psihologija ni mogla niti sanjati: prvič je bilo s tem za vedno porušeno tisto staro naziranje, da je sedež „duše“ n. pr. neka točka sredi možgan, drugič pa se je

na ta način tudi za psihologijo izkazala uporabna naravoslovna metoda eksaktnih eksperimentov. Že iz teh razlogov pripisujem sam vsej tej psihologiji eminentno važnost; da ima ona tudi za jezikoslovje pomen, je pokazal že Broca s svojo iznajdbo takozvanega jezikovnega središča (Sprachzentrum). Toda pri vsem tem se ne sme pozabljati, da tudi ta psihologija ne more nastopati kot psihologija sploh, in sicer enostavno iz tega razloga ne, ker mora tisti, ki hoče določiti neko razmerje med dražljaji, možgani, čutili, sploh nepsihičnimi pojavi in duševnostjo (doživljaji), že neodvisno od tega vedeti nekaj o prvih pojavih na eni in o duševnosti na drugi strani. O prvih pojavih ga poučuje ravno n. pr. fiziologija, zaradi česar predpostavlja psihologija te vrste, kakor sem že rekel, brezpogojno n. pr. fizijologijo; kdo pa pouči te psihologe o duševnosti, o doživljajih samih, za katere iščejo ravno fizijološke korelate? Gotovo spet le psihologija, a psihologija bistveno druge vrste, namreč psihologija, ki se ne bavi z *razmerjem* med telesom in duševnostjo, temveč s to duševnostjo samo, zasledujoč zakone te duševnosti same. „Psihofizična“ psihologija torej sploh ni psihologija v pravem pomenu besede, ker se bavi le z odnošaji med n. pr. možgani in doživljaji in predpostavlja kot tako brezpogojno kakor fizijologijo tako pa tudi psihologijo v ožjem pomenu besede. Za kaka najprimitivnejša tozadevna vprašanja seveda psihofizik ni rabil in ne rabi te druge psihologije, ker ga tozadevno že lastna izkušnja dovolj poučuje o dotični duševnosti; toda tudi v tem slučaju ne izve o tej duševnosti kot taki ničesar n. pr. kot fizijolog (kot takemu so mu dostopni le n. pr. možgani), temveč le kot najprimitivnejši psiholog v ožjem pomenu besede, opazujoč neke pojave sicer na najvsakdanjejši, a nazadnje vendar le *introspektivni* način: kakor hitro pa hoče psihofizika reševati težja vprašanja, ki se tičejo razmerja med telesom in duševnostjo, n. pr. vprašanja, *katere vrste* duševnosti odgovarjajo tem in onim telesnim procesom, tedaj ji nikakor ne more več zadoščati takozvana psihologija vsakdanjega življenja, temveč psihofizika je v tem slučaju neobhodno vezana poleg fizijologije na psihologijo v ožjem pomenu besede *kot več ali manj razvito znanost*. Psihofizik, ki to pozablja, pada nujno v tem večje znate, čim večjo stopnjo je bila že dosegla njegova znanost: tak psihofizik nam nudi najeksaktnije „tabele“, „protokole“ in „račune“, ki pa nam vsi ne donajajo nobenega spoznavanja odnošajev med „telesom“ in „dušo“, ker slone pač na

eksaktni analizi „telesa“, nam pa ničesar ne pove (v najboljšem slučaju!), čemu torej odgovarjajo ti fizijološki pojavi v — duševnosti; ker pa navadno ravno tak psihofizik duševnost samo docela krivo tolmači, dohaja z vso svojo „eksaktnostjo“ nazadnje vendar do popolnoma krivih rezultatov. Da se to še dandanes tolikrat dogaja, tega je krivo zopet le pozitivistično pojmovanje duševnosti same kot nečesa, česar ali sploh ni ali kar je kvečjemu le nekega „epifenomen-skega“ značaja. Da je temu tako, tedaj bi seveda takozvana psihofizika ne rabila nobene psihologije v ožjem pomenu besede, ker bi ne bila ničesar drugega nego le del fizijologije. Zopet je umljivo, da taka čisto pozitivistično pojmovana psihofizika ni mogla pospeševati neke jezikoslovne discipline, ki si stavi za nalogo, razvijati pomen zakonov duševnosti same za bistvo in razvoj jezika. Saj je tudi Wundtova „fizijološka psihologija“ vsaj v njenih prvih fazah v premnogih ozirih taka pozitivistična psihofizika.

Tako smo dospeli do nekega četrtega pojmovanja duševnosti, ki se izkaže napram vsemu pozitivizmu edino pravilno in na katerem sloni takozvana „čista psihologija“, ki jo predpostavljajo vse druge „psihologije“. V zmislu tega pojmovanja je duševnost svojevrstna realnost s svojimi lastnimi zakoni: bistven znak vede, ki se peča s to duševnostjo samo, je ta, da se poslužuje v nasprotju z vsemi drugimi vedami le „introspektivne“ (samozaznavne) metode. Za znanstvenega očeta te psihologije se more smatrati Fr. Brentano s svojim delom: „Psychologie vom empirischen Standpunkt“ (1874); njegovo delo so nadaljevali in še nadaljujejo misleci, kakor: Ehrenfels, Höfler, Meinong, Witasek, Kraus, Husserl i. dr. Tudi Francoz Bergson se bliža temu stališču. Primanjkuje mi prostora, da ovržem podrobno načela pozitivizma in vsa tozadevna pojmovanja duševnosti. O pozitivizmu samem bom govoril v drugih spisih, tičočih se moje lastne stroke, o potrebi in o opravičenosti „čiste psihologije“ pa nas bo, kakor upam, prepričala v sledečem glavnem delu vsaj v zmislu nekega prvega obrisa faktično izpeljana fenomenologija jezika.

V tem odstavku sem orisal le vse sodobne kulturne činitelje, ki so po mojem mnenju ovirali nastanek take fenomenologije; s tem pa sem vrgel tudi neko posredno luč na principijelne temelje te fenomenologije. Tem lažje me bo vsakdo umel, katero stališče zavzema v bodočih izvajanjih. Skrbno se bom torej ogibal vsakega pretirane-ega evolucionizma, polagal bom važnost na izkušnjo tam, kjer mi

le ona more kaj povedati, jemal bom pa kljub vsemu pozitivizmu v poštev tudi zakone, ki niso kakor matematični nobenega empiričnega značaja, in pojmoval bom duševnost, t. j. doživljaje kot nam neposredno dane in torej brezdvomne realnosti. Ker je „jezik“ zasidran v sredini med to duševnostjo in neduševnim svetom, bodo zakoni te duševnosti morali vreči neko luč tudi na zakone jezika.

Prispevki in opombe k zgodovini reformacije na Slovenskem.

Dr. Fr. Kidrič.

I. Ivan Ungnad v prognanstvu.

4.

Boj med novoverskimi teologi za Luthrovo duhovno nasledstvo, ki je bil ob Ungnadovem prihodu na Nemško že v polnem tiru,¹ je silil tudi Ungnada k formulaciji odgovorov na vprašanja: ali se pričenja človekovo opravičenje s sodniško izjavo pravičnosti (Luther, Melanchthon, Flacius) ali šele takrat, ko postane človek res pravičen (Ossiander, Brenz); ali napravi človeka pravičnega vera sama (Luther, Flacius, Brenz), ali pa so potrebna k temu tudi dobra dela (Maior, Melanchthon); ali so adiaphora, t. j. stari cerkveni obredi, kakor raba slik, petje, koretelj itd., dovoljena (Melanchthon) ali brezpogojno vredna obsodbe (Flacius); ali se vrši človekovo opravičenje s sodelovanjem svobodne volje (Melanchthon, Maior) ali brez njega (Flacius); ali je dedni greh substanca padlega človeka (Flacius, Spangenberg), ali agredijenca (Wigand); ali se zavžije s hostijo resnični Kristus (Flacius, Brenz, Andreae) ali ne (Zwingli, Bullinger, Calvin, Melanchthon, Pencer).

Z nemškimi prvoborci je občeval Ungnad osebno: v Wittenbergu z Melanchthonom² in Maiorjem³, v Eislebnu s Cirijakom Spangenbergom⁴, na Wirttemberskem z Brenzem⁵, stolnim proštom

¹ Droysen G., Geschichte der Gegenreformation. (Allgemeine Geschichte, herausgegeben von W. Oncken, III/3/1.) Berlin 1893, 38—48. — Janssen J., Geschichte des deutschen Volkes, VII, 13—14, Freiberg 1904, 477—481. — Grisar H., Luther, III, Freiberg 1912, 876—885. — Za Brenza in Marbacha: Hartmann, Brenz 239—263.

² Ung.-Albr. 23. III. 1560, 225.

³ ?

⁴ Spreadaj uvod 71.

⁵ Ung.-odb. kranj. 24. XI. 1562, Trubers Briefe 278.

stuttgartskim in načelnikom deželne cerkve wirttemberske⁶ ter Jakobom Andreae, nasprotnikom Melanchthonovih in Calvinovih posredovalnih teorij, ki je bil ob njegovem prihodu na Wirttembersko župnik v Göppingenu, od 1562. l. pa vseučiliški kancler in prošt v Tübingenu⁷. Menda v prvi polovici 1559. l. se je seznanil v Straßburgu z Ivanom Marbachom⁸, tamošnjim profesorjem in predstojnikom cerkvenega konventa, ki je bil istotako vnet bojovník za augsburško konfesijo in luthrovski katekizem⁹. Nekako istodobno je bival pri njem mladi Sarcer¹⁰.

Čitati je utegnil sedaj veliko bolj nego prej¹¹ v domovini. Čital je mnogo, „vsako noč 3—4 ure“¹². Domnevati se da, da so tvorile njegovo čtivo predvsem nemške knjige¹³ Luthrove, Melanchthonove, Brenzeve¹⁴ in Andreaejeve. Specijalno ugotoviti se da iz njegovega čtiva le neznatno število knjig: Andreaejeva pridiga o obhajilu¹⁴, kateri je priključena polemika proti Otonu Truchsessu, kardinalu augsburškemu¹⁵, nemški prevod Vergerijeve¹⁴ polemike proti isti Truchsessovi knjigi¹⁶ ter Sylvanova¹⁷ izpoved, zakaj je zapustil katoliško vero¹⁸.

Pod vplivom osebnega občevanja in čtiva se je definitivno¹⁹ izoblikovala Ungnadova protestantska fiziognomija.

Wirttemberska sredina ga je priklenila na steber pravovernega lutrovstva v zmislu augsburške konfesije. V zwinglijanizmu in kalvi-

⁶ Hartmann, Brenz 221.

⁷ Wagemann, Andreae, Realencyklopädie I, 502—503.

⁸ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 92.

⁹ Hartmann, Brenz 262.

¹⁰ Krištof-Brenzu 7. IV. 1559, Briefw. IV, 640.

¹¹ Spređaj, 2. pogl. 153.

¹² Ung.-Albr. 15. III. 1562, 262.

¹³ Ung.-odb. kranj. 24. XI. 1562, Trubers Briefe 280.

¹⁴ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 93.

¹⁵ Andreae I., Ein christentlich Predig vom Nachtmal des Herrn, Tübingen 1559. — Cfr. fol. h i a: Verzeichnis aß einem Buch, des Titel: Tractatus de administratione Missae... Wolches zu Dillingen, Anno etc. 59 getruckt, und durch den Cardinal von Augspurg seinen Pfarrherrn als ein Gottselige Lehr bevolhen worden.

¹⁶ Verger P. P., Epistola de libro cui titulus Tractatus de administratione sacramentorum et de celebratione missae Dilingae 1559, s. l. 1559.

¹⁷ Ung.-Marbachu 20. II. 1561, Fechtius 126.

¹⁸ Sylvanus J. A., Christl. Bekantnus. Tübingen 1560.

¹⁹ Spređaj 2. pogl. 153.

nizmu je začel gledati „posvetno modrost, ki se razpasuje poleg čiste (= lutrovske) besede božje in ki nas je Bog varuj“²⁰. O Straßburgu, kjer je cvetel kalvinizem, je pisal Marbachu: „Ah, če bi mogli darovati, dragi gospodje straßburški pognati iz lepe stolice hudiča z vso univerzo ter dati božji besedi razsvetljenega moža Ivana Marbacha svoboden polet...“²¹. Flacija bi bil „poslal najrajši bogvekam“²². Objektivnoznanstvenemu razglabljanju teoloških vprašanj je ostal sovražen, zadnjo besedo o teoloških vprašanjih je videl v Luthrovih, Melanchthonovih in Brenčevih spisih, novi nauki so se mu zdeli torej nemogoči, nove knjige z drugačno vsebino nepotrebne: „Novih naukov in novih mojstrov v resnici ni potreba, Bog jih je milostljivo že razkril, če bi jim ljudje le sledili ter se ravnali po knjigah rajnega Luthra, Brenza, Filipa in drugih mož, ki jih je Bog razsvetlil...“²³.

Teološki prepiri so bili njegovemu subjektivno-praktičnemu pojmovanju verskih naukov tudi radi posledic zoperni, zato je bil vnet pristaš sprave med protestanti.²⁴ Upanje na „poravnavo“ obeh verskih strank v zmislu popolne zmage lutrovstva in na izpreobrnitev cesarja Ferdinanda k protestantizmu²⁵ se je polagoma talilo. Že od spomladi 1557. l. pravzaprav ni več „verjel, da zapusti kralj (= Ferdinand) papežko cerkev“²⁶. Odslej je bila njegova deviza: „Vsak krščenik, zlasti pa oblast glej, kaj ima storiti, da ne zapelje sebe in drugih ljudi, kajti... Bogu smo dolžni večjo pokorščino nego ljudem“²⁷. Katoliške akcije za spravo na katoliški podlagi ali za reformo cerkve je spremljal z vedno rastočim nezaupanjem in sumničanjem. Izrečno poudarja, da ne namerava skleniti svojega življenja v katoliški cerkvi, ampak da hoče umreti kot njen sovražnik²⁸. Od verskega razgovora v Wormsu, ki se je sklenil 1556. l.²⁹, ni pri-

²⁰ Ung.-Albr. 15. III. 1562, 259.

²¹ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 94.

²² Ung.-Fil. hessen. 29. III. 1560, Heidenhain A., Die Unionspolitik Landgraf Philipps von Hessen 1557—1562, Halle a. S. 1890, Beilagen 56.

²³ Ung.-odb. kranj. 24. XI. 1562, Trubers Briefe 280.

²⁴ Prim. Ung.-Fil. hessen. 29. III. 1560, Heidenhain, Beilagen 56.

²⁵ Spredaj 2. pogl. 157—159.

²⁶ Ung.-Krištofu 29. III. 1557, Briefw. IV, 287—288. — Prim. tudi Ung.-Albr. 12. IX. 1561, Briefw. 234.

²⁷ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 94.

²⁸ Ung.-Krištofu 29. III. 1557, Briefw. IV, 288.

²⁹ Droysen G., Geschichte der Gegenreformation, Berlin 1893, 50—72; Janssen J., Geschichte des deutschen Volkes IV, 15—16, Freiberg 1896, 1 sl. (za zgodovino nemškega protestantizma sploh, v kolikor se vpoštevata v tem poglavju).

čakoval a priori ničesar³⁰, udeležil se ga je samo zato, da „vidi tam ljube poslance božje (= protestante) in pa poslanstvo hudičevo (= katolike)“³¹. Ko je naznanil papež 25. marca 1560 vernikom zopetno otvoritev tridentinskega koncila, se je prijel nervozni strah protestantov pred možnostjo katoliške politične akcije tudi Ungnada. Pismo, ki ga je pisal kralju Maksimilijanu na predvečer otvoritve koncila, je jasen odmev te nervoznosti: „... Vaši kraljevi Častitosti moram naznaniti splošno govorico, da hočejo započeti po sedanjem koncilu papež, kralj španski in njihovi privrženci predrzno eksekucijo, zaseči vse ter zahtevati, da pripomore duhovščina k akciji s krvjo in blagom ter obdrži zase le toliko, kolikor potrebuje za živež in obleko. Tudi Nj. Vel. je osumljeno, da ve za te stvari...“³² O kardinalih in škofih koncila, ki se je 18. januarja 1562 res otvoril, meni Ungnad, da „se bavijo bolj z lepimi Lahinjami in hudičem nego pa s svetim pismom“³³; seveda odobrava, da se protestanti koncila niso udeležili³⁴.

Cerkvenopolitično življenje svoje dobe je spremljal Ungnad s paznim očesom ter ga glosiral tuintam z zanimivimi sodbami. O priliki pogajanj med wirttemberskimi bogoslovci s francoskimi protestanti v Elsaß-Zabern februarja 1562. l. je pisal: „Potrebno je res dobro paziti, da ne napadejo Francozi Nemcev“³⁵. O malomarnosti nemških knezov za verske stvari je mogel govoriti zelo pikro. Ko se je zbiral 1559. l. v Augsburgu državni zbor, ga je slikal z vidno dosado: „Moj milostljivi gospod vojvoda Krištof daje spravljati v Augsburg zopet kakih 40 vozov vina. Zdi se mi, da se prihod knezov-volilnikov in knezov zopet zavleče, dokler ne poteče doba lova na jelene, ker je žalibog taka navada in tak običaj, da se misli bolj na posvetne stvari in na veselje z divjimi živalmi, nego pa na Boga, njegovo sveto cerkev, sodbo in pravico...“³⁶

Dostojanstvo Krištofovega svetovalca³⁷ je Ungnad koj od početka tudi vršil. Vojvoda se je večkrat z njim zaupno posvetoval³⁸,

³⁰ Ung.-Krištofu 29. III. 1557, Briefw. IV, 288.

³¹ Ung.-Krištofu 27. IX. 1557, Briefw. IV, 421.

³² Ung.-Maks. 16. XII. 1561, Briefw. Ung.-Albr. 263. — Prim. tudi Ung.-Albr. 15. III. 1562, Briefw. 259.

³³ Ung.-Albr. 15. III. 1562, Briefw. IV, 259.

³⁴ Ep. cit. 261.

³⁵ Ung.-Albr. 15. III. 1562, Briefw. 260.

³⁶ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 93.

³⁷ Spređaj 3. pogl., opomba.

³⁸ Krištof.-Filipu 28. XII. 1557, Briefw. IV, 462; palatinskemu 1. X. 1559, ib. 696.

ga pošiljal z zaupnimi poročili k protestantskim knezom³⁹ ter mu dajal čitat aktualne stvari, n. pr. takozvano bavarsko inkvizicijo⁴⁰, ki jo je šele Ungnad izročil Sarcerju⁴¹.

Prvo verskopolično polje, kjer je skušal v tujini protestantom pomagati, je bilo stremljenje za odstranitvijo nesoglasij med protestantskimi teologi.

Zdaj v tej, zdaj v oni sodobni protestantski akciji za dosego edinstva se zasveti ulogica, ki je pripadla Ungnadu: tendenčni spis katolikov o verskem kolokviju v Wormsu⁴² 1557. l., kjer se je očitno pokazal razdor med protestanti, spravi v roke Filipu hessenskemu in Krištofu⁴³; Filipa opozarja na spis flacijancev proti frankfurtskemu recesu z dne 18. marca 1558, kjer so hoteli knezi sami vzpostaviti edinstvo⁴⁴; za sestanek knezov augsburške konfesije pridobiva Filipa⁴⁵, kneza-volilnika palatinskega⁴⁶, in zlasti Avgusta, volilnega protivnikov⁴⁸. Samo telesna slabost je bila kriva, da se Ungnad končno kljub raznim vabilom naumburškega knežjega dneva ni mogel udeležiti⁴⁹.

Enkrat je bil zapleten tudi v cerkveno-politično zaroto, čeprav menda proti svoji volji.

Vsaj že 1561. l. se je seznanil na Bavarskem s Pankracem v. Freiberg, ki je sporočil njegovo ime svojemu somišljeniku Joakimu v. Ortenburgu⁵⁰. Ko sta snovala Pankrac in Joakim 1563. l. tako-

³⁹ Krištof-Filipu 28. XII. 1557, Briefw. IV, 462; Ungnadu 1. X. 1559, o. c. 695.

⁴⁰ Corpus reform. IX, Halis Sax. 1842, 639.

⁴¹ Krištof-Brenzu 7. IV. 1559, Briefw. IV, 640.

⁴² Neudecker Chr. G., Neue Beiträge zur Geschichte der Reformation I, Leipzig 1841, 158.

⁴³ Krištof-Filipu 28. XII. 1557, Briefw. IV, 462.

⁴⁴ Fil.-Krišt. 3. VII. 1558, Briefw. IV, 534.

⁴⁵ Krištof-Filipu 28. XII. 1557, Briefw. IV, 462; Filip-Krištofu 15. I. 1558, Briefw. IV, 466.

⁴⁶ Krištof-Ung. 1. X. 1559, o. c. 695.

kneza saškega⁴⁷; v isti namen pošilja Melanchthonu knjige njegovih

⁴⁷ Ung.-Aug. 4. XII. 1558, o. c. 696, n. 1.; 9. III. 1559, Wolf G., Zur Geschichte des deutschen Protestantismus 1555—1559, Berlin 1888, 133; 3. XI. 1559, Heidenhain, Beilage Nr. XXIII, p. 43. — Prim. tudi Aug.-Ung. XI. 1559, l. c.

⁴⁸ Ung.-Filipu 20. III. 1560, o. c. 56, Nr. XXIX.

⁴⁹ Ung.-Marbachu 20. II. 1561, Fechtius 125.

⁵⁰ Freiberg-Ortenburgu 17. I. 1562, Briefe und Akten VI, 50; cfr. tudi Freiberg-Ortenburgu 16. VII. 1563, o. c. 110.

zvano ortenburško zaroto, da siloma uvedeta na Bavarskem augsburško konfesijo⁵¹, sta se spomnila tudi Ungnada: dne 18. novembra 1563. l. je pisal Joakim Ungnadu o nameri zarote ter ga prosil pomoči. Ungnad je obljubil, da zastavi pri Krištofu in drugih knezih za zarotnike svojo besedo, obenem pa je zavračal zarotnike na zakonito pot⁵². Zato pač ne gre velika vrednost pismu Joakima v. Ortenburg Sebastijanu Röttingerju z dne 19. novembra 1563, ki ne pri naša tajnega imena le za Ungnadovega sina Ludvika, ampak tudi za Ungnada samega⁵³.

Na poseben način je menil koristiti Ungnad protestantom z lastno konfesijo.

Načrt lastne konfesije je vznikel najbrž iz njegovega tihega prepričanja, da mora biti njegov beg iz domovine zagoneten tudi prijateljem. Pisati jo je začel vsaj že v prvi polovici 1559. l., ker je bil prvi del⁵⁴ proti koncu junija 1559. l. že gotov⁵⁵. Okoli srede 1561. l. je bil spis že tako daleč, da bi bil mogel v kratkem iziti⁵⁶. V teku prihodnjih 2—3 let ga je Ungnad čisto dogotovil⁵⁷.

Svojo konfesijo je spisal pač v nemškem jeziku⁵⁸. Bila je zelo obširna⁵⁹, imela predgovor⁶⁰ in pogovor⁶⁰ ter vsebovala vsaj: avtorjevo „konfesijo in opravičilo“⁶¹, namreč pojasnilo, iz katerega „naj vsakdo zve, zakaj se je ločil od domovine“⁶²; „nekoliko izvestij o papežu, o hudičevem korenu in sploh o odnošajih v katoliški cerkvi“⁶³; opomin, da hoče tiskati ob svojih troških protikatoliške agitacijske brošure, samo naj „kričijo in pišejo vsi ljubi superintendenti in božji služabniki“⁶⁴; dokaz, da Straßburg ni zwing-

⁵¹ Droysen G., *Geschichte der Gegenreformation*, Berlin 1893, 245.

⁵² Ung.-Ortenburgu 28. XI. 1563, Briefe und Akten VI, 194.

⁵³ Ortenburg-Röttingerju 19. XI. 1563, o. c. 164: Sälmeier-Hans Ungnad.

⁵⁴ Ung.-Marbachu 4. XI. 1559, Fechtius 100.

⁵⁵ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 92.

⁵⁶ Ung.-Albr. 12. IX. 1561, Briefw. 232.

⁵⁷ Spangenberg, *Mansf. chronica* I, 485.

⁵⁸ Prim. spreadaj 1. pogl. 153.

⁵⁹ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 92.

⁶⁰ Ung.-Marbachu 5. XI. 1559, Fechtius 103.

⁶¹ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 93.

⁶² Ung.-Albr. 12. IX. 1561, Briefw. 232.

⁶³ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 92.

⁶⁴ Ep. cit. 94.

lijanski⁶⁵; končno še molitev 4 protestantov, ki so bili dolgo časa katoliki⁶⁶, morebiti Ungnada samega, Trubarja, Konzula in Skalića.

Stroškov se ni strašil za izdajo svoje konfesije nobenih⁶⁶. Name-raval je založiti okolu 1000 primerkov⁶⁷, omisliti nemško in latinsko izdajo⁶⁸ ter jo opremiti s slikami, katerim je narisal predloge menda sam⁶⁹. V prvi polovici 1559. l. se je pogajal radi tiska v Straßburgu ter dal prvi del v presojo in priporočilo Marbachu, kateremu je po-slal 24. junija 1559 še „molitev 4 oseb“⁶⁹. Marbach je vrnil rokopis še junija⁷⁰, natisk pa po vsej priliki priporočil. Bilo je že določeno, da se začne natisk v Straßburgu o Veliki noči 1562. l.⁷¹ Iz neznanih vzrokov se to ni zgodilo. Menda po 1562. l. je poslal Ungnad spis v presojo tudi Spangenbergu in ga mislil izdati najbrž pod njegovim okriljem. Spangenberg je spis vrnil, a ga ni več prejel⁷². Odslej se Ungnadovi konfesiji sled izgubi.

Ungnadov sklep, podpirati nemški protestantski propagandni tisk⁷³, je bil izformuliran vsaj že sredi 1559. l. Spomladi 1561. l. bi bil rad oskrbel drugo izdajo izpovedi Ivana Sylvana, prej kato-liškega duhovnika, takrat župnika v Kalbu. Pogajal se je že z avtorjem ter poslal knjigo⁷⁴ tudi Marbachu v oceno⁷⁵. Tudi ta načrt se pozneje ne omenja več, ko je absorbirala vedno bolj vse Ungna-dove sile skrb za lastno jugoslovansko tiskarno.

Vpliv zaželjene verske sredine in zaposlenosti se na Ungnadovo duševno razpoloženje ni izražal v ravni črti.

Misel na neuspeh napora, da uveljavi pri Ferdinandu svoje gmotne zahteve, ga je spravljala zopet in zopet iz ravnovesja. V neuspehu je videl vedno izraziteje nameravano „silo in krivico“,

⁶⁵ Ung.-Marbachu 5. XI. 1559, Fechtius 100.

⁶⁶ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 93.

⁶⁷ Ep. cit. 92.

⁶⁸ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 93; Albrehtu 15. III. 1562, Briefw. 261.

⁶⁹ Ung.-Marbachu 24. VI. 1559, Fechtius 92.

⁷⁰ Ung. Marbachu 4. XI. 1559, Fechtius 100.

⁷¹ Ung.-Albr. 15. III. 1562, Briefw. 261.

⁷² Spangenberg, Mansf. chronica I, 485.

⁷³ Spređaj op. 64.

⁷⁴ Sylvanus J. A., Christliche Bekanntnus ... Mit einer vorred Johannis Brentzen. Tübingen. Ulr. Merhart. 1560.

⁷⁵ Ung.-Marbachu 20. II. 1561, Fechtius 126.

„sramoto in psovanje“⁷⁶. Da se godi to radi njegovega verskega prepričanja, o tem ni dvomil⁷⁷. Od leta do leta se je bolj vživljal v vlogo verskega mučenika. Z nekim ponosom beleži: „Kdor sproži na cesarskem dvoru govorico o tem, da je Ungnadovo življenje zelo težavno in da dobiva kljub svoji nedolžnosti vedno nepovoljne odloke, dobi odgovor: ako bi se hotel priznati gospod Ivan zopet k Ces. Vel. (= postati katolik) in zopet služiti, bi stale njegove stvari boljše“⁷⁸. V tej črnogledi nervoznosti se mu je zdel ves gmotni položaj mnogo temnejši, nego je bil v resnici. Opetovano poudarja svojo „ubožnost“⁷⁹ in opasnost svojih dolgov⁸⁰, poroča o potrebi prodaje Waldensteina in železnega rudnika⁸¹, opisuje, da bi mu bili „žena, hčere in otroci že čisto raztrgani“⁸².

Vendar je čutil v dnu srca tisto intenzivno zadovoljnost, ki jo čuti globokoveren človek, ako sledi brez ozira na gmotno stran svojemu verskemu kaŕipotu. Ta osnovni ton njegovega razpoloŕjenja odmeva ŕe iz pisma, ki ga je pisal dne 17. aprila 1557 svojemu kralju: „Daj Bog, da bi mogel doseŕi na lastno ŕkodo in z izgubo udov lastnega telesa, da bi ŕivelu Vaŕe Kr. Vel. vsaj pol ali ŕetrt leta brez posvetnih skrbi v deŕelah, kjer je uvedena ŕista, boŕja, po-boŕna cerkev in kjer velja augsburŕska konfesija“⁸³. Tri leta pozneje je javil pruskemu vojvodi: „... pod visoko ŕastitim krŕŕanskim dragim knezom vojvodo Kriŕtofom wirttemberŕskim ŕivim tako dobro in v takem srŕnem veselju, da izjavljam kljub svoji uboŕnosti ... za najviŕjo resnico, da ne bi hotel menjati z nobenim cesarjem, kraljem ali drugim podobnim mogotcem...“⁸⁴.

Najsoŕnejŕo hrano je dobivala ta notranja Ungnadova zadovoljnost paŕ iz dela za jugoslovansko tiskarno.

⁷⁶ Ung.-Maks. 3. V. 1557, Sitzungsb. 1849/VI, 339.

⁷⁷ Prim. Ung.-Albr. 25. III. 1560, Briefw. 226.

⁷⁸ Ung.-Albr. 12. IX. 1561, Briefw. 232.

⁷⁹ Ung.: * Ferd. 17. IV. 1557, inom. drŕ. arhiv; Albr. 25. III. 1560, Briefw. 226.

⁸⁰ Ung.: Maks. 3. V. 1557, Sitzungsb. 1849/VI, 345; Ferd. 22. VIII. 1559, o. c. 351.

⁸¹ Ung.-Albr. 12. IX. 1561, Briefw. 231.

⁸² Ep. cit. 232.

⁸³ * Ung.-Ferd. 17. IV. 1557, inom. drŕ. arhiv.

⁸⁴ Ung.-Albr. 25. III. 1560, Briefw. 226.

5.¹

Jezik svojih slovenskih podložnikov je Ungnad pač razumel in ga za silo ter s tipičnimi posebnostmi rojenega Nemca tudi govoril. Podmena pa ostane tudi ta trditev, ker ohranila se je izpod njegovega peresa samo tista slovenska beseda, ki jo je graščak na slovenski zemlji najčešče čul: gospod^{1a}. Hrvaščine pred odhodom na granico ni razumel² in si je po vsej priliki tudi na granici ni v izdatni meri prisvojil³; da glagolice ali cirilice ni znal brati, se sme trditi z vso gotovostjo.

Nazori, ki jih je imel o južnih Slovanih za časa svojega bivanja v domovini, so bili gotovo še zelo temačni. „Cirilica“ mu je srbski jezik. Na jugu vidi tri jezike: slovenskega, hrvaškega in „cirilskega“⁴, „cirilico“⁵. Da bi bil imel že doma jasne pojme o razprostranitvi jezika in pisma po celi Hrvaški⁶, Slavoniji⁶, Dalmaciji⁶, Bosni⁶, Srbiji⁷, Bolgariji⁷ in Turški⁸ tja do Carigrada⁹, bi bilo ob sebi možno, ker so krožile take verzije tudi po sodobnem tisku¹⁰, vendar se zdi verjetnejše, da je zaznal te stvari šele pozneje¹¹. O hrvaških misalih in brevirjih¹² je mogel pač že na granici kaj slišati. Prosvetne razmere na slovenskem jugu je presojal s stališča verskega fanatika, ki se ne istoveti z narodom: „Hrvati in Slovenci so mu bili vedno in vsekdar sirovo, brezbožno, papistično ljudstvo, ki so živeli tako, da niso poznali niti Boga in njegovih zapovedi, besede

¹ Dosedanje izsledke k temu poglavju prim. v uvodu (I. letnik ČJKZ) 69—71 (5).

^{1a} Ungnad-odboru kr. 24. XI. 1562, Trubers Briefe 282: cospod Ungnad.

² Ungnad-Ferd. (1539), Sitzungsb. 1849/II, 333.

³ Ungnad-odb. kr. 12. IX. 1562, Trubers Briefe 228: (churfürst-pfalzgraf) durch seine rätthe u. geheimen sekretäre habe fragen lassen, ... ob er [Ungnad] die sprache verstehe, worauf sein diener der sache zu gut gegeben, er [Ungnad] verstehe die sprache etwas weniger.

⁴ Ungnad-Marbachu 20. II. 1561, Fechtius 126.

⁵ Ungnad-Albrehtu 14. IX. 1561, Briefw. 240.

^{5a} Ungnad: Albrehtu 14. IX. 1561, Briefw. 242; nemškim mestom 4. IV. 1563, Kostr. 175.

⁶ Ungnad-nemškim mestom 4. IV. 1563, Kostr. 175.

⁷ Ungnad: odb. kr. 12. IX. 1562, Trubers Briefe 230 (Syrvey); nemškim mestom 4. IV. 1563, Kostr. 175.

⁸ Ungnad-Albrehtu 14. IX. 1561, Briefw. 240.

⁹ Ungnad: Albrehtu 14. IX. 1561, Briefw. 242; nemškim mestom 4. IV. 1563, Kostr. 175.

¹⁰ Kidrič, Bartholomaeus Gjorgjevič, Wien 1920, 4. pogl., 173. opomba.

¹¹ Prim. izpričevalo kranj. strokovnjakov z dne 18. VIII. 1559, Kostr. 2.

božje in povelja božjega, niti hudiča, ker niso imeli blizu tisoč let nikogar, ki bi jih bil krščansko poučil¹².

Zveza, v kateri govori Ungnad o „našem ljudstvu“¹³, kaže, da se je čutil za Nemca. Skrb za slovensko ali hrvaško knjigo bi se bila pri njem brez zunanje pobude iz gole reformatorske gorečnosti jedva kdaj izcimila. Sploh se zdi, da notranjeavstrijsko nemško plemstvo samo na evangelijsko pojmovanje 14. poglavja 1. Pavlovega pisma do Korinčanov, v katerem tiči dogmatični pomen reformacije za narodne jezike, ni moglo najti logičnega slovenskega odgovora: še v času, ko je Trubar že tiskal prvo slovensko knjigo, so imeli Ungnad in somišljeniki v štajersko-koroškem stanovskem odboru na programu samo nemški liturgijski jezik¹⁴.

Da se je Ungnad še v dobi svoje katoliške orijentacije površno seznanil s Trubarjem, bivšim imeteljem kaplanije pri sv. Maksimilijanu v Celju¹⁵, ali z Vergerijem, bivšim papeževim odposlancem na državnih zborih in na Ferdinandovem dvoru¹⁶, ni izključeno, toda nikakor ni upravičeno izvajati iz te eventualnosti dalekosežne zaključke o začetkih njegovega zanimanja za tisk južnih Slovanov. Med tistimi, ki so dobili prvi Trubarjev spis na ogled in v popravilo¹⁷, Ungnada po vsej priliki ni bilo. Sploh ni nobenega dokaza za domnevo, da bi bil deželni glavar štajerski za prvi slovenski tisk in za postanek literarne zveze med Trubarjem in Vergerijem le količkaj storil. In če je začel v prvih mesecih 1555. leta res že vsaj za nekaj časa koketirati s slovensko literaturo, je mogel provzročiti novo njegovo orijentacijo samo sel, ki ga je odpremil Trubar kmalu po 27. januarju 1555.¹⁸ iz Kemptena na Kranjsko, da informira o zvezi z Vergerijem, poprosi literarnih pomočnikov¹⁹ ter opozori na Vergerijev program, naj bi imel novi prevod biblije „primešane elegantnejše besede“²⁰ ter bil „narečjem tako prilagojen“, da ga

¹² Ungnad: Albrehtu 14. IX. 1561, Briefw. 240; nemškim mestom 4. IV. 1563, Kostr. 176.

¹³ Ungnad-Frankfurtu 1. IX. 1563; Pivko, Ungnadovi stiki z mestom Frankfurtom, Trub. Zbornik, Ljubljana 1908, 46.

¹⁴ Auf der geistl. Salz. prov. statuta deren von Steyr antw., Loserth, Provinzialsyn. 278.

¹⁵ Trubar, Novi test. I, predgov. fol. a 111j; Einkommenbek. vom 12. XI. 1543, Briefe 17.

¹⁶ Sixt Ch. P., P. P. Vergerius, Braunschweig 1855, 16.

¹⁷ Trubar, Novi test. I, predgov. a 111j b.

¹⁸ Verger-Krištofu 27. I. 1555, Briefw. 90.

¹⁹ Trubar, Novi test., predgov. fol. b a.

²⁰ Verger-Krištofu 13. VII. 1555, Briefw. 110.

ne bi razumele „samo Koroška, Kranjska in nekatere sosednje pokrajine“, ampak tudi ostali slovanski narodi, vsaj glavni, in zlasti Dalmatinci²¹.

Nič ne govori za sodbo, da bi bil tudi Ungnad med tistimi, na katere je naslovil Trubar svojega odposlanca, seveda je pa mogel izvedeti od Kranjcev za akcijo tem hitrejša, ker je bil ravno v tej dobi²² radi granice ž njimi vedno v stikih. Verger beleži res, da je prispel 7. julija 1555. k njemu „sel s Kranjske, ki so ga poslali mnogi plemiči, zlasti pa gospod Ivan Ungnad“²³. Vesti in naročila, ki jih je prinesel odposlanec, bi se bila izrekla torej tudi v Ungnadovem imenu: obljuba, da bodo k stroškom „bogato“ prispevali, opomin, „da hočejo imeti prevod v svojem lastnem (slovenskem) jeziku in da ni treba skrbeti za primes elegantnejših besed, ki bi bile razumljive vsem Slovanom, ampak zgolj za rabo takih, ki so pri njih v splošni upotrebi, četudi se zdijo drugim neokretni“²³. V teku prihodnjih mesecev beleži Verger še nekoliko „pisem in odposlancev“, ki bi mu jih bili poslali „bratje, ki prebivajo na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem“²⁴, med njimi Ungnad, „najvnetejši izmed vseh“^{24a}, ki bi bil poslal Vergeriju celo „prevod štirih evangelistov“²⁵.

Ta „prevod štirih evangelistov“ pa je obstojal po vsej priliki samo v Vergerijevi domišljiji. Do eventualne srečne najdbe Ungnadovih pisem Vergeriju, ostane sploh odprto vprašanje, v koliki meri je Verger glede Ungnada proti Krištofu — pretiraval. Dejstvo je, da stoje okoliščine razvoja jugoslovanskega protestantskega tiska v naslednjih štirih letih s tako Ungnadovo vnemo iz 1555. leta — v nasprotju. Dočim je bil po odstranitvi Vergerija gibalo pokreta dlje časa zopet. Trubar, Ungnad vkljub razgovoru z Vergerijem v Lipskem²⁶, obisku v Stuttgartu²⁶, preselitvi v Urah²⁶ ter pripravljenosti k izdavanju različnih nemških polemičnih spisov²⁷ za jugoslovanski tisk še vedno niti z mezincem ni ganil: ni sodeloval pri

²¹ Verger, *Dialogi quatuor de libro quem St. Orius (etc.) edidit*, Tübingen 1559, 63.

²² Prim. 2. pogl. (CJKZ. I) 173.

²³ Verger-Krištofu 13. VII. 1555, Briefw. 110.

²⁴ Verger-Krištofu 8. VIII. 1555, o. c. 111.

^{24a} Verger-Krištofu 8. VIII. 1555, o. c. 112.

²⁵ Verger-Krištofu 12. XI. 1555, o. c. 113.

²⁶ Glej 3. pogl. (CJKZ. II) 47—48.

²⁷ Glej 4. pogl., opomba 64.

najetju Konzula²⁸ ali Dalmatina²⁹, ni kumoval pri rojstvu ideje o rezbi in litju glagoljskih³⁰ ter o potrebi nabave cirilskih³¹ črk, ni odgrnil perspektive za izpreobrnitev Turkov s pomočjo hrvaško-srbskega tiska³² ter tudi ni dajal ali pridobival prvih denarnih prispevkov³³. Ta štiriletna pasivnost je vsekakor čudna, ako je obljubil Ungnad res že 1555. leta za slovenski tisk bogate prispevke.

Pod konec 1559. leta se pokaže Ungnad naenkrat v novi osvetljavi.

Nekdo je ovadil Trubarja pri Krištofu „pismeno in ustmeno“, da se nahajajo v „njegovih slovenskih prevodih nepravilna tolmačenja, velike zmote, napačne razlage, sanjarske in zwinglijanske misli o krstu, večerji Gospodovi in opravičenju“³⁴. Reformator je iskal po vsej priliki posredovalcev ter se spomnil begunca v Amandenhofu. Nedvomno je bil Ungnad tisti, s čigar „pomočjo in zvesto podporo“ se je Trubarju posrečilo, „četudi s težavo“, da je ovadbo „deloma ovrgel“³⁵. Sedaj je bilo Ungnadovo zanimanje res vzbujeno: oba s Krištofom sta Trubarju izjavila, „da ne bodeta svetovala in pomagala le sama, da se prevajanje biblije v slovenski in hrvaški jezik nadaljuje, ampak nagovarjala k temu tudi druge volilnike in kneze, ako dobita verodostojno obvestilo, da so (Trubarjeve) knjige dobre in razumljive“³⁶.

Prvo resno naveščenje literarne zveze med Ungnadom in Trubarjem je izpričano torej za zadnje dni 1559. leta. Okoliščine opra-

²⁸ Strokovnjaki-konzulu 28. VIII. 1559, Kostr. 1; konzul-Ugnadu (XI. 1561), Trubers Briefe 154; Klombner-Trubarju 24. II. 1560, Kostr. 8; Trubar-odb. kr. X. 1562, Briefe 245.

²⁹ Klombner Trubarju 24. II. 1560, Kostr. 6.

³⁰ Trubar, Novi test. I, predgov. fol. b b; Trubar: Ungnadu 1. IV. 1560, Briefe 71, 4. XI. 1561, o. c. 150; Maksimilijanu 2. I. 1560, o. c. 41; Klombner-Trubarju 24. II. 1560, Kostr. 4.

³¹ Strokovnjaki-Konzulu 18. VIII. 1559, Kostr. 2.

³² Ep. cit. 3.

³³ Verger-Krištofu 6. I. 1555, Briefw. 79; 13. VII. 1555, o. c. 110; 18. VIII. 1555, o. c. 112; — Trubar, Novi test. I, predgov. fol. a 111j (b), fol. b (b); Maks. 2. I. 1560, Briefe 40—41; Ung. 1. IV. 1560, o. c. 71, 4. XI. 1561, o. c. 148; — Klombner: Ungnadu (II. 1560), Schnurrer 40; Trubarju 24. II. 1560, Kostr. 4; — Ungnad-odb. kr. 12. IX. 1562, Trubers Briefe 230. — Glej še: Bonert G., Liebestät. der evang. Kirche Württembergs für Österreich bis 1650, Jahrbuch der Geschichte der Protestanten in Österreich XXIV (1904), 376.

³⁴ Trubar-Maks. 2. I. 1560, Briefe 36.

³⁵ Ep. cit. 37.

³⁶ Trubar-Lambergu 12. I. 1560, o. c. 54.

vičujejo domnevo, da je bil provzročitelj tega naveščenja Trubar, ki je pritegnil v sili Ungnada v svojo interesno sfero.

Šele sedaj so se začeli obračati prijatelji literarnega pokreta v domovini s pismi tudi do Ungnada.

Na Slovensko so prinesla vest o Ungnadovi obljubi najprej pisma, v katerih je prosil Trubar izpričevala o pravovernosti svojih knjig: pismo deželnemu odboru kranjskemu z dne 12. januarja 1560³⁶, kateremu se je pridružilo pač še pismo Klombnerju³⁷ in somišljenikom v Celju³⁸. Isti pot, ki je prinesel Trubarju zaproseno izpričevalo deželnih stanov z dne 20. februarja 1560.³⁹ in pismo Klombnerjevo z dne 24. februarja 1560.⁴⁰, je prinesel tudi za Ungnada pismo „mesta Celja in drugih dobrih gospodov in prebend ljubljanskih“⁴¹, med njimi Klombnerja⁴².

Šele odslej je čutil tudi Trubar potrebo, da informira o vsem Ungnada.

Čim je prejel Krištofovo pismo z dne 29. februarja 1560., kjer mu na podlagi poročila kralja Maksimilijana z dne 19. februarja 1560.⁴³ nadaljevanje tiska zopet dovoljuje⁴⁴, je poslal takoj „k gospodu Ungnadu posebnega sla in mu pisal, kaj mu je pisal knez“⁴⁵. Izpričevalo kranjskih deželnih stanov in ostalo domovinsko pošto je poslal bivšemu deželnemu glavarju s pismom z dne 1. aprila 1560., kjer je rahlo opozoril na dano obljubo ter razgrnil svoje načrte in ukrepe glede hrvaškega tiska: „In Vaša Milost blagovolji vzeti do znanja, da sta dva hrvaška duhovnika vse omenjene moje knjige prevedla v hrvaški jezik in črko in da je te knjige mnogo Hrvatov pregledalo in aprobiralo... Enemu hrvaškemu duhovniku, namreč Stjepanu Konzulu, sem pisal, naj gre v Nürnberg in upam, da je že tam ter da rezati in liti hrvaške črke... Pomoči, to je denarja nam hoče primanjkovati . . . Če bi mogel dobiti pri krščanskih volilnikih in gospodih vsaj toliko sveta in pomoči, da bi mogel vzdrževati omenjena dva Hrvata pri tisku v

³⁷ Klombner-Trubarju 24. II. 1560, Kostr. 4.

³⁸ Trubar-Ungnadu 1. IV. 1560, Briefe 70.

³⁹ Kr. stanovi-Trubarju 20. II. 1560, o. c. 64—65.

⁴⁰ Klombner-Trubarju 24. II. 1560, Kostr. 3—8.

⁴¹ Trubar-Ungnadu 1. IV. 1560, Briefe 70.

⁴² Prim. uvod (ČJKZ I) 74.

⁴³ Maks.-Krištofu 19. II. 1560, Trubers Briefe 56—59.

⁴⁴ Krištof-Trubarju 19. II. 1560, o. c. 60.

⁴⁵ Trubar-Budini 19. III. 1560, o. c. 69.

Tübingenu ter imel 500 ali 600 goldinarjev v zalogi za tisk, bi hrvaški tisk v teku 10 ali 12 tednov začeli...⁴⁶ V pismu Klombnerja in tovarišev je čital Ungnad v istem času prošnjo, naj poizkusi doseči pri Krištofu, da „nakloni gospodu Primožu v bližini kake tiskarne prebendo ali župnijo, kjer bi mogel imeti pri sebi gospoda Štefaná in še dva hrvaška duhovnika ter izgotavljati prevod“⁴⁷.

V sredini aprila 1560. leta je gospodar slovensko-hrvaškega literarnega podjetja sicer še vedno Trubar, a tudi Ungnad ima že priliko, da presoja poleg kope bodril in nasvetov tudi trikratno⁴⁸ izpolnitev pogojev, pod katerimi je bil obljubil Trubarju podporo in priprošnjo. Da vidimo, v kakem obsegu je izvrševal svojo obljubo v sledečih mesecih.

Za naročbo črk se še ne brine: Konzul je dospel v Nürnberg 23. aprila 1560⁴⁹ po naročilu Trubarjevem⁴⁶ ter naročil glagoljske črke.

V priskrbo novih sredstev se še ne meša. Krištofu namiguje v pismu z dne 13. julija 1560. Trubar, da „za slovenski in hrvaški tisk ne manjka drugega ničesar, kakor založba tiska in vzdrževanje treh hrvaških oseb“; obenem mu našteva želje, ki bi jih naj vojvoda podpiral pri kralju Maksimilijanu. „Vaša kn. milost... blagovoli kralju Maksimilijanu pisati in ga prositi, naj se pogaja s svojimi zvestimi in pokornimi podložniki peterih dolnjeavstrijskih dežel in z ogrskimi in hrvaškimi grofi, gospodi in deželani in jih nakloni, da nam pomorejo ‚hrvaški tisk‘ začeti in končati“⁵⁰. Nekoliko pozneje piše Maksimiljanu samemu še razločneje: „Vaše Kraljevo dostojanstvo... blagovoli se z gospodi in deželani v Avstriji, na Štajerskem, Koroškem... in z ogrskimi in hrvaškimi grofi in gospodi pogajati in jih nakloniti, da nam pomorejo založiti slovenski in hrvaški tisk in vzdrževati pri tisku tri hrvaške osebe... Vaše kraljevo Veličanstvo blagovoli to naše delo priporočiti knezu ob Reni in knezu Wirtemberskemu, Njihove Knežje Milosti nam bodo dale nedvomno izdatno podporo in nas preskrbele s kruhom in vinom“⁵¹.

⁴⁶ o. c. 71.

⁴⁷ Klombner-Ugnadu okoli 20. II. 1560, Schnurrer 42.

⁴⁸ a) Schriftl. bericht ü. Trub. wind. bücher, Trubers Briefe 57. — b) Dež. stan. kr.-Trubarju 20. II. 1560, o. c. 64—65. — c) Klombner Ungnadu ok. 20. II. 1560, Schnurrer 40.

⁴⁹ Konzulov račun o tiskari, Bučar, Pov. 79.

⁵⁰ Trubar-Krištofu 13. VII. 1560, Trubers Briefe 80.

⁵¹ Trubar-Maks. 13.—27. VII. 1560, o. c. 83—84, 91—92.

Iz lastnega žepa za nabavo hrvaških črk še ne prispeva. Trubar je dal Konzulu poleti 1560. leta 40, v jeseni 68 goldinarjev⁵². Kranjci so „mu poslali obenem z drugim denarjem“ prispevke, ki so jih „priskrbeli v Trubarjevem imenu“, da nadomestijo lastnih obljubljenih 100 goldinarjev, potrošenih za slovenski tisk: prispevek Nižje Avstrije v znesku 100 dolarjev, prispevek Gornje Avstrije v znesku 100 goldinarjev⁵³. A tistih 71 goldinarjev, ki so jih prispevali v tej dobi posamezni Nürnberžani⁵⁴, je nabral pač Konzul. In ako se je nabralo res kaj v Burckhausenu „in drugod“ na Bavarskem, je provzročilo to zopet Konzulovo „glasno kričanje, da tiska hrvaško in turško biblijo“⁵⁵.

O kraju hrvaškega tiska še odločuje Trubar brez sodelovanja Ungnadovega. Ko se je sprijaznil s pozivom kranjskih stanov, naj se vrne na Kranjsko⁵⁶, se je moralo ob takratni razdelitvi vlog samo ob sebi roditi tudi vprašanje, ali ne bi kazalo prenesti hrvaške tiskarne v Ljubljano: 13. julija 1560. je prosil Krištofa⁵⁷, 25. julija 1560. pa Kranjske stanove⁵⁷, naj izposlujejo po kralju Maksimilijanu pri cesarju dovoljenje za tisk slovenske in hrvaške biblije v Ljubljani.

Končno Ungnad še tudi računov ne vodi: Trubar⁵⁸ in Konzul⁵⁹ imata vsak svoje račune.

V teku sedmih mesecev ni prevzel Ungnad niti v eni akciji literarnega pokreta vloge, ki bi se mogla označiti za realizacijo obljube izza zadnjih dni 1559. leta! Ali ni to migljaj, da se stvari ni bližal spontano iz notranje potrebe, ampak le takrat, ko ga je izzvala krepkost in vztrajnost zunanje pobude?

Za odločitev Ungnadove vloge v jugoslovanskem literarnem pokretu od jeseni 1560. leta naprej je treba spraviti v sklad več deloma si nasprotujočih poročil: 1.) Konzul poroča v svojih računih, da se je odpravil z glagoljskimi črkami iz Nürnberga 20. avgusta 1560.⁶⁰ — 2.) Ungnad beleži v seznamku svojih posojil za hrvaško

⁵² * Slav. Bücherdr. Tüb., fasc. III rač. 42, Bučar Pov. 78.

⁵³ Trubar-Ugnadu 4. XI. 1561, Briefe 148.

⁵⁴ Schnurrer 50.

⁵⁵ Kranjski stanovi-Trubarju 10. VI. 1560, Trubers Briefe 74—76.

⁵⁶ Trubar-Krištofu 13. VII. 1560, o. c. 80.

⁵⁷ Trubar-kranjskim stanovom 25. VII. 1560, o. c. 87.

⁵⁸ Slav. Bücherdr. Fasc. III, št. 42, Bučar Pov. 79.

⁵⁹ o. c. fasc. III, I/2, št. 352 l. c.

⁶⁰ Bučar, Pov. 79. — Prim.: Schnurrer 50; Elze, Trubers Briefe 80.

tiskarno⁶¹: „Št. 1: Prvič je posodil... Ungnad 14. novembra 1560. v Blaubeuru... Konzulu... 65 goldinarjev 5 reparjev za popotnico in da more spraviti hrvaške črke iz Nürnberga v Regensburg in od tam v Tübingo. Istotako voznine za omenjene hrvaške črke iz Ulma do Uracha je plačal 1 goldinar 9 rep. Istotako za konja, ki ga je jahal takrat gospod Štefan iz Ulma v Urach, je plačal 11 rep. 1 kr. Istotako Hansu Fingerlinu, meščanu v Ulmu, je plačal za dolg gospoda Štefana 2 goldinarja“. — 3.) Trubar piše pozneje⁶² Ungnadu: „Konzul me je v začetku tolažil, da uredi celo hrvaško tiskarno s 50 goldinarji, zato V. M. najprvo tudi ničesar drugega za to podjetje nisem prosil, razen da mi pomorete do župnije blizu Tübinge, kjer bi mogel preživljati sebe in Konzula, dočakati izgotovitev slovenskih in hrvaških prevodov in tiskati v Tübingi. Toda, ko je jahal Konzul iz Regensburga k Vaši Milosti v Blaubeurn, ne vem kako se je z V. M. pogodil; nato so nastali ti veliki stroški. — 4.) Trubar javlja deželnim stanovom kranjskim: „Ko sem se s... Konzulom iz tehtnih vzrokov in na prošnjo velikih gospodov odločil, še predno sem dobil (2. decembra 1560.) pismo (da se naj preselim v Ljubljano), da napravim pred odhodom na Kranjsko za Božič (1560) v Tübingi poskus s hrvaškim tiskom... sem spravil o... Božiču (1560.) Konzula s hrvaško tiskarno vred v Tübingo. A ko sem prišel (9. januarja 1561.) v Tübingo, je bil Konzul težko bolan... Silno me je vznemirjalo, da leži zastonj tukaj hrvaška tiskarna in da ne morem izpolniti svoje obljube: pred nekaj tedni sem pisal namreč knezu Würtemberškemu, ... Ungnadu in ... Ulriku v. Einzig, da začnem po Božiču s hrvaškim tiskom. In ko sem ugibal ter začel medtem tiskati Epistole (Novi test. II b), je prišel k meni v Tübingo Ungnad. Začel sem govoriti z N. M. ter z drugimi učenimi možmi ter se posvetovati, kaj bi se dalo storiti, da se hrvaški tisk zasnuje in nadaljuje. Nato mi je svetoval gospod Ungnad, nekaj doktorjev in tudi gospod Štefan Konzul sam, naj odpremim takoj posebnega pota do V. M. in do Ljubljancev, da nam pošljejo obenem s popravljenimi primerki še 3 sposobne Hrvate... Tukaj v Tübingi bodo dobivali od kneza dobro prehranitev in precejšnjo plačo... G. Štefan nam ne more tokrat pomagati... Čim dotiskamo katekizem, ustrezem takoj Vaši želji ter se odpravim

⁶¹ Bučar, Ivan Ungnad; jugosl. tiskara, Carniola VI (1915), 232.

proti Ljubljani⁶³. — Tübinska univerza svedoči 14. junija 1564., da „je začel... Ungnad... pospeševati slovensko, hrvaško in cirilsko prevajanje... na željo...“ kralja Maksimilijana pred tremi leti (1561.)⁶⁴.

Med datiranjem Konzulovim in Ungnadovim obstoja nasprotje: ker je odšel Konzul z glagoljskimi črkami iz Nürnberga 20. avgusta, ni šel ponje šele po 14. novembru! Pomota je v Ungnadovem računu.

Gre za ugotovitev zaporednosti in notranje zveze razpleta:

Trubar se je prepričal, da cesarjevega dovoljenja za tiskarno v Ljubljani ne doseže, z realizacijo ljubljanskega poziva pa je moral računati. Sklenil je, da spravi hrvaški tisk pod lastno firmo v Tübingi pri Morhartu v tir ter natisne za poskušnjo katekizem: tiskarna bi dobila na razpolago samo tuje črke in korektorje ter delala proti obračunu, ki bi se poravnal iz izkupička in eventualnih darov; Konzula bi preživljal ob dohodkih dobre župnije sam, za nabavo glagoljskih črk še računa 50 goldinarjev; od Ungnada želi zgolj protekcije pri iskanju dobre župnije v bližini tiskarne. Svoj sklep je izporočil med 20. avgustom in 14. novembrom 1560. Konzulu in obenem menda tudi tistim trem gospodom, na čijih pomoč je računal: Ungnadu, Krištofu, Einzigu.

Zdi se, da je hotel Konzul sedaj nekaj v Trubarjevih računih prekrížati. Da je dal na svojo roko inicijativo za sestanek z Ungnadom v Blaubeurnu, je gotovo. Motivi se dajo samo ugibati: izprevidnost, da je cenost glagoljskih črk proti Trubarju pretiraval? želja, da se osvobodi Trubarjevega šefovstva? načrti, da kupi razen črk še tiskalnico?

Ugnad je dal nato 14. novembra 1560. v Blaubeurnu Konzulu v obliki posojila prvi svoj prispevek za jugoslovanski tisk: njegovi odnošaji do Trubarjevega podjetja so dobili brez Trubarjeve vednosti obliko razmerja med verovnikom in dolžnikom. Trubarjevo namigavanje o pogodbi med Ungnadom in Konzulom, ki bi se bila sklenila v Blaubeurnu, v poznejših dogodkih ne nahaja opore.

Med 14. novembrom in 25. decembrom je krenil Konzul z glagoljskimi črkami iz Regensburga proti Tübingi. Ni izključeno, da je vozil takrat s seboj tudi že tisto tiskalnico, ki se pojavi

⁶² Trubar-Ugnadu 28. XI. 1562, Briefe 293.

⁶³ Trubar-stanovom kranjskim 26. I. 1561, Briefe 99—100.

⁶⁴ Kostrenčić 225—226.

⁶⁵ Ungnadov račun ad. 5. IX. 1561, Bučar, Carniola VI, 234.

pozneje⁶⁵ v posesti podjetja. Trubarjev: „spravil“ pomenja pač: „dal spraviti“; osebno se Trubar prevoza ni udeležil. Konzul se je vozil skozi Urah in prišel v denarno stisko, iz katere mu je pomagal zopet Ungnad z majhnimi posojili.

Konzul je deponiral glagoljske črke in eventualno tiskalnico v Morhartovi delavnici in kmalu nato zbolel. Hrvaški tisk bi bil najbrž tudi ob zdravem Konzulu slabo napredoval, da se ni našla nova gmotna zasnova. Dne 9. januarja 1561. je prišel v Tübingo Trubar, pozneje še Ungnad. Trubar je pravilno presodil položaj ter začel iskati izhoda. Zbrala se je prava konferenca: Trubar, Konzul, Ungnad in še več učenih mož, doktorjev, pač tübinskih teologov. Glavno besedo je imel po vsej priliki Trubar.

Konferenca v Tübingi se je vršila med 9. in 26. januarjem 1561. Ker govori Trubar o „dolgem ugibanju“, gre pač za čas okoli srede januarja. Rezultata konference pa Trubarjevo poročilo dežel-nim stanovom ni izčrpalo: po vsej priliki je dobilo na tej konferenci Ungnadovo razmerje do jugoslovanskega protestantskega tiska tako obliko, da se sme reči: tukaj se je ustanovil Ungnadov biblijski zavod, ali po Ungnadovo: „slovenska, hrvaška in cirilska tiskarna“.⁶⁶

Pri ustanovitvi Ungnadovega biblijskega zavoda je bila v ospredju razdelitev vlog: Ungnad je postal lastnik tiskarskega inventarja ter dobil vlogo oficijalnega zavodovega „pospešitelja, pa-trona in blagajnika“⁶⁷; Trubarju se je prisodilo dostojanstvo „prin-cipala“⁶⁸, ravnatelja za notranje poslovanje, razdelitev literarnega dela itd.; Konzul je ostal „hrvaškega jezika tolmač in korektor“⁶⁹. Za vsebino stvari, ki bi se v zavodu tiskale, ni bil odgovoren Un-gnad: gotovo se je določilo, da odgovarja za slovenski tisk Trubar, za hrvaškega Konzul.⁷⁰

Končni Ungnadov cilj je bil tisk celotne hrvaške in slovenske biblije.⁷¹ Sicer je prevzel program, kakor ga je imel že prej Trubar:

⁶⁶ * Ungnad-Ernestu henneb. 20. IX. 1562, Henneb. Gem. Archiv.

⁶⁷ Trubar-Maks. 27. X. 1561, Briefe 142.

⁶⁸ Ungnad: Knezom 14. IX. 1561, Kostrenčič 50; Trubarju 12. IX. 1562, Trubers Briefe 216; stanovom kranjskim 12. IX. 1562, o. c. 225; Ernestu henneb. 20. IX. 1562, skupni henneb. arhiv; stanovom 24. XI. 1562, Trubers Briefe 275.

⁶⁹ Konzul-Krištofu 19. XI. 1563, Kostrenčič 199 (podpis).

⁷⁰ Prim. Ungnad: Krištofu XI. 1563, Trubers Briefe 361; Trubarju 20. IX. 1564, o. c. 424.

⁷¹ Ungnad-Marbachu 20. II. 1561, Fechtius 126.

novi slovenski tiski; prevodi vseh slovenskih knjig v hrvaščino; hrvaške izdaje z glagolico in cirilico. Tudi Ungnadov slovenski program je bil zelo bogat: cerkvena naredba, Augsburska konfesija, Očenaš „z jako lepo razlago ter jako lepimi in koristnimi pridigami za vsako leto, 18 po številu“, Luthrova hišna postila, konec Novega testamenta, Stari testamenti⁷².

Pravilnost sklepa o ustanovitvi Ungnadovega biblijskega zavoda okolu srede januarja 1561. l. sledi tudi iz dejstva, da se začnjenja Ungnadovo sodelovanje kazati izrazito šele po tem času: na njegovo „ponižno prošnjo in priporočilo“ je definitivno izformuliral vojvoda Krištof neposredno po tej konferenci obljube, ki jih je bil dal Trubarju že konec 1559. l., ter se zavezal, da bo v Tübingi „vzdrževal tri osebe, zmožne slovenskega, hrvaškega in cirilskega jezika“⁷³, jim dajal namreč „dobro preskrbo in precejšnjo plačo“⁷⁴, „da izvršijo tisk biblije v slovenskem in hrvaškem jeziku“⁷⁵; Ungnad pred vsemi je svetoval sedaj Trubarju, naj piše v Ljubljano po „enega ali dva dobra Hrvata“⁷⁶; šele sedaj je začel radi tiska pisati pisma, v katerih se s podjetjem identificira, govori o svojih korakih v njegov procvit, prosi, agitira: 27. januarja 1561. dežel-nemu oskrbniku kranjskemu⁷⁶, 20. februarja Marbachu⁷⁷, 12. aprila kralju Maksimilijanu⁷⁸; in šele od 28. februarja naprej se je vodil njegov račun⁷⁹ tako, kakor ga je moral voditi blagajnik podjetja.

Tudi v zadnji fazi formulacije svojega razmerja do jugoslovanskega tiska ne kaže Ungnad znakov spontanosti bližanja. Odkod je prišla pobuda, da je stopil bivši deželni glavar štajerski na čelo jugoslovanskega tiska? Kralj Maksimilijan ne more priti v poštev, ker je izvedel za Ungnadov angažma iz pisem Trubarjevih in ga bodril k vztrajnosti šele 5. maja 1561.⁸⁰, torej v času, ko je stal Ungnad že nekaj mesecev na čelu podjetja. Prvi denarni prispevek za jugoslovanski tisk je izvalil Ungnadu Konzul, za definitivno

⁷² Ungnad-Albrehtu 12. VII. 1562, Briefw. 274.

⁷³ Ungnad-Marbachu 20. II. 1561, Fechtius 126.

⁷⁴ Trubar-stanovom kranjskim 26. I. 1561, Briefe 100.

⁷⁵ Trubar-stanovom kranjskim 26. I. 1561, o. c. 100.

⁷⁶ Gallenberg-Ungnadu 14. II. 1561, Kostrenčič 12.

⁷⁷ Fechtius 126.

⁷⁸ Kostrenčič 15.

⁷⁹ Bučar, Carniola VI, 232.

⁸⁰ Kostrenčič 29.

formulacijo njegovega razmerja do literarnega pokreta pa je bil po vsej priliki odločilen vpliv Trubarjev.

V naslednjih letih je sodeloval Ungnad pri „slovenski, hrvaški in cirilski tiskarni“ v celem obsegu svoje vloge.

Najdalekosežnejše je bilo njegovo stremljenje po centralizaciji dela: med 19. marcem in 12. aprilom 1561. je priskrbel Trubarju faro v Urachu⁸¹ ter začel istodobno⁸² smotreno delovati v smeri, da se osvobodi Morhartove tiskarne ter namesti v svojem Amandenhofu tiskarno in osebje: približno od 1. oktobra 1561. se je moglo tiskati v Urachu z glagoljskimi in cirilskimi črkami⁸³, od 28. avgusta 1563. z antikvo, od 22. septembra 1563. s kurzivo, od 22. januarja 1564. s frakturo⁸⁴, menda spomladi 1564. so prispele v Amandenhof velike inicijalke⁸⁵, v drugi polovici istega leta drevorezi Hansa Brozamerja⁸⁶.

Za denarne prispevke se je obračal sam naravnost le do kralja Maksimilijana⁸⁷, do nemških knezov in do nemških mest⁸⁸, torej tje, kjer bi bili dosegli njegovi literarni sodelavci jedvali toliko kakor on. Obenem je nosil sam ves denarni riziko in s svojimi posojili delo sploh omogočil: 21. oktobra 1561. so znašala 922 gld., 7 reparjev in 9 fenigov⁸⁹, o Jurjevem 1562. že okoli 1100 gld.⁹⁰, o Jurjevem 1563. celih 3000 gld.⁹¹, o Jurjevem 1564. še vedno 2445 gld., 4 rep. in 1 pen.⁹², ob Ungnadovi smrti dne 27. decembra istega leta pa vsled novih tiskov in nedostatka posebnih prinosov pač ne mnogo

⁸¹ Trubar-Kislu 19. III. 1561, Briefe 104; Ungnad-Maks. 12. IV. 1561, Kostrenčič 18.

⁸² Prim. Ungnadov račun 1560—1561 pod 29. III. 1561, Bučar, Carniola VI, 232.

⁸³ o. c. 232—234.

⁸⁴ Ungnadovi računi, Bučar, Pov. 82.

⁸⁵ Kidrič, Kirchenordnung, Heidelberg 1919, 6.

⁸⁶ Jagić (Pismo o Prorokih 1564), Vjenac XXXVIII (1896), 60.

⁸⁷ Ungnad-Maks. 12. IV. 1561, Kostrenčič 15—19.

⁸⁸ Ungnad: Knezom 14. IX. 1561, Kostrenčič 46—52; * Juriju Ernestu henneb. 20. in 20. X. 1561, skupni henneb. arhiv, Meiningen; * Bopu henneb. 20. IX. 1562, ibid.; mestom in knezom 4. IV. 1563, Kostrenčič 172—179; Frankfurtu I. IX. 1563, Trubarjev zbornik 46—48.

⁸⁹ Ungnadov račun 1560—1561, Bučar, Carniola VI, 232 sl.

⁹⁰ Ungnadov račun, Schnurrer 60; prim. Ungnad-dež. upravi kranjski 18. IX. 1562, Trubers Briefe 227.

⁹¹ Ungnadov račun, Schnurrer 60.

⁹² Tub. univ.-Ungnadu 14. VI. 1564, Kostrenčič 128.

inanj od 3500 gld., ki se njegovim potomcem niso nikdar povrnil. Njegovi računi⁹³ in oficijalni seznamki naklad⁹⁴ niso sicer prosti znakov zakesnelosti in netočnosti, splošno pa dokazujejo, da se je Ungnad zavedal odgovornosti, ki so mu jo nakladali izprošeni prispevki.

Vloge sodnika pa ni vršil vedno podjetju v prospeh. V prepiru med Trubarjem na eni in Konzulom, Dalmato ter Klombnerjem na drugi strani⁹⁵ se je pridružil kmalu brez vsake kritike Trubarjevimi nasprotnikom; o Trubarju in njegovi vlogi je govoril prej z največjim spoštovanjem⁹⁶, poslej je rabil ravno nasprotno barvo⁹⁷. Z nepristranostjo bi bil mogel nasprotnike pomiriti in ustvariti predpogoj za obstoj podjetja po svoji smrti.

Pripomnje nekaterih nemških knezov iz druge polovice 1561. l., „naj založijo stvari, ki se tičejo kranjskega jezika, (kranjski) stanov“⁹⁸, Ungnad v začetku ni vpošteval. V okviru njegovega zavoda in na njegov račun so se natisnile 3 slovenske knjige: pri Morhartu v Tübingi med 10. februarjem⁹⁹ in 21. majem 1562.¹⁰⁰ Trubarjevi Artikuli, med 23. junijem¹⁰¹ in 16. avgustom 1563.¹⁰² Juričičeva Pesmarica, v Urachu med novembrom 1563. in junijem 1564. Trubarjeva Cerkevna ordninga¹⁰³. Toda čim bolj je rastlo strankarstvo proti Trubarju, tem bolj se je slovenski tisk odrival; v septembru 1564. je bil Ungnad sploh odločen, da slovenske knjige nobene več niti ne založi, niti ne da v svoji tiskarni tiskati.

Na vsebino tiskov svojega zavoda je skušal vplivati v smeri okostenelosti in suženjsko-doslovnega prevajanja¹⁰⁴. Za aktivno

⁹³ * Vseuč. knjiž. v Tub. — Prim. Schnurrer 60; Kostrenčič 222; Trubers Briefe 227; Bučar, Pov. 151; Bučar, Carniola VI, 232—236.

⁹⁴ Prim. Trubarjev zbornik 50; Bučar, Carniola 1911, 286—289, Carniola 1916, 105... 187.

⁹⁵ Prim. Elze, Trubers Briefe 191; Bučar, Pov. 182—203.

⁹⁶ Ungnad: Maks. 12. IV. 1561, Kostrenčič 16; Albrehtu 14. IX. 1561, Briefw. 241.

⁹⁷ Ungnad: Trubarju 12. IX. 1562, Briefe 217, 222; dež. upravi kranjski 12. IX. 1562, o. c. 222; Trubarju 30. IX. 1562, o. c. 267; odboru kranjskemu 24. XI. 1562, o. c. 282.

⁹⁸ Ungnad-Trubarju 20. IX. 1564, o. c. 425.

⁹⁹ Trubar-Gallenbergu 10. II. 1562, o. c. 184.

¹⁰⁰ Bučar, Račun o slovenskim artikulama, Carniola II (1911), 44—45.

¹⁰¹ Račun, Bučar, Pov. 121.

¹⁰² Gallenberg-Ugnadu 5. X. 1563, Trubers Briefe 351.

¹⁰³ Kidrič, Kirchenordnung 48—58.

¹⁰⁴ Ungnad: Konzulu, Kostrenčič 131; dež. upravi 6. VI. 1564, Trubers Briefe 406.

literarno sodelovanje ni bil sposoben, površno kontrolirati je mogel manjši del svojih tiskov, t. j. one, ki jih je umel čitati: nemške predgovore¹⁰⁵, eventualno še slovenske tiske in tiste hrvaške, ki so izšli v latinici. Pri iskanju literarnih delavcev je bil čisto odvisen od sodbe svojih svetovalcev:

* * *

Častihlepnost je bila pri Ungnadu nedvomno manjše gibalno nego verska vnema: omislil je tiskarni pač plošče s podobami Trubarja, Konzula in Dalmate¹⁰⁶, ne pa tudi s svojo; predgovor, kjer so hvalili njega samega, je dal črtati¹⁰⁷; tiski njegove tiskarne sploh niso bili opremljeni z označbo, da so tiskani v Urachu v Ungnadovi tiskarni.

Njegov pomen za jugoslovanski reformacijski literarni pokret se lahko precenjuje. Inicijativ ni dajal, a ko so ga priklenili smotreni delavci v strujo, je vršil prevzeto nalogo po svojih močeh. S to omejitvijo spada v prvo vrsto tistih nemških grajščakov slovenskim kmetom, ki so se v dobi reformacije pod pritiskom dela domačih sinov zaleteli, kakor da bi se bili končno zavedli kakih kulturnih dolžnosti do svojih nenemških podložnikov in njihovega jezika.

Brez Ungnadovega sodelovanja bi se bil pač začel glagoljski protestantski tisk, a da bi se mu bil pridružil tudi cirilski, in da bi se bil celi hrvaški tisk sploh tako razmahnil, kakor se je pod okriljem biblijskega zavoda, je skrajno neverjetno.

Precej neznatnejši je Ungnadov pomen za slovenski protestantski tisk: če bi bil tudi še živel, bi slovenskih stvari po vsej priliki ne bil več tiskal; Trubar, ki je pošiljal med Slovence knjige pred Ungnadovim angažmajem in po njegovi smrti, bi bil za tisk Artikulov in Cerkvene ordninge najbrž tudi brez Ungnadovega zavoda našel tiskarno in sredstva.

¹⁰⁵ Ungnad-mestom 4. IV. 1563, Kostrenčič 175.

¹⁰⁶ Ungnadov račun 1560—1561 pod 21. X. 1560, Carniola VI, 235.

¹⁰⁷ Ungnad-Maks. 12. IV. 1561, Kostrenčič 18.

Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi.

Spisal Ljudmil Hauptmann.

I. Viri in hipoteze.

V časopisu graškega zgodovinskega društva je objavil Pirchegger obširno oceno¹ o razpravi „Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten“². V glavnem se strinja z njenimi izsledki, le izvajanjem o obsegu furlanske marke pred letom 828. noče pritrditi. Odločno vztraja pri tem, da je bila meja med furlansko in obrsko krajino Drava, medtem ko se je trdilo v omenjeni razpravi, da furlanska krajina sploh ni segala na koroška tla, da pa se je raztezala zato na vzhodu še *preko* Drave na *severni* del Spodnje Panonije.

Pirchegger ugiblje tako: Gotovo je, pravi, da je padel krajiščnik furlanski, Erik, v boju proti *Hrvatom*, a prvi gornjepanonski krajiščniki v boju proti *Obrom*; Gotram leta 802. celo izrecno pri *spodnjepanonskem* Kiseku.³ To kaže, da je Karel Veliki bojišče na vzhodu *razdelil*. Hrvaško je poveril furlanskemu grofu, obrsko njegovemu tovarišu ob Donavi. Ker pa so segala obrska selišča v Panoniji od Donave do *Drave*, bi res sledilo iz one vojaške uredbe precej jasno, da je vladal *Spodnjo* Panonijo na levem bregu Drave že na koncu osmega stoletja krajiščnik *gornjepanonski*, in kar najbolje bi se s tem na videz ujemalo, da je padel baš *gornjepanonski* Gotram pred *spodnjepanonskim* Kisekom.

Vendar tem sklepom ni mogoče pritegniti, ker so zgrajeni na sipkih temeljih. Kajti saj se Erik ni boril samo proti *Hrvatom*. Na-

¹ Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark (ZHVSt.) 14, 136 sl.

² Hauptmann, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung (MIOG.) 36, 229 sl.

³ ZHVSt. 14, 140.

sprotno glasno pričajo viri o velikih in odločilnih zaslugah, ki si jih je stekel v boju proti *Obrom*. *On* je osvojil leta 795. kaganovo prestolnico, veliki „okop“⁴, in *on* je bil zopet tisti, ki je leta 797. udušil obrski upor⁵. Delil si je torej s svojim tovarišem na severu *boj* proti *Obrom*, zakaj si potem z njim ne bi bil mogel deliti tudi njihove *zemlje*? Da se Furlansko ne bi bilo razprostiralo v Panoniji *preko* Drave, tega potemtakem Erikova smrt pred Trsatom nikakor ne dokazuje. Tega pa tudi ne dokazuje Gotramova smrt pred Kisekom.

V sličnem slučaju je Pirchegger nekoč popolnoma pravilno poudaril, da šepajo take vrste dokazi. Takrat je šlo za vprašanje, ali je pripadal okraj današnjega Dunajskega Novega mesta že v frankovski dobi Karantaniji ali ne. Kakor poročajo namreč Fuldski letopisi, se je utaborila Karlmanova vojska leta 863. ob Schwarzi, da bi zabranila Ludoviku Nemškemu prestop na karantanska tla.⁶ Ker pa je to tista Schwarz, ki se zliva južno od Dunajskega Novega mesta z rečico Pitten v Litvo, je mislil Felicetti, da so bili ti nižjeavstrijski kraji takrat karantanski.⁷ Ali Pirchegger je to pobijal. Po njegovem mnenju so lahko bili tudi vojaški razlogi krivi, da sovražnika niso čakali na karantanski meji, ampak da so mu pohiteli naproti v sosednjo deželo; in zelo spretno je pripomnil: če bi obveljalo Felicettijevo mnenje, bi bili morali biti po tej analogiji leta 1809. Regensburg, Landshut itd. *avstrijski*.⁸

Enako vprašanje zdaj lahko zastavimo z ozirom na Gotrama tudi Pircheggerju samemu. Kajti ali ni mogoče, da bi bil tudi Gotram, poveljnik v Gornji Panoniji, kdaj zašel na tuja tla, v Spodnjo Panonijo? Morebiti zato, ker je moral zasledovati premagana obrska krdela, ki so hotela uiti čez mejo? Sicer pa še tega ni treba. Nedvomno je namreč, da sta se stikali obe Panoniji nekje ob potoku Zöbernu.⁹ Kisek pa, kjer je padel Gotram, je stal ravno

⁴ Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 1, št. 293 (Ann. regni Francorum a. 796; Conversio Bagoariorum et Carantanorum cap. 6.).

⁵ Istotam 1, št. 312 (Ann. Alamannici a. 797).

⁶ Istotam 2, št. 183.

⁷ Felicetti, Steiermark im Zeitraum vom 8. bis zum 12. Jahrhundert (Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 9, 11).

⁸ Pirchegger, Karantanien und Unterpannonien zur Karolingerzeit (MIOG. 33, 293).

⁹ Istotam 33, 291 sl.

ob tem potoku.¹⁰ Iz vesti o Gotramovi smrti zategadelj ni mogoče povzeti več, kakor to, da je poginil v nekem boju na skrajni meji svojega upravnega okrožja. Ali tostran ali onstran, kdo ve?

Tretji dokaz za dravsko mejo prinaša baje *Conversio*. Tam se čita, da je povedel leta 799. Gerold, upravitelj Bavarske in vrhovni poveljnik na vzhodu, nekega Ditrika kot pokrajinskega škofa k Slovencem in mu izročil v pastirjevanje „zemljo Karantancev in njihovih sosedov v Spodnji Panoniji severno od Drave“.¹¹ Razlagatelji so se oklepali stavka o Panoniji *severno* od Drave in se vpraševali, kako je mogel Gerold tam umestiti pokrajinskega škofa. Najenostavnejše se jim je zdelo reči, da Gerold tam ni nastopil kot „missus dominicus“, temveč kot načelnik obrske krajine, in da je torej segala ta celo v *Spodnjo* Panonijo, *preko* Rabe do Drave.¹² Ali tudi ta sklep se maje. Kajti vzemimo nasprotni slučaj, da je upravljal Spodnjo Panonijo okrog Blatnega jezera Erik furlanski! Ali se potem nemara že samo ob sebi ume, da bi bil vodil Gerold Ditrika le po Karantaniji, na panonski meji pa bi ga bil izročil furlanskemu grofu? Res v tem slučaju ne bi bilo treba Gerolda nalašč napraviti za kraljevega odposlanca. Ampak saj se tega niso bali na frankovskem dvoru. Saj je nastopal kot „missus“ tudi drugod.¹³ Njegovo potovanje v Spodnjo Panonijo torej nikakor ne dokazuje, da je spadala ta leta 799. pod njegovo upravo.

Da se vzlic temu to utemeljevanje trdovratno ponavlja, izvira iz stare navade, v dvomljivih slučajih risati cerkvene meje po poteku političnih mej. Ta navada je povzročila v našem slučaju, da se smatra Drava za mejo med obrsko in furlansko krajino zato, ker je tam mejila solnograška nadškofija z oglejskim patriarhatom.¹⁴ Toda že Waitz piše jasno: „Neupravičeno je, če se trdi, da je prikrajala država svojo ustavo v bistvenih točkah po cerkvenem zgledu. Prej bi se narobe lahko trdilo, da so se prikrajale cerkvene uredbe po obstoječih državnih.“¹⁵ Ali tudi to ni veljalo kot pravilo. Samo

¹⁰ Od Kiseka dalje se imenuje dandanes ta potok Günsbach-Kenyes. V frankovski dobi pa so zvali ves potok do izliva po starem imenu za Sobotico Savaria (Gradivo 2, št. 170). Iz tega je nastalo ime Sévira (istotam 2, št. 131), naposled Zöbern.

¹¹ Gradivo 1, št. 324.

¹² Pirchegger n. o. m. 33, 276.

¹³ Waitz, *Deutsche Verfassungsgeschichte* 3², 367, 448.

¹⁴ Pirchegger n. o. m. 33, 273 sl. in ZHVSt. 14, 140.

v Galiji so se navadno ujemale dieceze z okrožji državne uprave; v vzhodnofrankovski državi pa je bila ta zveza često pretrgana. V augsburški diecezi se ne ujema ne eno cerkveno okrožje s kako župo (Gau). Še bolj pa kolje oči, da teče celo škofijska meja med Augsburgom in Konstanzem sama „le v severnem delu po župni meji“, povsod drugod pa se je očitno stremelo za tem, da bi se ločili škofiji po *naravni* črti.¹⁶ Zabergau, nazvan po pritoku Neckarja, je bil razdeljen med Speyer in Worms; prav tako severno od njega Gardachgau. Cerkevno razcepljeni so bili potem Glemsgau, Wormsgau, Rheingau.¹⁷ Skratka, že iz tega kratkega seznama se vidi, da sta država in cerkev često uredili svoja okrožja, ne da bi se bila ozirala ena na drugo. Iz tega pa sledi dalje tudi za nas, da nikakor ne smemo kratkomalo proglasiti cerkvene meje med Solnogradom-Oglejem za politično mejo med obrsko in furlansko krajino. Le *mogoče* je, da so potegnili tukaj politično mejo po cerkveni, ali nič manj ni mogoče, da je tekla vsaka drugače. In še ta škrumna trditev se izkaže kmalu za prenačljeno, če se vprašamo, ali je sploh gotovo, da je ločila Drava že ob koncu osmega stoletja Solnograd in Oglej.

Edina opora za to je *Conversio* cap. 6., -kjer stoji, da je poveril Pipin leta 796. „tisti del Spodnje Panonije okrog Blatnega jezera onstran Rabe, ki je segal do Drave in njenega izliva v Donavo“, solnograškemu škofu Arnonu, da bi učil in krstil, „kar je tam ostalo Obrov in Slovencev“.¹⁸ Pircheggerju se zdiyo te besede tako tehtne, da piše doslovno: „Če bi hoteli verjeti spisu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, se je določila Drava pač že leta 796. kot meja, takrat ko je izročil kralj Pipin po obrskem porazu zemljo med Rabo in Dravo Sv. Rupertu v oskrbo, kar je potrdil Karel Veliki leta 803. v Solnogradu. *Ta reka je bila torej že takrat v Spodnji Panoniji, katero je delila na dvoje, meja med Oglejem in Solnogradom.*“¹⁹

¹⁵ N. o. m. 3², 438.

¹⁶ Baumann, Die Gaugrafschaften im Wirtenbergischen Schwaben, str. 28.

¹⁷ Schultze, Die fränkischen Gaugrafschaften Rheinbayerns, Rheinhessens, Starkenbergs und des Königreichs Württemberg, str. 138 sl., 279., 448, 451, 540 sl.

¹⁸ Gradivo 1, št. 301.

¹⁹ MIOG. 33, 274.

Toda ali vemo to res tako za gotovo? Ali je bila Panonija južno od Drave leta 796. sploh že v frankovskih rokah? O tem vprašanju se dosledno molči, ker se misli: panonski Hrvati so bili Obrom podložni, zato so prišli z njimi vred pod frankovsko oblast. Vendar je treba proti takim nazorom odločno poudarjati, da iz frankovskih virov ni slišati ne enega glasu, da bi bili vladali Obri panonskim Hrvatom do leta 796. Kolikor moremo sploh soditi o medsebojnem razmerju obeh narodov, je nasprotno zelo verjetno, da so bili panonski Hrvati enako dalmatinskim, že izza prvega razsula obrske moči v sedmem stoletju samostojni.²⁰ Zato vesti o pokorenju Obrov ne dokazujejo za Hrvate ničesar.

Ti se omenjajo v frankovskih²¹ virih šele leta 797. Takrat se je napotil Erik furlanski proti Obrom, Pipin pa je šel z bavarsko-langobardsko vojsko „nad Slovane, opustošil njih zemljo in se vrnil kot zmagavec k svojemu očetu.“²² Ker so se udeležili tega pohoda Langobardi in se je vrnil Pipin k svojemu očetu preko *Italije*,²³ moramo pritegniti Kosu, ki trdi, da so bili Pipinovi nasprotniki leta 797. Hrvati.²⁴ Res je sicer mogoče, da so jih bili Franki podjarmili že leto poprej, in da je šlo leta 797. le še za upor. Toda ali je to tudi dejstvo, o tem smo tako nepoučeni, da ne moremo izreči ne najtišje domneve, nikar pa, da bi bili upravičeni napresti celo en sklep za drugim, rekoč: ker so bili panonski Hrvati Frankom podložni, jih je izročil Pipin leta 796. Ogleju, in ker je bila potem takem Drava meja med Oglejem in Solnogradom v *Panoniji*, jo moramo smatrati za mejo tudi v *Karantaniji*.

Naše znanje je tako pomanjkljivo, da ne moremo niti tega za trdno reči, da je bila sploh kdaj Panonija južno od Drave oglejska. Verjetno je. Ali noben vir o tem ne črhne niti besede. Edini pa, ki govori o cerkvenih razmerah Spodnje Panonije, t. j. listina iz leta 852. pravi celo, da so spadali kraji do Drave pod — Split.²⁵ Sicer so se te besede šele pozneje vrinile v listino²⁶; ali značilno in svarilno

²⁰ Hauptmann n. o. m. 36, 256, 286.

²¹ Gradivo 1, št. 312 (Ann. Alam. in Guelf. a. 797).

²² Istotam 1, št. 312 (Ann. Alam. a. 797).

²³ Istotam 1, št. 312 (Ann. Einhardi a. 797). Illuc Pippinum de Italia ... regressum ad se venire iussit.

²⁴ Gradivo 1, št. 312, op. 1.

²⁵ Rački, Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia, str. 4.

²⁶ Šišić, Geschichte der Kroaten 1, 79, op. 1.

je vendar, da o oglejskih pravicah ne priča niti tak klavern vrinek. Neprodurna megla zakriva torej za nas razmerje oglejskega patriarhata do Spodnje Panonije. Toda tudi če bi se našel naenkrat nov vir in bi nepobitno dokazal, da je vendar že leta 796. ločila Drava v Spodnji Panoniji Solnograd in Oglej, tudi v tem slučaju še vedno ne bi smeli trditi, da ju je ločila i v Karantaniji. Kajti:

Alpski Slovenci so se delili na dve plemeni, Karantance in Kranjce.²⁷ Ti so sedeli ob Savi na Kranjskem in Spodnještajerskem, oni, kakor kaže ime, na Koroškem, razen tega pa tudi na Gornještajerskem, kjer so jih branila proti Obrom gorovja, odkar so se bili za Sama otresli njihovega jarma. Ko pa so podrli okoli leta 743. Bavarci kot pokrovitelji Karantancev obrsko gospostvo tudi pri Slovencih ob srednji Muri, se je razširilo ime Karantancev tako, da je odslej veljalo za vse tri skupine: za Korošce, Gornje- in Srednještajerce.

Medtem pa, ko je sprejela²⁸ po bavorski zmagi Karantance solnograška cerkev pod svoje okrilje, so ostali Kranjci še dalje pogani. Zakaj Oglej, kamor so spadali geografsko, je bil zapleten v neskončen prepir z gradeškim patriarhatom²⁹ in zato ni imel ne časa ne volje, da bi se brigal za propoved med pogani. Tedaj pa je prišla naenkrat Erikova zmaga nad kaganom. Obri, zbegani, so izjavili, da so pripravljeni sprejeti krščanstvo³⁰, in Alkvin je stopil takoj v zvezo z Arnonom solnograškim³¹ in Pavlinom oglejskim³², da bi ju pridobil za to vzvišeno delo. Arnon se je nemudoma lotil z veliko vnemo nove naloge. Brez odlašanja se je napotil leta 796. s Pipinom med Obre in prevzel v dušno brigo Panonijo med Rabo in Dravo³³. Pavlin pa je okleval. Visoko izobraženega moža je dosti bolj mikal duševni boj za zamotane verske resnice³⁴ kakor krščenje na debelo med pogani. Zaman ga je rotill Alkvin. Prvo njegovo pismo na Pavlina je ostalo brez uspeha, drugo ravno tako, šele v

²⁷ Hauptmann n. o. m. 36, 255, 259, 266 sl., 273 sl.

²⁸ Gradivo 1, št. 220, 223, 225 itd. (Conversio cap. 4 sl., 7).

²⁹ Istotam 1, str. XLIX sl. -- Giannoni, Paulinus II., Patriarch von Aquileia, 16 sl.

³⁰ Gradivo 1, št. 291 (Ann. regni Francorum in Einhardi a. 795).

³¹ Istotam 1, št. 300 (MG. Epp. IV, 153).

³² Istotam 1, št. 299 (MG. Epp. IV, 143).

³³ Istotam 1, št. 301 (Conversio cap. 6).

³⁴ Giannoni n. o. m. 56 sl.

tretjem je ubral pravo struno. Opozarjal ga je, kako blizu so vendar pogani, kateri so namenjeni njemu, opisoval, s kako napetostjo „so vse oči vprte vanj, da bi spoznale, kaj stori on“, globoko se je klanjal „njegovi modrosti, njegovemu visokemu ugledu“, katerega ne bi mogli pogrešati pri težkem podjetju, spominjal ga je njegove krščanske dolžnosti, da izviije satanu duše nesrečnih poganov³⁵, — skratka, vlekel je vse mehove svoje zgovornosti, da bi omečil patriarha. Naposled mu je uspelo. Pavlin se je pridružil Pipinu in Arnonu na pot v Panonijo³⁶ in prevzel svoj del nekrščene zemlje.

Vprašujemo zdaj: je-li verjetno, da je obsegal ta delež vse ozemlje južno od Drave, od hrvatskih nižin do tirolskih planin? Je-li verjetno, da si naenkrat kar ni mogel nagrabiti dovolj poganov taisti mož, ki se jih je še pravkar otepal za žive in mrtve? Predvsem pa, ali smemo verjeti, da so južno Koroško Arnonu *odvzeli* in Pavlinu *dali*, da so torej vzeli delo tistemu, ki je zanj gorel, in naložili onemu, ki se je tako dolgo upiral? Mislim, da ne. Izmed vseh trditev, katere so prehajale doslej iz ene knjige v drugo, je torej utemeljena v virih le ena, t. j. da je dobil Oglej leta 796. Kranjsko.³⁷ Kaj je bilo s Spodnjo Panonijo na desnem bregu Drave, je nejasno, popolnoma neverjetno pa je, da bi bili takrat izročili Ogleju tudi solnograško južno Koroško.

Kdaj se je določila Drava v Karantaniji za mejo med Solnogradom-Oglejem, to se izve edino iz odloka Karla Velikega z dne 14. junija leta 811. Tam se pripoveduje, da sta prišla nekoč pred Karla Velikega patriarh Urz oglejski in Arnon, nadškof solnograški, ker sta se srdito prepirala, čigava je Karantanija. Urz je poudarjal, da ima stare pravice do nje še izza časov pred prihodom Langobardov v Italijo, Arnon pa se je skliceval na naredbo papeža Zaharije, Štefana in Pavla, ki da so prisodili Karantanijo solnograškim škofom. Potem nadaljuje listina:³⁸

„Da bi pomirili cerkvena kneza med seboj in vzeli njima samima in njiju naslednikom v bodoče vsak vzrok za prepire, smo blagovolili, temeljito presodivši zadevo, razdeliti med nju omenjeno provinco Karantanijo tako, da bodi Drava, ki teče *po sredi*, škofijama

³⁵ Gradivo 1, št. 299 (MG. Epp. IV, 143).

³⁶ Istotam 1, št. 303 (Jaffé, Bibliotheca rerum Germanicarum 6, 318).

³⁷ V širšem pomenu (prim. zgoraj str. 215).

³⁸ Gradivo 2, št. 37 (MGDD. Karol. 1, 282, št. 211).

meja... Cerkve pa, ki so se ustanovile na obrežjih te reke, naj obdržijo pravično jim podeljena posestva, kjerkoli ležijo, — brez zdrahe in ugovora nasprotne stranke —, dasi smo izvedeli, da so zgrajene nekatere cerkve na enem bregu reke, a imajo svoja posestva na drugem.

Na podlagi tega našega odloka³⁹ ukazujemo in velimo torej, da *tudi sedaj navzoča* prečastita moža, namreč Maksencij, ki je pred kratkim nasledil častitljivega patriarha Urza, in Arnon, prečastiti nadškof solnograške cerkve, nikdar ne sprožita več nobene tožbe zaradi te zadeve, temveč da bodita zadovoljna z razsodbo, katero smo izrekli med njima po pravici in resnici z namenom, da bi ohranili ljubezen in slogo, ki se spodobi takim možem. Tudi si nismo vedeli pravičnejše rešitve kakor da razdelimo provinco, do katere sta si oba lastila pravico, ker bi nam bilo mučno, proglasiti za krivično in nično, kar je zahteval ta ali oni... Da zadobi ta razsodba za vse čase tem večjo veljavo, smo zapovedali, naj jo po našem običaju podpišejo in opremijo z našim pečatom.“

Tako listina iz leta 811. Ako jo izpopolnimo še s prej omenjenimi podatki, ni več treba nobenih meglenih domnev o tem, kako so se razvijale cerkvene razmere ob Dravi, ampak docela jasno se vidi:

Leta 795. je bil Erik furlanski zmagovito prodril preko Krasa in Save do osrčja obrske države. Pipin, ki je korakal leto pozneje po isti poti, je smatral obrski poraz za tako popoln, da je začel takoj deliti vloge za pokristjanjenje novih dežel. Izročil je torej Ogleju v varstvo Kranjce, Spodnjo Panonijo severno od Drave pa je dal Solnogradu, ki je že davno deloval med Karantanci.

Če se spominjamo, kako nerad se je bil odločil Pavlin za sodelovanje, si lahko mislimo, da si več zemlje niti ni želel. Toda Pavlin je umrl že leta 802. in njegov naslednik Urz je bil drugih nazorov. Namah se je zbudila težnja, da bi si Oglej priboril zopet tiste meje, katere je imel, predno so vdrli Langobardi v Italijo. Izkopali so iz prahu več ko dvestoletne pravice, s katerimi je bila zgodovina že davno pometla, in z gorečnostjo Ludovika XIV. so zahtevali, da se vrne patriarhatu, kar sta mu baje ugrabila Gradež in Solnograd. Ker se pa solnograška cerkev seveda ni hotela umekniti iz Karantanije, ampak je pobijala blede pravice oglejske s sve-

³⁹ t. j. *nekdanjega* odloka.

žimi dokazi stvarnega dela, so se razvneli duhovi tako, da je moral naposled sam Karel Veliki poseči vmes. Da bi enkrat za vselej udušil prepir, je razdelil Karantanijo po Dravi. Kar je bilo južno od nje, je odmeril Ogleju, kar severno, Solnogradu.

Ali svojega namena s tem ni dosegel. Komaj je bil Urz umrl (807.)⁴⁰, že se je utrnil prepir iznova, bodisi, da je rovaril novi patriarh, Maksencij, ali da je hotel Arnon izrabiti snrt svojega tekmeča, da bi dobil nazaj izgubljeni del Karantanije. Toda to pot je Karel vzrožil. Brez ovinkov je ukazal obema, naj mirujeta, in ju rezko opomnil, da bi se vendar spodobila za može njunega stanu „ljubezen in sloga“. To je zaleglo; in zaleglo tem bolj, ker je Karel izdal sedaj — najbrž drugače kakor poprej — odlok in ukor pismeno. Odslej je ostal prepir pokopan.

Kakor se vidi, je le malo vprašanj v frankovski dobi naše zgodovine, o katerih bi tekli viri tako gladko, kot o postanku solno-graško-oglejske meje. Tem bolj se je čuditi, da je zašlo občno mnenje tako daleč vstran. Kajti pravzaprav se ne usoja nič manj kakor očitati Karlu zmoto. On pravi, da je določil Dravo za mejo o pri-liki spora med Arnom in *Urzom*; kritika ga pa oblastno uči, da tega ni storil za Urza (med letom 802. in 807.), ampak že prej, leta 796., ko je vladal v Ogleju še Pavlin. Kateri stranki je verjeti, v takih razmerah pač ni dvomljivo. Zakaj nesporno je zdaj: če eden postavi postanek dravske meje v leto 796., drugi v Urzovo dobo, to nista več dve enakovredni domnevi, temveč položaj je potem tak, da hoče poznorojena domneva veljati več kakor *besede vrstnika*, od katerega je potekla preporna razsodba, — *besede cesarjeve*. Pred *Urzom*, pred letom 802. torej, Drava v Karantaniji ni ločila Solnograda od Ogleja.

Menda sta čutila to tudi Jaksch in Wutte, ki sta se bavila po Pircheggerju z istim vprašanjem. Najbrž sita neplodnega kockanja o letnici 796., sta se postavila na stališče, da je določil Karel Dravo za cerkveno mejo šele leta 811., in razlagata vsled tega postanek politične meje ob Dravi na popolnoma nov način. Kajti sklicujoč se na nedatiran kapitular Karla Velikega, ki prepoveduje deliti eno

⁴⁰ Tomek, Geschichte der Diözese Seckau 1, 99, stavi njegovo smrt pomotoma v leto 811. Prim. Gradivo 2, št. 9 = Chronicon patr. Aquil. primum (Rubeis, Mon. eccl. Aquil. App. 8).

provinco med dva metropolita,⁴¹ trdita, da se je priklopila Karantanija južno od Drave leta 828. furlanski mejni grofiji⁴². Takrat so namreč strmoglavili na frankovskem dvoru Balderika furlanskega, ki je upravljal dotlej baje vso Karantanijo, in razkosali njegovo marko na štiri grofije.⁴³ Ena izmed njih je bila Furlanska v ožjem zmislu in tej se je pridružila, kakor hočeta Jaksch in Wutte, takrat Karantanija do Drave.⁴⁴ Toda ali je ta razlaga srečnejša od prve?

Kapitular je po Mühlbacherju, najbrž navodilo za kraljeve odposlance.⁴⁵ Besedilo se glasi tako, kakor da se nanaša odlok na določen slučaj. Ali tudi če bi šlo za trajno veljaven državni zakon, kapitular sam na sebi ničesar ne bi dokazal. Kajti istemu kapitularju vprek na primer Istra, dasi je spadala politično pod Furlansko, od leta 803. do 827. cerkveno ni bila podrejena oglejskemu patriarhu, ampak je imela za dušnega pastirja Bizantinca, Gradeščana.⁴⁶

Zopet imamo torej pred seboj samo *možnost*, da je to res, kar pravi razlaga. Ali še ta revna tolažba nam zvedeni, ker je navezana na neizpolnjen pogoj. Kajti kaj pa se je to tikalo Karantanije, ako se je leta 828. razklala furlanska marka na štiri grofije? Saj Karantanija *ni bila* furlanska. Samo del Karantancev je slušal Furlanca⁴⁷, karantansko vojvodino pa je vladal mejni grof ob Donavi⁴⁸. Pogoj, na katerega sta pripela Jaksch in Wutte svoj sklep, torej prav nič ne drži in zato splava z njim tudi vsa njuna razlaga.

Vse, kar se je pisalo doslej o dravski meji, je potemtakem majavo. Ni res, da je postala koroška Drava cerkvena meja leta 796., ni res, da leta 811. Edini porabni vir, razsodba Karla Velikega, nasprotno na glas izpričuje, da se je to zgodilo za Urza, med letom 802. in 807. Še bolj pa se moti, kdor meni, da je postala koroška Drava leta 796. ali 828. severna meja furlanska. Zakaj viri niti tega ne vedo, da bi bila tvorila Drava na Koroškem v frankovski dobi sploh kako politično mejo, kaj še furlansko!

⁴¹ MGLL. Sect. II. Cap. reg. Franc. I, 133/3: Ut nequaquam inter duos metropolitanos provincia dividatur.

⁴² Erläuterungen zum Historischen Atlas der österr. Alpenländer, 1. Abt., 4. Teil: Kärnten str. 52.

⁴³ Gradivo 2, št. 96 (Ann. Regni Franc. a. 828).

⁴⁴ Erläuterungen 1/4, str. 52, 58.

⁴⁵ Reg. imp. 1², št. 486/3.

⁴⁶ Giannoni n. m. str. 22—27. — Manojlovič, Jadransko pomorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske povijesti, Rad 150, str. 23, 72.

⁴⁷ Gradivo 2, št. 57, 62 (Ann. Regni Franc. a. 819 in 820).

⁴⁸ Istotam 1, št. 331 (Converio cap. 10). — Pirchegger n. o. m. 33, 277. str.

Vprašanje o postanku in razvoju frankovskih mark je s tem očiščeno zmotnih primesi, naslednje vrste naj odgovorijo zdaj na to vprašanje po svoje.

II. Politične tvorbe Karla Velikega ob srednji Donavi.

Leta 788. so podpirali Obri bavarskega Tasila proti Frankom. Karel ga je še istega leta uničil, a Obri se niso osvestili, ampak izzivali dalje. Ne da bi se dal slepiti diplomatskim pogajanjem¹, je vrgel zato baje že leta 790. močne čete na Bavarsko² in šel v naslednjem letu nad Obre, brž ko je nastopil ugodni čas, „v katerem hodijo kralji na boj“³. Podjetje se mu je zdelo tako nevarno, da je bil zbral tri silne vojske, si pridržal sam vrhovno poveljstvo in tri dni z vsemi bojniki goreče delal pokoro, da bi blagoslov božji orosil frankovski meč.⁴

Res so kosili Franki Obre „ko travo“⁵ in se smeli na koncu bahati, „da v tej vojni skoro niso prelili ne kapljice svoje krvi“⁶. Napetost, ki jim je bila izprva nabrekli žile, se je bila kmalu umeknila ravnodušju. Prezirali so, kar je živelo na sovražnih tleh. Bodisi Ober ali Slovan, noben se jim ni zdel več resen nasprotnik in srdito so proklinjali te „žabe“, „črvičke“, proti katerim ni bilo vredno slediti kralju v boj⁷. Obri sami pa so skesano priznavali svojo sramoto, tožeč, da so morali poginiti, ker jim je bila iztrebila nesloga baš tiste, kateri so bili pogumni in modri, a druge izpridila trgovina, podkupljivost in vino⁸.

¹ Gradivo 1, št. 278 (Ann. Einh. a. 790, Poeta Saxo 2, v. 478 sl.).

² Istotam 1, št. 278 (Ann. Lauresh., Frägm. Chesnii a. 790). — Prim. pa zraven Reg. imp. 12, št. 316 a.

³ Gradivo 1, št. 280 (Ann. Lauresh. a. 791).

⁴ Istotam 1, št. 280 (Ann. regni Franc., Einh., Lauresh., Fuld., Chron. Moissiac. a. 791). — Reg. imp. 12, št. 315.

⁵ Monachus Sangallensis de Carolo Magno 2, cap. 12 (Bibl. rer. Germ. 4, 685).

⁶ Gradivo 1, št. 326 (Einhardi Vita Karoli Magni cap. 13).

⁷ Glej op. 5.

⁸ Suidae Lexicon 1017: "Οτι τοὺς Ἀβάρις κατὰ κράτος ἄρδην ἠφάνισαν οἱ αὐτοὶ Βούλγαροι. ἠρώτησε δὲ Κρεμ τοὺς τῶν Ἀβάριων πειχμαλώτους πόθεν συνίετε, διτι ἀπώλειο ὁ ἔρχων ὁμῶν καὶ τὸ ἔθνος ὅλον; καὶ ἀπεκρίθησαν· διτι ἐπλήθυναν αἱ καὶ ἀλλήλων κατηγορίαι καὶ ἀπώλεσαν τοὺς ἀνδρειοτάτους καὶ φρονιμοτέρους. εἰτα οἱ ἄδικοι καὶ οἱ κλέπται κοινωνοὶ τοῖς κριταῖς ἐγένοντο. εἰτα ἡ μέθη. πληθυνθέντος γὰρ τοῦ οἴνου πάντες ἐγένοντο μέθυστοι. εἰτα ἡ δωροδοκία, εἰτα ἡ πραγματεία. πάντες γὰρ ἐγένοντο ἔμποροι καὶ ἀλλήλους δολιούμενοι καὶ ἡ ἀπώλεια ἡμῶν ἦλθεν ἐκ τούτων.

Kdor se le nekoliko zamisli v duševno razpoloženje naroda, ki je živel še napol v junaški dobi svoje zgodovine, ta bo umel, kako globoko so Obri razočarali Franke. Pričakovali so činov nibelunškega sloga, dvobojev divjih junakov; namesto tega pa jim je bilo usojeno klati slabiče in se boriti z gozdovi, močvirji in kugo. Le malo pomembnih dogodkov je oživljalo enoličnost teh bojev. Ni torej čudo, da naposled celo možje kakor Einhard niso znali točno povedati, kdaj je bilo te vojne pravzaprav konec. Po Einhardu se je končala z letom 799.⁹ V resnici pa ta letnica ni pomenila ne konca ne viška obrskih bojev¹⁰, kajti vojna je trajala dalje in šele „leta 803. se je pokorila Panonija s sosednjimi državami cesarjevi vladi“¹¹.

Karel je dobil poročilo o srečnem zaključku obrske vojne v Reznem, kamor je bil pohitel vračajočim se četam naproti¹². Brez odloga „je storil svoje ukrepe glede na usodo obeh Panonij“¹³ in se potem odpravil meseca oktobra v Solnograd, kjer je slovesno potrdil prejšnji Pipinov odlok, da bodi Panonija med Rabo in Dravo solnograška¹⁴. Morebiti ob isti priliki, gotovo pa, kakor vemo, pred Urzovo smrtjo (807.) je razsodil tudi solnograško-oglejski spor in vsaj deloma ugodil patriarhatu, dodelivši mu Karantanijo južno od Drave¹⁵. Obrsko vprašanje je bilo rešeno, ali kako?

Do leta 803. čitamo v virih samo, da je zahteval Karel od Obrov krst in davek v priznanje svoje nadvlade¹⁶. Hotel se je torej na videz zadovoljevati z zelo rahlimi političnimi vezmi. Toda premislil se je. Res da Obri v odkritem boju Frankom nikakor niso bili nevarni. Ali pripraviti jih k odkritemu boju, to je bila umetnost.

⁹ Gradivo 1, št. 326 (Vita Kar. M. cap. 13). — O Einhardovi kronološki nezanesljivosti prim. Wibel, Beiträge zur Kritik der Annales regni Francorum und der Annales q. d. Einhardi str. 192, 212.

¹⁰ Gradivo 1, št. 332 (MG. Epp. IV, 321). — 2, št. 10 (Ann. s. Emmer. Ratisp. mai. a. 802): Še l. 802. pade v boju z njimi mejni grof Gotram.

¹¹ Istotam 2, št. 20 (Ann. Lebiens. a. 803). — Büdinger, Österreichische Geschichte 1, 167. — Dümmler, Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches (Archiv für österr. Geschichte 10, 8). — Kaemmel, Anfänge deutschen Lebens in Österreich str. 204. — Doeberl, Entwicklungsgeschichte Bayerns 1, 83.

¹² Istotam 2, št. 20 (Ann. Lauriss. a. 803).

¹³ Istotam 2, št. 19 (Ann. Regni Franc. a. 803).

¹⁴ Istotam 2, št. 21 (Conversio cap. 6).

¹⁵ Prim. zgoraj str. 218.

¹⁶ Gradivo 1, št. 291, 295, 302 (Ann. regni Franc. a. 795 sl., Lauresh. a. 795 itd. — Rhythmus de Pippini regis victoria Avarica).

Kajti priroda sama se je zanje borila: panonske pustinje, reke in barja. Z njih pomočjo so se Frankom umikali, izmuzali, skrivali in le močnim vojskam je bilo mogoče, sovražnika ustaviti in prijeti. S tem pa so postali obrski boji v prvi vrsti tehnično vprašanje. Kajti kako v pusti Panoniji premikati, predvsem pa preživljati močne vojske? Treba je bilo za to velikega trena, a ta je zopet oviral gibčnost armade. Najtežja naloga je bila torej v obrskih bojih, zbrati mogočno vojsko a ji ohraniti gibčnost. Iz virov je razvidno, da se je Karel posvečal tej nalogi z veliko vnemo: leta 791. je zbral brodovje na Dravi, da bi razbremenil svojo vojsko na kopnem¹⁷, leta 793. pa se je lotil celo inženirstva in ukazal izkopati prekop med dvema pritokoma Donave in Mena, da bi olajšal dovoz na panonsko bojišče¹⁸. Ali vzlic vsem naporom so bili vojaški uspehi le hipni. Kajti vpricho frankovske vojske so se Obri potuhnili, a ko je odšla, se iznova uprli¹⁹. Trajen mir je bil le mogoč, če se je Karel odrekel kratkim pohodom in postavil Obrom stalne varihe pred vrata. V tem spoznanju je ustanovil leta 803. obrsko in furlansko marko. Podelil je mejnemu grofu ob Donavi starobavarski Traungau in Avarijo, medtem ko je postavil Furlanca nad Kranjce, Hrvate. Kar je bilo še vmes, Karantanijo in Spodnjo Panonijo *severno* od Drave, pa je razdelil tako, da je severni grof nadziral glavni del Karantancev, ostanku pa vladal njegov tovariš na jugu²⁰. Kje je sedel ta ostanek?

Frankovski državni letopisi poročajo k letu 819., da se je Kadaloh furlanski v *Panoniji* nesrečno boril proti Ljudevitu, vladarju Spodnje Panonije. Ne da bi bil količkaj opravi, „se je vrnil nato iz Panonije“ in umrl. Ko je pa vkorakal njegov naslednik Balderik v „*karantanski okraj*, ki je spadal v njegovo področje“, je zadel ob Dravi na Ljudevitovo vojsko in „jo pregnal iz one *province*“.²¹

Na kaj se nanaša tukaj beseda provinca? Na Panonijo ali na „*karantanski okraj*“, regio Carantanorum? Določimo, kako sta se rabila izraza provinca in regio!

¹⁷ Istotam 1, št. 280 (Ann. Einh. a. 791, Lauresh., Chron. Moissiac. a. 791).

¹⁸ Istotam 1, št. 283 (Ann. regni Franc., Einh. a. 792).

¹⁹ Istotam 1, št. 295 (Ann. Einhardi a. 796); 312 (Ann. Alam. a. 797); 323 (Ann. Alam. a. 798).

²⁰ Glej zgoraj str. 219, op. 47 sl.

²¹ Gradivo 2, št. 57.

Državni letopisi pišejo — ne vštevši prepornega mesta — vse skupaj štirinajstkrat „provincia“²² in enajstkrat „regio“²³. Medtem pa, ko je regio docela brezbarven izraz, ki lahko pomeni pravtako podložno državo, kakor samo del večjega plemenskega ozemlja, okoličnega kakega mesta, kake kraljevske palače, je provincia takorekoč trden naslov in označuje izključno ali plemensko ozemlje — Frieslandsko, Bretonsko, Vaskonijo, Karantanijo — ali staro zgodovinsko enoto — Mezijo, Dalmacijo, Akvitanijo, Provence. Ne eno ne drugo ni naša regio Carantanorum. Ni pokrajina v zgodovinskem pomenu in celo ne plemensko ozemlje Karantancev. Kajti prava narodna vojvodina karantanska leta 819. ni bila podložna furlanskemu grofu, temveč obrskemu.²⁴ V vsem odstavku o Ljudevitovem uporju ostaja torej le eno geografsko ime, na katerega se lahko nanaša „provincia“, in to je Panonija. „Karantanski okraj“, ki je spadal pod Balderika, nam je potemtakem na videz iskati v Panoniji.

Najlepše, ker neposredno, potrjuje to Vita Hludovici, cap. 32. Tam stoji:²⁵

„Po svojem povratku iz Panonije“ je umrl Kadaloh. Sledil mu je Balderik. „Ko pa je bil ta vkorakal v *provincio* in je stopil na *karantanska* tla,“ se je nameril ob Dravi na Ljudevitove čete in jih pogнал v beg. Jasno je po teh besedah, da je bila provinca v resnici Panonija, „karantanska tla“ le okrožje v njej. Ker pa je bil južni del Spodnje Panonije do Drave hrvaški, bi morali sklepati po dosedanjih geografskih predstavah, da so sedeli Balderikovi Karantanci v severnem delu, na levem bregu Drave v zapadni Ogrski. Toda te geografske predstave, vsaj v kolikor se tičejo stare Panonije, nikakor niso pravilne; zato je tudi oni sklep jalov. Kajti kakor se je raztegnilo zgodovinsko ime „Panonija“ za obrske vlade na staro-noriška tla, tako da se je zvala zemlja do Anize še v devetem sto-

²² Ann. regni Franc., ed. Kurze, Script. rer. Germ. 43. zv., str. 20 (761), 80 (788), 108 (799), 132 (810), 136 (812), 139 (813), 148 (817, 818), 151 (819), 152 (819, 820), 156 (821), 169 (826), 170 (826).

²³ Istotam str. 117 (803), 151 (819), 152 (820), 153 (820), 156 (821), 157 (822), 160 (823), 163 (823), 169 (826), 170 (826), 177 (829).

²⁴ Gradivo 1, št. 331 (Conversio cap. 10).

²⁵ Istotam 2, št. 57: Post reversionem sane exercitus e *Pannoniae* finibus ... Cadaloch dux Foroiuliensis ... diem ultimum clausit ac Baldricus eius loco successit. Qui cum primum in *provinciam* venisset et *Carantanas* ingrederetur partes, copias Liudeviti iuxta Dravum fluvium cum paucis suorum fudit.

letju Avarija ali *Panonija*²⁶, slično se je razširilo panonsko ime na jugu na prej *italske* predele.

Za poznejših rimskih cesarjev je segala namreč Italija do današnje kranjsko-štajerske meje.²⁷ V sedmem stoletju pa loči ravenski kozmograf Italijo od Kranjske po črti, ki teče od razrastkov Julijskih Alp čez Kras proti jugovzhodu.²⁸ Dve stoletji pozneje izvemo, da se je prištevala Kranjska Panoniji. Kajti Pavel dijakon, ki je kot rojen Furlanec posebno zanesljiva priča, pravi, da se odpira na *vzhodu* Italije „širok in popolnoma raven dohod“ do Panonije.²⁹ Če bi se to res nanašalo, kakor misli Schmid³⁰, na vrzel ob stari rimski meji med Brežicami in Krškim, potem bi moralo neoporečno stati namesto na vzhodu Italije na severu. Tako pa kaže ta stavek razločno na zapadne kraške stopnice. Tam je bila meja med Panonijo-Italijo, tam širok in raven dohod, Vipavska dolina, po kateri je tekkel že zdavna glavni promet od srednje Donave na Furlansko. Popolnoma v zmislu teh geografskih predstav pripoveduje Pavel na drugem mestu, da je splezal Alboin leta 568., dospevši do italjskih mej, na takozvano Kraljevo goro, da bi užival s tega *panonskega* vrha razgled po *italskih* ravninah.³¹ Obe vesti Pavla dijakona torej gladko izpopolnjujeta besede starega Ravenčana, ki razteza Panonijo čez Kranjsko.

Iste geografske nazore nahajamo tudi v Državnih letopisih, ko govore o Ljudevitovi vstaji. Ljudevit jim je vladar Spodnje Panonije³², pozorišče njegovega upora vedno Panonija³³, a za mejo med

²⁶ Kaemmel n. o. m. str. 207. — K tam omenjenim mestom prim. še Grad. 1, št. 280 (Ann. Einh. a. 791), opis Karlove vojne proti Obrom v „Panoniji“, ki omenja kot mejo Anižo.

²⁷ Mommsen C. I. L. III, 489. — Kos, Črtice o naši domovini pred prihodom Slovencev. Letopis Slovenske Matice 1897, str. 3, 10 sl.

²⁸ Gradivo 1, št. 182.

²⁹ Istotam 1, št. 71, op. 1 (Hist. Langob. 2, cap. 9).

³⁰ Schmid, Das Gräberfeld von Krainburg, Mitteilungen des Musealvereines für Krain 18, 82 sl. in Die Reihengräber von Krainburg, Jahrbuch für Altertumskunde 1, 55 sl.

³¹ Gradivo 1, št. 71 (Hist. Lang. 2, cap. 8). — Wanka von Rodlow, Der Verkehr über den Paß von Pontebba-Pontafel und der Predil. Prager Studien aus dem Gebiete der Geschichtswissenschaft 3, 17, op. 1. — Schmidt, Geschichte der deutschen Stämme, str. 445.

³² Gradivo 2, št. 52 (Ann. regni Franc. a. 818): dux Pannoniae inferioris.

³³ Istotam 2, št. 57, 65, 69, 71 (Ann. regni Franc. a. 819, 821/2).

vstaško zemljo in Italijo smatrajo očitno Julijske Alpe.³⁴ Iskati panonskih Karantancev kratkomalo v zapadni Ogrski, kot smo to od kraja hoteli, po teh izkušnjah seveda ni več dopustno. Kajti ako je bila Panonija za Karla Velikega večja, kakor se je mislilo do sedaj, potem Bog ve, ali ni tudi za one Karantance naenkrat več koticov na izbero. Poglejmo!

V frankovski Veliki Panoniji so sedeli, kakor vemo, na obeh straneh Save, t. j. i na Spodnjem Štajerskem Kranjci. Če je segalo njih ozemlje do Drave, bi imeli za Balderikove Karantance res samo zapadno Ogrsko na razpolago. Toda *ali* je segalo tako daleč, ne vemo. Gotovo je le, da je spadalo h Kranjski nekdanje celjsko okrožje, čigar prebivalci so se še za Stanka Vraza često imenovali Kranjci.³⁵ Računati moramo torej s tem, da so prebivali stari Kranjci približno samo do onega gričevja na desnem bregu Dravinje, ki loči Celjsko kotlino od Ptujskega polja. V tem slučaju bi lahko pomestili „karantanski okraj, ki je spadal v Balderikovo področje“, na Ptujsko polje *južno* od Drave, s čimer bi bila rešena ona domneva, da je bila *severna* meja furlanska Drava. Kje je resnica?

Državni letopisi namigujejo, da se je frankovski pohod od leta 819. popolnoma ponesrečil. Zaman je bil Balderik poizkusil zopet zavojevati odpadle dežele; Ljudevit in njegovi pristaši so stali neomajno. Na cesarskem dvoru so zato sklenili leta 820., napasti upornike hkratu s severa, zapada in jugozapada. Ljudevit je smatral v takih okoliščinah za najpametnejše, da se sploh ne brani, in se je umeknil za trdne zidove. Drugače so ravnali njegovi zavezniki. Kranjci so že na meji sprejeli italško vojsko z orožjem v roki in Karantanci so se spopadli z Bavarci kar trikrat *severno* od Drave.³⁶

Severno od Drave smo iskali Balderikove Karantance že takoj od početka. Poročilo o bavarsko-karantanskih bojih bi nas utrdilo v tej nameri, če bi bilo izključeno, da so se morda samo zato vršili boji na severnem bregu, ker so bili pohiteli Karantanci Bavarcem naproti. Toda kaj poreče na to zemljevid?

³⁴ Istotam 2, št. 61 (Ann. regni Franc. a. 820): *tres... exercitus contra Liudewitum mittuntur. Quorum unus de Italia per Alpes Noricas, alter per Carantanorum provinciam, tertius per Baioariam et Pannoniam superiorem intravit.* — Fuldski letopisi pa izražajo to še jasneje, rekoč: *Tres exercitus contra Liudewitum in Pannoniam mittuntur, quorum unus de Italia per Alpes Noricas, alter de Saxonia per Carantanorum provinciam, tertius Francorum per Baioariam et Pannoniam superiorem ingressi (sunt).*

³⁵ Hauptmann, n. o. m. 36, 273 sl.

³⁶ Gradivo 2, št. 61 (Ann. regni Franc. a. 820).

Na obširnem ozemlju, koder je leta 820. razsajal upor, je bilo Ptujsko polje le majhna zaplata. Ako so prebivali Balderikovi Karantanci tam, so tvorili med vstaškimi množicami le skromno peščico. S svojim pridržkom bi torej zagazili v čudno nasprotje, da so se leta 820. Ljudevitove glavne sile Frankom *poskrile*, medtem ko je prgišče Karantancev baje zagrešilo trojno budalost, ne samo da je sovražnika pričakovalo, temveč da mu je pohitelo naproti in spravilo celo med sebe in domovino mogočno, težko prebrodno reko. To je za golo hipotezo preveč. Nasprotno pa vsa neverjetnost na mah izgine, če raztegnemo Furlansko marko čez Dravo na *sever* in pomaknemo Balderikove Karantance tja na zapadno Ogrsko, kjer poznajo karantanske priseltnike *Conversio*, *Excerptum de Karentanis*³⁷ in *Anonymus Belae*³⁸. V tem slučaju nam ni več treba nasilno spletenih hipotez, da bi razlagali bitke na severnem bregu Drave; kajti tedaj je bil „karantanski okraj“ res že sam na sebi tolik, da je igralo njegovo prebivalstvo najmanj prav tako lahko ko Kranjci vojaško samostojno vlogo.

Ali tudi še z druge strani se nam vriva misel, da je obsegala Furlanska marka i Panonijo med Rabo in Dravo. K letu 827. pišejo namreč Državni letopisi:

„Ko so se peljali Bolgari po Dravi navzgor in pokončavali panonske Slované z ognjem in mečem, so pregnali ondótné kneže in posadili na njihovo mesto Bolgare.“³⁹ K naslednjemu letu pa poročajo isti letopisi, da je bil Balderik furlanski odmeščen, ker je bila bolgarska vojska nemoteno opustošila *Gornjo Panonijo*.⁴⁰

Da Balderik nikdar ni upravljal Gornje Panonije, o tem nihče ne dvomi. Zato se že davno čita namesto Gornje Panonije Spodnja Panonija severno od Drave in Pirchegger je ta popravek tudi podprl, trdeč, da se je izcimila pomota odtod, ker je vladal med Dravo in Rabo grof gornjepanonski, predstojnik obrske marke.⁴¹ Toda kaj

³⁷ Pirchegger n. o. m. 33, 299. — Hauptmann n. o. m. 36, 273.

³⁸ Endlicher, *Anonymi Belae regis notarii de gestis Hungarorum liber*, str. 184 (cap. 50). Arpad je zavojeval najprej s svojimi bojniki zemljo do Rabe in Rabice. Potem se nadaljuje: *Sed et Carinthinorum Moraoanensium fines crebris incursibus diripuerunt... et regiones eorum possederunt et usque in hodiernum diem, adjuvante domino, potenter et pacifice posteritas eorum detinet.*

³⁹ Gradivo 2, št. 92.

⁴⁰ Istotam 2, št. 96.

⁴¹ MIOG. 33, 278 in ZHVSt. 14, 142.

se s tem podtika letopiscu? Z ene strani baje poroča, da so odstavili Balderika, ker je mirno prepustil Panonijo severno od Drave Bolgarom, z druge strani pa zopet isti letopisec baje razglaša, da ta del Panonije sploh ni spadal pod *furlanskega* grofa, temveč pod *obrskega*. Ujeli bi se torej v čudno zanjko, da je bil Balderik kaznovan zato, ker — njegov sosed ni varoval svojih mej. Taka domneva sama sebe podira. Stvarno bi se dala Pircheggerjeva razlaga rešiti le, ako je ne vzamemo dobesedno, ampak rečemo: Balderik je bil zato kaznovan, ker ni bil vestno zastražil svoje sremske meje, temveč pustil Bolgare skozi Srem na ozemlje gornjepanonskega grofa. Toda tako tolmačenje zopet z ozirom na vir ni upravičeno. Kajti letopisec vidi Balderikovo krivdo izključno v tem, da ta ni branil Gornje Panonije; mi pa jo zvrčamo zelo oblastno na to, da je zanemarjal Srem. Ali odkod nam naenkrat ta vednost, odkod ta pogum? Saj takrat Bolgari niti niso prišli skozi Srem! Zakaj izrečno stoji: „Peljali so se *po Dravi navzgor*“. Njih pot je držala torej *med* Sremom in Ogrsko. A kdo bi bil potem po vsej logiki odgovoren za varnost ogrskega obrežja? Gospodar sremskega brega ali ogrskega, Balderik ali Gerold II.? Odgovor na to je odveč. Ako sploh še priznavamo kot temelj svojega znanja vire, potem ne moremo več tajiti, da dosedanje razlage o geografski pomoti našega letopisca ne slonijo na njih. Da se ugame pravo, je torej treba zopet od kraja začeti in predvsem dognati, kako se v viru samem rabi beseda Panonija. V to svrho vzporejamo Državne letopise in Annales Einhardi:

Ann. regni Francorum.

793. Rex autumnali tempore de Reganesburg iter navigio faciens usque ad fossatum magnum inter Alcmāna et Radantia pervenit... Ibi missus nuntiavit Saxones iterum fidem suam fefellisse. Inde per Radantia in Mohin navali iter peragens, natalem Domini celebravit ad sanctum Chilianum in Virzinburg.

Ann. Einhardi.

Cum rex bellum a se inchoatum conficere cuperet et *Pannoniam* iterum petere disposuisset, allatum est, copias, quas Theodericus comes per Frisiam ducebat, in pago Hriustri iuxta Wisuram fluvium a Saxonibus esse interceptas atque deletas. Cuius rei nuntio accepto magnitudinem damni dissimulans iter in *Pannoniam* intermisit....

796. (795)⁴² Sed et Heiricus dux Foroiulensis missis hominibus suis cum Wonomyro Selavo in *Pannonias* hringum gentis Avarorum... spoliavit, thesaurum priscorum regum . . . regi Carolo ad Aquis palatium misit. Quo accepto . . . idem vir prudentissimus atque largissimus et Dei dispensator magnam inde partem Romam ad limina apostolorum misit per Angilbertum dilectum abbatem suum . . .

(796)⁴² Rex collectis exercitibus suis Saxoniam ingressus est, filium suum Pippinum regem Italiae in *Pannonias* cum exercitu misso. . . . Et dominus rex peragrata Saxonia cum integro exercitu suo in Gallias se recepit et in Aquis palatio filium suum Pippinum e *Pannonia* redeuntem . . . laetus asperxit. . . .

Missus est ad hoc Angilbertus, abbas monasterii sancti Richarii, per quem etiam tunc ad sanctum Petrum magnam partem thesauri, quem Ericus dux Foroiuliensis spoliata Hunorum regia, quae hringus vocabatur, eodem anno regi de *Pannonia* detulerat, misit . . .

. . . ipse cum exercitu Francorum Saxoniam petiit, Pippinum vero filium suum cum Italicis ac Baioaricis copiis in *Pannoniam* ire iussit . . .

803. Imperator autem in Baioariam profectus dispositis *Pannoniarum* causis Decembrio mense Aquasgrani reversus est . . .

811. Imperator vero . . . in tres partes regni sui totidem exercitus misit, unum trans Albiā in Linones . . . , alterum in *Pannonias* ad controversias Hunorum et Sclavorum finiendas . . . Ipse autem . . . ad Bononiam civitatem maritimam . . . accessit . . . Inde . . . circa medium Novembrium Aquas venit. Obviarunt ei venienti legati Hemmingi regis, . . . fuerunt etiam Aquis ad-

⁴² Letopisi spajajo tukaj pod letom 796. dogodke dveh let (795./796.).

ventum eius expectantes, qui de *Pannonia* venerunt, canizauci princeps Avarum et tudun et alii primores ac duces Sclavorum circa Danubium habitantium, qui a ducibus copiarum, quae in *Pannoniam* missae fuerunt, ad praesentiam principis iussi venerunt.

Znano je, da so Annales Einhardi le prenarejeni Annales regni Francorum. Razlikujejo se od svoje podlage deloma stvarno, predvsem pa po težnji, da bi prilagodili slog Državnih letopisov fineje razvitemu jezikovnemu čutu karolinške renesanse.⁴³ Ta dvojna poprava se da natančno zasledovati do sredi leta 801. Potem prenehajo najprej jezikovni popravki „večjega obsega“ in z letom 807. izginejo tudi *manjši*.⁴⁴ Ta posebnost Einhardovih letopisov pa se razodeva celo v malenkostih, n. pr. baš v oblikah imena „Panonija“. Neokusnost Državnih letopisov, ki govore o Panoniji hkratu v ednini in množini, je v Annales Einhardi *pred* zarezo od leta 801. načeloma zatrta; povsod stoji tam ednina „Panonija“. Šele po oni zarezi začnejo tudi Annales Einhardi mešati edninske oblike in množinske na popolnoma isti način kakor Državni letopisi, ki rabijo na začetku vsakega poedinega odstavka redno množino „Pannoniae“ in pravitako redno v nadaljevanju ednino „Pannonia“. Posebno očitna je ta stroga doslednost pod letom 811., kjer ima letopisec za isti pojem „v Panonijo“ res na začetku odstavka „in P a n n o n i a s“, sredi odstavka pa „in P a n n o n i a m“. Vzroka za to presenetljivo prikazen uganiti, menda ni pretežko. Kajti dogodki, katere opisuje letopisec, so se tikali obeh Panonij, zato pravilno množina „Pannoniae“; kot Nemcu pa, ki rabi za geografsko ime „Panonija“ v svojem jeziku ednino, mu je tekla ta najbrž tudi v latinskem jeziku gladkeje iz ust, zato zopet „Pannonia“. Toda bodisi kakorkoli, na vsak način kaže primer Pannonia-Pannoniae, da je letopisec zavestno in vestno izbiral besede. Če se je vrinila navzlic temu v njegove geografske podatke pomota, ga zato ne smemo dolžiti površnosti, ampak moramo računati z resnejšim vzrokom. S katerim, kaže letopiščevo poročilo o vojnem pohodu leta 820. Tam čitamo:

„Ko je minila zima..., so poslali tri vojske nad Ljudevita. Ena je vdrla iz Italije čez Julijske Alpe, druga skozi Karantansko

⁴³ Blochova ocena: Monod, Etudes critiques sur les sources de l'histoire carolingienne (Göttingische gelehrte Anzeigen 163, str. 884. — Wibel n. o. m. str. 73.

⁴⁴ Istotam str. 73, 112.

provinco, tretja skozi Bavarsko in Gornjo Panonijo. Dve izmed njih, ti na krilih, sta malo prekasno dospeli na sovražna tla, ena, ker so ji sovražniki branili prehod čez Alpe, druga, ker je bila pot dolga in prehod čez Dravo težaven.⁴⁵

Po teh besedah je mejila Ljudevitova zemlja z Italijo, Karantanijo in Gornjo Panonijo, vhod iz *Gornje* Panonije pa je ovirala Drava. Vsak mora torej priznati, da se pri opisu bolgarskih grozot letopiscu ni morda samo zareklo, ko je govoril o *Gornji* Panoniji. Kajti kakor se vidi, je bil sploh mnenja, da sega Gornja Panonija do Drave. Povod tej zmoti pa je tičal v tem, da je poznal letopisec po netočnem izraževanju vsakdanje govorice Ljudevita kot „vladarja *Spodnje* Panonije“⁴⁶ in zato imel vso drugo Panonijo kratkomalo za *Gornjo*. Zdaj pa preudarimo! 1.) Za varnost „Gornje Panonije“ je bil odgovoren furlanski grof. 2.) Ta „Gornja Panonija“ je bila v resnici Spodnja med Dravo in Rabo. Jasno je torej, da se moramo vrniti k starim Felicettijevim nazorom, da je segala furlanska marka preko Drave na zapadno Ogrsko.⁴⁷ A to se pravi: Karel Veliki je obnovil z ureditvijo vzhodnih mark samo politične obrise obrske dobe, kajti zamašil je dohod na Bavarsko in Italijo, stlačivši v severno marko osrčje obrske države, *Gornjo* Panonijo, v furlansko pa *Spodnjo* Panonijo, t. j. ozemlje obrskih plemenskih otokov.⁴⁸

Karel se je nadejal, da je spravil na ta način panonsko vprašanje s sveta. Ali Slovenci so mu prekrizali račun. Ne sicer panonski Slovenci, ki so delili usodo Obrov⁴⁹, pač pa karantanski, o katerih pravi Conversio, da so silili v Spodnjo Panonijo in podili Obre čez meje.⁵⁰ Sredi teh bojev je prišel iznenada leta 805. kapkan Teodor, eden izmed obrskih knezov, h Karlu Velikemu ter ga naprosil, da bi ga naselil med Savarijo in Karnuntom, „ker zaradi slovanskih napadov ne more ostati v prejšnjih krajih“.⁵¹ Karel se ni pomišljal. Če se je hotel kapkan preseliti na pristno obrska tla, v

⁴⁵ Gradivo 2, št. 61.

⁴⁶ Prim. zgoraj op. 32.

⁴⁷ Felicetti n. o. m. str. 13 in 28.

⁴⁸ O tem izide v kratkem razprava v berlinskih Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher.

⁴⁹ Gradivo 1, št. 301 (Conversio cap. 6): Solnograd je dobil v Spodnji Panoniji „populum, qui remansit de Hunis et Sclavis“.

⁵⁰ Istotam 2, št. 21, 226 (cap. 6, 10).

⁵¹ Istotam 2, št. 26 (Ann. regni Franc. a. 805).

Gornjo Panonijo vzhodno od Dunajskega lesa, je morala biti taka nakana cesarju samo pogodu. Kajti čim manj je bilo stikov med Slovani in Obri, tem lažje se je utrdil na vzhodu mir. Drage volje je torej Karel ustregel kapkanovi prošnji. Ali že leta 811. čujemo o novih bojih, topot v *obeh* Panonijah.⁵² Podoba je torej, da so tiščali Karantanci za bežečimi obrskimi roji celo preko mej furlanske marke v Gornjo Panonijo in da klanja ni bilo prej konec, dokler ni prišla frankovska vojska.

Med tem pa se je bila izvršila v političnih razmerah obrskega naroda važna izprememba. Kapkan je namreč kmalu po svoji preselitvi umrl, kagan pa je izkušal porabiti to priliko, da bi obnovil državno edinstvo svojega naroda vsaj na gornjepanonskih tleh. Nemudoma se je obrnil do Karla s prošnjo, da bi mu vrnil ono oblast, katero so imeli kagani nekdanj, in Karel mu je ugodil, ukazujoč, da vladaj kagan odslej zopet „po starem običaju vso državo“.⁵³

Odlok je posebno pomemben zato, ker nepričakovano osvetljuje notranji ustroj podonavskih pokrajin na začetku devetega stoletja. Vedno se trdi, da so bile marke obmejne grofije ali z mečem pridobljene dežele onkraj stare državne meje.⁵⁴ Dogodki od leta 805. pa dokazujejo, da Karel Gornje Panonije ni uredil po vzorcu frankovskih grofij, a da je tudi ni namenil nemškim priselnikom. Le avstrijsko predalpe je tesno združil s svojo državo. Tja je poslal svojega grofa in vabil priselnike⁵⁵, zemlje *onkraj* Dunajskega lesa pa se ni doteknil, rajši zgradil na njej razkropljenim Obrom kot zavetišče edinstveno narodno državo. Slično je ravnal tudi drugod. Pustil je domače vladarje Karantancem, dalmatinskim, posavskim Slovanom in tudi o Slovanih med Rabo in Dravo se ve, da so jim vladali domači knezi.⁵⁶ Uradni slog cesarske pisarne zato v delilni listini iz leta 817. nikakor ne razločuje med državnopravnim položajem Karantancev in Obrov na eni strani, Čehov in „Slovanov

⁵² Istotam 2, št. 38 (Ann. regni Franc. in Fuld. a. 811).

⁵³ Istotam 2, št. 26 (Ann. regni Franc. in Fuld. a. 805).

⁵⁴ Lipp, Das fränkische Grenzsystem unter Karl dem Großen. Gierckes Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte 41, str. 1 sl.

⁵⁵ Pez, Thesaurus anecdotorum I/3, 86 (808) in Gradivo 2, št. 40 (Reg. imp. 12, št. 466, a. 811). — Dümmler, Südöstliche Marken 19 in Gesch. d. ostfränk. Reiches 12, 37. — Kaemmel n. o. m. 216. — Vancsa, Geschichte Nieder- und Oberösterreichs 1, 140 sl., 163 sl.

⁵⁶ Gradivo 2, št. 92 (Ann. regni Franc. in Fuld. a. 827).

vzhodno od Bavarske“ na drugi. Tem strožje pa loči neposredno državno ozemlje od onega podložnih plemen, rabeč za eno *pokrajinski* naslov — „Bavarsko“ —, za drugo samo skupino *plemenskih* imen.⁵⁷ Izvzemši avstrijsko predalpe se namerimo torej povsod na vzhodu in jugovzhodu na obrsko ali slovansko vazalstvo⁵⁸, nikjer ne na frankovske marke. S tem se ujema, da se začenja za vse te dežele nemški pritok šele po reformi iz leta 828. po padcu Balderika furlanskega.⁵⁹ S katero pravico pa se potem še govori pred letom 828. o Obrski in Furlanski marki?

V Državnih letopisih se nahaja opomba, da je Kadaloh leta 819. umrl, ko se je vrnil s svojimi četami iz *Panonije* v „marko samo“.⁶⁰ Iz prejšnjih izvajanj vemo, da je prišteval letopisec Panoniji tudi Kranjsko. Vestno razločevanje med Panonijo in marko zato pomeni, da Balderikovi sodobniki njegove Velike Furlanske niso smatrali za pravo marko, temveč da so razločevali v njej marko v ožjem zmislu, Furlansko, in priklopljeno deželo, Panonijo. Isto velja o Obrski marki. To je lahko spoznati, če se ozremo še enkrat na prej omenjeno notico o „Slovanih vzhodno od Bavarske“.

Kos je videl v njih Slovence, ki so prebivali „po nekaterih krajih Vzhodne marke in Panonije“.⁶¹ Ali prezrl je, da cesar ne namerava s to listino podariti svojemu sinu Ludoviku nekaj slovenskih rodbin, ki so živele morda razpršene med Nemci v Vzhodni marki in Obri v Panoniji, ampak da gre tukaj za neko celotno slovansko pleme, ki se podreja Ludovikovi oblasti. To slovansko pleme pa je mogoče brez truda določiti, če sledimo migljaju, da je sedelo na vzhodu Bavarske. Kajti kakor kažejo Fuldski letopisi, Franki niso prištevali

⁵⁷ Istotam 2, št. 51 (MGLL. I, 198): Item Hludowicus volumus, ut habeat Baioariam et Carentanos et Beheimos et Avaros atque Sclavos qui ab orientali parte Baioariae sunt.

⁵⁸ To je pravilno poudarjal že Krones, *Verfassung und Verwaltung der Mark und des Herzogtums Steier*, *Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark* 1, 3, op. 4, in Vancsa n. o. m. 1, 161.

⁵⁹ Prve kraljeve darovnice za Gornjo Panonijo: Gradivo 2, št. 112, za Karantanijo: istotam 2, št. 108 (831). Da je „Zellia“, kjer je dobila oglejska cerkev leta 824. dvajset kmetov, Cegle blizu Kormina, ne štajersko Celje, o tem Pirchegger, *Beiträge zum historischen Atlas V. Zellia*, *MIÖG.* 31, 310. — Vancsa n. o. m. 1, 143 sl.

⁶⁰ Gradivo 2, št. 57: Exercitu vero de Pannonia reverso Cadolah dux Foroiuliensis febre correptus in ipsa marca decessit.

⁶¹ Istotam 2, št. 51, op. 1.

Vzhodne marke Panoniji, ampak jo ločili od nje kot Oriens⁶² ali kot terminus regni Baioariorum in Oriente⁶³. Vzhodna meja Bavarske vsled tega ni bila nič drugega kot vzhodna meja mejne grofije a ta je tekla južno od Donave po Dunajskem lesu, severno pa približno ob robu Tulskega polja⁶⁴, kjer je delila Bavarsko — od slovanskih Moravcev. Popolnoma v skladu s tem piše Alfred Veliki v svojem pregledu vzhodnih narodov: „Ti Moravci imajo *zapadno* od sebe Turinge in Čehe in *del Bavarcev*“.⁶⁵ Vzhodno mejno grofijo, kjer je prebival ta del Bavarcev, pa označuje še listina iz leta 830. zelo pomembno kot „*marko samo*“ v okviru velike *Avarije*⁶⁶, kažoč s tem jasno še na ono starejše stanje, ko je segala frankovska uprava samo do Dunajskega lesa, a je vladal onkraj njegovih šum kagan kot Karlov vazal.

Kar je ustvaril cesar leta 803. v Podonavju, potemtakem nista bili marki v dosedanjem pomenu besede, temveč samo veliki nadzorstveni okrožji s po eno mejno grofijo kot jedrom in podložnimi plemeni okrog. Za taka okrožja si pridržujemo odslej izraz „krajina“.

III. Reforma od leta 828.

Po Einhardovih besedah je podjarmil Karel Veliki v obrskih vojnah „obe Panoniji in sosednjo Dakijo na drugem bregu Donave“.¹ Opazka o drugem, levem bregu na videz dokazuje, da misli Einhard tukaj na Trajanovo Dakijo na vzhodnem Ogrskem. Ali kakor se splošno sodi, Karlova moč na srednjem Ogrskem ni segala preko Donave. Morali bi si torej predstavljati, da je Einhard pomotoma pripisoval kratkim pohodom iz leta 795. in 796. trajno osvojenje levega brega. Toda ta razlaga ni prepričevalna. Kajti kakor je mogoče, da si je Einhard samo napačno tolmačil te pohode, prav tako je tudi mogoče, da se je zmotil o bregu in zamenjal levega

⁶² Istotam 2, št. 268 (Ann. Fuld. a. 884): *Pannonia de Hraba flumine ad Orientem*. Prav tolmačil že Dümmler, *Geschichte des ostfränkischen Reiches* 3², 225.

⁶³ Gradiivo 2, št. 264 (Ann. Fuld. a. 884).

⁶⁴ Kaemmel n. o. m. str. 209 sl.; Vancsa n. o. m. 1, 162.

⁶⁵ Šafařík, *Slawische Altertümer* 2, 672. (Pri roki mi je samo nemška izdaja.)

⁶⁶ Gradiivo 2, št. 106 (Reg. imp. 1², št. 1340).

¹ Istotam 2, št. 22 (Vita Caroli M. cap. 15).

z desnim. Saj ne bi bil prvi, kateremu so se skalili geografski pojmi o srednjem Podonavju.

Teofilakt na primer smatra Donavo pri Belem gradu za Dravo.² Ivan efeški imenuje Savo pri Sirmiju Donavo³, Mihael sirski ponavlja to napako⁴ in pisec druge legende svetega Demetrija solunskega nam hoče natvesti isto pomoto⁵. Ako je bilo to mogoče pri Bizantincih, celo pri takih, ki so živeli na balkanskem polotoku, koliko lažje se je mogla pripetiti slična pomota Franku Einhardu, bodisi da je zamenjal desni in levi breg iz gole nevednosti ali zato ker je tudi on imel spodnjo Savo za Donavo. Iz tega sledi brez ugovora, da pravda o gornji razlagi še teče in je treba šele pretehtati, ali ne kaže Einharda tako razumeti, da je podjarmil Karel „obe Panoniji in sosednjo Dakijo *tostran* Donave“.

Leta 275. je prepustil Avrelijan Trajanovo Dakijo Gotom in ustanovil novo na desnem bregu Donave v Meziji. Gornja Mezija je obsegala s teh mal zgolj severno Srbijo na obeh straneh Morave. Tukaj je stalo glavno mesto Viminacij in važna trdnjava Singidun. V bojih med letom 441. in 447. so opustošili Huni to pokrajino tako korenito, da si ni več opomogla in je izginilo celo njeno ime.⁶ Prokopij prišteva singidunsko okolico do panonske meje že Dakiji⁷ in

² Theophylactus Simocatta VII, cap. 11, 264. (ed. de Boor): *τὴν γὰρ Σιγγιδόνα δύο ποταμοὶ ἀγκαλίζονται, ὃ τε Σάος καὶ Δράος.*

³ Kirchengeschichte (ed. Schönfelder) VI, cap. 24: „Die Avaren überfielen bei einem Übergange jenes großen Stromes, der Donau heißt, das andere große Volk der Gepiden, schlugen sie, erbten ihr Land, bewohnten es und breiteten sich in dem guten Lande aus“. Pozneje so zahtevali od cesarja, „er sollte ihnen entweder die Stadt Sirmium am Übergange *jenes* Flusses geben, um darin zu wohnen, oder sie wollten mit ihm kriegem“.

⁴ Chronique de Michel le Syrien X, 18 (ed. Chabot).

⁵ Rački, Documenta št. 170 (Acta SS. Octobr. IV, 180). Tam se poroča, da so potomci grških ujetnikov, ki so bili naseljeni ob Donavi v Sremu, porazili kagana in nato prekoračili reko, ki je ločila Srem od bizantinskih tal — *τὸν προαφηγηθέντα Δάνουβιν (!) ποταμόν.*

⁶ Marquardt, Römische Staatsverwaltung 1², 312 (Handbuch der römischen Altertümer 4). — Jireček, Die Heerstraße von Belgrad nach Konstantinopel, str. 10 sl., 57 sl. in Geschichte der Serben 1, 34, 50.

⁷ De bello Vand. (ed. Haury) I, 2, 6: *ἔπειτα Γήπαιδες μὲν τὰ ἀμφὶ Σιγγιδόνον τε καὶ Σίριμιον χωρία ἔσχον, ἐντὸς τε καὶ ἐκτὸς ποτ. μὸς Ἰοιτρον.* — De bello Goth. III, 33, 8: *Γήπαιδες δὲ πόλιν τε Σίριμιον καὶ Δακίας ἐκ τοῦ ἐπὶ πλείστον ἀπάσας καταλαβόντες ἔσχον.* — Istotam III, 33, 12: *καὶ ἄλλα μέντοι Δακίας χωρία δόντος βασιλέως Ἐρουλοι ἔσχον ἀμφὶ πόλιν Σιγγιδόνον.* — De aedificiis IV, 5, 12: *διὸ δὴ Ῥιπησίαν καλοῦσι Ῥωμαῖοι τὴν ταύτην Δακίαν, εἴπα γὰρ ἡ ὁχθὴ τῇ Λατίων καλεῖται φωνῇ, πόλιν οὖν παρὰ τὴν ἐκείνην ἀκτὴν, ὄνομα Σιγγιδόνον, ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις ἐδείμαντο πρῶτην.*

tudi druga legenda o svetem Demetriju solunskem ne pozna več Gornje Mezije, temveč le Dakijo, ki meji s Panonijo⁸. Te nove Dakije so se polastili proti koncu šestega stoletja Obri.⁹ V naslednjem so jo sicer za nekaj časa izgubili¹⁰ ali že leta 679., ko je zasedel Isperih Spodnjo Mezijo, je našel kot sosede na zapadu Obre¹¹ — Dakija je bila zopet njihova. Še dandanes izpričujejo trije okopi vzhodno od Timoka med Iskrom in Lomom, da je tam mejila nekdanja Avarija z Bolgari.¹² Vprašanje je torej vsekakor utemeljeno, ali nam ni razumeti Einhardovih besed tako, da je zavojeval Karel v obrskih vojnah to *južno, Avrelijanovo* Dakijo.

V elegiji o smrti Erika furlanskega, katero je spesnil patriarh Pavlin, nastopajo kot njegovi žalujoči otroci mesta in reke, nad katerimi je nekdanj zmagoslavno plapolala njegova zastava. Med njimi se nahaja Sirmij in Marua, Morava.¹³ Res je torej podoba, da je ležala Karlova Dakija na desnem bregu Donave. Toda temu na videz zopet ugovarja takozvani bavarski geograf, ki piše o „Nort“-in „Osterabtrezih“, severnih in vzhodnih Abodritih.¹⁴ Zeuß, ki se je

⁸ Rački, Documenta, št. 170 (acta SS. Oct. 4, 179): τὸ Ἰλλυρικὸν σχεδὸν ἅπαν, ἤρουν, τὰς αὐτοῦ ἐπαρχίας, λέγω δὴ, Παννονίας δύο, Δακίας ὡσαύτως δύο, Δυρδανίας, Μυσίας, Τριβάλλεως, Ῥοδόπης καὶ π ὧν ἐπαρχιῶν ἐν μὲν καὶ Θράκης.

⁹ Hopf, Griechische Geschichte str. 90 sl. (Ersch u. Gruber, Allgemeine Encyclopädie, I. Section, 85. Bd.). — Hertzberg, Geschichte Griechenlands 1, 141 sl. — Gelzer, Abriß der byzantinischen Kaisergeschichte, str. 945 sl. — Jireček, Geschichte der Serben 1, 89 sl. — Bury, A History of the later Roman Empire from Arcadius to Irene 2, 134 sl., 237 sl. — Niederle, Slovenske starožitnosti 2, 219 sl. — Stanojević, Vizantija i Srbi 1, 184 sl.

¹⁰ Natančnjeje o tem moj članek v Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher.

¹¹ Theophanis chronographia (ed. de Boor) 1, 359: κυριευσάντων δὲ αὐτῶν καὶ τῶν παρακειμένων Σκλαυινῶν ἐθνῶν τὰς λεγομένας ἐπὶ τὰ γενεάς, τοὺς μὲν Σέρβους κατέφικσαν ἀπὸ τῆς ἐμπροσθεν κλεισοῦρας Βερεγάζων ἐπὶ τὰ πρὸς ἀνατολὴν μέρη, εἰς δὲ τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δύοσιν μέχρις Ἀβαρίας τὰς ὑπολοίπους ἐπὶ τὰ γενεάς ὑπὸ πάντων ὄντας. — Nicephorus (ed. de Boor) str. 35: κρατοῦσι δὲ καὶ τῶν [ἐγγιζόντων] παρωκηνέων Σκλαβηνῶν ἐθνῶν, καὶ οὗς μὲν τὰ πρὸς Ἀβάρους πλησιάζοντα φρουρεῖν, οὗς δὲ τὰ πρὸς Ῥωμαίους ἐγγιζόντα τηρεῖν ἐπιτάττουσιν.

¹² Jireček, Das Fürstentum Bulgarien, str. 412, in Geschichte der Serben 1, 106, 189. — Bury, A history of the Eastern Roman Empire (802—867) str. 338.

¹³ Gradivo 1, št. 329 (MG. Poetae lat. aevi Carol. 1, 131).

¹⁴ Kraliček, Der sogenannte bayrische Geograph und Mähren, Zeitschrift des Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens 2, 217.

zanimal za ti imeni, je mislil pri „Nortabtrezih“ na Abodrite v Mecklenburgu in spajal „Osterabtreze“ z onim drugim abodritskim plemenom, ki je bilo po besedah Državnih letopisov podložno Frankom in sosed Bolgarom.¹⁵ Za to pleme se je zdel Zeušu pridevek „Vzhodno“ iz ust južnonemškega geografa docela verjeten.¹⁶

Dalje je šel Šafařík. Tolmačil je besedo „Abodriti“ kot izpako baje pravilne slovanske oblike „Bodrici“ in si lastil pravico, presaditi vzhodne Abodrite v južno Ogrsko na levi breg Donave, ker ga je tam spominjala onih „Bodricev“ županija Bač-Bodrog.¹⁷ Vzlic Pavlinovi elegiji bi bili torej prisiljeni iskati Einhardovo Dakijo vendar „*onkraj* Donave“, — ako nam ne bi jezikoslovje prihitelo proti Šafaříku na pomoč. Viri prinašajo namreč namišljeno plemensko ime „Bodrici“ redno s samoglasnikom na začetku: Obodriti, Abodriti, Abtrezi, Apdrede, Afdrede. Zato je popolnoma neosnovano, da 'je odsekal Šafařík tem oblikam glavo in prirezal Abodrite v Bodrice.¹⁸ A če sta si ti imeni tuji, se sesuje tudi podlaga, na katero je zgradil Šafařík svojo domnevo, da se je ohranil spomin na vzhodne Abodrite v imenu bodroške županije. Zategadelj jih smemo tudi le še tedaj nadalje pustiti na ogrskem bregu Donave, ako je vsaj naziv „Osterabtrezi“ zanje nesporno podprt. Ali tudi to ni res. Kajti imeni Oster- in Nortabtrezi nista nastali na ta način, da je nekoč kak Bavarec čutil potrebo, da bi izbral s svojega južnonemškega stališča Abodritom na Ogrskem in ob Baltiškem morju pridevke po straneh neba; obe imeni sta bili nasprotno samorasli in sta oznamenovali dva oddelka Abodritov ob *Baltiku*. Zgodovinarji se tega samo zato doslej niso zavedali, ker so vztrajno prezirali, da govore Državni letopisi pod letom 823. izrecno o boju Ljuticev z „*Vzhodnimi* Abodriti“. ¹⁹ Osterabtrezi torej nikakor niso

¹⁵ Gradivo 2, št. 72 (Ann. regni Franc. a. 822). — Rački n. o. m. št. 173 (Ann. regni Franc. a. 824): legatos Abodritorum qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem incolunt, ... illico venire permisit (scil. imperator). Qui cum de Bulgarorum iniqua infestatione quaererentur et contra eos auxilium sibi ferri deposcerent, domum ire atque iterum ad tempus Bulgarorum legatis constitutum, redire iussi sunt.

¹⁶ Zeuß, Die Deutschen und ihre Nachbarstämme, str. 614, 655.

¹⁷ N. o. m. 2, 208 sl., 587 sl.

¹⁸ Perwolf, Slawische Völkernamen, Archiv für slaw. Philologie 7, 595.

¹⁹ Erant idem filii Liubi, regis Wilzorum... Qui cum commisso cum *orientalibus* Abodritis proelio interisset, populus Wilzorum filium eius Milegastum, qui maior natu erat, regem sibi constituit.

sedeli spodaj ob Donavi, ampak za več ko tisoč kilometrov više ob morju. Kje so potem prebivali *podonavski* Abodriti?

Iz Masudija, arabskega pisca desetega stoletja, poznamo v severni Srbiji slovansko pleme „Braničabin“, katero je nosilo svoje ime po gradu Braničevem na izlivu Mlave.²⁰ Ker je bil grad politično središče Pomoravja, so mu pravili Grki tudi Morabos in narodu Moraboi, Moravci.²¹ Vzhodno od teh Moravcev-Braničevcev so živeli Timočani. O njih pripovedujejo Državni letopisi, da so odpadli leta 818. od Bolgarov in prestopili na frankovska tla.²² To kaže, da so priznavali njih sosedje, Braničevci, Franke za svoje vrhovne gospode, a s tem je rešena ona uganka o Abodritih ob Donavi. Kajti tudi ti so bili podložni Frankom in so se zvali z drugim imenom Praedenecenti, t. j. Braničevci.²³ Abodriti, Moravci, Braničevci so bili torej vsi le eno in isto pleme. Iz tega pa jasno sledi, kaj nam je soditi o Einhardovi Dakiji. Kajti ako je vse jalovo, kar se je doslej navajalo v dokaz za to, da je njegova Dakija severna, in ako narobe izpričujejo razna znamenja, da so si pokorili Franki v obrskih vojnah *Pomoravje*, potem zahteva logika, da spravimo Einhardove besede predvsem v zvezo z južno, *Avrelijanovo* Dakijo.

Za bodočnost frankovskega gospostva v teh krajih je moralo biti odločilno, kako se uredijo odnošaji do novih sosedov, Bolgarov. Monachus Sangallensis zatrjuje, da jim je Karel prizanesel, „ker se mu niso zdeli nevarni, odkar je bil uničil Obre“.²⁴ Ako odštejemo od te trditve, kar gre na rovaš frankovske samozavesti, ostane kot dejstvo, da za Karlove vlade ni bilo razpora med Franki in Bolgari. Karlov sodobnik Krum ni hotel tratiti časa za grabežljive namene ob Donavi. Posegel je v obrske boje očitno same v toliko, da je

²⁰ Marquart, *Streitzüge*, str. 102, 134.

²¹ Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverszeichnisse der orientalischen Kirche*, Byzantinische Zeitschrift 2, 52, 257. — Mansi, *Sacr. conc. coll.* 17, 373: metropolit *Ἀγάθων Μοράβων*.

²² Gradivo 2, št. 52: Erant ibi aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bolgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant.

²³ Prim. zgoraj op. 15. — Da bi pojasnila rabo dvojnega imena „Braničevci-Abodriti“, sta mislila Šafařík n. o. m. 2, 210, in Niederle n. o. m. 2, 419 sl., da je šlo za dva razroda enega plemena: Abodriti (Bodrog), Braničevci (Braničevo).

²⁴ 2, cap. 1 (Gradivo 1, št. 301).

pridobil svojim Bolgarom timočansko ozemlje,²⁵ vse drugo je drage volje privoščil Frankom, zakaj njega je mikal svetlejši cilj, to je bil Carigrad. Njegov sin Omortag je sicer popustil politiko svojega očeta in takoj ko je zasedel prestol, sklenil s cesarjem Leonom Armencem tridesetletno premirje;²⁶ vzlic temu pa izprva tudi njemu še ni prišlo na misel, da bi se obrnil proti Frankom. Ohranil si je hladno kri celo še tedaj, ko so Franki leta 818. prijazno sprejeli odpadle Timočane. Šele ko je zapravlil Ludovik Pobožni vojaški ugled svoje države s slabotnim vojskovanjem proti Ljudevitu, so se izpremenile razmere na bolgarsko-frankovski meji. Dve letnici žarko osvetljujeta ta preokret: leta 823. si je zagotovil Omortag prijateljstvo bizantinskega cesarja, porazivši njegovega tekmeca, ki je oblegal Carigrad,²⁷ in k letu 824. že čitamo v Državnih letopisih, da so Bolgari neznosno pritiskali na Braničevce.²⁸ Omurtag se je pripravljaj na obračun s Franki.

O posledicah tega preokreta so si mnenja zelo navskriž. Edini so si vsi strokovnjaki v tem, da so bili Bolgari v drugi polovici devetega stoletja Svetopolkovi sosedji. Prerekajo pa se o tem ali zato, ker je segalo Velikomoravsko do Belega grada in ustja Tise²⁹ ali Bolgarija čez Budimpešto³⁰. Huber je hotel odločiti ta prepir s pomočjo Konstantina Porfirogeneta³¹, ki pravi v 42. poglavju o Madjarih: *καὶ κατοικοῦσι μὲν οἱ Τούρκοι πέραθεν τοῦ Δανούβειος ποταμοῦ εἰς τὴν τῆς Μοραβίας γῆν, ἀλλὰ καὶ ἔνθεν μέσον τοῦ Δανούβειος καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ*.³²

Izraz „onkraj Donave“ se tiče prvih bivališč, katera so zasedli Madjari, zemlje med Donavo in Tiso. Če bi smeli verjeti Konstantinovim besedam, bi bila ta zemlja prvotno velikomoravska. Toda

²⁵ Prim. zgoraj str. 220., op. 8., str. 235., op. 12., in str. 237., op. 22.

²⁶ Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, str. 146. — Gelzer, *Abriß der byzantinischen Kaisergeschichte*, str. 966. — Bury, *The Bulgarian treaty of a. d. 814 and the Great fence of Thrace*, *English historical review* 25, 276 sl., in *A history of the Eastern Roman Empire*, str. 360.

²⁷ Bury n. o. m. str. 100 sl.

²⁸ Prim. zgoraj op. 15.

²⁹ Roesler, *Römische Studien*, str. 201 sl. — Dümmler, *Geschichte des ostfränkischen Reiches* 12, 33. — Pirchegger n. o. m. 33, 272.

³⁰ Šafařík n. o. m. 2, 455. — Büdinger n. o. m. 1, 178. — Niederle n. o. m. 2, 448 sl.

³¹ *Beiträge zur älteren Geschichte Österreichs* II, *MIÖG.* 2, 372 sl.

³² Rački n. o. m. str. 412 (*De admin. imp. cap.* 42).

Konstantin se bje s tem sam po zobeh. Kajti v 13. poglavju natanko razločuje Velikomoravsko od domovine Madjarov³³ in v 40. poglavju omenja povrhu o isti Moravski: *καὶ πάλιν κατὰ τὴν τοῦ ποταμοῦ ἐκδρομὴν ἐστὶ τὸ Σέρμιον ἐκεῖνο τὸ λεγόμενον, ἀπὸ τῆς Βελεγράδος ὁδὸν ἔχον ἡμερῶν δύο καὶ ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε ἡ μεγάλη Μοραβία ἡ ἀβάπυστος, ἣν καὶ ἐξήλειψαν οἱ Τοῦρκοι, ἥς ἦρχε τὸ πρότερον ὁ Σφενδοπλόκος.*³⁴

Tukaj torej se pričenja za Konstantina Velikomoravsko nankrat s Sremom, t. j. z istim medrečjem, katero bi moralo biti po 42. poglavju madjarsko. Katera trditev potemtakem velja? Odgovor izhaja iz zgodovine svetega Metoda.

Ko je poveril Hadrijan II. Metodu pokristjanjenje Slovanov ob srednji Donavi, mu je odmeril kot področje Velikomoravsko skupaj s Kocljevo Panonijo³⁵ in ga kmalu naredil na Kocljevo prošnjo celo za nadškofa teh krajev, obnovivši zanj stolico svetega Andronika v Sirmiju.³⁶ Kakor kažejo pisma papeža Ivana VIII., se je glasil s teh mal Metodov naslov nadškof „panonske“³⁷ ali „moravske“³⁸ cerkve. Brez pomisleka je torej raztegnila cerkvena geografija moravsko ime tudi na Spodnjo Panonijo in to po pravici. Kajti ne samo, da je bil vladar te dežele, Kocelj, sam Moravec, tudi med njegovimi podaniki je bilo poleg panonskih Slovencev in priseljenih Karantancev precej pravih Moravcev,³⁹ tako da so še stoletja pozneje označevali ogrske Slovence celo kot „moravske Karantance“.⁴⁰

Cerkvenoslovanski književnosti je ta večja Moravija dobro znana. Življenje svetega Metoda naziva rimsko cesto od Carigrada

³³ De admin. imp. cap. 13, "Οτι τοῖς Τοῦρκοις τὰ τοιαῦτα ἐθνη παράκεινται πρὸς μὲν τὸ δυτικώτερον μέρος αὐτῶν ἡ Φραγγία, πρὸς δὲ τὸ βορειότερον οἱ Πατζινακίται καὶ πρὸς τὸ μεσημβριῶν μέρος ἡ μεγάλη Μοραβία ἣτοι ἡ χώρα τοῦ Σφενδοπλόκου.

³⁴ Rački n. o. m. str. 411.

³⁵ Gradivo 2, št. 211 (Vita s. Methodii cap. 8).

³⁶ Istotam 2, št. 214 (Vita s. Methodii cap. 8 in Chronica Nestoris cap. 20).

³⁷ Istotam 2, št. 252. (Jaffé, Reg. pont. rom. 1², št. 3268, a. 879.) Methodio archiepiscopo Pannoniensis ecclesiae.

³⁸ Istotam 2, št. 260. (Jaffé n. o. m. 1², št. 3319, a. 880): archiepiscopo sanctae ecclesiae Marahensis.

³⁹ Jagić, Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslawischen Sprache. Denkschriften der Wiener Akademie, phil.-hist. Kl. 47, 85.

⁴⁰ Prim. zgoraj str. 226., op. 38.

do izliva Save „moravski pot“⁴¹, „Življenje svetega Nauma“ prištevajo Spodnjo Panonijo Moravski⁴² in bolgarska legenda oznanja iste nazore, imenuječ Metoda „moravskega“ škofa, a njegovo cerkveno okrožje „panonsko“⁴³. Istočasno z Metodom pa je živel drug „moravski škof“ tudi na Balkanu. Ta je imel svoj sedež v Braničevem, njegova „Moravija“ je bila severna Srbija.⁴⁴ Frankom so bili ti kraji tako znerok, da jih je spominjalo moravsko ime predvsem Svetopolkove države. Jugovzhodni narodi pa so dobro poznali obe Moraviji in so jih izkušali zato strogo razločevati. Primernih znakov je bilo dovolj. Kajti ako je bilo južno Moravsko bolgarsko, se je severno lahko zvalo panonsko. Ako je bilo ono po svojem položaju v Podonavju „Spodnje“, je bilo to brezdvomno „Gornje“. Naposled je nudila tudi razlika v velikosti obeh dežel za nekdanjo Metodovo vladikovino še tretji dobri naslov in to je bilo ime Velikomoravsko.⁴⁵

Izmed obeh mest, kateri smo povzeli iz Konstantina Porfirogeneta, se sklada torej s trdnimi pojmi bizantinske geografije le ono, ki prištevajo Velikomoravski ne glede na Kocljev državnopravni položaj že spodnjepanonski Srem. Drugo mesto pa, ki loči baš sremsko okolico kar najstrožje od Moravske in ji prisoja namesto tega osrčje Ogrske nižave na levem bregu Donave, to drugo mesto se niti najmanj ne strinja z bizantinskimi geografskimi pojmi in dopušča samo to razlago, da se je vrinila v besedilo pomota. Marquart je bil prvi in edini, ki je to spoznal, in njemu gre tem večja zasluga, ker je takoj tudi z upravnokolumbovsko spretnostjo rešil to navidez tako zamotano uganko. Kajti videč, da besedna skupina *εις την της Μοραβίας γην* ne spada na svoje dosedanje mesto, jo je kratkoma pomaknil tri besede dalje za vejico in dobil tako naenkrat docela brezhbitni stavek: *και κατοικοῦσι μὲν οἱ Τοῦρκοι πέριθεν τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ. ἀλλὰ καὶ ἔρθεν εἰς τὴν τῆς Μοραβίας γην μέσον τοῦ Δανούβεως καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ*.⁴⁶

⁴¹ Jireček, Heerstraße, str. 75.

⁴² Lavrov, Žitija sv. Nauma, cap. 5. (Niederle n. o. m. 2, str. 364).

⁴³ Gradivo 2, št. 214. (Vita s. Clementis, cap. 2): *Μεθόδιος, ὃς τὴν Παρόντων ἐπισκοπὴν ἐκόσμησεν, ἀρχιεπίσκοπος Μοράβου γενόμενος*. — (cap. 3): *τὸν μέγαν Μεθόδιον . . . ἐπίσκοπον Μοράβου τῆς Πανονίας χειροτονεῖ* (scil. Ἀδριανός Πάπα).

⁴⁴ Prim. zgoraj str. 237.

⁴⁵ Šafařík n. o. m. 2, 212 sl. — Prim. tudi: Niederle n. o. m. 2, 363.

⁴⁶ Streifzüge, str. 119.

S tem popravkom je izpodbita edina opora, katero navaja Huber za to, da je segala Svetopolkova država med Donavo in Tiso do Belega grada. Konstantinovo 42. poglavje se zdaj popolnoma ujema z drugimi njegovimi podatki o Velikomoravski in potrjuje s svoje strani, da se bizantinska „Velika Moravija“ — Svetopolkova država in Kocljeva Panonija — ni začejala ob izlivu *Tise*, ampak ob izlivu *Save*, v *Sremu*. Če je imel Svetopolk sploh skupno mejo z Bolgari, jo moramo iskati zato drugje kakor Huber.

V Fuldskih letopisih se čita, da je prosil Arnulf leta 892. Vladimirja, bolgarskega kana, da bi prepovedal Moravcem kupovati soli v svoji deželi.⁴⁷ Šafařík je nanašal to vest na soline v Marmarošu in zato sklepal, da je bila za Arnulfa vzhodna Ogrska bolgarska last.⁴⁸ Proti temu nazoru je nastopil Roesler. Kako smemo, se je vprašal, misliti na Marmaroš, ako vir o tem kraju ne zine besede? Pravtako lahko kakor iz Marmaroša so vendar uvažali Moravci sol tudi iz Valahije ali Bolgarije.⁴⁹ Toda ali ima Roesler s tem ugovorom prav? V Bolgarijo Moravci vendar gotovo niso hodili po soli, ker je Bolgarija sama nima.⁵⁰ Če pa bi bili hodili po soli v Valahijo, bi bili morali prehoditi vedno vso dolgo pot skozi Ogrsko, Sedmograško, Karpate. Ali je to verjetno?

Od marmaroških solin jih ni ločilo nobeno gorovje; na Sedmograškem je vrela solnina takrat tako kakor danes iz nešteti izvirkov na dan; mogočne plasti leže tam na primer pri Maroš-Ujvaru komaj tri, štiri metre pod rahlo naplavljenim peskom in prodom. Kaj bi bilo torej koristilo Arnulfu, če bi se bil Moravcem zabranil uvoz iz daljne Valahije? Ali so bili nemara navezani nanj? Ali niso imeli soli itak že v bližini? Kakor se vidi, Roesler nikakor ne more ovreči Šafaříkove domneve, da se tičejo besede Fuldskih letopisov vzhodne Ogrske in da si moramo to pokrajino zato predstavljati kot bolgarsko.

Neposredno izpričujejo tamošnje bolgarsko gospostvo besede Alfreda Velikega, ki pravi v svojem geografskem pregledu: „*Vzhod-*

⁴⁷ Gradivo 2, str. 304: ne coemptio salis Maravanis daretur. — Prim. Niederle n. o. m. 2, 448 sl.

⁴⁸ N. o. m. 2, 455.

⁴⁹ N. o. m. str. 203.

⁵⁰ Stoiser, Wirtschafts- und Verkehrsgeographie der europäischen Staaten, str. 107 (samo morska sol).

no od Karantanije, onkraj puščave je Bolgarija“.⁵¹ Zakaj edina puščava, ki prihaja kot meja med Karantanijo v širšem pomenu in Bolgarijo v poštev, so pustinje na srednjem Ogrskem, „Pannoniorum et Avarum solitudines“, katere omenja Regino že k letu 889.⁵² Onkraj te puščave, t. j. na vzhodnem Ogrskem, se je torej takrat začejala bolgarska zemlja. Spomin na to je dolgo ostal tako živ, da piše celo še Anonymus Belae, da je bilo Potisje do galiških mej pred prihodom Madjarov bolgarsko.⁵³

Kako naglo so Bolgari zavojevali vzhodno Ogrsko, slutimo že po dveh letnicah. Kajti leta 824. so bili Bolgari Braničevcem še sosed, ne gospodje⁵⁴, leta 826. pa so bili že tako daleč, da si je dal cesar poročati o pomikanju njihovih čet ne samo po furlanskem krajiščniku, ampak tudi po obrskem.⁵⁵ Kamenita priča teh vihnih uspehov je do današnjega dne Omurtagov spomenik za tarkana Onegavona, ki je takrat utonil v valovih Tise.⁵⁶ Dve leti vojne sta bili dovolj, da se je razpela bolgarska oblast od Železnih vrat do gornjepanonskih mej.

Ludovik Pobožni je topo gledal bolgarski pohod, ga komaj s pogajanjem izkušal zavleči. Posledica je bila, da so Bolgari leta 826. celo zahtevali, naj takoj prizna njih nove meje, sicer si jih uredijo po svoje.⁵⁷ Ali tudi ta grožnja ga ni vzdramila iz mrtvila. Šele ko so zasedli Bolgari Spodnjo Panonijo, so se zgenili na frankovskem dvoru. Od vzhoda in juga so zdaj oklepali Bolgari gornjepanonske Obre. Ali se ni bilo bati, da se vržejo ti bolgarskim bratom v naročje, in da se poruši na vzhodu vse, kar je ustvaril Karel Veliki? V tretjič je bilo torej za srednjeveško Evropo panonsko vprašanje pereče; za Hunom in Obrom ga je zdaj naenkrat zastavil Bolgar.

V tem usodnem trenutku se je pojavil med Franki kot zastopnik in orodje nove politike Ludovik Nemški. Mladi princ, ki je čutil kot

⁵¹ Šafařík n. o. m. 2, 672.

⁵² Gradivo 2, št. 307.

⁵³ Endlicher n. o. m. str. 114., cap. 11.: Terram vero, quae jacet inter Thisciam et Danubium praeoccupavisset sibi Keanus magnus dux Bulgariae, auus Salani ducis, usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum et fecisset ibi habitare Sclavos et Bulgaros.

⁵⁴ Prim. zgoraj op. 15.

⁵⁵ Gradivo 2, št. 85. (Ann. regni Franc. a. 826).

⁵⁶ Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Schriften der Balkankommission, Antiquar. Abt. 4, 78, št. 87.

⁵⁷ Gradivo 2, št. 85. (Ann. regni Franc. a. 826).

bavarski kralj bolgarsko nevarnost na lastnem telesu, si je bil pravkar utrdil svoje stališče na dvoru s tem, da se je oženil s Hemo, sestro svoje mačehe, ponosne cesarice Judite.⁵⁸ Ko se je udeležil kmalu nato, v februarju leta 828., državnega zbora v Frankfurtu⁵⁹, je takoj zavel svež duh po mlačni politiki njegovega očeta. Z ne navadno odločnostjo je vzel cesar Balderiku furlanskemu njegovo dostojanstvo in razkosal njegovo krajino na štiri mejne grofije. Izmed teh je pustil Italiji samo Furlansko v ožjem zmislu in Istro, karantansko Panonijo in grofijo ob Savi, t. j. kranjsko Panonijo, pa je združil s kraljevino bavarsko.⁶⁰ Italiji je potemtakem ostalo samo nadzorstvo nad Jadranom in dalmatinsko Hrvatsko, vso fronto na kopnem proti Bolgarom pa je prevzel kralj bavarski.⁶¹ Obenem se je preuredilo tudi razmerje do podložnih plemen. Čehov in Moravcev se sicer nihče ni doteknil. Več kakor rahlega vazalstva jim itak ni bilo mogoče nadeti. Tem strožje pa so pometli Franki s plemensko svobodo v Karantaniji in nekdanjih obrskih krajih med Donavo in Furlanskim. Tu so povsod umestili grofe in podelili enemu izmed njih, Gornjepanoncu, vrhovno vodstvo nad vsemi. Uradni jezik, vesten tolmač te reforme, pa odslej ni več govoril o Karantancih in Obrih kot samostojnih političnih življih,⁶² ampak je prišteval njih dežele pod skupnim imenom Sklavinije tako kakor Burgundijo, Recijo ali Bavarsko sestavnim delom frankovske države, kjer je vladal frankovski uradnik namesto domačega kneza.⁶³

Samo ob sebi se razume, da je moral nenadni prevrat najhuje pretresti baš Obre. Kajti ali je mogel frankovski grof kar enostavno stopiti na mesto obrskega kagana? Ali je mogel vladati grof nestalnim pastirskim rojem? Kaj pravijo viri?

⁵⁸ Reg. imp. 1², št. 1338 f (827).

⁵⁹ Grativo 2, št. 96. (Reg. imp. 1², št. 1338 g).

⁶⁰ Hauptmann n. o. m. 36, str. 277 sl.

⁶¹ Grativo 2, št. 101. (Ann. Fuld. a. 828).

⁶² V zadnjič Grativo 2, št. 72 (Ann. regni Franc. a. 822): In quo conventu omnium orientalium Sclavorum, id est Abodritorum, Soraborum, Wilzorum, Beheimorum, Marvanorum, Praedenecentorum, et in in Pannonia residentium Abarum legationes cum muneribus ad se directas audivit.

⁶³ Istotam 2, št. 102 (MG. Formulae ed. Zeumer, str. 314, št. 37, in Reg. imp. 1², št. 851): Ludovik Pobožni sporoča svojo kraljevsko voljo svojim grofom, gastaldom, vikarjem, centenarjem in drugim uradnikom „partibus Francie, Burgundie, Provincie, Septimanie, Italie, Tuscie, Retie, Baioariae et Sclavinie“.

V Gornji Panoniji nam kažejo darilne listine po letu 828. n. enkrat frankovskega kralja kot lastnika velikih zemljišč, katera od- daje zvestim služabnikom, za *Spodnjo* Panonijo pa poroča Con- versio, da so živeli ostanki obrskega plemena kot podložni kmetje na kraljevi zemlji.⁶⁴ To nas uči, da reforma od leta 828. ni bila samo politična, ampak da je posegla globoko tudi v gospodarsko in družabno življenje Obrov. Kajti kralj je takrat očitno zasegel obrsko zemljo, vzel en del zase in pustil drugega Obrom ne več kot svobodnim lastnikom, ampak le kot najemnikom, ki so mu morali plačevati davek. Opusteli obrski pašniki skupaj z obširnimi posestvi, ki so mu pripadli v osvojenih slovanskih kneževinah, pa so mu zdaj nudili možnost preobraziti vzhodu narodnostno obličje in zgraditi nemški jez proti bolgarskim valovom.⁶⁵

Nemci so prihajali zdaj v Karantanijo, prodirali čez Dunajski les v gornjepanonske nižine in zasedli posebno gosto novo mejno grofijo spodnjepanonsko. Mnogo je bilo tukaj sel in cerkva, katere so ustanovili Nemci,⁶⁶ in zlasti v osrčju te zemlje, okoli Blatograda, je bil nemški pritok tako močen, da je potisnil Slované mestoma celo v ozadje. Živ primer za to je kraj na vzhodu od rečice Zale, katerega imenuje listina od leta 860. zelo značilno „*Slougenzin marcha*“⁶⁷. Zakaj, kakor stari „*Windischenmarc*“ in „*Windischmarc*“ na Gornjeavstrijskem⁶⁸ je tudi spodnjepanonski izraz „*Slou-*

⁶⁴ Istotam 2, št. 227. (Conversio cap. 3): Eos autem qui obediebant fidei et baptismum sunt consecuti, *tributarios* fecerunt regum et *terram* quam possident residui, adhuc *pro tributo retinent regis* usque ad hodiernum diem. — Dümmler, Südöstliche Marken, str. 9, 23, in Geschichte des ostfränkischen Reiches 1², 30. — Kaemmel n. o. m. str. 205. — Mühlbacher, Deutsche Geschichte unter den Karolingern str. 186 sl.

⁶⁵ Prim. zgoraj str. 232., op. 59.

⁶⁶ Conversio cap. 11.—13. (krajevna in osebna imena), n. pr.: Salapiugin, Stepiliperc, Lindolveschirichun, Wiedhereschirichun, Isangrimeschirichun, Otachereschirichun, Paldmunteschirichun, Weride, Spizzun, Muzziliheschirichun itd. — Reg. imp. 1², št. 1442: Ualtungesbah, Hrabagiskeit, Chirihstetin. (Prim. Gradivo 2, po kazalu.)

⁶⁷ Gradivo 2, št. 169 (Reg. imp. 1², št. 1442): Pribina podeli samostanu v Alteichu „de sua proprietate in suo ducatu quicquid habuit ad Salabiugin infra terminos istos: in orientem ultra Salam fluuiolum usque in *Slougenzin marcham* et Stresmaren et sic sursum per Salam usque ad Uuualtungesbah et sic inde usque in Hrabagiskeit et ad Chirihstetin.

⁶⁸ Strnadt, Die freien Leute der alten Riedmark, Archiv für österreichische Geschichte 104, 507 sl. (Windischmarc — Winterdorf, župnija Reichenau), 522 sl. (huba Sibotonis in Windischenmarc — Binderbauergut med Wögersdorfom in Selkerjem).

genzin marca“ umljiv le tedaj, če je pomenil slovenski otok na nemških tleh.

IV. Reforme od leta 856. in 876.

Radikalni preustroj upravnih in narodnostnih razmer, katerega so izvršili Franki leta 828., je ojačil njih omajano moč tako, da je že deset let pozneje Ratbod, prefekt na vzhodu, lahko začel z ofenzivo ob Dravi.¹ Toda izredna oblast, ki je bila združena v njegovih rokah, ga je omamila in naposled zavedla do veleizdaje.² Posledica je bila nova reforma, o kateri se lahko poučimo iz zgodovine Ludovikovega sina Karlmana.

Temu je bila namreč podeljena leta 856. po Ratbodovem padcu „*marchia orientalis*“.³ Že leta 861. pa se je zvezal z moravskim Rastislavom in „pregnal grofe, katerim je bila izročena v varstvo panonska in karantanska meja“.⁴ Pribina je takrat padel v boju z Moravci⁵, Pabon, grof karantanski, pribežal na kraljevski dvor⁶, Kocelj se skrival v Reznem⁷. Tako si je prisvojil Karlman „velik del očetovega kraljestva“⁸.

Marchia orientalis, katero je bil dobil leta 856., torej nikakor ni bila isto kar Ratbodova prefektura. Vsaj njenega *južnega* dela, Karantanije in Spodnje Panonije, mu takrat oče ni izročil, teh krajev se je Karlman šele polastil, ko je pregнал iz njih očetove pristaše. Žal s tem ni rečeno, ali je obsegala potem njegova prvotna *marchia orientalis* ves ostali del Ratbodove prefekture ali zopet samo del tega dela.

Če prevedemo izraz dobesedno, bi mislili, da je vladal Karlman od leta 856. do 861. samo Vzhodni mejni grofiji, predalpu do Dunajskega lesa. Temu pa se upira dejstvo, da grofovski stol v Vzhodni marki zanj ni bil na razpolago. Kajti od leta 853. do 871. sta vladala tam celo dva grofa, drug poleg drugega, brata Viljem

¹ Grādivo 2, št. 123 (*Conversio* cap. 10).

² Istotam 2, št. 160 (*Reg. imp.* 1², št. 1438).

³ Istotam 2, št. 155 (*Auct. Garst. a.* 856).

⁴ Istotam 2, št. 175 (*Ann. Fuld. in Bertin. a.* 861).

⁵ Istotam 2, št. 178 (*Conversio* cap. 13).

⁶ Istotam 2, št. 176 (*Auct. Garst. in Ann. s. Rudberti Salisburg. a.* 861).

⁷ Istotam 2, št. 174 (*Zahn, Cod. dipl. Aust.-Fris.* 1, 19).

⁸ Istotam 2, št. 175 (*Ann. Bertin. a.* 861), 179 (*Ann. Bertin. a.* 862).

in Engelšalk.⁹ Tem vabljujejši bi bilo smatrati kraljeviča za grofa Gornje Panonije. Ne samo, ker bi se naziv *orientalis* geografski dosti bolje prilegal Panonski grofiji nego predalpju, ampak tudi zato, ker je bil vendar baš Karlmanov predhodnik Ratbod grof v Gornji Panoniji. Ali kmalu se pokaže, da tudi tukaj za Karlmana ni bilo prostora, ker je imel Ratbod v Gornji Panoniji drugega naslednika, grofa Odalrika.¹⁰ Vest iz leta 856. torej pomeni, da kraljevič tedaj ni postal grof ne v Vzhodni marki, ne v Gornji Panoniji, temveč prefekt, ki je prevzel nadzorstvo nad obema.

V dvojnem oziru so tedaj preuredili leta 856. upravo na vzhodu. Vzeli so prefektu neposredno grofovsko oblast v Gornji Panoniji in povrhu pristigili meje njegove pokrajine tako, da sta mu ostali samo še Vzhodna marka in Gornja Panonija v ožjem zmislu, medtem ko se je drugo ozemlje osamosvojilo. Toda ta osamosvoja se ni zgodila na ta način, da so ustanovili novo prefekturo Veliko Karantanijo, temveč vse to ozemlje so razbili v panonski in karantanski limes, ki sta dobila vsak svojega lastnega grofa.¹¹

Ali kralju Ludoviku se je zgodilo kakor pozneje Otonom. Porodila se je bila nova oblast, ki se je trudila, da bi presekala vez med kraljem in grofom in se vrinila med oba, a država je bila pre-slaba, da bi v kali zatrla tak poizkus: Otoni niso mogli ubiti vojvodin, Karolingi ne prefektore na vzhodu. Že leta 862., v sporazumu med Ludovikom in Karlmanom, je zmagal pokrajinski duh, prefektura se je obnovila v starem obsegu¹² in hitro je našla, kar je značilno, zdaj tudi dobro zgodovinsko ime. Kajti iz njenega osrčja, Karantanije, se je razširilo zdaj karantansko ime na obrobne dežele, vse skupaj so postale karantanske.¹³

⁹ Kaemmel n. o. m. str. 220. — Dümmler n. o. m. 3², 224. — Lampel, Untersuchungen und Beiträge zum historischen Atlas von Niederösterreich, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 1, 19 sl. — Pirchegger n. o. m. 33, 305.

¹⁰ Istotam 33, 292, 305.

¹¹ Gradivo 2, št. 175. (Ann. Fuld. a. 861): Carlmannus ... expulit duces, quibus custodia commissa erat Pannonici limitis et Carantani (eden je bil Kocelj, drugi Pabon: zgoraj op. 6. sl.).

¹² Istotam 2, št. 179. (Ann. Fuld. in Bertin. a. 862).

¹³ Istotam 2, št. 183. (Ann. Fuld. a. 863): Carlmannus, filius regis, qui praelatus erat Carantanis, „izgubi zaradi novega upora svoje dostojanstvo, na njegovo mesto pride Gundaker, ki ga je izdal: Praelatus est Carantanis, sicut ei prius occulte promissum est, si dominum suum fraude decipisset. Et hic quidem praelecturae dignitatem hoc modo promeruit. — Pirchegger n. o. m. 33, 299, 309.

Nova načelna izprememba, dasi manjšega obsega, se je izvršila na vzhodu že zopet približno leta 876., ko je izročil Karlman svojemu sinu Arnulfu Karantanijo. Da je to bilo manj, kakor je doslej sam upravljal, dokazujejo Fuldski letopisi.¹⁴ Po njihovih besedah sta vladala „terminus regni Baioariorum in Oriente“ za Ludovika Nemškega brata Viljem in Engelsalk. Ker je vladal poleg njiju v Gornji Panoniji prej omenjeni Odalrik, nad njima pa Karlman, je jasno, da meri letopisec s svojim oznamenilom na Vzhodno mejno grofijo. Po smrti obeh bratov je pripadla Aribonu. Ko so pa dorasli sinovi njegovih predhodnikov, so zahtevali, naj se jim vrne zemlja njihovih očetov, in zapodili Aribona čez mejo. Ali s Svetopolkovo pomočjo si je pridobil kmalu Vzhodno mejno grofijo zopet nazaj in dosegel, da mu je potrdil Karel Debeli njeno posest. Grofoviči so dali nato slovo svojim upom in se zatekli k Arnulfu, „ki je takrat imel v svoji oblasti Panonijo“.

Ta se doslej ni brigal za njih položaj. Ni se bil zgenil, ko so podili Aribona čez mejo, ni se razburil, ko se je vrnil Aribon z Moravci in so ti pustošili Vzhodno grofijo. Vse, kar je storil, je bilo edino le to, da ni pehnil mladih grofov od sebe, ko so iskali zavetja pri njem. Toda že to je bilo Svetopolku preveč. Leta 883. je napovedal Arnulfu vojno, vdrl z mogočno vojsko v njegovo „kraljestvo“ in opustošil po volčje „Panonijo od Rabe do Vzhodne grofije“.¹⁵

Gladko pripovedovanje fuldskega letopisca je odločilno za naše predstave o političnem ustroju Podonavja po letu 876. Kajti iz njegovih besed smemo posneti, da Gornja Panonija in Vzhodna mejna grofija tedaj nista bili več pod skupnim vodstvom, ampak da se je bila Vzhodna grofija odcepila.¹⁶ Vse drugo pa je tvorilo še nadalje kakor v Karlmanovi dobi eno upravno enoto in nosilo staro ime „Karantanija“. Karantanska je bila marka ob Savi,¹⁷

¹⁴ Gradivo 2, št. 264. (Ann. Fuld. a. 884).

¹⁵ Istotam: Pannonia de Hraba flumine ad Orientem tota deleta est.

¹⁶ Büdinger n. o. m. 1, 201. — Dümmler n. o. m. 3², 64. — Lampel n. o. m. 20.

¹⁷ Gradivo 2, št. 309. (Reg. imp. 1², št. 1912, a. 895). — Pirchegger n. o. m. 33, 297.

karantanska marka okrog Blatograda¹⁸ in celo za Gornjo Panonijo je veljal karantanski naziv, zakaj regnum, kateremu je pripadala po Fuldskih letopisih¹⁹ se je zvalo uradno regnum Carantanum²⁰. Soglasno s tem pravi Alfred Veliki: „Moravci imajo na zapadu Turinge in Čehe in del Bavarcev in južno od njih na onem bregu Donave²¹ je pokrajina Karantanija, ki sega na jugu do gor, katere imenujejo Alpe.

Tri „kraljestva“ so se torej stikala takrat v avstrijskem Podonavju. Velikomoravska država, potem „kraljestvo“ Bavarsko, čigar Vzhodna mejna grofija je segala s Tulnskim poljem do zapadne moravske meje, in naposled „kraljestvo“ Karantanija, ki se je naslanjalo na Bavarsko ob Dunajskem lesu, na Moravsko ob Donavi. Ta Velika Karantanija pa je bila tako samostojna, da mir, katerega je sklenil leta 884. Karel Debeli s Svetopolkom²², ni vezal Arnulfa kot gospodarja na vzhodu. Obveljal je za panonsko fronto šele naslednjega leta, ko se je Arnulf, njen „knez“²³, samostojno pogodil z Moravcem²⁴.

Komaj je še mogoče spoznati v Arnulfu naslednika krajiščnika od leta 803. Ta je imel samo majhen kos zemlje do Dunajskega lesa v svoji neposredni oblasti, drugače nadziral le tolpo podložnih plemen. Leta 828. se je že prelevil v predstojnika mogočne prefekture in na koncu se povzpел do skoro neodvisne knežje časti. Država pa se je spravila s tem razvojem v medli nadi, da ustvari pokrajinski duh vsaj močen branik proti Moravcem in Bolgarom.

¹⁸ Istotam 2, št. 233. (Excerptum de Karentanis, MG., SS. 9, 15): Metoda zapodijo iz *Spodnje Panonije* = tandem fugatus a Karentanis partibus intravit Moraviam. — 2, št. 307. (Reg. Chron. a. 889): *Madjari* sosedi *Karantancev* = et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudines pererrantes, venatu ac piscatione victum cottidianum quaeritant; deinde *Carantanorum*, *Marahensium* ac *Vulgarum* fines crebris incursionum infestationibus irrupunt. — Šafařík n. o. m. 2, 672: Karantansko-bolgarska meja = „Dann östlich vom Kärntner Lande jenseits der Wüste ist die Bulgarei“. — Pirchegger n. o. m. 33, 309.

¹⁹ Gradivo 2, št. 268. (Ann. Fuld. a. 884): in regno Arnolfi.

²⁰ Istotam 2, št. 286., 319. (Mon. hist. duc. Car. III, št. 55., in I, št. 4.): in regno Carentano, in Charentariche.

²¹ Šafařík n. o. m. 2, 672.

²² Gradivo 2, št. 268. (Ann. Fuld. a. 884).

²³ Istotam 2, št. 276. (Pez, Thesaurus anecdotorum I/3, 217): Daritev in praesentia Arnulfi ducis. — Prim. Jaksch, Erläuterungen, str. 53.

²⁴ Istotam 2, št. 270. (Ann. Fuld. a. 885). — Mühlbacher n. o. m. str. 605.

Kot jedro svojih raziskovanj beležimo torej sledeče:

Leta 803. je bilo obrske samostojnosti konec. Namesto kagana so slušali zdaj Timočani bolgarskega Kruma, vsa širna zemlja od Pomoravja do Aniže pa je bila pripadla Frankom. Ti so odcepili od Gornje Panonije avstrijsko predalpje, ustvarili iz njega Vzhodno mejno grofijo in jo združili z obrsko državo ob Litvi in s karantan-sko ob Dravi v eno veliko krajino pod vodstvom obrskega krajišč-nika. Vse ostale pridobitve obrskih vojen, razen tega hrvatski kneže-vini ob Savi in morju pa so spojili s furlansko mejno grofijo v drugo krajino, Velikofurlansko, držeč se tudi tukaj načela, da se varuj podjarmljenim plemenom notranja svoboda.

Popolnoma neodvisno od te politične uredbe je nastala cerkve-na. Solnograd, ki je že prej upravljal Karantanijo, je dobil leta 796. še Spodnjo Panonijo med Rabo in Dravo, Oglej pa ostali del Spod-nje Panonije od Drave do Furlanske. Šele Urz je potem pridobil Ogleju najbrž leta 803. tudi Karantanijo južno od Drave, ko se ji je moral Solnograd odpovedati pod pritiskom Karla Velikega.

Kmalu se je pokazalo, da je cesar preplitvo zasidral svoje gospostvo na vzhodu. Kajti, ko so za Omurtaga Bolgari opustili bizantinsko fronto in se obrnili proti severu, so zavojevali v burnem pohodu največji del Ogrskega in s tem obnovili moro, ki je tlačila kulturno Evropo za hunske in obrske slave. Posledica je bila radi-kalna reforma frankovske uprave, izvršena leta 828. pod vplivom Ludovika Nemškega. Razdrobili so velikofurlansko krajino, tako da so ostale pri Italiji samo dalmatinska Hrvatska, Istra in Furlan-ska, zaledje pa se priklopilo Bavarski. Obenem so odpravili Franki na vsem ozemlju, ki jim je bilo ostalo med Donavo in Krásom, vazalstvo domačih knezov, namestili povsod svoje grofe, poklicali nemške priselnike in osredotočili vso oblast v rokah gornjepanon-skega grofa kot predstojnika vzhodne prefektуре. Najhujši udarec je pri tem zadel Obre, ki so izgubili s politično samostojnostjo tudi socialno, ker jim je zasegel kralj vso zemljo in dal le še v najem.

Ali tudi reforma od leta 828. se ni prav obnesla. Prejšnja krajina je bila preslaba, sedanja prefektura presilna. Zato jo je že Ludovik Nemški leta 856. omejil na Vzhodno grofijo in Gornjo Panonijo in izročil Karlmanu. Toda pohlep po samostojnosti je bil

močnejši od krvnih vezi, ki so spajale prefekta s kraljem: leta 862. se je osrednja oblast udala in obnovila prefekturo v starem obsegu z novim imenom „Karantanija“. Karlmanov naslednik Arnulf se je moral sicer odreči Vzhodni mejni grofiji, ali ta mala izguba mu je bila bogato poplačana, kajti iz homatij v državi in bržkone tudi iz svežega spomina na narodno vojvodino Karantancev mu je vzknila naenkrat skoro neodvisna knežja oblast.

Trobarji na Raščici.

Fr. Kidrič.

Patrijarh slovenske tiskane knjige je zabeležil o svojih sorodnikih na Raščici nekoliko podatkov.

O njihovem *socijalnem položaju* piše: „Nachdem ich im Lands Crein auff der Rastzhitz den Freyherren zu Aursperg gehörig... im 1508. Jar... bin geboren... Truber ist dero Herren von Aursperg Erbhold“¹. O legi *rojstne hiše* pravi: „Blifi muiga royeniga domu per Raftzhizi...“². O *očetu* pripoveduje: „Mui Ozha, kadar je na Rashizi S. Jerneia zehmoshter bil, ie bil pustil to Cerkou vfo enimu Crouashkimu Malariu malati... Natu fo vtim 1528. leitu ty Turki prishli, to Cerkou feshgali“³. In zopet: „Truberieu Ozha Mihel Truber Zimmerman malnar, ie S. Jerneia Cerkou na Raftlizhi nepridnu pustil malati“⁴. Izmed daljnejših sorodnikov govori o *stricu*, očetovem bratu: „...na Syleuici, Vndu fe ie... Shaulezha Katerina, Inu... Margeta Hudakonzheuka, Inu en mui Stryz Gregor Trubar malinar, Lety Try fo se tudi veden fuetili inu prauili, koku se nim Diuiza Maria perkafuie inu hozhe imeiti, de fe na Syleuizi ni en Nunski Closhter fasida... Farmoshter te ifte Cerqui ie od fuiga fuaka vbyen, zehmostre fo Turki vieli, muiga stryza Gregoria ie enu driuu vbylu...“⁵. Tudi za ugotovitev *razmerja med Turjačani-graščaki in Trubarji-podložniki* daje migljaje, ko zatrjuje v posvetilu, kjer stoji na prvem mestu Turjačan Krištof, gospodar na Turjaku od jeseni 1573.1.⁶, sin Herbarta⁷, umrlega 1575.1.⁸.

¹ Trubar, Novi Test. d, 1577, posvetilo. — Prva reprodukcija po zmislu: Schnurrer Chr. Ferd., Slav. Bücherdruck, Tüb. 1799, 120. — Prvi doslovni ponatis: Ilesič, K Trubarjevemu životopisu, Trüb. zbornik 1908, 276.

² Trubar, En Regishter 1558, fol. R₃a. — Ponatis: Pintar, Kdaj je bil Trubar v Loki, Lj. Zvon XXV (1905), 689.

³ Trubar, Catehismus sdueima islagama 1575, 267. — Prvi ponatis: Malovrh, Dozdaj neznana knjiga Trubarjeva, Lj. Zvon III (1883), 479.

⁴ Trubar, Catehismus sdueima islagama 525 (Regishter). — Prvi ponatis: kakor v prejšnji opombi.

⁵ Trubar, En Regishter 1558, fol. R₃a. — Ponatis: Pintar, 689.

⁶ Radics P., Herbard VIII. Freih. zu Auersperg, Wien 1862, 240.

⁷ o. c. 125, 240.

⁸ o. c. 331.

vnuk Trojana⁹, ki je gospodaril na Turjaku od 1511.¹⁰ do 1541. l.¹¹: „In bedenckung vund erwegung solliches, namblich, daß ich ein Kind vund Erbhold ewers Lands bin, vnd von ewern Gottseligen... Voreltern, neben euch vnd andern Creineren, mir vnnnd den meinen allerley gutthaten vilmals bewisen...“¹². Svoj *priimek* piše Trubar dosledno: Truber, le slučajno in kakor po pomoti mu uide tudi: Trubar¹³.

Kontrolirati se doslej ti slučajni podatki niso dali. Pričujoča raziskava operira med drugim prvič z gradivom, ki edino more pokazati približno sliko o sorodnikih očeta slovenske knjige na Raščici ter omogočiti obenem tudi kontrolo njegovih lastnih beležk: z urbarji turjaške gosposčine, iz katerih si je g. prof. A. Kaspret izpisal mesta, ki se tičejo Primoževih sorodnikov na Raščici, opozoril prvi na važnost tega gradiva ter mi ga prepustil v uporabo, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

Primerjava turjaških urbarjev, ki se uporabljajo tukaj, z onimi, ki jih je opisal Komatar 1905. l. na 114. in 115. str. Mitteilungen des Musealvereines für Krain, namiguje, da je postalo medtem za raziskavanje precej turjaških urbarjev nedostopnih. Ako pridejo zopet kdaj na dan urbarji iz l. 1494., 1501., 1502., 1511., 1512., 1542.—1545., 1545., 1550., 1552.—1554., 1576.—1578., 1611.—1615., tedaj stopi pač tuintam na mesto naših sedanjih domnev — dognana resnica.

* * *

Vas *Raščica*¹⁴ stoji kakih 30 km pod Ljubljano ter spada danes pod županstvo turjaško in župnijo velikolaško. Nova velika deželna cesta iz Ljubljane proti Ribnici vodi ob zapadni strani grička z vasjo, stara¹⁵ pa preko grička ter se steka v novo na južni strani vasi. Hiše, ki se vrstijo večinoma ob stari cesti, kažejo navadni tip

⁹ o. c. 114, 116.

¹⁰ o. c. 44.

¹¹ o. c. 115.

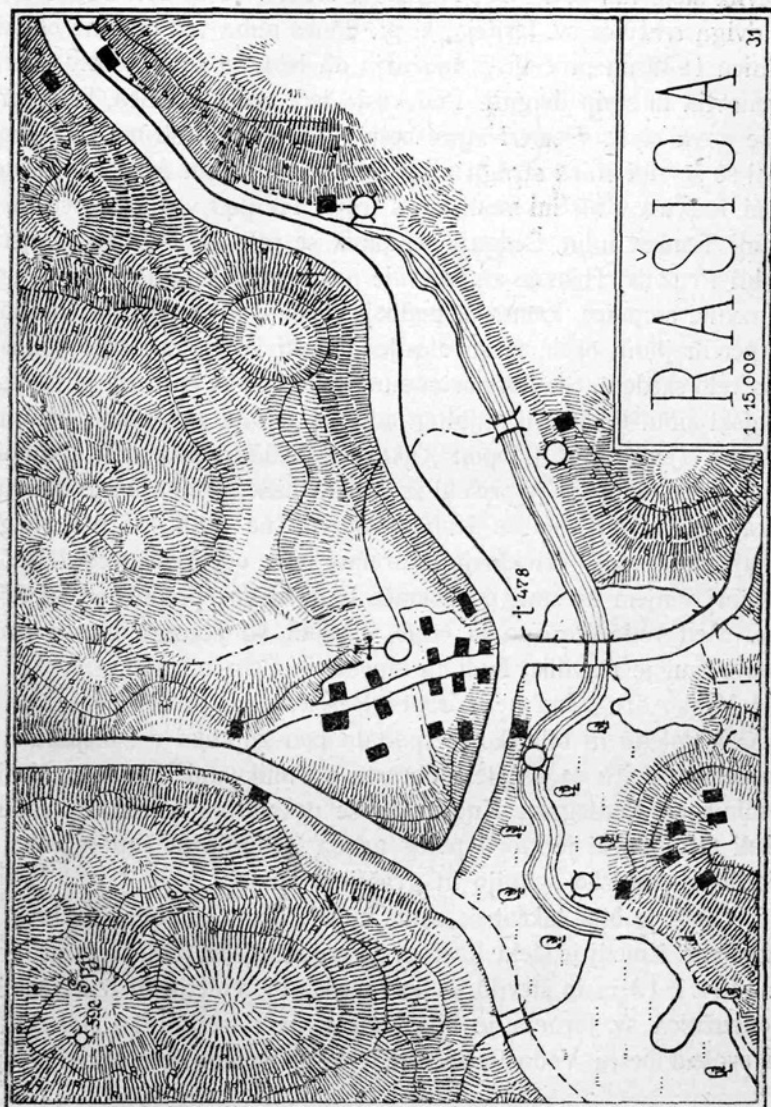
¹² Trubar, Novi Test. d. 1577, posvetilo štirim plemičem, ki slede: Christoph Freih. v. Auersperg u. Nadlischek, Andreas Auersperg (iz Schönberške linije), Franz Gall zum Luegg u. Gallenstein, Jakob Gall zu Gravenweg und Gallenstein. — Ponatisi: kakor spredaj op. 1.

¹³ Trubar: Cat. 1550, 202: Zeta pridiga he ob primoja trubarie zheštu pridigouana; En. Regishter 1558, fol. R_{3a}: Gregor Trubar.

¹⁴ Glej karto gener. štaba: Zone 22, Col. XI: Weixelburg und Zirknitz.

¹⁵ Opis današnje Raščice sloni na opisu vseuč. prof. dr. I. Prijatelja, ki je avgusta 1918 kraj obiskal.

kmetiških hiš, posebno stara ni niti ena stavba. Popotnik, ki prihaja iz Ljubljane, ugleda na desni strani najprej nizek kmetiški dom s

slamnatu streho: to je Virantova, po domače Šimnova hiša s št. 8. Za Virantovo hišo je sledila poprej hiša s št. 7, toda ta stavba se je porušila, stavbišče pa združilo z 8. št., dočim je dobil št. 7 nov

posestnik niže v vasi. Spomin na prvotno hišo s št. 7 je ostal na Virantovi hišni tabli, kjer vidiš na prvi strani št. 8, na drugi pa št. 7. Številčk šteje vas danes 36. Nekako v sredi vasi ob levi strani ceste se dviga *cerkvica* sv. Jerneja, ki pa danes nima več prvotne oblike; letnica 1839 na pročelju¹⁶ opozarja na leto, ko se je cerkev docela prenovila in stolp dvignil. Pod vasjo teče *voda* Raščica, ki jo prereže nova cesta v smeri stare ceste. Od sedanje struge više proti vasi se še vidi stara struga z jako solidnim starim mostom. *Mlinov* goni Raščica v bližini vasi danes troje. Tik pod vasjo ropoče takozvani Temkov mlin. Sedanji posestnik se piše za Pečnika, prejšnji je bil Praznik. Hiša je za te kraje nenavadno solidno zidana, ima kamenite stopnice, kamenite podboje, veliko, jako obširno čumnačo in pet majhnih oken, ki so obrnjena proti vodi; kamenite podboje ima celo skedenj. Stavba postane umljiva, čim se čuje, da je to stari grajski mlin. Prihodnji najbližji mlin se nahaja zapadneje, oziroma više od Temkovega, tik pod Kukmako. Sedanji posestnik Drobnič, po domače Šklop, se je priselil iz Velikih Lašč, pred njim je mlinaril tukaj Jakše, po domače Kuhar. Stavba ne nudi nič posebnega. Tretji mlin stoji vzhodneje, oziroma niže od Temkovega. Sedaj mlinari v njem Mostar, po domače Lah, njegov prednik je bil Ščitnik. Med vodo Raščico in cesto, ki vodi od starega mostu proti Ponikvam, je travnik. Tudi ta stavba je čisto navadna.

Veliko drugačna nego danes Raščica tudi proti koncu XV. in v XVI. stoletju ni bila, ko je spadala pod župnika v Škocjanu¹⁷, v posvetnem oziru se pa štela obenem s Ponikvami, Lazami, Malim Osolnikom, Pódlogom, Knejem in še nekaterimi selišči k uradu¹⁸ Mali Osolnik, ki je tvoril poleg urada Želimlje in žup¹⁹ Bloke in Nadlišek deželsko sodnijo in graščino Turjak.

Cesta je bila takrat še samo ena²⁰, tista, ki pelje čez hrib in skozi vas. Kmetij je štela Raščica pa najstarejšem turjaškem urbarju iz 1464. l. 13 in to število se do začetka 17. stoletja ni izpremenilo. Podružnica sv. Jerneja je bila vsaj v prvi tretjini 16. stoletja že na svojem mestu. Voda Raščica je tekla nedvomno še po stari strugi.

¹⁶ Podlogar, Rašica, Izvestja Muz. društ. za Kranjsko XVIII (1908), 50.

¹⁷ Podlogar 43, 51.

¹⁸ Amt, officium.

¹⁹ Supp.

²⁰ Prim. Levičnik, Spominki na Dolensko, Novice 1859, str. 14.

Turjačani so imeli na Raščici staro²¹ mitnico, ki se je pa na vasi danes nihče več ne spominja²². Stati je mogla pač le pri mostu preko stare struge. Priimek hišne št. 11 : „Colnarjevi“ bi mogel biti v zvezi z mitnico²³.

Število turjaških mlinov na Raščici, ki se v urbarjih od 1464. do 1529. l. izrečno beležijo, se menja. Najvišje število, ki se jih omenja, so štirje²⁴, nastopajo pa tudi trije²⁵, dva²⁶ ali samo eden²⁷. Toda sklepati, da je mlin medtem sploh prenehal, ako se v tem ali onem urbarju ne omenja, se pri vseh takih slučajih pač ne sme.

Izmed teh mlinov se imenuje eden mlin „na travniku pod vasjo“²⁸ ali tudi „spodnji mlin“²⁹. Da gre tukaj za dvojce poznamenovanj istega mlina, sledi iz dveh dejstev: prvič se druží z obema poznamenovanjima 1 marka 16 šilingov davščine³⁰, ki se izpremeni šele 1529. l. v 110 krajcarjev; drugič nastopa oboje poznamenovanj v zvezi s travnikom, od katerega se plačuje 16³¹, pozneje 17 šilingov³², oziroma 10 krajcarjev³³. Označba „spodnji“ kaže, da je ta mlin z ozirom na vas treba iskati ob dolenjem toku Raščice, torej v smeri današnjega Mostarjevega mlina.

Istodobno poleg „spodnjega“ se omenjata dva mlina, ki jima gre obema označba „gornjega“: eden, od katerega se plačuje ena marka šil. in 1 goldinar, se imenuje izrečno „gornji mlin“³⁴, drugi z davščino 96 šil. nastopa sicer v tej družbi dveh drugih brez posebne krajevne označbe, toda nedvomno je istoveten z mlinom iste davščine 96 šil., ki nastopa 1506. leta pod nazivom „gornjega mlina“ poleg mlina z davščino 1 marke 16 šil., to je poleg „spod-

²¹ Henrik vojv. kor. — Volkerju in Herbardu Turjaškemu 1332, Mittheilungen d. hist. Ver. f. Krain XVIII (1905), 151.

²² Poročilo dr. Prijatelja.

²³ Sodba 83letne starke na št. 13. — Poročilo dr. Prijatelja.

²⁴ Urbar 1482.

²⁵ Urbarja: 1517, 1519.

²⁶ Urbarji: 1464, 1499, 1506, 1524, 1527.

²⁷ Urbarji: 1483, 1492, 1493, 1529.

²⁸ Urbarji: 1482, 1483, 1492, 1493, 1499.

²⁹ Urbarji: 1517, 1519, 1524, 1527.

³⁰ Urbarji: 1492, 1493, 1506, 1517, 1519.

³¹ Urbarji: 1492, 1495, 1506.

³² Urbar 1517.

³³ Urbar 1529.

³⁴ Urbarja: 1517, 1519.

njega mlina“. Eden izmed obeh „gornjih mlinov“ je gotovo istoveten z „*mlinom pod vasjo Raščico*“. Za mlin pod tem imenom je bila v urbarju 1482. l. prvotno zabeležena davščina 2 mark manj 16 šil., ki se je pa pozneje ob robu določila z 90 šil. „Mlin pod vasjo“ in mlin z davščino 96 šil. sta imela torej približno enako davščino. Ni izključeno, da gre za isti mlin. Nepremakljivo trdno pa ta podmena ne drži. Z gotovostjo se more trditi le toliko, da sta obstojala na Raščici poleg „spodnjega“ dva „gornja mlina“: gornji mlin št. 1 ali „mlin pod vasjo Raščico“ je treba iskati tam, kjer je danes Temkov mlin, gornji mlin št. 2 je pa stal po vsej priliki dalje na zapad, torej v smeri današnjega Drobničevega mlina. Za lokalizacijo četrtega mlina ni sploh nobenega migljaja.

Mitnico je imel med l. 1464. in 1530. v zakupu le eden turjaški mlinar: Janže 1464. l.³⁵ Omenja se mitnica v urbarjih te dobe samo še 1506. l., ko jo upravlja Ivan Kroat³⁶, ki ni bil mlinar. Tudi v zvezi s kmetijo nastopajo mlini redko: turjaški mlinar, ki se omenja 1464. l. poleg Janžeta, je imel dve kmetiji³⁷, mlinar v spodnjem mlinu 1482. in 1483. l. pa je bil obenem kmet v Ponikvah. Zdi se, da so mogli ti mlini sami svoje zakupnike pošteno živiti.

O enem mlinarju iz 1464. l. je znano krstno ime³⁸, o drugem³⁹ niti toliko ne. Iz okoliščine, da je bil mlinar Janže obenem tudi mitničar, se sme morebiti sklepati, da je bil njegov mlin tisti, ki je bil mitnici najbližji, torej najbrž gornji mlin št. 1, dočim spominjata kmetiji neimenovanega mlinarja na spodnji mlin, ki je v prihodnjih dveh urbarjih tudi v rokah kmeta. Toda podmena je rahlo podprta; še bolj vračunal bi se pa lahko tisti, ki bi iz priimka posestnikov dotičnih mlinov v prihodnjem urbarju 1482. l. sklepal, da sta se tudi mlinarja 1464. l. slično pisala.

Jasnejša postane situacija 1482. l., ko se imenujejo mlinarji štirih mlinov.

Mlin *Marina Sluge* ali pa mlin, v katerem sta mlinarila *Bezjak* in *Primož* skupno, mora biti istoveten z gornjim mlinom št. 2.

³⁵ Urbar 1464: Hanse Müllner. Dieser Hanse hatte die Raschitzer Maut um 50 *℥* ausgestrichen 50 Mark.

³⁶ Urbar 1506: Von der maut gibt Ivan Kroat dem Volkart Auersp. 55 *β*. Müllner ...

³⁷ Urbar 1464: item mein müllner dient von zwei Hoben und Hause Müllner.

³⁸ Glej spredaj op. 35.

³⁹ Glej spredaj op. 37.

Zgornji mlin št. 1 in spodnji mlin sta namreč v posesti drugih mlinarjev: v „mlinu na travniku“ mlinari *Peterman*, kmet v Po-
uikvah, v „mlinu pod vasjo Raščico“ pa mlinar iz rodu *Trobarjev*⁴⁰.

Peterman je svoj „mlin na travniku“, to je spodnji mlin med letoma 1483. in 1492. prodal: urbar 1483.1. namreč še omenja *Petermana*, po urbarju 1492.1. pa ima isti mlin že novega posestnika. Medtem se je dokopal *Peterman* na neki način do posesti enega iz „gornjih“ mlinov, najbrž gornjega mlina št. 1, ki je bil 1482.1. v posesti *Trobarjevih*. Turjaškemu graščaku je dolgoval *Peterman* vsoto denarja, ki je mogoče v zvezi z njegovo pridobitvijo gornjega mlina. Pred binkoštnim torkom 1499.1. je prodal *Peterman* tudi svoj gornji mlin⁴¹. Vse mlinarstvo ob Raščici so spravili polagoma v svojo posest — *Trobarji*.

Mlinar Trobar, v čigar zakupu je bil 1482.1. mlin „pod vasjo Raščico“⁴², oziroma zgornji mlin št. 1, je prvi *Trobar* na Raščici, ki je nedvomno izpričan. Če bi bil ta *Trobar* istoveten z *Lenartom Trobarjem*, bi se moralo domnevati, da je svoj zgornji mlin prodal ali kako drugače izgubil, kar pa ob *Lenartovi* mlinarski podjetnosti ni posebno verjetno. Verjetnejše se zdi, da je ta prvi znani *Trobar-Raščičan*, čigar krstno ime ni izporočeno, med 1482. in 1499. letom umrl: tako bi bil *Peterman* lahko prišel do posesti zgornjega mlina št. 1.

Naslednji *Trobar* na Raščici je *Lenart Trobar*⁴³. On je bil tisti, ki je kupil med l. 1483. in 1492. od *Petermana* spodnji mlin. Tik pod binkoštni torek 1499.1. je kupil od *Petermana* še „zgornji mlin“, to je najbrž zgornji mlin št. 1 = prejšnjo posest svoje rodbine, ter ga takoj tudi plačal. Kupil tega mlina ni zase, ampak ga izročil takoj mlinarju *Miheljnu*⁴⁴. Spodnji mlin in travnik je obdržal *Le-*

⁴⁰ Urbar 1482: Trobar dient von der Müll unter dem Dorf Raischitz zwo mark minus 20 β. (Ob robu.) Trober dient von der müll unter dem Dorf Raischitz Lxxxxβ.

⁴¹ Urbar 1499: Mer hat der Linhart dy obere müll, die er von Peterman gekauft hat, nun hat der Michel sein schwager inne. — Na binkoštni torek (1499) je izplačal *Lenart Trobar* turjaškemu gradniku *Wolfigangu Ramspergerju* za gornji mlin vsoto denarja, ki jo je dolgoval *Peterman Turjačanu*.

⁴² Glej spredaj op. 40.

⁴³ Urbarja 1492 in 1493 imata samo njegovo krstno ime, urbarji 1499, 1506, 1517 tudi priimek.

⁴⁴ Glej spredaj op. 41.

nart sam tje čez 1506.1.⁴⁵ In ko mu je sledil med l. 1506. in 1517. v spodnjem mlinu Gregor Trobar⁴⁶, še vedno ni sedel v zapeček: 1517. l. se pojavi v „gornjem mlinu“, za katerega plačuje 1 marko šil. in 1 gold.⁴⁷ Ako drži podmena, da je mlinar Mihelj okoli 1499. l. dobil gornji mlin št. 1 in v njem ostal, bi moral biti Lenartov zgornji mlin 1517. l., ker mlinari istodobno v „gornjem mlinu“ tudi Mihelj, zgornji mlin št. 2. Izključeno res ni, da je kupil Lenart Trobar sedaj že tretji mlin, da se umakne vanj — na starost. Vse govori za podmeno, da je bil neumorno delaven in skrben mož, ta mlinarski mogotec. Ker se nahaja ta gornji mlin 1519. l. v posesti Šimona Trobarja, je Lenart med l. 1517. in 1519. najbrž umrl.

Mlinar *Mihelj* nastopa sicer zgolj pod krstnim imenom, toda niti najmanjšega dvoma ne more biti, da sta urbarski „mlinar Mihelj“ in Primožev „oča Mihel Truber cimerman, malnar“ istovetna. Ta Mihelj Trobar je dobil torej okolu Binkošti 1499. l. od Lenarta Trobarja „zgornji mlin“⁴⁸. Ker se omenja istodobno samo še spodnji mlin, gre tukaj pač za zgornji mlin št. 1, to je za „mlin pod vasjo“ iz 1482. l. „Zgornji“ se imenuje Miheljnov mlin tudi 1506. l.⁴⁹ Takrat in naslednja leta je plačeval Mihelj vedno enako davščino 96 šil.⁵⁰, iz česar bi moglo slediti, da je imel ves ta čas isti mlin. Okoliščina, da se omenja v urbarjih med tremi mlinarji brez posebne označbe mlina na tretjem mestu⁵¹, dočim stoji na prvem mestu prvič Lenart, drugič Šimon, že radi tega ne more služiti za dokaz proti podmeni o Miheljnovi posesti gornjega mlina št. 1, ker stoji 1499. l. Lenart Trobar z mlinom „na travniku“ na prvem, z „gornjim mlinom, ki ga ima sedaj Mihelj“⁵², pa na drugem mestu, istotako 1506. l. Lenart Trobar s spodnjim mlinom na prvem, Mihelj z „gornjim“ na drugem mestu⁵³. Mogoče bi torej bilo, da je dobil Mihelj Trobar od Lenarta Trobarja med l. 1499. in 1506. v popolno

⁴⁵ Urbarji: 1492, 1493, 1499, 1506.

⁴⁶ Urbar 1517.

⁴⁷ Urbar 1517: Linhart Trobar hat die obere mull. Zins: 1 m β u. 1 Gulden.

⁴⁸ Glej spredaj op. 41.

⁴⁹ Urbar 1506: Michael Müllner dient von der oberen Müll 96 β.

⁵⁰ Urbarji: 1506, 1517, 1519, 1527.

⁵¹ Urbarja: 1517, 1519.

⁵² Glej spredaj op. 41.

⁵³ Urbar 1506: Linhart Traber Müllner dient 1 mark β XVI β, item von einer Wiese XVI β, Michael Müllner dient von der oberen Müll 96 β.

last zgornji mlin št. 1 in ga tudi obdržal. Vsaj že 1508. l. je bil oženjen, ker se mu je tega leta⁵⁴ narodil sin Primož. Ker ni le mlinaril, ampak tudi tesaril⁵⁵, je živel za Raščičana najbrž v ugodnih gmotnih razmerah. Tudi precej ugleda je moral imeti, sicer se mu ne bi bila poverila služba cerkvenega ključarja pri šentjernejski podružnici. Skrb za okras domače cerkvice, ki jo je dal pred 1528. l. iznova poslikati, in skrb za višjo izobrazbo sina Primoža, ki ga je poslal v šole⁵⁶, izpričuje gotovo stopnjo duševnih interesov in strem-ljenj. Veljal je za poštenega in pobožnega moža⁵⁷. Umril je ne-dvomno po 1527. l., ker ga urbar tega leta še omenja, in najbrž pred 1529. l., ker urbar, ki se je začel pisati tega leta⁵⁸, njego-vega imena nikjer ne beleži. V psevdonimu „Škorjanec“, ki si ga je dal Primož Trobar v prvi svoji knjigi, tiči morda domači pri-imek njegove rojstne hiše. Zdi se, da se preko 1528. l. tudi poslopje Miheljnovega mlina ni ohranilo. Tega leta so drveli skozi Raščico Turki, ki niso sežgali le cerkvice sv. Jerneja⁵⁹, ampak tudi domove vseh 13 kmetov⁶⁰. Najbrž sta zgorela takrat tudi oba „zgornja mlina“, ki jih naslednji urbar ne omenja.

Gregor Trobar, ki je sledil Lenartu Trobarju v spodnjem mlinu med 1506.⁶¹ in 1517. l.⁶², je ostal ves čas svojega mlinarstva na Raščici v posesti tega mlina⁶³. Spadal je menda med pobožnjake ter videl glavni izraz pobožnosti v romanju na božja pota, v usta-navljanju novih cerkva, samostanov itd.⁶⁴ V urbarju je omenjen 1524. l. zadnjič, 1527. l. gospodari v njegovem mlinu že Šimon Trobar. Najbrž je torej med 1524. in 1527. l. umrl. Našel je na-silno smrt: ubilo ga je drevo.

⁵⁴ Glej spredaj op. 1.

⁵⁵ Glej spredaj op. 4.

⁵⁶ Andreae J., Chrstl. Leichenpredigt bey der Begr. des Pr. Trubern, Tüb. 1586, 47: Truber haben seine *Eltern* zur Schul gehn Saltzburg und Wien ... geschickt.

⁵⁷ I. c.: (Truber) von ehrlichen und frommen Eltern.

⁵⁸ Urbar 1530: angefangen 1529.

⁵⁹ Glej spredaj op. 3.

⁶⁰ Urbar 1529—30: alle 13 Huben sind verbrannt.

⁶¹ Glej spredaj op. 53.

⁶² Urbar 1517: Gregor Trobar hat die untere mull, dient zins: 1 m β u. XVI β, eine Wiese, das dient XVII.

⁶³ Urbarji: 1517, 1519, 1524.

⁶⁴ Glej spredaj op. 5.

Za Lenartom Trobarjem med l. 1517.⁶⁵ in 1519.⁶⁶ je dobil „gornji mlin“, torej najbrž št. 2, *Šimon*. Mlinaril pa tukaj ni dolgo, ker že prihodnji urbar iz 1524. l. ne pozna niti mlinarja Šimona niti njegovega „gornjega mlina“. V prihodnjem urbarju iz 1527. l. se pojavi mlinar Šimon zopet, toda sedaj poseduje spodnji mlin, naslednik je torej Gregorju Trobarju. Da je bil tudi mlinar Šimon iz rodu Trobarjev, dokazuje urbar iz 1529.—1530. l., kjer je zabeležen tudi priimek⁶⁷.

Koliko časa in v katerem mlinu je Šimon še mlinaril in ali je mlinaril za njim med 1530. in 1547. l. na Raščici še kak drug Trobar, ni mogoče določiti, ker so urbarski zapiski za to dobo prekinjeni; ko se začnejo zapiski 1547. l. iznova, Trobarji niso več — mlinarji.

Stopnja medsebojnega sorodstva mlinarjev iz rodu Trobarjev se pri večini slučajev ne da ugotoviti.

Ker je bil Mihelj Trobar književniku Primožu oče, Gregor Trobar pa stric, sledi, da sta bila Mihelj in Gregor brata. Za nadaljnje razbiranje v tej smeri tudi označba „Michel sein schwager“ v urbarju iz 1499. l.⁶⁸ ne daje trdne opore. Konstrukciji stavka bi delal silo, kdor bi izraz „schwager“ spravljal v zvezo s Petermanom in izvajal, da je bil Mihelj Trobar Petermanove sestre mož ali vsaj njegov sorodnik. Skoraj gotovo je hotel pisec povedati, da je Mihelj Lenarta Trobarja „schwager“. Iz tega pa sledi s precejšnjo gotovostjo, da gre izrazu „schwager“ tukaj širji pomen: sorodnik, ne pa ožji: sestrin mož, kajti bil bi res precejšnji slučaj, če bi bil jemal sestro mlinarja Lenarta Trobarja mlinar Mihelj, ki je bil sam tudi — Trobar. V tem slučaju pa Mihelj in Gregor pač nista bila Lenartova sinova, kakor bi se dalo sklepati iz nasledstva v mlinih, kajti za sina bi bil urbarski pisec jedvali rabil izraz schwager, ampak samo daljnješa njegova sorodnika. O Šimonu Trobarju se v tem oziru ne da nič reči; gornji mlin je dobil za Lenartom, spodnjega za Gregorjem in mogel biti ali Lenartov ali Gregorjev sin ali pa tudi z obema zgolj v daljšem sorodstvu.

⁶⁵ Glej spredaj op. 47.

⁶⁶ Urbar 1519: Simon: obere Müll.

⁶⁷ Urbar 1529—30: Simon Trober dient von der müll 1 d u. 10 x r, eine Wiese 10 x r u. 1 θ

⁶⁸ Glej spredaj op. 41.

Izmed kmetiških uporov te dobe prihaja za vprašanje o ponašanju Trobarjev med vstajami v poštrev edino upor 1515. l., ki se je širil po Kranjskem iz kočevskega okraja⁶⁹, torej iz neposredne bližine Raščice.

Valovi tega kmetiškega gibanja so butali gotovo tudi ob Raščico, saj so oblegali uporniki Ortenek in Ribnico, ki ležita komaj eno, oziroma dve uri pod Raščico ob veliki cesti na jug, in razrušili Čušperk⁷⁰, ki se nahaja poldrugo uro daleč od Raščice na vzhod. Trobarja bi se bila lahko upora vsaj dva udeležila dejanski: Mihelj in Gregor, ki sta bila po vsej priliki v najboljših letih, dočim je bil Lenart, ki je mlinaril takrat vsaj že 26. leto, mogoče prestar, Šimon pa eventualno premlad. Da plačujejo puntarski davek 2 kr. vsi štirje: Lenart⁷¹, Mihelj⁷², Gregor⁷³ in Šimon⁷⁴, ne more služiti za dokaz udeležbe, kajti ta davek je moral plačevati graščaku za večni spomin vsak urbarski kmet, bodisi kriv ali nekriv⁷⁵. Koristnejše bi bilo ugotovilo, ali so plačali Trobarji po zadušenju upora 1 ogrski goldinar globe ali 1 rajniš prispevka za vojne potrebščine, oziroma, kateri je plačal globo in kateri prispevek: globo je plačal namreč zemljak, ki se je upora udeležil, ako njegova zemlja ni bila požgana in opustošena, prispevek pa zemljak, ki se upora ni udeležil⁷⁶. To vprašanje pa se za Trobarje tudi s pomočjo urbarja ne da rešiti, ker se globa in prispevek v urbarju nista beležila. Proti udeležbi *Gregorja Trobarja* pri uporuh govori en moment: 1517. l. se mu je opustil davek za travnik⁷⁷ in ni verjetno, da bi mu bil Turjačan teh 17 šil. izpregledal, če bi se bil Gregor dve leti prej proti njemu uprl. Vprašanje o razmerju *Mihe Trobarja* do upora se da morebiti po drugi strani nekoliko pojasniti: s pomočjo „dobrot, ki so jih izkazali Primožu in njegovim ljudem praroditelj“ Krištofa Turjačana in drugih plemičev⁷⁸. Zelo je verjetno, da meri reformator s temi besedami na

⁶⁹ Mayr Fr. M., Der innenösterr. Bauernkrieg des Jahres 1515, Archiv f. österr. Gesch. LXV (1884), 72 sl.

⁷⁰ o. c. 83, 94.

⁷¹ Urbar 1517.

⁷² l. c.

⁷³ Urbarja: 1517, 1519.

⁷⁴ Urbar 1529.

⁷⁵ Mayr 103.

⁷⁶ o. c. 106 sl.

⁷⁷ Urbar 1517: Gregor Trobar hat ... eine Wiese, das dient XVII (hewer nachgelassen).

⁷⁸ Glej spreadaj op. 12.

tistega „praroditelja“, ki je mogel izkazovati dobrote njegovemu očetu: na Trojana, deda Krištofovega⁷⁹. Odkar je Turjak 1511. l. porušil potres, je bival Trojan sicer večinoma na Dunaju, četudi je začel Turjak 1520. l. iznova graditi⁸⁰. Toda ta okoliščina ne izključuje možnosti, da se je tudi Trojan o priliki z razmerami svojih podložnikov pobliže seznanil in vplival direktno na njihovo usodo. Tako n. pr. ni verjetno, da bi bil dal Mihelj Trobar sina Primoža v šole brez sporazuma s svojim graščakom. Marsikaj torej namiguje, da je vladalo med graščakom Turjačanom in njegovim podložnikom Miho Trobarjem dobro razmerje, ki je bilo podložniku na korist. Čim večja pa postaja ta verjetnost, tem bolj se manjša možnost, da bi se bil Miha Trobar 1515. l. udeležil upora. Dokaz o tem pa bi še ne bil obenem tudi dokaz, da je Miha Trobar interese svojih sovaščanov izdal: najbrž je iz kakršnegakoli vzroka stala ob strani vsa vas Raščica, če ne morda celo večina turjaških podložnikov. To bi bilo tem umljivejše, ker je bil grad Turjak, torej predmet, ki je v prvi vrsti izzival pesti razljučenih trpinov, itak porušen.

Od 1530. l., torej od časa, ko je bil Mihe Trobarja sin Primož posvečen v mašnika, pa do 1547. l., ko je radi lutrovskih nauk moral domovino zapustiti⁸¹, ne omenja Trobarjev na Raščici nobeno direktno poročilo. ~~X~~

Vsiljuje se domneva, da Primož ob svojih „dobrih, mastnih prebendah“ te dobe⁸² svojim sorodnikom iz Raščice podpore ni odrek, ako so jo potrebovali. Iz neznanih vzrokov so Trobarji med tem časom nehali mlinariti in postali kmetovalci. Ali se je zgodilo to še za časa Šimona ali katerega drugega Trobarja, se ne da dognati. Urbarski zapiski 1547. l. že ne poznajo več Šimona Trobarja, ki je torej medtem pač umrl, ampak novo ime: Jurija.

O *Jurija Trobarja* starosti in sorodnosti z drugimi Trobarji bi se dale graditi le puhle kombinacije. Ko se je začel pisati urbar za 1547. l., je bil Juri posestnik najemne kmetije na Raščici ter dajal

⁷⁹ Glej spredaj op. 9.

⁸⁰ Radics, Herbard 4.

⁸¹ Trubar, Novi testament d, predg.: Nachdem ich ... Anno, 30, erstlich in der Grauenschaafft Cilli, nachmals im Landts Crein, das Euangelium ... vor der ersten verfolgung 17. Jar nacheinander gepredigt.

⁸² Trubar-Bullingeru 1555 sept. 13, Trubers Briefe 20: ir und eures gleiches mit euren buechern ursacher seit, das ich ... dreier guetter faister pfrueendt beraubt.

na leto urbarščine 100 kr., plačeval dva puntarska kr. in služil nadalje še eno vinsko tovarno⁸³. Njegova davščina se torej ni mnogo razlikovala od one, ki jo je plačeval 1530. l. Šimon Trobar za spodnji mlin⁸⁴. Toda istodobno nastopa moment, ki izpričuje izpremembo premoženjskih razmer Trobarjev na boljše: za kupnino 8 ogrskih goldinarjev izpremeni graščak Juriju Trobarju najemno kmetijo v odkupljeno⁸⁵, to je, da Juriju pravico, da sme svoje zemljišče kot dediščino zapustiti direktnim descendentom. Ker se nahaja beležka o tej važni izpremembi, ki je pomaknila Trobarje med trdne kmete, v urbarju iz 1547. l., se je morala izvršiti tega leta ali nekoliko poprej; izključeno torej ne bi bilo, da bi bil pripomogel Juriju do nje Primož, ki je bil vsaj še do srede 1547. l.⁸⁶ kanonik ljubljanski in župnik šentjernejski. Vsekakor pa je stremel tudi Juri sam navzgor in se vedel uveljaviti. Ker ga pozna sicer še urbar 1551., ne pa tudi 1554. l., je med tema letoma pač umrl.

Sedaj postane situacija nekoliko zmedena.

V urbarjih iz 1547. in 1551. l. je ime Juri prečrtano in vrh tega je pripisala poznejša roka: „Andrej Trubar“. Težava tiči v tem, da se pojavi Andrej zopet šele 1557. l., dočim ga urbar, ki ga je napravila graščina 1554. l., ne pozna.

V urbarju za 1554. l. sta zaznamenovana kot posestnika kmetije *Lenart* in *Gregor* brez priimka. Ker sta plačevala puntarski davek samo enkrat, sledi, da sta skupno obdelovala eno kmetijo. Urbarščine je dajal Lenart 31 krajcarjev in 1 penez, Gregor pa 63 krajcarjev, 1 vinsko tovarno in puntarska 2 krajcarja⁸⁷, torej oba skupaj za 5 krajcarjev in 3 peneze manj nego Juri Trobar, oziroma tudi Andrej Trobar, ako računamo goldinar po 60 krajcarjev. Seveda ta nejednakost davščine ne more služiti za dokaz proti istovetnosti kmetije, čeravno je pri majhnih časovnih razdaljah sumljiva. Ako pa sta Lenart in Gregor v razdobju med Jurijem in Andrejem imela res isto odkupljeno kmetijo kakor ta dva, je skoraj

⁸³ Urbar 1547.

⁸⁴ Glej spredaj op. 67.

⁸⁵ Urbar 1547, opomnja pod vpiskom.

⁸⁶ Massarelli Aug. dne 21. VII. 1547, Concilii Tridentini diariorum pars prima, ed. Seb. Merkle, Friburgi Brisg. 1901, 674: Applicuit Bononiam D. Burchardus, missus ab episcopo Labacensi... super declaratione quorundam articulorum qui controversi sunt in illis partibus Carnioliae.

⁸⁷ Urbar 1554: Linhart dient von einer hube Zinsgeld 31 Kreuzer und 10 l., Gregor Zinsgeld 63 Kreuzer, eine Weinfahrt und Bundgeld 2 Kreuzer.

gotovo, da sta bila tudi sama iz rodu Trobarjev. Poziva se lahko ta podmena še na imeni Lenart in Gregor, ki so jih dajali Trobarjem že prej. Na vsa vprašanja pa se tudi s pomočjo te podmene ne da odgovoriti: Zakaj se je zabeležilo ime Andrejevo samo v urbarjih iz 1547. in 1551. l., ne pa tudi iz 1554. l.? Ali je prevzel Andrej Jurijevo kmetijo morebiti že pred 1554. l., Lenart in Gregor sta jo pa samo upravljala v njegovem imenu? Sploh: kako so si bili Juri, Lenart, Gregor in Andrej Trobar v sorodu med seboj in z mlinarji iz iste rodbine?

Dočim ostane še marsikaj nepojasnenega, sledi iz pripisa Andrejevega imena vrh Jurjevega s precejšnjo gotovostjo eno: da sta gospodarila Juri in Andrej Trobar na isti kmetiji. Ta kmetija je bila torej v posesti Trobarjev vso dobo, ko je protestantska slovenska knjiga, protestantska ustna propaganda in katoliška protigitacija Raščičane in njihove sosedo vedno iznova opozarjala na duhovnika, ki je izšel iz rodu Trobarjev. O eni hiši na Raščici si Raščičani in njihovi sosedje okoli Velikih Lašč do naših dni pripovedujejo, da se je rodil v njej duhovnik, ki je zapustil katoliško vero: Martin Luter⁸⁸, Juri Kobila itd.⁸⁹: to je hiša s št. 8. Ta okoliščina pač opravičuje podmeno, da je stal dom Trobarjev Jurija in Andreja nekako tam, kjer gospodari danes rodovina Virantova, vulgo Šimnova: na prvem stavbišču ob desni strani ceste, ako prihajaš iz Ljubljane⁹⁰.

Andrej Trobar, ki je prevzel kmetijo najkasneje med 1554. in 1557. l., se je narodil 1508. l. To sledi iz zapiska 1590. l., kjer se pravi, da je 82 let star⁹¹. Ker se je narodil istega leta kakor Primož, pač ne more biti njegov brat, kvečjemu bratranec.

Andrejeva kmetija stoji v urbarjih dosledno na prvem mestu⁹². Davščine beleži urbar za 1557. l. 1 goldinar 40 krajcarjev in dva puntarska krajcarja. Med 1557. in 1565. l. pridobi Andrej še dve kmetiji: od vsake svojih treh kmetij je dajal 1 goldinar 40 krajcarjev ter opravljal eno vinsko tovarno, a puntarski davek je plačeval samo od ene kmetije⁹³. Med 1565. in 1582. l. je dve kmetiji zopet

⁸⁸ Paulus (= Fr. Levec), „Luter Martin“ v slovenski narodni pravljici, Slovenski Narod VII, št. 26, z dne 1. II. 1874; Podlogar, Rašica 46.

⁸⁹ Podlogar l. c.

⁹⁰ Glej spredaj opis današnje Raščice.

⁹¹ Urbar 1590.

⁹² Urbarji: 1557, 1565, 1582, 1590.

⁹³ Urbar 1565.

oddal ter obdržal odslej samo eno, od katere je opravljal obično urbarščino, vinsko tovarno in puntarski davek⁹⁴. Vsaj okolu 1565. l. ga je treba torej šteti med premožne kmete.

Izmed Trobarjev na Raščici gre zlasti pri Andreju tudi za vprašanje, ali je ostal katoličan ali postal luteran: v Škocjanu so uvedli Turjačani, vneti pristaši nove vere⁹⁵, protestantizem že 1564. leta in svoje ljudi k njemu tudi silili⁹⁶; vsaj 20 do 30 kmetov se je v škocijanski fari res poluteranilo⁹⁷; Andrej Trobar je imel nekolikokrat priliko, da bi bil mogel z reformatorjem Primožem osebno govoriti.

Primož se je mudil ob Andrejevem času trikrat v domovini: od 22. junija⁹⁸ do začetka septembra⁹⁹ 1561. l.; od junija 1562.¹⁰⁰ do konca julija 1565.¹⁰¹ l.; in končno par dni v juniju 1567.¹⁰² l. Bilo bi res čudno, če bi se Primož in Andrej ob tem ali onem Primoževem obisku na Kranjskem ne bi bila videla, zlasti, ker je potoval 1567. l. Primož v Ribnico gotovo skozi svojo rojstno vas. A še čudnejše bi se zdelo, če bi Primož svojega sorodnika ne bil skušal privedi v svoj tabor.

Vprašanje o Andrejevi veri se nekoliko morebiti tudi osvetli, če se preišče razmerje med njim in Turjačani.

Da je imel Andrej nekaj časa tri kmetije, še ni neoporečni dokaz, da mu je bil Turjačan naklonjen: mogel si jih je pridobiti brez graščakovega sodelovanja. Da se ni udeležil novega velikega kmetiškega upora, se zdi verjetno, toda pred nadaljnjimi zaključki bi se moralo dokazati, da so se ga udeležili drugi Raščičani. Prihodnji novi moment za presojo stavljenega vprašanja je znan šele iz 1590. l., ko je bil Andrej že 82 let star. Takrat so se prepirali

⁹⁴ Urbarja: 1582, 1590.

⁹⁵ Radics, Herbard, 54, 71, 72, 73, 150, 170, 172, 173, 175, 213, 224.

⁹⁶ Valvasor, VII. knjiga, 453.

⁹⁷ Chrön-patriarhu 20. III. 1598, Izvestja muz. društva za Kranjsko III (1893), 200.

⁹⁸ Kurze erzählung, wie dem Pr. Truber auf seiner reise in land Krain gegangen, Trubers Briefe 113.

⁹⁹ Trubarjev potni račun, Bučar Fr., Povjest hrv. prot. književnosti 103 in 104; prim. Schnurrer 53—54.

¹⁰⁰ Gallenberg-Ugnadu 10. VII. 1562, Kostrenčić, Beiträge 89.

¹⁰¹ Odlok nadvojvode Karla z dne 8. V. 1565, da sme Trobar do konca julija ostati v deželi, Elze, Superintendenten 25.

¹⁰² o. c. 26—27.

Turjačani z vicedomom radi nekega žitnega polja blizu Turjaka in radi kraljevske desetine, ki so jo dajali Turjačanom kmetje v Gradežu. Za pričo so klicali Andreja Trobarja, in ta je izjavil, da je bilo, odkar ljudje pametujejo, sporno polje last Turjačanov in da so kraljevščino iz Gradeža vozili v turjaško pristavo¹⁰³. Seveda: tudi tukaj bi bilo krivično, če bi se a priori mislilo, da Andrej ni pričal tako, kakor sta mu velevala vest in poštenje.

Ena okoliščina iz sledečega leta pa daje na vprašanje o razmerju med Turjačanom in Andrejem Trobarjem odločen odgovor.

„Dne 22. februarja 1591. l. je milostljivi gospod graščak izjavil, da je obljubil Andreju Trobarju do njegove smrti opustiti vse davščine (1 gl. 42 kr.). Po njegovi smrti pa so dolžni njegovi otroci in vsi, ki bodo imeli to kmetijo, vpisano davščino zopet opravljati“¹⁰⁴. Jemati za oceno tega koraka Turjačanov v poštrev samo ozir na Andrejevo pričevanje prejšnjega leta, brez tehtnih dokazov ne gre. Razmerje med Turjačanom-graščakom in Trobarjem, podložnikom je bilo pač vedno boljše nego je bila takrat navada, bodisi, da je bil Andrej svojemu gospodu res zvesto vdan, bodisi, da so se ozirali Turjačani na njegovo sorodstvo z glasovitim reformatorjem.

S tem pa pridobiva na verjetnosti tudi podmena o Andrejevem verskem strankarstvu: verjetnejše je, da ga je treba iskati med tistimi 20 do 30 kmeti škocijanske fare, ki so se poluteranili, nego med onimi, ki so ostali katoličani.

Andrej Trobar je umrl 1593. l., kakor kaže opomba z dne 22. februarja 1591. l., kjer je „nach seinem ableiben“ druga roka z drugim črnilom podčrtala in vrh tega napisala „1593“. Imel je po vsej priliki otroke, ki so vsaj 1591. l. še živeli, kajti da bi bila omenitev „njegovih otrok“ v urbarski opombi z dne 22. februarja 1591. l. le prazna formalnost, ni posebno verjetno. Toda o Trobarjih ni v naslednjih urbarjih ne sluha ne duha več, na Trobarjevini se pojavi novo ime: Gregor Šilec (Schilz); omenjata ga dva urbarja: prvi brez datuma je bil v rabi nekje med 1593. in 1615. l., drugi je iz 1615. l.

Vprašanje o *otrocih Andreja Trobarja* ostane nerešeno: Ali moškega potomca med njimi ni bilo in je Gregor Šilec Andrejev zet? Ali so še pred 1615. l. pomrli? Ali so bili tako vneti luterani,

¹⁰³ Urbar 1590, zapisnik z dne 21. VIII. 1590.

¹⁰⁴ Urbar 1590, opomba Kristofa Wridbera, tedanjega upravitelja turjaške graščine.

da so se v dobi protireformacije rajši izselili nego izpreobrili?

Morebiti še pomore kdaj odkritje nepristopnih urbarjev ali kaka druga slučajna najdba, da bo mogoče tudi na ta vprašanja odgovoriti. Dokler se to ne zgodi, ostane Andrej zadnji znani Trobar na Raščici. In ker sta umrla reformatorja Primož in njegov starejši sin¹⁰⁵ pred Andrejem, je znan po njegovi smrti samo še en nositelj Trobarjevega imena: Felicijan, mlajši sin Primožev, ob Andrejevi smrti superintendent v Ljubljani, po izgonu župnik v Grünthalu na Wirtemberskem.

Vsaj od 1482. do 1593. l., 110 let, so živeli in gospodarili Trobarji na Raščici. Priimek njihov se piše v urbarjih različno: Trobar (1482), Trober (1482, 1529), Trobor (1517), Traber (1499, 1506), Trebar (1557), Truber (1565 in sled.). Osamljena oblika z *e* v korenu etimologije ne sme motiti: ne gre tukaj za trebarja, ampak trobarja. Po vsej priliki so bili predniki Primoževi prvotno graščinski trobci = trobarji, ki so oznanjali s trobo graščinskim podložnikom začetek ali konec tlake in drugih opravil. V korenu imamo torej slovenski refleks nosnega *o*. Menjava v korenu: *o-a-u-e* in v končnici: *a-o-e* kaže, da se niti tu niti tam ni slišal čist glas. V naglašenem korenu je izgovarjal narod pač pred *o* kratek *u*, v nenaglašeni končnici pa poluglasnik. Primoževa dosledna raba *e*-ja v končnici se je mogla utrditi pod vplivom nemške končnice *er*, *u*-ja v korenu pa pod vplivom kakega ugibanja, da zveni Truberus bolj latinsko nego Trobarus. S tem pa pridemo v dilemo: ali moramo Primožu na ljubo pravilni in izporočeni slovenski priimek njegovih prednikov in sorodnikov na Raščici ponesloveniti, ali pa tudi Primožovo dosledno pisavo lastnega priimka izpremeniti. Za zadnjo eventualnost smo se deloma že odločili, ko pišemo: Trubar s slovensko končnico, ki se je je sam izogibal. Menda ne bi proti pijeteti preveč grešili, ako bi šli še korak dalje in začeli pisati priimek začetnika slovenske knjige tako, kakor bi ga pisal danes on sam: Primož Trobar! Predlaga se v diskusijo.

* * *

Izmed podatkov Primoža Trubarja o sorodnikih na Raščici jih je našlo v urbarjih potrdilo toliko, da smemo odslej mirno sprejeti tudi ostale.

¹⁰⁵ Elze, Die Superintendenten 52, 53.

Vodja literarne slovenske reformacije torej svojega porekla ni niti prikrival, niti ž njim izzival; kadar je nanesla prilika, je govoril o svojem rodu odkrito in objektivno.

Da ponovimo izsledke, ki ali spadajo v literarno zgodovino ali služijo v oceno dosedanjih mnenj:

Oče slovenske knjige izhaja iz domače raščičanske slovenske podložniške rodbine Trobarjev, ki so bili po vsej priliki pobožno, svojim graščakom zvesto vdano ljudstvo ter si znali z delom in zvezami ustvariti razmeroma ugodno gospodarsko pozicijo. Njegova rojstna hiša je bil mlin na Raščici, ki je pa najbrž že 1528. l. zgorel; stal je najbrž približno tam, kjer stoji danes Temkov mlin, ali pa nekoliko više.

Primoževga strica Gregorja Trobarja, mlinarja na Raščici, je med 1524. in 1527. l. ubilo drevo. Primožev oče Mihelj Trobar, mlinar in tesar, je vsaj 1527. l. še živel ter umrl med 1527. in 1529. letom, in sicer po vsej priliki naravne smrti. Drugod nego na Raščici se Trobarji niso dali ugotoviti.

Mimogrede se je teh vprašanj došedanja literatura že dotaknila.

O Trubarjevem *poreklu* je kritični Levstik že 1858. l. pravilno ugibal, da je reformator „morda svoje ime sam poneslovenil; ali pa je bil rodu preseljenega od drugod v naše kraje“, češ, „slovenski bi se bil moral imenovati Trobar, kakor pravimo: tro-benta, trobiti, trôbel (kleines blasehorn; blumenkelch), tro-bast (von hervorstehenden Lippen) itd.; ali pa morda: Tre-bar“¹⁰⁶. Podlogar je prvi del Levstikove alternative že izpustil in — iz slovenske oblike Trobar ali Trebar sklepal, „da se je ta rodovina od drugod priselila“¹⁰⁷. Še dalje gre Hauser, ki proglašja Trubarja brez ceremonij za — Nemca¹⁰⁸.

Četudi je jako verjetno, da je korenski samoglasnik svojega imena Primož sam izpremenil, bi se tisti, ki bi iz tega sklepal, da je hotel zakriti svoje slovensko poreklo, zelo osmešil, saj se reformator v slovenskih in nemških tekstih s Slovenci istoveti¹⁰⁹; še naivnejši bi bil pa sklep, kakor da bi se dalo s tako izpremembo izpremeniti tudi poreklo.

¹⁰⁶ Levstik, Napake slov. pis.: Novice 1858; Spisi IV, 41.

¹⁰⁷ Podlogar 46.

¹⁰⁸ Hauser O., Weltgesch. d. Literatur II, Leipzig-Wien 1910, 361.

¹⁰⁹ Trubar: Cat. 1550, fol. 211a; Ev. Mat. fol. A₂a; Cat. 1555, fol. A₂b; slov. Novi Test. II a, fol. e₁a; cir. Postila, fol. 21a.

Tradicija o *rojstni hiši* Jurija Kobile, Lutra itd. na Raščici hiš. št. 8¹¹⁰ se je razlagala tako, da je tam rojen Trubar. Fr. Dolšak, trgovec na Raščici, je založil razglednice, ki kažejo poleg Trubarjeve slike tudi hišo št. 8 z nadpisom: „Trubarjeva rojstna hiša“. V tej hiši se je nameravala vzdati Trubarju spominska plošča. Ko je posestnik Virant že dal dovoljenje, je skušal velikolaški župnik Ramovš stvar preprečiti: „Če ste dali dovoljenje, prekličite, ker ta človek je bil ničvreden.“ Virant se s tem sicer ni dal prepričati, akcija je pa vendar zaspala, najbrž ni bilo denarja¹¹¹. Na podlagi Trubarjevih izvestij pa „se je zdelo verjetno“ že Podlogarju, da Primož Trubar ni bil rojen v Virantovi hiši; „prej bi trdil, da mu je tekla zibelka v grajskem mlinu pod Raščico“¹¹².

Dejstvo, da je ostala tradicija o rojstni hiši odpadlega duhovnika na Virantovi hiši, torej na domu, kjer reformator Trubar gotovo ni bil rojen, se da razložiti najlepše v zvezi s podmeno, da sta na tem domu gospodarila Trubarja-kmeta: Juri in Andrej¹¹³.

Ko so se Primoža Trubarja raščičanski sorodniki preselili na kmetijo, se je ljudstvo v teku časa oprijelo misli, da je na tem novem domu rojen tudi Primož sam, duhovnik, ki je odpadel od katoliške vere. Odkar Trubarjev na Raščici sploh ni več bilo, se je priimek pozabil ter ostal samo še spomin na duhovnika, ki je odpadel, in na to mesto je mogel stopiti v ljudski domišljiji Luter, Juri Kobilica ali tudi kak drugi reformator s podobno preteklostjo. Verzijo o Lutru bi bil mogel podpirati tudi eventualni protireformacijski tolkač o Trubarju, „slovenskem Lutru“.

Spominska plošča Primožu Trubarju bi pač še najbolj sodila na Temkov mlin, vendar bi se napis ne smel glasiti določno, ampak nekako takole: V mlinu na Raščici se je narodil 1508. l. Primož Trubar...

O Trubarjevem *očetu* je napisal škof in protireformator Ch r ö n, ko je zbiral gradivo za avtorja knjige: Gründlicher Gegenbericht¹¹⁴, verzijo, ki se s Trubarjevimi lastnimi podatki ne strinja:

¹¹⁰ Glej spredaj op. 88, 89.

¹¹¹ Drja. Prijatelja poročilo po pripovedovanju sedanjega posestnika Viranta samega.

¹¹² Podlogar 46.

¹¹³ Glej spredaj op. 88, 89.

¹¹⁴ Prim. Gruđen, Zur Autorschaft des „Gründlichen Gegenberichtes“, Carniola III (1912), 107.

„Postea (Trub.) publice confessus est per conciones, patrem ejus (Hieronimus Bartolomaeus notarius publicus) a rebellibus rusticorum in tumulto suspensum ab arbore“¹¹⁵. „Gegenbericht“ je ime in stan izpustil, poročilo o Trubarjevi pridigi pa popravil: „Er (Truber) ist ein unverjähmbter Mann gewesen und hat sich nit geschämmt zuberühmen, daß in der Bawren Huffsruhr sein Leiblicher Vatter an einen Baum seh gehenkt worden“¹¹⁶.

Ime Trobarjevega očeta je povzel iz Chrönove notice n. pr. Dimitz¹¹⁷. „Negotovo“ se zdi ime tudi še Podlogarju¹¹⁸: poročilo Trubarjevo, ki je prišlo medtem 1883. l. v javnost¹¹⁹, označa samo za „verjetnejše“.

Sedaj, ko je našel Trobarjev „Mihel ... malinar“ potrdilo tudi v urbarjih, se o pravilnosti Trubarjevega poročila ne more več dvomiti.

Chrönova opomba o *stanu* se priobčevalcu Hitzingerju 1865. l. ni zdela čisto brez podlage, ker piše: „es sei denn, daß Trubar wirklich von mehr als niederer Abkunft war, wie es eine in den Noten Chrön's enthaltene Äußerung desselben anzudeuten scheint“¹²⁰. Zdi se, da je razumeval Hitzinger izraz „notarius publicus“ v njega najbližjem pomenu: javni beležnik listin. Proti tej razlagi je Dimitz poudarjal, da je bil Trubar vendar raščičanski podložnik Turjačanov¹²¹. Vendar verjame Chrönu tudi sicer tako previdni Pintar, samo da skuša Chrönovo opazko in Trubarjeve beležke iz Katekizma 1575. l. kombinirati: „notarius publicus“ mu „ni nič drugega kakor Trubarjev »zehmoshter«, to je cerkvenščak ali cerkveni ključar, ki ima v imenu srenje ... nadzorovati oskrbovanje cerkvenega premoženja in zabeleževati cerkvene dohodke in potroške“¹²². Oboje poročil kombinirati, toda v novi smeri, je poskusil tudi Podlogar, ki se mu je pa pripetila poleg drugih pomot še ta, da je našel izraz „notarius publicus“ — pri

¹¹⁵ Chrön, opombe, priobčil: Hitzinger, Nachbemerkungen zur Berichtigung einiger Punkte in Primus Trubers Leben, Mittheilungen des hist. Ver. f. Krain XX (1865), 2.

¹¹⁶ Rosolenz, Gründlicher Gegenbericht, Grätz 1606, 131b.

¹¹⁷ Dimitz, Gesch. Krains II (1875), 198, n. 4.

¹¹⁸ Podlogar 46.

¹¹⁹ Glej spredaj op. 3.

¹²⁰ Hitzinger l. c.

¹²¹ Dimitz l. c.

¹²² Pintar 209, opomba.

Trubarju samem. Piše doslovno: „V svojem registru (!) na str. 525. piše (Trubar), da je bil oče tesar in mlinar in „notarius publicus“, to je mitničar, ki je zabeleževal dohodke turjaške mitnice na Raščici... Trubarjev oče je bil oskrbnik mitnice in delovodja v raškem mlinu, torej nekak uradnik ali oskrbnik za vse, kar so imeli Turjaški na Raščici in v nje okolici“¹²³. Zakaj odreka Trubarjevemu očetu mlinarstvo Gruden, ki ga imenuje dosledno samo tesarja in cerkvenega ključarja¹²⁴, iz teksta ni razvidno.

Tudi tukaj govorijo urbarji odločno proti Chrönovemu poročilu ter Hitzingerjevemu ali Podlogarjevemu komentarju. Na slabih nogah stoji tudi Pintarjeva kombinacija, ker je skrajno neverjetno, da bi hotel kdo uglednega moža označiti s takim postranskim poslom kakor je cerkvenjaštvo.

Zgodovinarji, ki verjamejo Chrönovemu izvestju o *nasilni smrti* Trubarjevega očeta, prihajajo v zadrego, ko se morajo odločiti za čas tistega upora: Dimitz¹²⁵ in Podlogar¹²⁶ mislita na upor 1515.l., Gruden stavi dogodek v 1525.l.¹²⁷. Medtem je prišel Ilešič z novo letnico: 1528¹²⁸, obenem pa tudi podčrtal, da je bil Trubarjev rod „očevidno... cerkveno-konservativen“ in da „zato oče ni šel s kmeti v punt“¹²⁹. Ker za svojo trditev ne navaja vira in razlogov, se mora domnevati, da verjame Chrönu. Kidrič je označil Ilešičevo določitev letnice za „samovoljno, če se verjame Hren-Rosolenčevi tradiciji...“, ker l. 1528. na Kranjskem upora bilo ni¹³⁰. Grafenauer je nato res ostal pri letnici 1525¹³¹.

Pri opisu *okoliščin* tega obešanja je hotel Pintar rešiti Trubarjevo kmetiško čast; češ, „saj je tudi lahko mogoče, da so ga pobesneli buntovniki obesili zato, ker je trezno miril in svaril ter se slepemu divjanju tolpe ustavljal“¹³². Slično sodi tudi Pod-

¹²³ Podlogar 46.

¹²⁴ Gruden: Primož Trubar, Čas II (1908), 258; Zgodovina slov. naroda 611.

¹²⁵ Dimitz l.c.

¹²⁶ Podlogar 46.

¹²⁷ Gruden: Čas 1908, 258; Zgodovina 611.

¹²⁸ Ilešič 279.

¹²⁹ o. c. 278.

¹³⁰ Kidrič, Epilog k Trubarjevemu zborniku, Naši Zapiski VI (1909), 169.

¹³¹ Grafenauer, Kratka zgodovina 1917, 34.

¹³² Pintar 209.

logar: „... (Trubarjev) oče je kot oskrbnik graščinskih posestev znabiti miril uporne kmete in zagovarjal Turjačane; kot privrženca in zagovornika turjaške rodovine so ga umorili“¹³³.

Sedaj so kombinacije o vzrokih kake nasilne smrti Trubarjevega očeta gotovo nepotrebne: ker je živel še 1527. l., ga niso obesili uporniki niti 1515. niti 1525. l., pozneje pa ni bilo upora do 1572. l., ko je bil Miha Trobar že davno mrtev. Chrönova verzija o smrti Trubarjevega očeta je brez vsake podlage in se ne sme več ponavljati.

S tem je pa izrečena sodba tudi o poročilu, da bi bil reformator *Trubar* sam *širitelj* omenjene *verzije*. Primerjanje literature o tej točki je po svoje zanimivo. Chrön še samo mirno pribeje, da je pravil Trubar stvar v pridigah. Avtor „*Gegenberichta*“ je stavek že zabelil in ozmerjal Trubarja z „nesramnim človekom, ki se ni sramoval...“ Temu ugovarja Pintar, češ, „da bi Trubar kdaj nesramno kršil spoštovanje do očeta in se zadeval ob četrto zapoved, tega ne moremo reči“¹³⁴. Podlogar se zopet nekoliko ogorčuje, „da je Primož javno na prižnici povedal ljudem...“¹³⁵. Svojo pot je ubral Gruden, ki pripisuje Trubarjevim spisom stvari, ki jih iščeš v njih zaman: „Trubar je pozneje v svojih spisih in pridigah večkrat posmehljivo omenjal očetovo pobožnost, češ, da ga ni mogla rešiti nesrečne smrti“¹³⁶.

Noben izmed Chrönovih podatkov o Trubarjevem očetu se ne da spraviti v sklad z verodostojnejšimi podatki o istem predmetu: niti ime, niti stan, niti čas in način smrti. Zato je čisto izključeno, da bi bil Trubar kdaj kaj takega trdil v svojih pridigah. Mogoče je dvoje: ali je Chrön osebe po pomoti zamenjal, ali pa je cela historija plod katoliške protiagitacije.

O *stricu Gregorju* ve povedati nekaj več nego ime in stan samo Podlogar: „Kdo se je zavzel za sedemletnega zapuščenega Trubarja? Na Slevici pri Velikih Laščah je živel njegov stric Gregor, ta se je usmilil svojega nečaka in ga vzel k sebi. Pri njem je Primož živel, dokler ni odšel študirat na Reko“.

¹³³ Podlogar 46—47.

¹³⁴ Pintar 209.

¹³⁵ Podlogar 46.

¹³⁶ Gruden: Čas 1908, 258; Zgodovina 611.

Slika sloni na pomoti, da bi bil umrl Trubarjev oče 1515. l.; dalje sedaj tudi vemo, da je bil Gregor Trobar turjaški podložnik in živel na Raščici.

Trubarjevega svaka pozna tudi edini Podlogar; živel bi bil na Slevici in v pretepu ubil duhovnika.

Seveda gre za svaka fajmoštrovega¹³⁷, ne Trubarjevega.

¹³⁷ Glej spredaj op. 5.

Male vesti.

Opazke k slovanskim tvorbam pronominalnega debbla **qwo-*. Pronominalno debblo, ki ga imamo v slovanskem *kъto*, nam kažejo indoevropski jeziki v trojni vokalični obliki: 1.) **qwi-*: sti. *cif*, av. *čiš*, grš. *τίς* (tesalsko *τίς*), lat. *quis*, slov. neutr. *čъ-to*; 2.) **qwo-*: sti. *káh*, lit. *kàs*, lat. *quod*, grš. *ποῖος*, slov. *kъ-to* < **qwo-*s, h kateremu je po prehodu *-os > -ъ pristopila še členica *to*; 3.) **qwu-*: sti. *kûha* < **kûdha*, av. *kudâ* „kje“, lit. *kur* „kje“, lat. *ubi* < **cubi*, **qwudhoi*, prim. *si-cubi* „če sploh kje“, umbr. *pufe* in slov. *kъde*. Pronominalno debblo **qwo-* imamo razširjeno s sufiksom *-ter-* v slov. *koteryjъ*, ki je – ne oziraje se na končnice – glas za glasom isto kot grš. *πότερος*, osk. *pûtereipid* „in utroque“, sti. *kataráh* in lat. *uter* < **qwuteros*, **cuter*, prim. napisni NECVTRO, gl. Sommer, Hdb.² 441; lit. *katrás* je iz slabopadežnega **qwotro-*. Pod vplivom zaimka *kъto* (prim. Vondrák, Sl. Gr. I. 433) je nastal v slovansčini še *kъtoryjъ* (stcsl. polj.) in ta analogična oblika je v križanju s starim *koteryjъ* rodila še *kotoryjъ* (stcsl. rus.) in *kъteryjъ* (češ. sloven. stcsl.). Slov. *kotoryjъ* smatram kljub Vondráku o. m. za analogično obliko, ker imamo pri tem zaimku prevojni *-tor-* le v Aziji in še tu samo v enem narečju (av. *katârô*) in ker je got. *hvathar*, ki ga Vondrák navaja, vendar le iz **qwotero-*, prim. proti got. *ufar*, *aftarô*, *fadar* itd. ags. *hwæther*, stnord. *yfir*, stvn. *ubiri*, stnord. *eptir* itd., gl. še Trautmann, Germ. Lautg. 10.

O slovenskem zaimku *k(ə)teri* in posameznih dialektičnih oblikah gl. Škrabec, JS. I. 316. Vzhodna prehodna narečja pa so poznala tudi še stari *koteri* n. pr. Kotorijski protokol, Kres, V: 536, 537 (2 ×), 538, 539 (4 ×) . . . in Ene Duhoune Peisni iz l. 1563.: *kotera* 86. V sestavi *nêkoteryjъ* pa se je ohranil *-o-* tudi v centralnih narečjih jako dolgo, saj ga v XVI. stol. beremo še zelo pogosto, n. pr. Trubar: *nekoteru* T₃₇: 36 (5 ×), 186 (4 ×); Znojlišek: *nekoteri* 6, 14, 15, 16, 28, 32, 33 (2 ×), 34, 40, 78, 98 . . .; Dalmatin: *nekoteri* Bibl. I. 1584.: I. 9a, 19b . . .; Bibl. I. 1578.: 121 b, 124 b; tu še *nekotere* 133 a, 180 b, *nekoterih* 169 a, *nekoterimi* 128 a; Stapleton: *nekoteri* 68, *nekotere* 60, *nekoterim* 41; Cusani: *nukoteri* 136. Na eksistenco starejšega *nekoteri* je opozoril že Škrabec, JS. I. 152, 424, kjer si je skušal razložiti ohranitev *o-*ja v tej sestavi po naglasu, češ da je bil *o* naglašen, kar mu pa ni bilo v skladu z glasoslovnimi zakoni. Ker se je prvotno naša beseda itak glasila *nêkoteryjъ*, nam ni treba iskati razlogov za ohranitev *o-*ja do XVI. stol. in še dalje (konservativnost), marveč le razloge, ki so izpremembro povzročili. Prvotni *nêkoteryjъ* je imel na prvem zlogu (prim. rus. *nêkotoryj*) dolg padajoč poudarek, ki je, kot povsod drugod, tudi v tej besedi že v predhistorični dobi slovenskega jezika prešel na sledeči zlog (*mesô*, *drevô*). Dolgo padajoče poudarjeni *o* pa je v dolnejščini že zelo zgodaj (XIV.-XV. stol.) prešel v *u*; kakor imamo pri Trubarju *mesû*, *drevû* itd., tako bi morali imeti tudi **nekûteri*; to obliko

berem tudi zares v Trubarjevi postili iz l. 1595., na str. 127.: *nekuteru*. V vseh drugih slučajih pa kaže naša beseda produkt križanja z zaimkom *kateri*, ki je že od nekda imel poudarek na drugem zlogu. Cel razvoj se je vršil tako-le: predhistorična slovenščina je imela *k(ə)téri* (ə je tu sekundarno vrinjen radi lažjega izgovarjanja soglasniške skupine *kt-*; *e* je bil ozek, ker je prvotno naglašen) in pa *nekoteri* (*e* sufiksalnega elementa *-ter-* je bil širok, ker je bil nenaglašen, gl. Ramovš o naglasnem tipu *žena* Afsl Ph. 37, 289 sl.); *nekoteri* je po *k(ə)téri* prevzel le naglas: *neko[́]téri*, kar imamo v gori navedenih primerih pri pisateljih XVI. stol. Dalje je bilo mogoče, da je v našo sestavo prišel iz oblike *katéri* tudi reducirani vokal: *nekatéri*; to analogijo nam kažejo n. pr. Trubar: *nekatéri* C₅₀: 17, 94; Pg 57: q^{3a} (2×), s4b^s, s1a, s2a, t2b, bb1b, ee2b; Art. 4a, 8b, 17b, 20b...; *neketerē* T₅₇: 136 (2×), *naketeri* R₅₈: LIVb, YIIa; T₆₀: d1a, 18a; *naketerē* T₆₀: c3b, d1b, d3b, 19a; Art. 75a; CO: 51b; ... Dalmatin: *nekatere* Bibl. I. 22b...; Skalar: *nikiteri* 22b, *neketerē* 226a; rokopisni katekizem iz XVIII. stol.: *nakter* 22 (2×), *nekater* 24, *nekter* 22, *naktere* 22, *nektēre* 154 proti *ktir* 31, 34, *katir* 34, 44, *katira* 31, 79, *ktire* 35, *katirga* 51... Po moderni vokalni redukciji je reducirani vokal v tej obliki onemel: *nektéri* (prim. gori rok. katek.), kar imamo n. pr. v današnjem dolenskem *nehteāre* (v ribniški dolini, na Raščici) ali v Ljubljani: *nektēr*.

V drugih narečjih pa je cel zaimek *k(ə)téri* v neizpremenjeni obliki (torej tudi ozki *e*) prešel v našo sestavo: *nek(ə)téri*, kar beremo n. pr. pri Ravnikarju, Zg. sv. p. II. *nektiri* 120, *nekatirih* 182, *nektire* 195, 236, *nektirih* 198, *nektirim* 260 itd.; pri Vodniku: *nektiri* in *ktiri* (v predgovoru brambovskim pesmim). Nasprotno pa imamo v *naketiri* v Trubarjevi CO: 58b tiskovno napako, ker Trubarjev govor še ne pozna prehoda *ér > ir*. Škrabec JS. I. 153 in 424 omenja še dialektični (najbrž dolenski) *nehtēr*, ki mi ni znan; če pa se res kje tako govori, tedaj si moremo to obliko razlagati le na ta način, da je prvotno *nekoteri* prešlo zelo zgodaj v *nek(ə)téri* in potem pravilno v *nektéri*.

Glede korenskega vokala in še formantičnega elementa so tudi nejasni slovanski časovni prislovi *kęgda* — *kogda* — *kęda*. O gradivu gl. Miklošič, Lex. pal.-slov. s. v. *kogda*, *kogy*, *kęga*, *kęgda*, *kęgy*, *kęda*, enako še glede *togda*, *sęga*, *je(g)da*; o dosedanjih razlagah (*kogda* < **kogo-goda* ali pa kontaminirano iz neke neohranjene prislovne tvorbe **kęgr* in prislova *kęda*) gl. Berneker, Et. Wrth. 418 s. v. *jegda* in Vondrák, Sl. Gr. I. 89, 454; II. 397 in tu navedeno literaturo. Vondrák o. m. 89 je poudaril, da so oblike z *o*-jem (*togda*, *kogda*) starejše, za kar govori preglašeni *jegda*, *vęsegda*. Prvotno slovanske oblike, od katerih moramo izhajati, mislim, da so nam dane po sledečih enačbah: proti sti. *kūha*, av. *kudā*, lat. *ubi*, slov. *kęde* določajo sti. *kadā*, av. *kadā*, lit. *kadā*, let. *kad* kot prvotno slovansko obliko **kodā*; enako sti. *tadā*, av. *tadha*, lit. *tadā* — slov. **todā*, sti. *yadā*, av. *yadā* — slov. *jedā* in prim. še sti. *sādā*, av. *hadā* (**so-dā*). Pridružiti moramo še istovrstni prislov pronominalnega debla **k'i-*, ide. **k'i-dā* > slov. *sūdā*. Že v praslovanski dobi je vplival na **kodā* krajevni prislov *kęde*, tako da je praslovanski jezik v neki dobi imel *kęda*, *sęda*, **toda*, *jeda*; izenačenje je šlo potem še za eno stopnjo dalje: po *kęda* je nastalo še *tęda*. Nadaljnji razvoj si predstavljam tako-le. Že

praslovanski jezik je rabil poleg *do tŕda*, *otŕ tŕda* tudi *do togo*, *otŕ togo*, enako *do sego*, *otŕ sego*. Smiselno se je na podlagi te istovsebinske dvojnosti stvaril kasneje k *tŕda* — *sŕda* analogični samostojni prislov *togo* — *sego*, ki je v križanju s *tŕda* — *sŕda* proizvel nove oblike: *tŕda* × *togo* > *togda*, *tvŕda* in *toga*, *tvŕga*; na isti način je nastalo *sŕga* in analogično po teh novih tvorbah tudi *kogda*, *kvŕgda*, *koga*, *kvŕga*. Potemtakem o v *kogda* in *togda* ni o prvotnega prislova **kodà*, **todà*, marveč je iz genitiva *kogo*, *togo*. Posamezni slovanski jeziki so v poznejših dobah generalizirali to ali ono obliko. Tu treba še pripomniti, da imamo v stesl. tekstih, dasi zelo redko (v sinajskem psalterju petkrat, v Ostromirovem evangeliju dvakrat) pisano tudi —*gŕda* n. pr. *togŕda*, *jegŕda*. Sinajski evhologij piše večkrat —*g'da*. Ti redki slučaji nas ne upravičujejo, da bi smatrali te oblike za starejše kot *togda*, kakor je menil Fortunatov, Sbornik Lamanskomu 1438 sl., marveč so to le grafične posebnosti brez fonetične podlage.

Podoben način razlaganja je uporabil Vondrák, o. m. II. 398 za postanek bolgarskih prislovov *sega*, *toga*, *koga* itd., dočim se pri *kogda* — *kvŕgda*, I. str. 89. ni odločil ne za eno, ne za drugo dosedanje razlago. Za gori podano razlago sem se odločil iz dveh razlogov: 1.) na ta način si moremo najenostavneje razložiti izvor formantičnega elementa —*gda*; 2.) Vondrák o. m. meni, da je postanek prislovov *koga* — *kvŕga* mogoč samo v bolgarščini, kjer jih je rodila izguba deklinacije; temu pa ni tako, kajti analogično adverbialno obliko *toga* imamo tudi v slovenščini, kjer o propadanju deklinacije ne more biti nobenega govora. Istovrstno rečenico, ki jo navaja Lavrov, Obzor 166 (*po sém. sĕga*, *po sém. sega*), in ki je nekakšen pleonazem, beremo tudi pri Trubarju: *potemtoga* (= potem tedaj) T₅₇: 278, 321, 322, 374, 392; Regishter Euang. I. 1582: 3; T₈₂: 243, 385, 393; *potĕmtoga* R₈₈: GIIa; *potĕimtoga* T₈₂: 214; *potomtega* T₅₇: 268, T₈₂: 379 (tiskovna napaka za *potemtoga*). V tej prislovni okameneli obliki je ostal korenski vokal gen. sg. (*log-*) ohranjen, dočim je v zaimku podlegel analogiji po padežih s prvotnim *ĕ* (*lĕga*). Na nekaj mestih pa vidimo vendar tudi mlado analogično vplivanje: *potĕimtoga* R₈₂: 5 in T₈₂: 254, pri Stapletonu: *potentega* 13 in še *potomlīga* T₅₇: 182, 197, ki da misliti, ali je gori omenjeni *potomtega* res tiskovna napaka ali pa je v tej obliki ohranjen še stari lokal *tom*. na isti način kakor gori gen. *togo*, ter *potemtīga* T₅₇: 173 (*ne bŭi se*, *potemtīga* bosh ludi louil, Lukež, V, 10). Do danes se je ta prislovna starina ohranila le še v Prekmurju: *pòtontōga*.

Fr. Ramovš.

Jurij Kobila. Poznamenovanje „luteranska vas“ za bivšo Trubarjevo župnijo Šentjernej (Elze, Superintendenten 4) in pa tradicije o Juriju Kobili je menda vse, kar se je ohranilo iz reformacijske dobe v spominu slovenskega naroda preko časov sistematičnega iztrebljavanja reformacijskih tradicij. Iz tradicij o Kobili so se ohranili, oziroma zabeležili po vsej priliki samo ostanki.

Vsebina pesmi „od Jurija Kobile“ nas vodi na *Turjak*: Jurij Kobilica, ki je bil pri turjaškem grofu za domačega učitelja, je prevedel v slovenščino sveto pismo ter dobil za plačilo od Turjačana kobilico, (Pohlin, Bibl. Carn. ed. 1803. 230, 253.) O tej vsebini pravi Pohlin izrečno; „ut vetus de eo cantilena traditioni confirmat“. Ker je Zakótnik 1793. l. umrl (o. c. 230), bi bil dan

s to letnico za postanek njegove zbirke terminus post quem non. Datum pa je treba pomakniti najbrž precej nazaj, in to ne samo vsled okoliščine, da je prišel Zakotnik v Šlezijo pač dovršen čas pred svojo smrtjo. Iz podrobnosti v poročilu o Zakotnikovi zbirki se mora sklepati, da jo je poznal Pohlin iz avtopsije. Zdi se pa zelo verjetno, da jo je poznal tudi Linhart, in sicer že pred 15. decembrom 1780., ko je datiral predgovor k svojim „Blumen aus Krain“. Pohlinov stavek: „Od Pegama, quam Lienhart in germanicum atque in suum lib. Blumen aus Krain transtulit“ (o. c. 230) se da razlagati tako, da je prevedel Linhart Pegama in Lambergerja za „Blumen aus Krain“ iz Zakotnikove zbirke, ki jo je dobil najbrž od Pohlina. Pohlin in Linhart sta se mogla seznaniti še na Dunaju, kjer je bival do konca julija ali začetka avgusta 1780. tudi Linhart (prim. Linhart-Kuraltu 18. VIII. 1780., Zbornik Mat. Slov. XIV, 53). Ako je ta sklep pravi, potem je 15. december 1780. terminus post quem non za postanek Zakotnikove zbirke pesmi in s tem tudi za zapis pesmi o Juriju Kobili.

Turjaka in dolenske turjaške sosesčine se drži tudi sicer precej lokalne tradicije o Kobili.

Na *Turjaku* se je spravljala v Valvasorjevi dobi v zvezo s tem imenom skrivna shramba pod hlevom, ki se je imenovala „predikantska luknja Jurija Kobile“ (Valvasor VI, 349). — Na *Raščici* si kažejo Jurija Kobile rojstno hišo: Virantovo, po domače Simmovo (Podlogar, Rášica, Izvestja M. K. 1908., 46). Jurčičevo zatrevanje iz 1865. l., da se vrtijo na *Dolenjskem* vsi narodovi spomini iz reformacijske dobe okrog tega moža in da je zasnovana tudi njegova povest o Juriju Kobili, ki je bil v *Šmarju* vržen raz leco ter umrl v kravjem hlevu na detelji, na podlagi narodne pravljice (Jurčič, Spisi III, 126), pač ne more biti zgolj odmev Valvasorja; nekaj resnice tiči mogoče v stavku: „Pisalec te po pravljici posnete povesti se še spominja, da mu je ded v omenjenem kraju kazal hlev, rekiši: „Glej, tam je umiral Jurij Kobil v jaslih na detelji“ (o. c. 175).

Vsaj še v 2. deceniju XIX. stoletja je živelo ime Jurija Kobile tudi v *gorenjski* lokalni tradiciji. Dne 11. novembra 1815. l. je potoval Urban Jarnik čez Ljubelj, Tržič in Kranj v Ljubljano. V popisu potovanja poroča Kopitarju med drugim: „(Jarnik, pl. Pagliarucci st. iz Kranja i. t. d.) smo se peljali popoldne (iz *Kranja*) na izprehod v *Šentjur*, obiskali tamošnjega župnika, potem se pa peljali proti *Brdu* (nad Kranjem) in preko nekega mosta (= čez Kokro?), o katerem mi je g. pl. Pagliarucci [oče] povedal, da je ubežal tukaj po narodni pripovedki Jurij Kobil zasledujočim ga kmetom na svoji kobili s salto mortale preko precej širokega jarka. Kakor si lahko mislite, me je ta pripoved zelo zanimala. Zapustili smo voz ter si ogledali jarek, ki se nam je zdel za konjski skok pač preširok, toda v dolgi dobi več nego 200 let ga je mogla voda razširiti, zlasti, ker obstoje pečine obeh bregov, kolikor smo mogli v večernem mraku dognati, iz peščene mase, ki jo voda lahko razkroji“ (* Jarnik-Kopitarju 11. XII. 1815., Dunaj, dvorna).

Več lokalnih tradicij o Juriju Kobili menda ni znanih, Metelko, ki podčrtuje, da je „vzdevek Jurij Kobil znan iz narodnih pripovedk“ (Lehrg. XXI), Cop, ki mu je „vzdevek Jurij Kobil znan iz starih pesmi in narodnih pri-

povedk“ (Šafařík, *Gesch. d. südsl. Lit.* I, 14) ali Marn z „glasovitim Jurijem Kobilo“ (Jez. XXI, 11), se pač ne oslanjajo na novo gradivo, ampak na Valvasorja in Pohlina.

Da je bil Jurij Kobila ob prvem pojavu istoveten z Jurijem Juričičem iz Vinodola, bivšim katoliškim duhovnikom ter poznejšim vnetim protestantskim pridigarjem in pisateljem na Kranjskem, umršim dne 26. oktobra 1578. l. navadne smrti v Ljubljani (Elze, *Prediger: Jahrbuch G. P. Ö.* 1900., 173), to postane takoj jasno vsakemu, ki prečita, kar so pisali 1562. l.: škof ljubljanski cesarju tik po drugi Trubarjevi vrnitvi v domovino (*Mittheilungen h. V. K.* 1864., 51—52), torej okolu 17. junija (Trubers Briefe 181); Ferdinand Kranjcem 30. julija (*Mittheilungen h. V. K.* 1853., 43); Kranjci Ferdinandu 21. avgusta (Trubers Briefe 199); Ferdinand Kranjcem 1. novembra (o. c. 297); Trubar v odgovor na škofovo pritožbo 20. decembra (o. c. 301—305).

Juričiča so klicali v šestdesetih letih XVI. stoletja za Kobilo zlasti katoliki, in sicer na jezo protestantov.

Generalni vikar Škofic v ovadbi do škofa Seebacha z dne 25. februarja 1561. (*Mittheilungen L. V. K.* 1853., 43) ter škof v ovadbi do cesarja sploh ne navajata pravega Juričičevega priimka, ampak samo vzdevek. Škofovenu primeru je sledil 30. julija 1562. l. tudi Ferdinand. Ko je odbor kranjskih stanov 21. avgusta proti temu protestiral, češ: predikanta Jurija Kobile ne pozna, ampak samo domneva, da meni ovaduh z vzdevkom „duhovnika, ki se zove s svojim poštenim krstnim imenom in priinkom Jurij Jurešič“, je nadomestil Kobilo z Jurešičem pač Ferdinand 1. novembra 1562., v škofovi pisarni so pa operirali s Kobilo še tudi 20. decembra 1562. v zapisku o zaslišbi Trubarja.

Stanovi kranjski so sicer kazali s prstom proti katoliški stranki, ko so pisali dne 21. avgusta 1562. Ferdinandu: „Tudi bi radi videli in poznali osebe, ki navajajo V. C. V. v svoji duhovniški vnemi taka nesramna imena, kakor je Kobila Jurij“ (Trubers Briefe 200); vendar se ne da z gotovostjo reči, da se je pojavil vzdevek šele po Juričičevem prestopu in da mu ga je obesila katoliška protiagitacija.

Za prestop je pridobil Juričiča v prvi vrsti Anton Dalmata (Klombner-Ungnadu 1562., maja 7., Kostrenčič 74), in sicer najbrž v Ljubljani. Med strokovnjaki, ki so podpisali 28. avgusta 1559., izpričevalo o pravilnosti Konzulovega prevoda (Kostrenčič 1—3), ni niti Juričiča niti Dalmate, migljaj, da Dalmate še ni bilo v Ljubljani. Dalmata je prispel proti koncu 1559. l. ali v teku prvih sedmih tednov 1560. l.; vsaj 24. februarja 1560. je bival že pri Klombnerju (Klombner-Trubarju 1560., februarja 24., Kostrenčič 4). Do 25. februarja 1561. pa je tičal Juričič že do te mere v protestantski struji, da mu je prepovedal Škofic pridigovanje v hiši nemškega reda. Prestop se je izvršil torej pač 1560. l. Raba vzdevka Kobile v Škofičevi ovadbi z dne 25. februarja 1561. pa namiguje, da je bil vzdevek takrat že čisto udomačen. Ni izključeno, da je bil v rabi že dalje nego samo leto dni in da mu ga je dalo ljudstvo, ko je bil še katolik,

Ideološko podlago za postanek vzdevka Kobile tvori po vsej priliki težnja po označbi pohotnosti, bodisi, da je satira priimek, ki ga je dobila ženska po

kakemu značilnem znaku svoje zunanosti ali svojega življenja, prenesla na čestilca, ali pa hotela prosto poudariti podobnost pohotnosti med Juričičem in živaljo.

Ker sta se poročila predikanta Tulščak in Juričič v času Trubarjeve odsotnosti iz Ljubljane (Seebach-Ferd., Mittheilungen h. V. K. 1864., 1; protokol Trub. zaslišanj, 20. XII. 1562., Trubers Briefe 304), torej med začetkom septembra 1561., (Schnurrer, Bücherdruck 53) ter sredo junija 1562., (Trubers Briefe 181), se da misliti pri priimku, ki je bil 25. februarja 1561. že udomačen, samo na zvezo z razmerjem pred poroko. Za zvezo priimka Kobile s pohotnostjo govori dvoje sodobnih okoliščin. Predvsem sta čutila škof in odbor v vzdevku spolno namigavanje, ker sta se zaradi rabe priimka pred vladarjem oba opravičila, odbor pa je k opravičbi še dostavil: „Kobila Jurij se pravi pravzaprav po nemško... Merhen ali Stuetten Jörg. To je sramotno, vsem нравnim, dostojnim ljudem priskutno in gnusno ime, ki bi ga naj ne obešal svojemu bližnjemu noben krščanski človek...“ (Trubers Briefe 200). Nadalje nudi vsaj približno pojasnilo za postanek vzdevka izmed vseh točk, ki jih je očitel škof Juričiču 1562. l. (Mittheilungen h. V. K. 1864., 1; Trubers Briefe 297, 304), edino misel na razmerje, ki je vodilo do poroke s kuharico. Med očitki se nahaja pač tudi stavek: „Aber unter Ihme (Trubar) sein verlassen zween unkhundig Idioten, die ihr Mess verkhaufft, und verredt, nimmermehr die Mess zu lesen... Hans Scherer... Cobila Juri...“ (Mittheilungen h. V. K. 1864., 51; Trubers Briefe 304). Toda tukaj gre nedvomno za javno zasramovanje mašnih obredov med Trubarjevo odsotnostjo, radi katerega je Trubar Tulščaka in Juričiča po vrnitvi „v prisotnosti dobrih ljudi kaznoval“ (Trubers Briefe 305). Proti domnevi, da se namiguje tukaj na prodajo maše za kobilo, govori odločno dvoje razlogov: očitek je naslovljen na Juričiča in *Tulščaka*, Juričič je imel svoj vzdevek že pred nastopom, ki je povzročil gorenje očitanje.

Prava podlaga Juričičevega vzdevka se je začela najbrž že pri njegovih sodobnikih umikati predstavi, da tiči v njem spomin na kobilo, ki jo je dobil bivši katoliški duhovnik v dar za svoj prestop.

Novo asocijacio je zabeležil med prvimi škof Hren v rokopisnem memorijalu (Mittheilungen h. V. K. 1864., 2), ki ga je napisal proti koncu 1605. ali v začetku 1606. l. za škofa Brennerja, pravega avtorja Rosolenčevega Gegenberichta (Gruden, Carniola 1912., 109): „Georgius quidam, dictus Cobila Juri, eo quod missam pro equa detestatus sit, et pro recepta vendiderit equa recte Jureschitz“. Gegenbericht je res vrgel verzijo 1606. l. v literarno javnost, toda brez navedbe pravega imena: „Cobila Juri, das ist Stueten Jörg, hat die Religion umb ein Stueten verwechslet“ (131 b). Schönlebnova fantazija je opremila verzijo še s podrobnostmi: katoliški duhovnik, ki se že nagiba k protestantizmu, pride k *baronu* na obed, hvali *lepo* baronovo kobilo, zgrabi takoj baronovo roko, čim mu obljubi ta za prestop k luteranom kobilo. (Schönlebnov rokopis? Citat pri Valv. VII, 434—435).

V teku prihodnjih sto let se pojavita v literaturi verziji, v katerih bi mogel videti človek skoro poizkus, da se reši nesebičnost Kobilinega verskega prepričanja.

Valvasor trdi s pozivom na arhivalije, da kobile ni daroval *baron* duhovniku, ampak duhovnik baronu (VII, 434—435). Med letoma 1733. in 1740. je ponovil Valvasorjevo verzijo sestavljaivec arhivske zbirke ljubljanskih jezuitov (Izvestja M. K. 1909., 27). Ako ima Valvasorjev poziv na arhivalije realno podlago, so mogla biti to samo kaka pozna učenjaška ugibanja. Novo smer podobnega stremljenja kaže po vsej priliki Zakotnikova pesem, ki je Schönlebnovo predlogo ali tudi verzijo samo zopet po svoje predelala: anonimnega barona je zamenil *grof Turjaški*; mesto plačila za prestop je zavzelo plačilo za *literarno delo*. O *grofih* Turjaških se je moglo govoriti šele po 1630. l. Niti Schönleben niti Valvasor kake pesmi o Kobili ne omenjata in je najbrž tudi nista poznala. Vse govori za domnevo, da je pesem vsaj z izporočeno vsebino umeten literaren plod XVIII. stoletja. Pohlin je vsebini pesmi verjel.

Da bi si bil izmislil historijo o darovani kobili Hren sam, ni verjetno.

Zdi se, da se je udomačila nova verzija proti koncu XVI. stoletja najprej v narodu in prešla od tukaj v literaturo, četudi se ne da rešiti vprašanje, ali je treba iskati v njej plod narodne ugiblivosti ali pa tolkač katoliških protagitatorjev. Človeku, ki ni imel več pravega stika z vzroki za postanek priimka Kobila, je bila nova verzija mnogo nazornejša nego stara ter se je iz priimka takorekoč sama vsiljevala.

Nazornost vzdevka in pripravnost nove verzije o njegovem postanku za izrabljanje v katoliške agitatorične namene je bila pač tudi glavni vzrok, da je živel Jurij Juričič v spominu slovenskega naroda dalje nego ostali reformatorji — čeravno ne pod pravim imenom.

Dočim so izginila imena Juričičevih sobojevnikov pač že v teku XVII. stoletja iz spomina narodovega, je postal Kobila za narod tip duhovnika, ki se je izneveril katoličanom ter šel med novoverce. Vsaj že v drugi polovici XVII. stoletja so se začele prenašati na Kobilo lokalne tradicije o njegovih tovariših. Pozabilo se je, da je bilo reformatorju, ki se je rodil na Raščici, ime Trubar, protestantu, ki se je skrival na Turjaku, pa Dalmatin, na njihovo mesto je stopil Kobila. Na Gorenjskem, v Kamniku, je bil Juričič pač nekaj časa za predikanta (Trubar-dež, upravitelju 29. X. 1564., Trubers Briefe 433), a tudi gorenjska lokalna tradicija je merila prvotno najbrž na Jerneja Knaflja, ki je moral pobegniti iz Kranja ter živeti na bližnjem Brdu (Elze, Jahrbuch G. P. Ö. 1900., 175; Koblar, Luterani v Kranju, Izobraž. knjižnica I, 23).

Literarni ugibalci, ki niso poznali sodobnih listin, so pri iskanju pravega imena Jurije Kobile pod vplivom lokalnih tradicij tem laže krenili v napačno smer.

Skof Hren je pač še podčrtal zvezo med Kobilo in Juričičem (Mittheilungen h. V. K. 1864., 2). Toda že za Schönlebna je Jurij Juričič, Jurij Kobila in Jurij Dalmatin troje imen ene in iste osebe (Valvasor VII, 434—435). Isto kombinacijo beleži tudi Pohlin (Bibl. Carn. 229, 253) in celo Kopitar se je ne more naravnost otresti, češ: „Radi mene! Samo če bi bilo dokazano“ (Gram. 444). Kopitar je prezrl, da je že Valvasor iz listin dokazal, da sta Juričič in Dalmatin dve različni osebi in da je dobil priimek Kobila prvotno Juričič (VI, 349; VII, 432, 434). Moč tradicije je bila tako silna, da o Valvasorjevem mnenju še tudi Metelko (Lehrgeb. XXI) in Čop (Šafarik, Gesch. d. südsl. Lit. I, 14) samo

referirata. Celo Levstik meni 1881. l. kljub Valvasorjevemu „odmajavanju“, da „tukaj bode morebiti vendar le treba še raziskavati“ (Ljublj. Zvon 1881., 776). Medtem pa je bil priobčil Elze že 1863. l., torej tik pred objavo Jurčičevega „Jurija Kobile“, o rabi vzdevka ter o Juričiču in Dalmatinu toliko podrobnosti (Superintendenten 13, 15, 16, 18, 21), da izpričuje od takrat istovetba Kobile z Dalmatinom le nepoznanje dotičnega gradiva. Vendar je moral pokazati Juričičev biograf še 1892. l. na dejstvo, da nam za Kobile „ne ostaje nego še Juričič sam“, ako uvažujemo, da nastopa Kobile že v cesarjevem odloku z dne 30. julija 1562., dočim je prišel Dalmatin 1566. l. šele na vseučilišče (Ljublj. Zvon 1892., 735).

Elze je poizkusil tudi znanstveno izpodbiti tla zvezi med Juričičevim vzdevkom in darovano kobilo (Jahrbuch G. P. Ö. 1900., 174—175). Elzejevo operiranje s postranskim pomenom besede kobila je po mojem mnenju pravilno. Da bi pa šlo „za eno tistih nesnažnih opomb o Juričičevi ženitvi“, je zato nemogoče, ker je imel Juričič svoj priimek že pred ženitvijo. Tudi na zvočno podobnost med coqua = kuharica in equa = kobila povzročitelj Juričičevega vzdevka gotovo ni mislil, ker je operiral s *slovenskim* gradivom! Liber archivii colleg. lab. soc. Jesu (rokopis dun. dvorne 11.993) je Elze napačno čital. V rokopisu stoji: „Joannem Scherer, et Juri Kobilla, qui a fide deficientes, unus alteri suam coquam matrimonio conjunxerunt“ (Izvestja M. K. 1909, 27) ne pa: „...equam' (coquam)...“ — Vkljub Elzejevemu migljaju je našel Gruden za Hrenovo verzijo novo podrobnost: da je odpadel Juričič od katoliške vere „baje za *mršavo* kobilo“ (Zgod. 640) ... Še na eno razlago vzdevka Jurij Kobile bi se dalo misliti. Žolna, čije naravnim glasovom podtikajo Slovenci tuintam pomen: *Jurij, si videl kje moja kobilo*, se imenuje odtod tudi *jurkobilar* (prim. Berneker, Slav. etym. Wörterb. 534). Proti zelo mikavni domnevi, ki bi se dala podpreti s tehtnimi analogijami: da se naslanja vzdevk Jurija Juričiča prvotno na ime ptiča, govori menda odločnost, s katero podarjajo sodobniki sramotni in gnusni pomen vzdevka.

Ker pozna Pohlin samo eno pesem o kobili, je gola samovolja, ako govorijo Čop (Šafařík, Gesch. d. südsl. Lit. I., 14), Levstik (Ljublj. Zvon 1881., 776) in Elze (Jahrbuch G. P. Ö. 1900., 175) o *pesnih*. — Pohlinovo izporočilo o vsebini pesni „od Jurija Kobile“ nikakor ne opravičuje Levstikovega sklepa, da gre za „*zabavljive* pesmi o Juriju Kobili in drugih“, ampak narobe. — Končno ni podprl svoje trditve z dokazi niti Pohlin, ki šteje pesem med „*zelo stare* kranjske pesmi“ (Bibl. Carn. 231), niti Levstik, ki stavi postanek pesmi v dobo „okoli 1575. l.“. Ni izključeno, da je vračala katoliška stranka milo za drago ter pošiljala tudi sama v svet zabavljivke proti protestantom, a da bi bila spravljala eventualna sodobna zabavljivka vzdevk Kobile v zvezo s plačilom za prevod biblije, to je čisto neverjetno: za sodobni agitacijski tolkač ima ta razlaga vzdevka premalo zabavljivosti; tudi sponira popolno identifikacijo Kobile z Dalmatinom, na kar pri sodobni generaciji ni misliti.

Fr. Kidrič.

Zanimiv koroško-slovenski rokopis. Rokopis, ki ga hočem tu opisati, je last g. N. Sadnikerja, nadživinozdravnika v Kamniku; kupil ga je pri celovškem starinarju Hansu Hangerju. Kakor mi je g. lastnik povedal, je on sam pozneje zvedel, da je bil Hanger dobil rokopis na nekem podstrešju v Djekšah.*

I. Prvi in največji oddelek rokopisne knjižice tvori 45 slovenskih cerkvenih pesmi; od teh jih je 43 prepisanih iz slovenskih protestantskih pesmaric, dveh pa, št. 9. in št. 16., ni ne v protestantskih, ne v katoliških pesmaricah, kolikor mi je znano. Ako odštejemo sedem pesmi, ki jih je Trubar objavil že v katekizmu iz l. 1550. in pa Klombner-Juričičevo izdajo iz l. 1563., imamo štiri velike kolekcije protestantskih pesmi, naslovljene „Ta Celi Catehismus, eni Psalmi, inu teh Vekfihih Godou, itare inu Nove kerfzhanfke Pejlni...“ v letih 1574., 1579., 1584. in 1595. Prva zbirka ima 40, druga 59, tretja 79 in zadnja 103 pesmi. Že to izpopolnjevanje nam more služiti pri določitvi, iz katere zbirke je naš pisec prepisoval. Od naših 43 pesmi jih je v izdaji l. 1574. le 17, v oni l. 1579. že 33, v tretji pa 42, tako da je le ena gotovo samo iz zadnje zbirke l. 1595. (Zapored število, so to pesmi, ki se prično v K₉₅, na tehle straneh: 143, 162, 149, 145, 140, 217, 210, 227, 232, 237, 246, 250, 243, 445, 178, 400, 396, 407, 410, 415, 413, 297, 331, 451, 422, 370, 319, 341, 327, 384, 344, 288, 292, 357, 337, 1, 42, 10, 23, 68, 98, 58 in 361.) To bi nas vedlo k sklepu, da je imel prepisovavec za predlogo zadnjo protestantsko pesmarico. Vendar pa kažejo nekatere posebnosti na izdajo iz l. 1584. Tako beremo v rokopisu na str. 31.: (Kadar sazhne pridiguati) te Iude prau vuzhiti..., za kar ima izdaja l. 1584.: te Iude prau vuzhiti (str. 134), ona l. 1595. pa: te Ludi prau vuzhiti (str. 237 sl.); prim. še: K 1584., K' vezhnim lebnu nas vfe sberi (str. 245), l. 1595.: K' vezhnimu lebnu nas vfe sberi, v rokopisu pa zopet: kuezhnim lebnu nas ufe sberi (str. 74); ali K₈₄: Hudyzhe na Ketyne dej (str. 19), K₉₅: Hudizha na Ketyne dej in rokopis: Hudizhe na ketijne dej (str. 170). Drugod pa se sklada rokopis zopet z izdajo l. 1595., n. pr.: Ta fhaffa tu, ta drugi tu, fvoje Dufhe sabi cilu (83. pesem, str. 370 sl.), v rokopisu: te fhaffa tu te drugi tu † na suoio Dufho sabi zilu (str. 109), a v K₈₄ beremo: sabil (str. 221); K₉₅: te try moshe (str. 451 sl.), rokopis: te try Molhe (str. 97), K₈₄: te try moshy (str. 274). Imamo pa še primer, kjer se strinja rokopis zdaj s to; zdaj z ono izdajo; v rokopisu beremo: try taufhent Dufh na en sam dan, ie ftoplu ukrfhanski ftan (str. 42), v K₅₉: taushent Dufh je na en fam dan, Stopilu v' Karfzhanfki ftan (445 sl.) in v K₈₄ Try taushent Dufh je na en dan, Stopilu v' Kërfzhanfki ftan (str. 272). Z eno izdajo ima torej rokopis skupno „try taufhent“, z drugo pa „sam“. Vse polno pa je v rokopisu verzov, ki se ne strinjajo z nobeno protestantsko izdajo, marveč imajo svojo lastno preuredbo.

* G. Sadnikerja se pristrčno zahvalim, da mi je dal rokopis na razpolago. Rokopis ima 147 listov in velikost oktave, je lepo pisan, posebno v začetku in dobro ohranjen. Pisala ga je ena sama roka. Jezikovnih posebnosti tu ne bom omenjal, ker jih nameravam porabiti pri celotni študiji o koroških slovenskih narečjih. O starosti rokopisa pa bomo najlažje izpregovorili potem, ko smo si rokopis natanko ogledali.

Vse to me je privedlo do zaključka, da prepisovavec ni imel za predlogo tiskane protestantske pesmarice, temuž že rokopis. Tekom nadaljnjih razmotrivanj se bomo o tem še bolj preverili. Rokopisno predlogo dokazujejo razlike sledeče narave (prvi stolpec podaja besedilo rokopisa):

kir si sazetku ta prauī Bug (št. 4)

kuezhnimu kralu se nagni (št. 5)

podueesi uīo pamat tuoio (št. 5)

Od tīga pīlma gouori (über diesen Brief spricht) (št. 8)

temuzh Tellu spet pololhi (št. 8)

sakai nih usiah jesiki so bili Gouo-
riozh resdeleni (št. 15)

nas od rīlhiti trofhtia (št. 17)

miro olaia ie pernefel (št. 17)

Dai Bug de se IMe tuoie suetu tar
prou pridiguie (št. 18)

Elias koi te ie fhuiu kir taku dougu
dāfina ni bilu uelikei dragoti fta
udua od tuia ftran od Buga si bil
knei posuan (št. 26; popolnoma
nerazumljiv stavek);

Elias kir pod deriuasam klazhi (št. 26)

inu ga poprauei cēfti fpremeni (št. 26)

od Kralia Faraona uoblen bil (št. 26)

skus Kerft tebe Glih poftal (št. 27)

zhes Grehe se surditi (št. 27)

de ieft fpet kvuku pridem (št. 34)

kir li s' Ozhom ta pravi Bug (K 95:
145);

kvezhnimu kralju fe gani (K 95:
140);

Podversi vso pamet tvojo (K 95:
140);

Od tīga Pīfmu govory (darüber
spricht der Brief), (K 84:129);

Temuzh Tellu fpat poloshy (K 84:
130);

Nyh vfeh Jesiki fo bily, Gorezhi, res-
dileny (K 84:271);

nas odrelhiti trahta (K 84:107);

Myrro, Aloe pērnefel (K 84:115);

Daj Bug, de fe imē tvojē Svety, tār
prou prediguje (K 84:242);

Elias kaj te je shivilu, ker nej dolgu
dešhja bilu, u' veliki dragini, [mi-
sli si tu vprašaj; na to sledi od-
govor] ta Vduva od Sīdona ftran,
[i. e. gen. plur.] od Buga fi bil
k' njej pollan (K 84:274);

Kir on pod tem drevom leshy (K 84:
274);

nu ga fpremi po tej cējiti (K 84:
274);

od krajla Faraona vloulen bil (K 84:
274; dvomim, da bi tu bil -b- za
-v- kakor imamo večkrat);

fкуси Kērfť en vud poftal (K 84:257);
v III. poglavju bomo videli, da je
prepisovavec preložil „vude“ ori-
ginala v „glide“. Zdi se, da je
predloga teh pesmi tudi imela
„glid“ namesto „vud“, da pa je
naš prepisovavec to bral za
„glih“ in radi smisla je vstavil
še „tebe“ (t. j. dativ);

Zhes Grehe fe fvariti (K 84:258);

de fťt fpet k' veku pridem (K 84:
164);

fam Miloſtiu fam mogozhein (št. 40)

de ufe tuoie Grehe † Miloſtu ieh boſh
od puſtil † is ufeh toieh brid-
kuſtol † Gnadliu ieh bo prpra-
bil † (št. 25)

de on bo tebe tudi viſhou (št. 42)

Sam miloſtiu, ſam mogozhliu (K 84:
35); tu imamo naravnost dokaz
za pisano predlogo, kajti le v
rokopisu je mogel pisec brati „l“
za „e“ in „u“ za „n“ (-zhein:
-zhliu);

De vſe grehe tvoje miloſtivu odpuſti,
Inu te osdravi, is vſeh tvojih brit-
kuſti Gnadlivu pèpravi (K 84:
195);

De on bo tebe tudi vſhil (K 84: 55)
itd. itd.

Zanimivo je, da je še v naš rokopis prešla tiskovna napaka; K₈₄: 132:
kir je naſh (nam.nas) vſeh ſveſt pomožnik (tako tudi K₉₅) in v rokopisu
bereš: kir ie naſh ufeh ſueſt pomožnik (št. 10).

Redakcija naših pesmi pa govori tudi odločno za dokajšnjo starost tradi-
cije. Pesmi kažejo vse polno vsebinskih izprememb, novih dostavkov, izprememb
v stavi besed in besedi samih itd., tako da moramo sklepati, da rokopis ni
mogel nastati v dobi, ki je bila prvemu protestantskemu gibanju blizu. Naj
sledi tu nekaj takih izprememb:

Jesus ie od gouoril ia ieſt fim uam Ali
ulaſi ieſt pouem uſem (št. 17)

Judie ſo ſhe uezh zhes niega upili
kriſhaiga kriſhaiga pilatus ie po-
rozhil niega tepſt ſuo biti gaish-
lat is niega lhpot delati ſholner-
iom ga je ſrozhil (št. 17)

Jesus ie ſpet od ſmertſi uſtol inu u
Galileo ſhal (št. 17; vpliv narod-
ne pesmi, gl. doli)

Serci moje koi ſhaluiaſh (št. 26)

Danielam Bug ni ſabiu † kir ie mad
leuami ſedou † Ali tudi mad ka-
zhami † mu polluou Angela ſuoi-
ga † (št. 26)

Na te try Moſhe Bug ni ſabiu † kir
ſo uelikam ognu bil † Ali uſhap-
lenzi † ſai ieiem pamagou uen
ſuogna † inu ie ieh riſhu od hu-
diga (št. 26)

Jesus je odgovuril: Ti ſi je rekàl, Ja
jeſt ſem: Ali vſaj jeſt povém vam
vſém (K 84:109);

Judje ſo ſhe vezh zhes njega, vpili:
Krishaj ga, krishaj ga. Pilatus
je porozhil :/: Njega v' Rihtno
(tiskovna pomota Rihtno je v
K 95 popravljena v Rihtno) Hi-
lho pelat, Is njega gàrdu lhpot
delat, ſholnerjem ga je ſrozhil
(K 84:112);

Jesus je ſpet od ſmèrtſi vítal, Gori k'
Ozhetu v' Nebu ſhàl (K84:115);

KAj ſhalujeſh ſerze moje? (K 84:
273);

Daniela Bug nej ſabil, ker je on mej
Levmi ſedil, poſlal Angela ivoj-
ga (K 84:274);

Saj Bug tudi neſapuſti, te try moſhy
notri v' ognſi, poſhle k' nym An-
gela, de jim pomaga is ognja, nu
jih reſhi od hudiga (K 84:275);

usdrauiu umiru ter ubeffeliu † sai bi
na Boga posabili (št. 28)

temu nafhkodua prekletua † tam na-
uerniam pa uſim fhkodiu (št. 30)

Mi kir fmo uglobofihni — u Greih
upekli tezhimo † utaki reui di-
nofzhni † le htebe Bug befhimo
† obtu nafhu upitie uſliſhi Bug
(št. 33)

nam uſim Nebeski Erb dobil (št. 40)

SPremimo VGrobu tu Tellu † nai se
vperft pokoppati cilu (št. 43)

v' sdravju, v' myru tår v' obilju, faj
bi Boga sabili (K 84: 224);

timu nefhkodi preketva, Nevernikom
vſem ſhkodliiva (K 84: 203);

My kir smo v' ſli globofzhini, v' gre-
hiv v' Pekli tezhimo, V taki revi
edinfzhini, Le h' tebi Bug beſhi-
mo obtu nafh vpy, Bug vſliſhi ti
(K 34: 204);

Nam vſem Nebeski raj dobil (K 84:
34);

SPremimo h' grobu tu tellu Naj le
'v' grob pokoppa cilu (K 84:
266) itd.

Dvoje pesmi (št. 1. in 6.) je pa še posebe zanimivili zaradi variant. Št. 1. se glasi v K 84, str. 89, v drugi kitici: „Ta Hzhi je Mati poſtala, fvojga Ozha rodyla :/: Stvar je fvojga Stvarnika, Diviza je doyla. O Maria isvolena, pèr Bugi ſi gnado nafhla, kir je Eva sgubila“ (tako tudi v K 95: str. 143, K 79 in K 74). Rokopis pa ima: „Ta lizhy ie Mati poſtala Suoiga ozhu rodila ſtuar ie suoiga ſtuarnika Nosiua inu doiua O Maria isuolena per Bugu ſi gnado nefhua to ie Eva sgubila“ (str. 1/2). Čudno je, da se te razlike skladajo s slovenskimi katoliškimi tiski; tako bereš v „Evangelia inu Lystuvi“ iz l. 1730., str. 363: „Nofſila inuj doyla“ in str. 364: „To je Eva sgubila“, ali pri Japlju, Listi inu Evangelia, l. 1796.: „Nofila, 'nu dojila“ in „To je Eva sgubila“ (str. 314). A tudi dalje v tej pesmi najdemo to skladanje; K 84: 90 ima „Preproftu je on povien, v' Iafelce je poloshen, Tje pred to ſhleht Shivino, Ofelz ta ga je fposnal, Volek ta ga je ſpoſhtoval“ ...; Evang. i. Lyst. iz l. 1730. pa: „Preproftu je povijén v' Iaſalzé je polohén, K' nepámetni Shivini Ofelz ga je fposnovái Vólek ga je ſpoſhtuvái“ ...; naš rokopis se sklada s ſlednjim: „preproftnu ie pouiien v Iaſfalze ie polohhen knepametni ſhiuini Ofelz ga ie fposnoual volezh ga ie ſpoſhtuol“ (str. 3). Mogoče je, da je imel naš piſec v rokah katoliško pesmarico (gl. n. pr. grafični ſklad v „Iaſfalze“); mogoče, da je ves naš rokopis ſlužil katoliškemu človeku, ki ni več vedel, da ſo bili Trubar, Dalmatin in Tuſſčak protestantje. Pomisliti pa moramo tudi, da je naša peſem št. 1. zelo stara, da je narodno blago (gl. Škrabec, Cvetje, XXIV. 5 b c; Štrekelj, Slov. nar. pes., III. 649, opomba; Trubar piſe k ti peſmi: Ta Stara Boſhizhna Pejſſen, prau tolmazhena, ampak nikar poufod rajmana, K 84: 89) in miſlim, da je beſedilo rokopisa in katoliških peſmaric prvotno in da je le Trubar gotove ſtvari pre naredil. Pri tej peſmi pa še vidimo, kako je Japelj bržkone Trubarja (ali ſvoje katoliške predhodnike) napačno bral, ko je zapisal, l. c. str. 315: „Ofelz 'ga je fposnuval, Ta folk (Trub. Volek = Öchslein; rokopis ima volič) ga je ſpoſhtuval“.

Enako ſtare narodne peſmi ſo nekatere velikonočne, tako tudi naša št. 6, ki pričenja: „Jesus ta je od ſmertí uftou, od niega Bridke martre“. V K 95 nam nudi št. 44 kračjo varianto. To peſem najdeš potem v katoliških Evang. inu Lyst. l. 1730., 1742., 1764., 1768. itd., ima jo tudi Japelj, l. c. str. 321. Tu,

pri tej pesmi, pa vidimo sklad našega rokopisa s protestantsko redakcijo, zaradi česar odklanjam mnenje, da je pisec imel v rokah katoliško zbirko, n. pr. K 84: 126: „Kir (i. e. Maria Magdalena) je Jesufa vidila, Stvarnika Nebeskega“, kakor naš rokopis: „kir ie uideua Jesusa Iŭuarnika nabeskega“ (str. 17) proti Evang. inu Lyst. 1730.: „Kir je JEsufa vidilá Svojima dvejma Seftramá“ (str. 371) ali Japelj: „Kir je JEsusa vidila, S' fvojima dvema ſeftrama“ (str. 323).

Že gori sem omenil, da se je prepisovalec iz znanja narodne veliko-nočne pesmi vrnil v prepis (bodisi v naš ali že v predlogo) čisto nov verz, namreč „inu u Galileo fhál“ (str. 65) pri Dalmatinovem pasijonu. Ta verz najdeš v gori omenjeni velikonočni pesmi v katoliških Evang. inu Lyst., n. pr. l. 1730., str. 370: „na rretij (za tretji) dan je gori vftál Inu je v' Galiléjo fhál“ ali pri Japlju, l. c. str. 322: „Na tretji dan je gori vftál, Inu je v' Galiléjo fhov“. Beremo ga pa še na drugem mestu v naši rokopisni zbirki, namreč v št. 9., ki je ni v nobeni protestantski zbirki. Pesem je gotovo zelo stara, tako da zasluži ime narodne in nam kaže jako dobro značaj pobožne narodne pesmi. Štrekelj je v svoji zbirki nima; v dodatku k pobožnim pesmim (zvez. III., str. 828) pa omenja s tremi početnimi verzi pod VII, št. 13, pesem, ki je gotovo varianta k naši št. 9. Vendar tudi Štrekljeve naznačene pesmi nisem mogel v starejših tiskih (ne protestantskih, ne katoliških) zaslediti. Ker je naša št. 9 torej nekaka rariteta, jo podam tu v celoti:

ENA VELIKA NOŽNA PESSEN

Basili se kerfhanŭto usu
jususaŭhuega gori uŭtaiena
Nafhiga isuelizheria
Al le lu ia

To so bile Deuize tri
kso siutra sguda uŭtaiale
Lepu so se nareiale
Al le lu ia

uffriŭhnei uodizi umiuale
Boŭhio molituo gouaro
inu se uŭignauo no grado
Al le lu ia

kamer spredelazh prideio
noter umelŭto Jeruselem
tam ŭhuaehtne ŭhaube kupile
Al le lu ia

So mele Jesusa ŭhaubati
nega suete Rane pomasati
one sa usignaio no gredo
Al le lu ia

Gdu nam te kamen adualiu bo
sakai ie siuno uelik biu
okuli se obernaio
Al le lu ia

kamen ie ŭhi odualen biu
na Grobu sedou en Muadezh
ubilam klaidro obliŭhen biu
Al le lu ia

one so se preŭtraŭhele
Angel prabi na buite se
Cristusha kir bi ishete
Al le lu ia

Ga pa tukei ne naidete
ie Gorjuŭtou on nitukei
pred uami ie ugaleleio ŭhiu
Al le lu ia

poidite nu iogram prauite
peruizh petru osnanuite
da ie iesus od smerti uŭtou
Al le lu ia

prideio upungart sagraien
kir ie biu iesus pokopan
en uelik kamen na grob dian
Al le lu ia

usoboto siutra pergodu
Lih koie sonze gori ihuo
one med sabo gouoro
Al le lu ia

Al le lu ia My poiemo
Jesusa Criftusa hualimo
Lubo Dauizo Mario
Al le lu ia

Arlhi nam Bug nafhu serzei
de bo fheleu prabize
tuoie te ubezhne resnize
Al le lu ia

sa to te mi Criftus proffimo
kir smert na sebi nosimo
de uNebefse ktebi pridemo
Al le lu ia AMeN

V tej pesmi beremo torej zopet: „pred uami ie ugaleleio ihuu.“ Najdemo pa v nji še drugo zvezo; verze „poidite nu iogram prauite peruizh petru osnanuite“ beremo v katoliških Evang. inu Lyst. l. 1730 v velikonočni pesmi (naša št. 6; gl. gori): „Pojdite Jogrom pravite: Pervizh Petru osnanuite“, str. 370, ali pri Japlju, l. c. str. 323, in že tudi pri A. Sommaripa: „Poite, tim iogram prauite, Inu San Petro ofnanite“ (gl. LMS, 1891., str. 101). Taki prehodi iz ene pesmi v drugo istovsebinsko so pač povzročili marsikako gori navedenih vsebinskih izprememb našega rokopisa.

II. Cerkvene pesmi, ki smo si jih ogledali v I. poglavju, se končajo na str. 184.; sledeča dva lista sta nepopisana. Na str. 189. pa piše ista roka dalje (brez naslova): „Moi lubi Brater“ itd. in naslednjih 15 listov tvori vsebino zase. Za pobožno navodilo, ki se začne z označenimi besedami, nisem našel tiskanega vira in ga najbrž tudi ni. Vsebinsko se še najbolj strinja z nagovorom, ki ga imata obe koroški izdaji „Duhovne brambe“ in tudi vsebina teh 15 listov spada v to vrsto narodnega slovstva. Za navodilom, ki obsega poldrugo stran, sledi EVANGELI S Joanesa na 1 poftau (str. 190—192) in različni „Žegni“, prav kakor ima koroška „Duhovna bramba“ (I. in II.) ta evangelij (str. 64, ozir. 56). Primerjanje tekstov pa mi je pokazalo, da naš prepisovavec evangelija in „Žegnov“ ni prepisal ne iz ene, ne iz druge nam znane tiskane koroške „Duhovne brambe“, pa tudi ne iz štajerske. Vsebinsko se odstavki sicer strinjajo, gotove molitvice so si skoro popolnoma enake, pa je vendarle prepis iz tiskane „Duhovne brambe“ nemogoč, kakor mi je primerjanje dokazalo.

O praznoverju med Slovenci in njegovi literaturi sta nam doslej obširneje poročala v ČZN. Fr. Kotnik in Iv. Grafenauer (gl. predvsem prvega članek o „Delavi“, III. 65 sl., in drugega o „Duhovni brambi“, IV. 1 sl.). Grafenauer je skušal določiti čas tiska znanih „Duhovnih bramb“ in „Kolomonovega žegna“. Za nas so predvsem te določitve važne; Grafenauer meni, da je bil „Kolomonov žegen“ tiskan okoli l. 1790., prva koroška „Duhovna Bramba“ okoli l. 1800., druga pa v Ljubljani okoli l. 1811.; najmlajša je štajerska Duh. br. (1810—1820). Jeli res „Delavo“ in „Kolomonov žegen“ prevedel Drahosnjak, je nadvse dvomljivo in smatram to bolj za duhovito misel kot za

možnost, ki bi se jo moglo sploh kako dokazilno podpreti (gl. o Drabosnjaku zdaj Fr. Kotnik, ČZN. X. 121 sl., in literaturo ib. str. 140, pod črto). Pa tudi z Grafenauerjevim mnenjem, da je bila II. koroška izdaja tiskana v Ljubljani tako, da je slovenski stavec stavil kar po tisku I. izdaje, se ne morem strinjati. Prvič so navedene tiskovne pomote prav tako možne pri stavljanju na podlagi rokopisa, ozir. možne pri prepisu iz I. izdaje, ki je šel potem v tiskarno. Prepisovavec je celo laže zagrešil skupino „uften vesiu“ kot stavec; zagrešil pa jo je ravno zato, ker je to smatral za dve različni besedi, misleč, da je tisk I. izdaje bil pogrešen, ker ni tiskal „uften vesiu — vesiu“. Drugič pa se mi zdi stavljanje po tisku neverjetno: ako že pravimo, da je slovenski stavec popravljal tiskovne napake I. izdaje, ni li potem mnogo bolj verjetno, da bi preliel tudi marsikatero koroško dialektično obliko v centralno slovensko? In vendar ni v II. izdaji o tem nikakršnega sledu.

Moje mnenje je, da za enkrat na podlagi doslej znanega gradiva ne moremo določiti časa tiskov ne ene ne druge omenjenih praznoverskih knjižic. Imamo le terminus ante quem non, t. j. l. 1740., ki pa velja le za tiskane knjižice. Tudi ne vemo, kje so bile tiskane in kdo je dal tiskarju rokopise. Pravim, kdo je dal rokopise, ker sem prepričan, da je med ljudstvom že pred natiskom mrgolelo podobnih pisanih molitvic in „žegnov“ in da je nekdo le te stvari zbral in jih dal tiskarju.

En tak rokopis je bil predloga molitvicam, ki jih imamo v naši rokopisni knjižici na str. 189.—218. Ta predloga je (pač na posameznih listih) vsebovala naše molitvice; zato najdemo tu odlomke, ki so slični odstavkom v koroški „Duhouni Branui“, dalje odlomke, slične odstavkom v „Kolomonovem žegnu“; imamo pa še odlomke, ki jih ni ne v „Duhouni Branui“ ne v „Kolomonovem žegnu“, so pa istega značaja kot vsi taki „žegni“.

Vsebinsko odgovarjajo naši rokopisni odstavki tiskanim takole:

- 1.) Evangelii S. Joanesa na 1. poftau (str. 190—192) — prim. Evangelii svet. Johanasa na 1. poftau v Db. I. 64 (II. 56);
- 2.) Sedei se sazhne te sueti shegen Bolhi (str. 192—194) — prim. Sdei se sazhne te sveti Shegen v Db. I. 67—70 (II. 58—61);
- 3.) Ta shegen kateri ie is nebes od Boga ozheta perfihiu (str. 194—198) — prim. Te Shegen je is nabes od Boga Ozheta dousa pershou v Db. I. 70—74 (II. 61—64);
- 4.) Lete fo te sedem baffedi Nafhiga Goipuda jesusa Chriitusa (str. 198—200) — prim. Te S. 7 befięde bolhje nasha luba gospueda Jeshusha † Chriштusha v Db. I. 74—77 (II. 65—67);
- 5.) brez naslova (str. 201—204) — prim. Spet an siuro guauten inu mozhen shegen v Db. I. 77—80 (II. 67—70);
- 6.) brez naslova (str. 204—206) — prim. Te Shegen je fte latinshzhe shprashe... v Db. I. 80—82 (II. 70—72);
- 7.) brez naslova (str. 206) — prim. Spet anu lepn Shebranje v Db. I. 83 (II. 72);
- 8.) brez naslova (str. 206—207) — prim. Perporozhenje k' Jesushu inu Marii v Db. I. 83—84. (II. 73);

- 9.) Tu ie Ena lipa Malitua uen ftaħ sedim Boihiah beffed (str. 207—215) — prim. TA 25. KAPITL. Ena prov kraftna molitov savse sovrashnzhe ven stah 7. besedi boshjah vseta? v Kol. žeg. (str. 58—66);
- 10.) brez naslova; prične se: Ta perua Bofhĩa kluzhenza ... (str. 215—218) — Kol. žeg. ima sicer v 26. poglavju tudi „sedem svetah Kõlzhenz“ (str. 66—75), so pa popolnoma (tudi vsebinsko) drugačne kot naše.

Zdi se, da je naš prepis ali njegova predloga (vsaj pa prepisi te vrste) starejši kot so tiskane „Duhovne brambe“; imamo namreč v našem besedilu še polna imena, kjer rabita Duh. br. I. in II. le še začetno črko, prim. pri št. 5: Chafhparius, Melihor, Boltishar proti Duh. br. I.: H. M. B. (Kaj pomeni N. pred B., ne vem); dalje je v našem rokopisu še latinski tekst, v Duh. br. I. (in II.) pa že slovenski prevod, n. pr. str. 206 (konec št. 6): † sit prinzipium mei et finis Jesus † nazarenus † Rex † Judeorum Casparius † Baltasar † melihor † proti Duh. br. I. 82: † Sazhetk inu konz Jeshush † Nazarenshzhi. † an kral † tah judou † C † M † B †; primeri, kar piše o latinskih odstavkih Grafenauer, l. c. 27 sl. Vendar je vprašanje, ali smemo pri našem rokopisu računati z nemško starejšo redakcijo, nerešeno. Zdi pa se, ker je baš naš prepis pisan pod ne majhnim vplivom knjižne slovenščine, da so tudi pri tej vrsti slovstva delovali naobraženi ljudje, torej duhovniki.

Številka 10. me močno spominja na pobožno narodno poezijo (prim. rečenco „roža devica“ in refren). Glasi se: „Ta perua Bofhĩa kluzhenza ie sam Bug ozha nabefhki (sledi refren, ki se ponavlja pri vseh 7 kiticah) sa kleni ti mene saui ti mene fhuzei ti mene usak den usako uro usako menuto tudi na moio pafhlidno uro na mei pafhlidni zhas“. Ključnice pa so sledeče: „Ta Druga Bofhĩa kluzhenza ie sam smlieni Jesus (refren)“; „Ta teredika Bofhĩa kluzhenza ie sama sueta Bagata Troiza ...; Ta fhtrta Bofhĩa kluzhenza ie rofha Dauiza ...; Ta peta Bofhĩa kluzhenza ie pet kruabah ran iesusaubah Chriftusauah ...; Ta fhefta Bofhĩa kluzhenza ie te duareift Jogrou Jesusauah Criftusauah ...; Ta sedema Bofhĩa kluzhenza ie ta suolena Mati Jesufaua Criftusaua te suete Mefhe Jesusaua Criftusaua sa klenite bi mene saui te bi mene fhuzeite bi mene usak den usako uro usako menuto tudi na moio pafhlidno uro pa mei pafhlidni zhas usmite moio bogo Dullio pod ualħ fhuz mondel paliteio gori uNabu kozhetu da na bo bidua paklienfkiga satena bel souralhenika na moio pafhlidno uro na mei pafhlidni zhas AmeN“.

III. V. Oblak nam je poročal („Bibliographische Seltenheiten und ältere Texte bei den slovenischen Protestanten Kärntens“ v Arch. f. slav. Phil. XV. 459 sl.), da je za svojega bivanja v Podkloštru v Ziljski dolini videl (ter si deloma tudi pridobil) neke stare slovenske protestantske tiske in tudi dva rokopisa, pisana ali koncem XVI. ali v začetku XVII. veka. Starost je določil (le približno) deloma po jeziku rokopisov, deloma pa po pisavi. Prvi omenjenih rokopisov je predvsem važen (opis l. c. str. 459—466) zaradi svojih petih molitvic, ki so pripisane prepisu II. dela Spangenberg-Kreljeve postile, ki tvori glavno vsebino tega rokopisa. Žal, da je Oblak le zadnjo teh molitvic objavil (t. j. njegova št. 1). Dve drugi molitvici (ne iz onih petih) sta napisani na dveh v rokopis vloženi listih; Oblak jih je objavil pod št. 3 (deliti jih hočemo kot 3 a in 3 b); še ena molitev pa je napisana na nepaginiranem listu med listoma

147 in 148, to je Oblakova št. 2. O teh molitvah (vsega vkup torej osem) je sodil Oblak takole (l. c. 464): „Die Sprache dieser Gebete, die auch nur eine Abschrift einer älteren Übersetzung sind, ist im großen und ganzen die im XVII. Jahrh. übliche Schriftsprache. Sprachlich interessant und wichtig sind jene Abweichungen, die dem Schreiber gegen seinen Willen aus seinem Heimatsdialect entschlüpft sind; sie sind allerdings nicht sehr zahlreich, bestätigen uns aber immerhin, daß bereits um die Mitte des XVII. Jahrh. die Mundart von Arnoldstein in ihren gegenwärtigen Hauptzügen entwickelt war. Wir können mit ziemlicher Wahrscheinlichkeit behaupten, daß diese Gebete von einem aus jener Gegend gebürtigen Schreiber abgeschrieben wurden; die dialectischen Eigentümlichkeiten weisen entschieden auf den Gailtalerdialect hin, zu dem auch die Mundart von Arnoldstein gehört, wenn sie auch bereits einige Züge des Rosentalerdialects aufweist.“ V zadnjem odstavku naših razmotrivanj bomo videli, v koliko smemo verjeti Oblakovim sodbam o starosti teh rokopisov.

Kar se tiče vsebine teh molitvic, je Oblak samo menil, da so prepis nekega starejšega prevoda. Izrazil se je torej precej oprezno. Že ko sem pred več leti nekoč bral gori imenovano Oblakovo objavo, sem bil trdno prepričan, da so molitvice prepisane iz nekega protestantskega tiska; dokaz za to mi je bil njihov jezik. Leta 1913. sem v kraljevski knjižnici v Kopenhagenu študiral tudi knjigo, signirano „Krainisch. K.“ 1579; vsebina vezane knjige je: 1.) Kerfzhanske leipe molitve ... skusi Jansha Tulfzhaka, iz l. 1579. [nemški predgovor: 6 strani (str. 3 in 4 manjkati); slovenski predgovor: 8 listov (1 list manjka); Regishter teih molitvi...: 3 listi; molitve: 131 listov (list 33. manjka)]; 2.) Ta Celi Katehismus... iz l. 1579. z nemškim in slovenskim predgovorom: 178 strani (manjkajo str. 8, 9; 15, 16; 119, 120; močno pokvarjeni, deloma raztrgani so listi: 165/166, 167/168 in 171/172); 3.) Salomonove pripuuisti ... skusi Iuria Dalmatina, iz l. 1580. s slovenskim predgovorom: 56 listov, nepopolno; vsebuje 28 poglavij in prvi verz 29. poglavja.

Ko sem pričel brati Tulščaka, me je vsebina spominjala na nekaj znane. Iskanje mi je slednjič pokazalo, da so molitve, ki jih je Oblak izpisal iz rokopisa, prepisane iz Tulščaka.

Ravno tako pa imamo tudi v naši rokopisni knjižici prepisanih še več odstavkov iz Tulščaka in so v nji tudi vse štiri molitvice, ki jih je Oblak objavil. Naš rokopis ima: 1.) „Kadar ti hozhesh v Cerkou poiti taku reci“, str. 218—220 (Oblakova št. 2); 2.) „Ena molytov k Bugu sa S. Duha inu gnado prau moliti“, str. 220—224 (Oblakova št. 3 a); 3.) „V nedlo Moliitou kadar uuitro vřitanesh“, str. 224—229 (Oblakova št. 1); 4.) „Sa hvaleine satu řtuarie ob nedeli“, str. 229—234 (Oblakova št. 3 b); 5.) „Svper. Falsh inu sapa lauski Vuk“, str. 234—240; 6.) „Ob Nedeli Molitou na vezher“, str. 240—246; 7.) „Molotov Kadar vpondelek siutra uřtanesh“, str. 246—252; 8.) „Sahvaleine sa od reshituo“, str. 252—258; 9.) „VPondelak Molitou kadar gresh vuezher lezh“, str. 258—264; 10.) „Molotov vTorek kadar viutru řřitanesh“, str. 264—269.

Iz omenjene Tulščakove knjižice so torej prepisane strani 1a—6a (roko-pisne str. 218—234; št. 1—4), 13a—19b (234—258; št. 5—8) in 28a—31a (258—269; št. 9—10).

Kakor kažejo Oblakovi prepisi znake piščevega narečja, tako tudi naš rokopis, ki pa se vendarle bolj sklada z originalom kot pa Oblakov. Za nas nastanejo vprašanja: 1.) ali je vseh osem Oblakovih molitvic pisala ista roka? 2.) ali sta oba rokopisa prepisana naravnost iz Tulščaka, ali so bili tu že prepisi za predloge in ali sta ta dva prepisa, ki jih tu obdelavamo, v kaki medsebojni zvezi? Na ta vprašanja hočem v sledečem odgovoriti.

V Oblakovem rokopisu je pisala Kreljevo postilo druga roka kot molitvice, gl. l. c. 459 in 460: „Darauf (po postili) folgen fünf Gebete, die wie die vorausgehende Belehrung nicht von demselben Schreiber wie die Postilla herrihren, sie wurden offenbar auf die leerstehenden Blätter erst später eingetragen; der Sprache und Schrift nach zu urteilen, dürften sie aus der Mitte oder der zweiten Hälfte des XVII. Jahrh. stammen. Von derselben jüngeren Hand ist auf einem unpaginirten Blatte, zwischen Bl. 147 und 148 der Handschrift, gleichfalls ein Gebet.“ Glede molitvic 3 a in 3 b pa piše: „Wahrscheinlich sind sie von derselben Hand geschrieben wie die bereits erwähnten, jedenfalls stammen sie aus derselben Zeit, also ungefähr aus der Mitte des XVII. Jahrh. Auch die Sprache ist ungefähr dieselbe (umevno, ker je povsod Tulščakov tekst, česar Oblak ni mogel vedeti), nur ist hier das volkstümliche Element (die Mundart der Umgebung Arnoldstein's) stärker zum Durchbruch gelangt.“

Natančno primerjanje Oblakovih molitvic z originalom kaže, da ima njegove št. 2 približno 43 %, št. 1 pa dobrih 40 % razlik ter se v tem ločita od št. 3 a, ki ima dobrih 50 % in št. 3 b, ki ima celo 56 % razlik. Številki 1 in 2 sta precej točen prepis originala (večina % je grafične vsebine); razlike niso take vrste, da bi govorile proti mnenju, da je pisec imel za predlogo ali original sam ali pa vsaj zelo dober prepis. Take razlike so v št. 1: de kei super tebe ne rounam (orig. de kei gardu super tebe nerounam 4a); de fi ieft nihter naprei ne vsämem (orig. de ieft nishter naprei ne vsamem 4a) in Potle (orig. Polle 4a); v št. 2 pa: v naslovu pristavek VNEDELO; pred mano Sakai (orig. pred meno femkai); isuelizharia (orig. Isuelizhaira); ftuaril (orig. fturil) in Sueto (orig. suefto). Obe št. 3. pa nam kažeta mnogo večjih nerazumljenj, tako v št. 3a: v prvem stavku vrinek „ni Saftopti“, dalje: ta prietni offer (v orig. ta prietni hualeshni Offer, 2a); pofodi inu daj tudi Vfekar od tebe profim (orig. Pofodi ali dai tudi, de vfe kar ieft od tebe profsim, 2b); tudy nikor zhafa Cile ali malu tiga Vllishenia inu pomuzhi neftauil (orig. tudi tebi vtim nekar zhaffa, cilla ali maffe tiga vslishaina inu pomuzhi neftauil, 2b); de ini kar pred tabo ne leshamo snafho molituo (orig. de my nekar pred tebo neleshimo snasho Molitouio, 2b; oblika leshamo je celo zapeljala Oblaka, da jo je smatral za „lážemo“, gl. l. c. 465); pre tuoi ftol te gnade priti (orig. pred tuoi Stol te Gnade ftopit, 2b/3a); nafhe roke (orig. luete roke, 3a); lpreimamo (orig. primemo 3a); v št. 3b pa imamo: Sonze luno (orig. Sonce inu Luno, 5a); glide (orig. vude, 5a; gl. o tem že gori); Saftopnoft (orig. saftop 5a); Kir fi ti mene KirSim lhe ieft Vmaternim telefu Sapert bil obdershal inu inu Shiuil inu mene neifi fleipiga gluhiga krulauiga ali ppamëkliuiga puftil roieniga biti (orig. kir fi ti mene, kir fem ieft she v Materinim Tellefu sapert bil, obdershal

inu shiuit, Tudi od todiftu mene vunkai isulekel, inu mene neifi Slepiga, Gluhiga, krulouiga ali pomankliuiga puftil roieniga biti, 5a/b); isgruntati (orig. isgouoriti 5b).

Izpemembe št. 1. in 2. so čisto nedolžne napake, ki jih vsak prepisovavec lahko zagreši. One št. 3a in 3b pa so druge narave: ali zamenjujejo besede originala z drugimi, bolj umljivimi, še bolj pa kažejo, da prepisovavec gotovih stavkov in besed v svoji predlogi ni razumel, oziroma ni znal ali mogel brati in je zato tudi sam napisal brezmiselne stavke. Zato sta št. 3a in 3b name naredili vtis, da jima je služil v predlogo že prepis. Tako pa postane tudi umljivo dejstvo, da je v teh dveh številkah narečje prišlo mnogo bolj na površje kot pri št. 1. in 2.

Vsi navedeni razlogi, namreč 1.) 10%no višje število razlik, 2.) močnejši vpliv narečja; 3.) eksistenca brezmiselnih stavkov; 4.) samovoljno prenarejanje in 5.) dejstvo, da sta št. 3a in 3b napisani na posebne *vložene* lističe, me silijo k temu, da je pisala št. 3a in 3b druga roka, kar se je že Oblaku zdelo (pač vsled vnanje oblike pisave) možno, ker sicer ne bi napisal l. c. 463: „*wahrscheinlich sind sie von derselben Hand geschrieben*“.

S tem je deloma dan odgovor tudi že na drugo gori stavljeno vprašanje. Sklepati smemo, da je št. 3a in 3b služil za predlogo prepis, da pa sta št. 1. in 2. (in najbrž vseh pet molitvic, o katerih govori Oblak) prepisani naravnost iz tiskanega Tulščakovega dela.

Primerjanje našega rokopisa s Tulščakom nam kaže sledeče izpremembe: vprauizi molimo (orig. vpraui rilnici molimo, 2a); te lesnemi ufti (orig. te le fteimi vftni, 2a); serzam gorij merkam (orig. s' lerzhnim gorimerkainem, 2a); Meffa, str. 222 (v gori navedenem stavku), orig. ima mafte, 2b; saupanem inu vpoterpleinu (orig. sanupainem inu poterpleinem, 2b); pufti mene tuoio laftin biti (orig. Pufti mene tuoio laftyno biti, 4b; de fi ti Nebu semlio sonce inu Luno inu vse ftuaril h temu tudi vse kar shivy ... ftuaril (orig. de fi ti Nebu, Semlio, Sonce inu Luno, inu vse Stuari, htimu tudi vse kar shivy ... ftuaril, 5a); ieft zhaftim nega vnegouih diuah (t. j. delih), str. 234 (orig. ... vnegouih dianih, 6a); de bi nas obernili (orig. de bi nas obnorili, 14a); usmoto pelani (orig. vsmoto sapelani, 14a); de me diuie suirine neifo restergale (orig. de me diuie Suiryne neifo res-derle, 28a). Mogoče je, da je našega prepisovavca nastavek večkrat zapeljal, da je sledil svojim lastnim mislim (gl. serzam gorij merkam; Sonce inu Luno inu Vse ftuaril; suirine neifo restergale [bódi še pripomnjeno, da je v tisku ta beseda ravno na koncu vrste in deljena: res-derle] *diuah* — *dianih*). Zdi pa se, da je tudi našim odstavkom že prepis služil za predlogo, le da je naša tradicija mlajša kot pri Oblaku.

Primerjanje našega rokopisa z Oblakovimi molitvicami mi je podalo, da oba rokopisa nista v nikakršni medsebojni zvezi.

Naš rezultat je torej tale: Tulščakovi odstavki naše rokopisne knjižice so kakor oni, ki jih je objavil Oblak pod št. 3a in 3b, prepisani že iz pisane predloge, ki zna biti (vsaj pri Oblaku) zopet le prepis pisanih odlomkov; Oblakovi št. 1. in 2. (in najbrž tudi ostale tri iz omenjenih petih) pa moreta biti prepisani naravnost iz tiskanega Tulščaka. Ta rezultat nam kaže, da so prepisi iz protestantskih tiskov bili močno razširjeni.

Ker je Tulščakove knjižice ohranjen en sam izvod (v Kodanju; zdi se mi pa, da je še en nepopoln izvod v londonskem British Museum, pa se ne morem spomniti, odkod imam to vest) in da se ohrani pred pozabljenostjo tudi naš rokopis, ter da more bravec sam primerjati tu obravnavane tekste, sledi tu druga polovica Oblakove št. 3b vzporedno z originalom in našim rokopisom.

Tulščakov tisk
(str. 5b—6a).

Velika inu mnogotera
ie tuoia miloft na meni,
de ti mene neifi kani
Shiuini, katera je pres
pameti inu Dushe, fturil
inu ftuaril. Gdu more ta
velika diaina tiga Go-
fpuda isgouoriti, inu vfa
negoua hualeshna dela
zhaftyti? Gdu more vfo
negouo hualo isshteiti?
Nifzhe nei kateri bi vfe
nega dobrute mogel is-
rezhi. Inu aku iest vbog
greishnik lih tebe nemo-
rem sahualyti, taku ve-
liku inu vifoku, koker fi
ti vreden inu iest sem
dolshan: Taku iest vfa
satu nezhem molzhati,
Temuzh tuoie suetu Ime
pres nehaina hualyti, ko-
likur iest morem, inu ie
meni mogozhe, inu kuli-
kur ti gnade bodesh dal.
Jest hozhem tuoio Pra-
uizo inu veliko Miloft
hualyti inu zhaftyti, ko-
ker dolgu iest shiuim,
inu koker dolgu ie ena
fapa vmeni, ne zhem po-
sabiti, kar fi ti dobriga
na meni iskasal: Moi
Jesik, kateri fi ti meni
ftuaril, ima tuoie zhafti
poln biti, inu vfelei rezhi:
Vifoku hualen fi ti vfeih
tuoih delih, Vifoku hua-

Naš rokopis
(str. 231—234).

velika inu mnogoterna
ie tuoia miloft na meni
de ti mene neifi keni
shuini katera ie pres pa-
meti inu Dushe ftuaril
inu Gdu more te ueike
diane tiga (232) tega
Gofpuda isgouoriti inu
vfe negoue hualeshne
dele zhaftyti Gdu more
vfo negou hualo isfhteit
Nifzhi nei kateri bi vfe
nega dobrute mogel is-
rezhi inu aku iest ubogi
Greifhnik lih tebe nemo-
rem sahualiti taku
veliku inu vifoku, kakor
fi ti vreden inu iest sem
dolshan: taku iest vfa
sa tu nezhem Molzhati
Temuzh tuoie suetu IMe
pres nehaina hualiti ko-
likur iest morem inu ie
mene mogozhe inu (233)
inu kolikur ti gnade bo-
desh dal iest hozhem
tuoio prauizo inu ueliko
Miloft hualiti inu zha-
ftiti koker dolgu iest
shiuim inu kakor dolgu
ie Ena fapa vmeni ne-
zhem posabiti kir si ti
dobriga na mene iska-
sal: Moi Jesik kateri fi
ti mene ftuaril ima tuoie
zhafti poln biti, inu vfe-
lei rezhi: vifoku hualen
si ti vfeh tuoih delih,

Oblakova št. 3b
(A. f. sl. Phil. XV. 464).

Velika inu mnogitera
ie tuoia miloft na meni,
de ti mene nifi k'eni
Shuini, katera ie pref
pameti inu dufhe fturil
inu ftuaril Gdu more
ta Velika dianie tiga
gofpuda isgruntati inu
vfsa nigoua hualeshna
dila zhaftiti Gdu more
vfo niegouo hualo is-
shteiti nihzhi nei kateri
bi vfe niega dobrute
mogel isrezhi Inu aku
iest Vbog grifhnik lih
tebe nemorem Sahualiti
taku Veliku inu Vifoku
kakor Si ti Vriden inu
jest Sim dolshan taku
iest Vfaai Satu nozhem
mouzhäti temuzh tuoie
Suetu ime Bres nehania
moliti inu hualiti kuliku
iest morem inu ie meni
mogozhe inu kulikur ti
gnade bodesh dal iest
hozhem tuoio prauizo
inu Veliko miloft hualiti
inu zhaftiti kakor dolgu
iest Shiuim inu kakor
dolgu ie ena Sapa Vmeni
nozhem pofauti kar fi
ti dobriga na meni is-
kasol moi ieSik katiri fi
ti mene ftuaril ima tuoie
zhafti pouhen biti inuVfe-
lei rezhi Vifoku hualen fi
ti Vfeh tuoih deloh Vifoku

lena ie tuoia Boshia velikoft. Jelt sahumim tuga Gofpuda vnegoui Suetini, Jelt hualim nega vti terdnofti negoue mozhi. Jelt zhaftim nega vnegouih dianih, Jelt hualim nega vnegouim Gofpofitui. Vle kar fapo ima, huali tuga Gofpuda, Haleluia.

viloku hualena ie tuoia Bofhha velikoft ielt sahumim tuga Gofpuda unegoui suetini, ielt hualim nega (234) nega vti terdnofti negoue Mozhy. ielt zhaftim nega vnegouih diuah, ielt hualim nega vnegouim Gofpofitui vle kar fapo ima, huali tuga Gofpuda Hale lu ia.

hualena ie tuoia Boshia Velikuft jelt Sahualim tuga gofpuda Vniegoui Suetini jelt hualim nega Vti terdnofti negoue mozhy jelt zhaftim niga Vniegouih dianih ielt hualim nega Vniegouim Gofpostui Vle kar SaPo ima huali tuga Gofpoda Haleluia.

IV. Za Tulščakovimi odstavki sledi v naši rokopisni knjižici dvojce molitev: 1.) H Bugv Sijnv, str. 270—287; 2.) H Bvgv S. Duhv, str. 287—289. Za njima je na str. 289—293 še odstavek, naslovljen „Is Psalmov“ (in sicer 8. psalm); s tem psalmom se rokopis konča.

Jezik teh treh odstavkov me je premočno spominjal na Dalmatina, pa sem šel takoj k njemu iskat predlogo, ki sem jo za vse tri odstavke našel v njegovih lepih. krščanskih molitvah. Te imamo v dveh izdajah: „Karszanske Lepe Molitve“ iz l. 1584. in „Lepe Karszhanske Molitve“ iz l. 1595. Naši odstavki so v prvi izdaji na str. 142—151, psalm na str. 181—183, v drugi pa na str. 191—202, ozir. psalm na str. 242—245. Prepis je zelo dober, ima prav malo dialektičnih oblik; za predlogo je bil pač tisk sam in sicer druga izdaja, ne prva; sicer sta si obe izdaji skoro popolnoma enaki, vendar že pri vsakem starejšem ponatisku lahko računamo z majhnim odstotkom razlik. Sledeča vzporedba nam pojasni, da je bila našemu prepisu za predlogo druga izdaja:

izdaja l. 1584.:

taku hozhem jelt vinér
fkus fe riniti (str. 145)
temuzh osri fe na me
s' temi ozhimi tvoje
velike milofti (str. 147)

Pomagaj meni moj Bug
mojga isvelizhanja, sa
tvojga imena zhafty volo
(str. 148)

izdaja l. 1595.:

taku hozhem ielt vinér
fkuli fe riniti (str.
195/196)
temuzh osri fe na me
s' temi ozhima tvoje
velike milofti (str. 197)
Pomagaj meni moj Bug
mojga isvelizhanja, sa
tvojga imena inu zhafty
volo (str. 199)

naš rokopis:

taku hozhem ielt v-ner
skusi fe riniti (str.
278)
temuzh osri se na me s
temi ozhima tuoie ve-
like Milofti (str. 281)
pomagai meni moi Bug
mojga isvelizhanja sa
tuoigga Imena inu
zhafty volo (str. 283).

Treba nam je še odgovoriti na najzanimivejše vprašanje: Kdaj in kje je nastal naš rokopis, kdo ga je pisal? Na to vprašanje odgovor ni lahek in tudi ne more biti več kot približen. Rokopis nima razen obravnavanih tekstov ni črkice, ki bi spominjala na osebo pisca ali leto postanka. Tako nam morejo služiti v določitev starosti le splošna opazovanja. Kakor je omenjeno, je rokopis lepo ohranjen. Pisava je kopirana, pozna humanistična brez kakih individualnih znakov, tako da na podlagi te same ne moremo skoro

ničesar sklepati. Videti je, da je pisec kopiral tiskane črke, kakor jih je kopiral pisec njegovih predlog, pisal n. pr. velike črke tam, kjer jih ima tisk, stavil vrste tako kot jih ima original in je kopiral tudi linije črk, vse to pa nedosledno. Par lepo, vestno izdelanih vinjet je originalnih in so baročne. V začetku je pisec naravnost slikal, tako da ti začetne strani napravijo vtis tiska. Pozneje postane pisava bolj prosta, posebno proti koncu. Na podlagi pisave ne moremo kar nič soditi o starosti rokopisa; prepis bi mogel, po pisavi sodeč, nastati v prvi polovici XVII. stol., lahko pa tudi 100 ali 200 let pozneje.

Tudi papir nam ne razreši vprašanja. Ima sicer vodne znake (Wasserzeichen) dveh vrst, in sicer krono ter lovski rog, ki bi nam mogla povedati, v kateri dobi so producirali tak papir. Vendar so ostala tozadevna preiskovanja, pri katerih mi je pomagal dr. Fr. Kidrič, brezuspešna. Tako Briquet C. M., *Les filigrames*, Paris 1907, kakor tudi Lichačev N. O., *Paleograf. znač. bumaž. vodjan. znak*. S. P. 1899, Wiener L., *Étude sur les filigrames des papiers Lorrains*, Nancy 1893, in Piekosiński Fr., *Sredniowieczne znaki wodne*... 1893 nimajo nobenega naših znakov.

Tako nam morejo o starosti govoriti le teksti sami. Predvsem je treba pomisliti na dejstvo, ki ga nam je razprava dovolj jasno podala, da so namreč naši teksti iz večine prepisani iz pisanih predlog, torej v času, ko so bili protestantski tiski že redkost. Dalje govori redakcija protestantskih pesmi v naši rokopisni knjižici, kakor smo videli, za precejšnjo starost tradicije, tako da si je težko, da, nemogoče misliti, da je bil pisec blizu protestantskemu gibanju. Izpisi praznoverske vsebine pričajo zopet za poznejšo dobo, čeprav so, oziroma morejo biti starejši kot tozadevni znani slovenski tiski. Vse to pa me navaja k mnenju, da je nastal naš rokopis nekako v sredi XVIII. stoletja. Kdo ga je pisal, to pač ostane večno vprašanje.

Še neko neskladnost moram omeniti. Kakor sem že v začetku omenil, je bil rokopis najden v Djekšah. Jezik njegov je v bistvu dolenjščina, ker so v nji tiskani slovenski protestantski tiski. Kar pa je dialektičnega gradiva v tekstih (in tega ni malo); kaže vse lastnosti in osobitosti spodnjega ziljskega narečja. Jasno je torej, da je rokopis nastal pri slovenskih protestantih podkloštrskega okraja. Zato nam ostane nepojasnjeno tudi vprašanje, kako je prišel rokopis iz Ziljske doline v Djekše.

V tej luči pa zadobi tudi Oblakova sodba, da so rokopisi, o katerih nam je poročal v Arch. f. slav. Phil. XV., iz XVI. ali začetka XVII. stol., drugačno vrednost. Kakor nam kažejo razlike njegovih št. 3 a in 3 b, moramo tudi zanje zahtevati poznejšo dobo, kar potrjujejo slednjič tudi nekatere dialektične oblike. Vidimo pa iz vsega, da je bila pri slovenskih protestantih na Koroškem delavna živahnost, katere dobroto moremo jezikoslovci tembolj ceniti, ker nam je podala dragoceno gradivo za historično slovensko dialektologijo.

Fr. Ramovš.

Slovenci v Küttnerjevem potopisu iz 1799. l. Karl Gottlob Küttner, ki je popotoval kot domači učitelj ob zatonu XVIII. stol. mnogo po Evropi (Wurzbach XVII, 443) ter izdal 1801. l. pri Goeschenu v Lipsiji obširen

popis: Reise durch Deutschland, Dänemark, Schweden, Norwegen und einen Theil von Italien in den Jahren 1797, 1798, 1799, omenja v 4. knjigi tudi Slovence.

Na slovenska tla je stopil proti koncu aprila 1799. l. ter prispel 30. aprila v Celovec (54—8). Pot ga je vodila čez Ljubelj (75), Tržič, Ljubljano (84), Vrhniko (89), Idrijo (96), Logatec (104), Planino (105), Postojno (107), Cerknico (110), Trst (117), ob obali do Pulja in nazaj (144—223), Sv. Križ (223), Devin (226), Tržič (226) in Gorico (228), ki jo je zapustil 28. majnika ter krenil proti Italiji (230).

Küttner je precej površen in praktičen potopisec, vendar zasluži ta ali ona podrobnost v njegovem potopisu tudi pozornost slovenskega kulturnega zgodovinarja.

Jezik in jezikovne meje so ga malce zanimale. V tem oziru je pomemben opis celovške okolice: „Kmetje okoli Celovca govore skoro vsi slovenski (Windisch). Večinoma umejo tudi nemški; toda oni je njihov materni jezik, t. j. tisti, ki ga praviloma med sabo govore. Tukaj hočejo ljudje delati razliko med slovenščino (Windisch), kranjščino (Krainerisch) in hrvaščino; toda ta obstoja pač samo v gotovih razločkih in narečjih, kajti to priznavajo vsi, da imajo ti trije jeziki mnogo sličnosti s češčino in poljščino. V bistvu so pač vse skupaj hčere slavščine (der Slavischen). Ker sem hodil mnogo okrog ter se shajal z mnogimi ljudmi, sem jim zvesto prisluškoval ter našel, da ni njihov jezik za uho niti najmanj neprijeten. Veliko rajši poslušam njihovo slovenščino nego nemščino, ki zveni iz njihovih ust zelo surovo in neokretno“ (70—71). Pod Ljubeljem na kranjski strani je naletel na pet oseb, ki so umele samo „po kranjsko“ (Krähnerisch). In zopet se mu je zdelo, „da ne zveni jezik teh ljudi niti najmanj surovo, čeravno govorijo gorenjci navadno trdeje nego v dolinah; in pesem, ki jo je pela mati svojemu otroku, se je zdela Küttnerju zelo miila in mehka“ (83). — Na poti iz Ljubljane proti Trstu beleži: „Polagoma, kakor se pomikaš naprej, postaja nemški jezik vedno ne-navadnejši; v gostilni in na pošti te nagovarjajo že pogosto laški in poštni hlapci, čijih materni jezik je kranjščina (krainerisch) razumejo od obeh jezikov ravno toliko, kolikor za svoje namene potrebujejo“ (116). — Pri Sv. Križu nad Trstom podčrtuje: „Narod govori kranjski (Krainerisch), v šolah se pa uči tudi nemščine in laščine. V hiši, kjer smo menjali konje, so govorili res vsi ljudje in vsa služinčad tri jezike“ (223). — Zadnjič omenja slovenščino pri Gorici: „Jezik v Gorici, Gradiški in v vseh avstrijskih deželah ob in v bližini Jadranskega morja tje do Graubündena je laščina. Mnogo ljudi razume tudi nekoliko nemški; istiniti deželni jezik, to je jezik preprostih ljudi, pa je slovenščina (Windisch)“ (229).

Posebno pogosto poudarja Küttner slovensko *pobožnost* (57, 67, 85, 97). — Velika se mu je zdela *razlika* med narodom severno in južno od Ljubljane: „Z Ljubljano se avstrijska dobrodušnost neha, vsakdo misli po vsej priliki samo na posel, kako si nalovi Vašega denarja. Odslej me je spominjalo vse na Italijo! Ista vrsta ljudi, ista zanemarjena zunanost, isti načini in obrati (114) ... V deželi kranjski sem našel mnogo laške nesnage“ (115). — *Nošo* opisuje samo v Ljubljani, kamor je prispel 4. majnika: „V takozvanem križevem tednu smo, ko hodijo ljudje skoro vsak dan okoli ter obiskujejo

med gotovimi ceremonijami svoja polja. Tedaj se kažejo v prazniški obleki... Res jih je bila večina zelo dobro oblečena, imeli so debele, polne, sive suknje, rdeče pentlje in večinoma tudi rdeče telovnike. Vrat imajo gol. Ženske so nosile bele naglavne robce, ki so se jim zelo dobro podajali, ter bele plašče, ki so segali preko polovice života. Nekatere, ki pa niso šle v procesiji, so nosile dolge ovčje kožuhe. Sploh je ženska obleka slična morlaškim slikam, ki se nahajajo v de Fortisovem potovanju po Dalmaciji“ (85). — O kmetiških hišah med Ljubeljem in Ljubljano meni: „Kmetiške hiše so zelo majhne in večinoma lesene; okna ne merijo dveh čevljev v četveroogelniku; nekatere so se mi zdele tako majhne, da sem mislil, več nego kvadratni čevlji ne morejo meriti. Ognjišč nimajo in dim mora najti svojo pot iz hiše kakor ve in zna. Nekaj sem jih videl, ki so imele drugo nadstropje, in v tem je bila velika odprtina za dim“ (86). — Kot posebnost, ki jo je našel le še na Švedskem, beleži kranjski stog za žito (89, s sliko: šest drogov med dvema stebroma s strešico).

Čudno literarnokulturno posebnost javlja 2. maja iz Celovca: „To popoldne... sem šel v knjigarno, da vidim, ali bi se dalo dobiti kaj novega o tej deželi. Mož ni imel ničesar, iz drugih strok malo, novosti nobenih. Tožil je, da knjigotrštvo zastaja in da človek ne ve, kaj si naj nabavi. Častniki, ki so mu še odkupili tuintam kako knjigo, so vsi pri armadi; Eckertshausnov molitvenik, ki so ga navadno kupovale ženske, je sedaj tudi prepovedan, kvečjemu se speča še kaka komedija in kak vitežki ali strahoven roman. Njegova biblioteka je takorekoč konfiscirana in mu ne nosi ničesar, odkar mu je knjige izposojevati prepovedano... Da, že pol leta, in pred kratkim se je ukaz iznova zabičil. Vsako izposojevanje knjig je prepovedano, tudi iz privatnih zbirk naj nikdo nobene knjige ne posodi“ (68—69). — Ljubljana mu je „bolje dopadla nego Celovec“: „Ima mnogo velikih, imenitnih, zelo dobrih hiš; med njimi mnogo javnih poslopij. Zlasti notranjost nekaterih cerkva kaže mnogo boljši okus nego se vidi navadno v Nemčiji. Notranjost stolne cerkve se mi je zlasti jako dopadla. Ima mnogo sličnosti z notranjostjo šentpeterske cerkve v Rimu. Poslikana je čisto v fresco. In četudi to ni delo prve vrste, odkril sem vendar povsod bližino Italije. Javne šole se nahajajo v velikem in dobrem poslopju“ (86—87).

Kidrič.

V zvezi z vprašanji, tičočimi se starejše socialne in gospodarske zgodovine Zgornje Avstrije, razpravlja Julius Strnadt o slovenskih in bavarških naselbinah te dežele (*Die freien Leute der alten Riedmark. Wenden- und Bajuwaren-Siedlung. Archiv für österreichische Geschichte, 104, Wien 1915, str. 207—686*).

Listine od 8. pa do 12. stoletja nam izpričujejo obstoj slovenskih naselbin na ozemlju današnje Zgornje Avstrije. Še okoli leta 1110. se omenjajo v Pröselndorfu (župnija Altenberg) posestniki z imeni Trebes in Primizla (Urkundenbuch des Landes ob der Enns, II, 141, št. 97). Leta 1115. so naštet v neki listini med drugimi posestvi samostana v St. Florianu tudi: predium Marcwardi Trebeia (danes Tröbingerhof v župniji Hirschbach), predium Stoigei (danes Stögersdorf pri Södingu), predium Threbessae [in]

Brumizlaistorf (danes Pröselsdorf), l. c., II, 149, št. 100. V nekrološki knjigi samostana v St. Florianu se omenjajo še v 13. stoletju pri slovenskih a tudi germanskih imenih pridevki „sclavus“, „sclava“ (Liubozta sclava, Laztei sclavus, Arnolt sclavus). Iz ustanovne listine samostana v Kremsmünstru iz leta 777. je razvidno, da je obstajala takrat slovenska županija med Trauno in Anizo. Glavno podlago Strnadtovih raziskavanj tvorijo krajevna imena, in sicer imena slovenskega izvora ali pa taka, katera so Nemci dali krajem po slovenskih prebivalcih. Enaka imena kot v Zgornji Avstriji najdemo na ozemlju nekdanje Notranje Avstrije. Po drugi strani pa kaže Strnad, kako se slovenska krajevna imena iz Zgornje Avstrije pač ponavljajo na nekdanjem naselbinskem ozemlju polabskih Slovanov in lužiških Srbov, ne najdemo jih pa na čeških tleh. Ravno ta prikazen privede pisatelja do vprašanja, iz katere smeri in kdaj so se priselili Slovenci na ozemlje današnje Zgornje Avstrije. Po njegovi hipotezi, ki bi jo pač moral temeljiteje opreti, Slovenci tjakaj niso prišli v kompaktnih masah od karantanske strani sem, temveč skupaj z različnimi germanskimi in drugimi rodovi ob različnih časih in v menjajočem se številu tekom 5. stoletja iz obdonavskih pokrajin. To se je zgodilo še prej nego so prišli v deželo bavarski rodovi, kateri so pa Slovincem pustili osebno prostost in delno samoupravo. Ako bi prišli Slovenci v deželo za Bavarci, bi jim ti gotovo ne pustili njih župana, kateri se omenja v kremsmünsterski listini iz leta 777. Slovani na Zgornjem Avstrijskem so pripadali slovenskemu, ne pa češkemu plemenu. Znamenita carinska naredba iz Raffelstättena (904/906) ostro razločuje Slované domačine (Sclavi istius patriae) od Čehov „qui de Rugis vel de Boemanis mercandi causa exeunt“. Kompaktne češke naselbine niso na zgornjeavstrijskih tleh nikdar obstojale.

Obširen seznam krajevnih imen (str. 473—548), tako slovenskih kot onih, katera stoje v zvezi z nekdanjim slovenskim elementom, naj potrjuje avtorjeva izvajanja. Pri tem primerja Strnad zgornjeavstrijska krajevna imena z enakimi ali podobnimi na Koroškem in Štajerskem ter se spušča tu pa tam tudi v etimološke razlage. Nazorna karta v merilu 1:300.000 nam grafično pojasnjuje razširjenost nekdanjih slovenskih naselbin v Zgornji Avstriji. Iz nje je razvidno, da so bili Slovenci precej na gosto naseljeni med rekama Anizo in Trauno ter v takozvanem „Mühlviertel“ severno od Donave med rečicama Mühl in Naarn. Še celo v porečju desnih pritokov reke Moldave išče Strnad krajevna imena, zložena z „wind“, katera kažejo na slovenske, ne pa na češke naselbine (Wimbergergütl, Windhagergütl, Windhag).

Strnadtova razprava, razpredena bolj na široko kot zasnovana na globoko, nudi mnogo historičnega gradiva, katerega bodeta pa še morala, vsak od svoje strani, obdelati slovanski in germanski filolog. Šele skupno delo historika, germanista in slavista, bo udarilo solidne temelje naselbinski zgodovini zgornjeavstrijskih tal ter obenem lahko potrdilo ali pa ovrglo razne Strnadtove trditve, ki jim do sedaj gre le hipotetična vrednost.

Milko Kos.

Bibliografija.

Sestavil dr. J. Šlebinger.

Bibliografska seznama spisov slovstvene in obče zgodovine sta nadaljevanje dotičnih oddelkov bibliografije v Carn. IX, 31—44. — Na sestavke po naših časnikih se nisem oziral. 188-203

Kratice: Afsl. Ph. = Archiv für slav. Philologie; Carn. = Carniola; Č. = Čas; ČJKZ. = Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino; ČZN. = Časopis za zgodovino in narodopisje; DS. = Dom in svet; G MdS. = Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. A. Zgodovinski del; LZ. = Ljubljanski Zvon.

I. Jezikoslovje.

Bezljaj J., Zbirka rudarskih in fužinarskih izrazov, nabranih iz nemško-češkega montanističnega slovnika, ki ga je sestavil c. kr. rudarski svetnik in ravnatelj Edvard Hořovsky v Pragi. V Ljubljani 1918. Tiskala in založila Zvezna tiskarna. 8°. 30 str.

Bradač Fran in Osana Jos., Grška slovnica. Ljubljana 1919. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. Vel. 8°. 298 str. Ocenil dr. Jož. Debevec: Č. XIV, 265—268.

Breznik Anton dr., Jezikovne ocene: I. Gustave Flaubert, Tri povesti. Poslovenil Oton Župančič. DS. XXXII, 39—40, 162—163, 289—290.

Boj tujkam v slovenščini; tuje posebnosti v skladnji: francoska razvrstitev stavčnih členov, razkosavanje prislovnih določil; o rabi velikih začetnic.

II. Vlad. Levstik, Gadje gnezdo. DS. XXXIII, 84—85.

O napačni rabi nedovršenega sedanjika.

— O. Stanislav Škrabec. ČZN. XV, 153—157. (Prim. Carn. IX, 199).

— Slovenski pravopis. V Ljubljani 1920. Založila Jugoslovanska knjigarna. Mal. 8°. 104 str.

Vsebina: A. Pravopisna pravila: I. O rabi velikih in malih crk. II. O razzlogovanju. III. O pisavi sestavljenih besed. IV. O rabi naglasnih znamenj. V. Ločila. — B. Slovar.

Brežnik Pavel V. dr., Francoska slovnica. Založila Jugoslovanska knjigarna. V. Ljubljani 1919. Vel. 8°. 119 str.

Joško Copic: DS. XXXII, 295. — A. Debeljak: Nastavni vjesnik XXVIII, 326—328.

Dolenc Met. dr., Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona. ČJKZ. II, 72—91.

Glonar Joža, Naš jezik. Založba Omladine. V Ljubljani 1919. Mal. 8°. 66 str.

Dr. Fr. Ramovš: LZ. 1919, 568—569.

Kidrič Fr. dr., Die protestantische Kirchenordnung der Slovenen im XVI. Jahrhundert. Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung. Heidelberg — C. Winter, 1919. 8°. XVIII + 158 str. (Slavica. Beiträge zum Studium der Sprache, Literatur, Kultur, Volks- und Altertumskunde der Slaven. Herausg. von M. Murko. I. Bd.)

V. Jagić: Afsl. Ph. XXXVII, 522—524 („Die Monographie... die man dem wesentlichen Inhalte nach als eine bibliographische Musterleistung bezeichnen kann.“) — Dr. Fr. Ramovš: LZ. 1919, 500—503. Dr. Ivan Prijatelj: ČJKZ. II, 114.

Koštič J., Kleine Beiträge zur slavischen Wortkunde. Afsl. Ph. XXXVII, 394—404.

Etim. razlage: Slov. *maltec* (*mavec*) Gips. *Stiva* (morska pena). Slov. *protin*, *prti*, *prtij* (Gicht). Slav. *strěcha*. Slav. *gromada* (Haufen). Slov. *kurec*, skr. *kurac* (penis). *Probka*, *probkovina*. Slov. *tinjec* (Glimmer). *Rula* (Gneis); *žula* (Granit). *Hlače*.

— Etimologije. ČJKZ. II, 127—128.

Žula, *Rula*, *Pórčhne*. *Pašénog*, *pašáneec* („mož sestre moje zene“).

Kovačič Fr., Nekaj krajevnih imen ob narodni meji na Štajerskem. ČZN. XVI, 44—49.

1. Absberg — Apačji vrh. 2. Bubenberg — Babni breg. 3. Obegg — Oboki. 4. Proskersdorf — Prosečka vas. 5. Rabenberg — Raven breg. 6. Seibersdorf — Zibotja vas. 7. Siegersdorf — Svečane. 8. Schönwart — Šambert.

Lestan Rafael, Slovarček tujih imen. Gradec 1918. Samozaložba. Vel. 8°. 49 str.

Mencej Josip dr., Kratka srbskohrvatska slovnica za Slovence. V Ljubljani 1919. Natisnila in založila Učiteljska tiskarna.

Mal. 8°. 31 str. — Nova izdaja: Kratka srbska gramatika in čitanka. V Ljubljani 1920. Mal. 8°. 68 str.

Nachtigall R. dr., Južnoslovansko-italijansko sporno vprašanje v luči nekih znanstvenih podatkov. Izdala in založila „Omladina“. Ljubljana 1919. 8°. 19 str. (Izšlo tudi v francoskem jeziku.)

Sloenci niso nikdar bili mejaši pravih Italijanov, temveč le Retoromanov; sedanji Italijani na slovenskohrvatskem ozemlju so poznejši priseljenci.

Ref.: Dr. Fr. Ramovš v LZ. 1919, 439—442. — Viktor Steska: DS. XXXII, 238.

— Koren vend → vond. ČJKZ. II, 123—126.

Petrič Jos., Kratko nemško-slovensko poštno izrazoslovje. Uredil in izdal višji poštni kontrolor — —. Ljubljana 1919. Založila Jugoslovanska knjigarna. Vel. 8°. 28 str.

† **Pintar Luka**, Zusatz zu „hlapsl = Knieriem“. Afsl. Ph. XXXVII, 539—540. (Prim. Afsl. Ph. XXXV, 318.)

Ramovš Fr. dr., „Die Südgrenze der deutschen Steiermark...“ LZ. 1919, 379—381.

Ocena jezikovne strani spomenice graškega akademskega senata; razlaga imena Ptuj, besed: stol, ralo, peč.

— Donesek k slovenskim starožitnostim. ČJKZ. II, 98—109.

Ocena drugega zvezka II. dela dr. Lub. Niederlejevih Slovanskih starožitnosti „Původ a počátky Slovanů jižníci“, str. 338—372, poglavje o Slovencih.

— Grosuplje. LZ. 1919, 176—182.

Krajevno ime „Grosuplje“ pomeni „moker, močvirnat svet“, je slovanskega izvora in je edninski pridevniški imenovalnik srednjega spola, prvotno graslúpoje (deblo gras- in suf. -p).

— K zgodovini slovanske konjugacije. (Končnica II. osebe ed. sed.) ČJKZ. II, 128—130.

— Odkod rodbinsko ime slovenskih Kraigherjev? LZ. 1919. 190 in 191.

Ime je razlagati iz bavarsko-frankovskega narečja karnskih kolonistov. Starejše ime *Grighero* nam poče svoj izvor = današnji *Krieger*, borec.

— Slovenische Studien. I. Die moderne Vokalreduktion. Afsl. Ph. XXXVII, 123—174, 289—330.

— Opazke k slovanskim tvorbam pronominalnega debla *q^{wo}-. ČJKZ. II, 274—276.

Razlaga slovenskega *nekoteri* in *potemtoga*.

- Sorodstvo staroindijskega *sámâ* „Halbjahr“. (V pojasnitev briž. slov. v *uzmazi*.) ČJKZ. II, 63—71.

Etimologija besed: slov. *smaga*, *smoditi*; sti. *sámâ* „vroči letni čas“, nem. *Sommer*.

- Zanimiv primer razvoja prehodnega y (soglasniški i) v slovenščini. ČJKZ. II, 130—132.
- Zanimiv koroško-slovenski rokopis. ČJKZ. II, 282—297.

Rokopisna knjižica slovenskih protestantov v Ziljski dolini na Koroškem, iz XVIII. stol., vsebuje slovenske protestantske pesmi in molitvice ter praznoverne molitve in „žegne“. Pripombe k izdaji „Duhoune Brambe“ in k Oblakovemu članku „Bibliographische Seltenheiten und ältere Texte bei den slovenischen Protestanten Kärntens“ v AfslPh. XV, 459.

Steska Viktor, Slovenska pravila bratovščine Marijinega darovanja v Komendi na Kranjskem iz l. 1660. GMdK. I, 32—36.

Objava slov. teksta iz arhiva kn. šk. ordinarijata ljubljanskega.

Strmšek P. M. dr., Lehrbuch der slowenischen Sprache. 2. verbesserte und vervollständigte Auflage. Marburg 1919. Verlag der Buchhandlung V. Weixl. 8°. 95 str.

Autoreferat v Popotniku XL. (1919), 265—266.

Šašelj Ivan, Iz belokranjskega besednega zaklada (iz Adlešič). DS. XXXII, 172.

- Belokranjski pregovori in reki (v Adlešičih). DS. XXXII, 310.

Škrabec St. p., Jezikoslovni spisi. I. zvezek, 3. snopič. (Gl. ČJKZ. I, 241.)

Ocena: Dr. Fr. Ramovš: LZ. 1919, 247—250.

- Jezikoslovni spisi. I. zvezek, 4. snopič. Objavil dr. A. Breznik. Izdala in založila „Leonova družba“ v Ljubljani. 1919. 8°. 401—608.

Vsebina: Cusani, Christianus moribundus (konec). Nekatere napake v izreki in naglaševanju naše knjižne slovenščine. Über einige schwierigere Fragen der slowenischen Laut- und Formenlehre. Erläuterungen und weitere Erwägungen.

Terminologija, Začasna nemško-slovenska kemijska —. Kot predlog znanstvenega osebja kemijskega instituta univerze Ljubljana. Ureja S. Ferjančič. Narodnogospodarski vestnik XVII (št. 14), 120—122, (št. 15) 128—130. (Nadaljevanje.)

- Slovenska terminologija. V smislu „Okrožnice“ št. 994/1-1919 so priobčeni železniško-tehniški izrazi, katerih se mora osebje točno naučiti in odslej edino uporabljati. Priloga Uradnega

lista št. 5, 6, 8—11, 16, 22, 23. (Do zdaj je izšlo 9 prilog, 4°; ureja Ivan Zorec.)

Weber Franc dr., O fenomenologiji jezika. ČJKZ. II, 1—46, 137 do 187.

II. Slovstvena zgodovina.

Aškerčeva čitanka, Izbrane pesmi Antona Aškerca. Uredil in uvod napisal dr. Ivan Prijatelj. II: pomnožena izdaja. V Ljubljani. Izdala in založila „Omladina“. 1920. 8°. 187 str.

Dr. Prijateljeva kritična študija o Aškercu na str. 5—46. — Poročilo: Dr. J. Glonar v LZ. 1920, 373—374.

(Bohinjec Peter.) Nekrolog. Dr. Iv. Pregelj: DS. XXXII, 300.

(Cankar Ivan.) Glej Carn. IX, 193—194. — Dr. Al. Kraigher: LZ. 1919, 57. — Dr. Iv. Pregelj: DS. XXXII, 21—26. — Ivan Zorec, Cankar — predavatelj. DS. XXXIII, 147—148.

DS. XXXIII (1920), št. 1—2: Cankarjeva številka s sledečimi prispevki: Dr. Fr. Stele: † Ivanu Cankarju v spomin. — Dr. Izidor Cankar: Ivan Cankar v Zadruzi. 12—17. — Dr. Jos. Regali: „Večerni koncert“ in drugo. 18—20. — Iz pisem Ivana Cankarja. Priobčil msgr. Karel Cankar. 20 do 30. — F. S. Finžgar: Za sponin! O „Martinu Kačurju“ tri pisma. 31—33. — Dr. Jos. Puntar: Ivan Cankar. 33—38. — Ivan Mazovec: Ivanu Cankarju v spomin. 39—41. — Stanko Majcen: Umetnik in družba. 41—43. — Dr. Ivan Pregelj: Iv. Cankar in naturalizem. — Dr. Karel Ozvald: Cankar zagovornik ponižanih in razžaljenih. 45—47. — Karel Cankar: Petošolec Ivan Cankar svoji materi. 48—49. — Donesek k bibliografiji spisov I. Cankarja. 51. — Rad. Peterlin-Petruška: Nekaj o Cankarju in njegovi „Morali“. 49. — Dr. Vojeslav Molè o Ivanu Cankarju. 50. — Dr. Fr. Stelè: K slikam Iv. Cankarja. 51—52.

Čop Miha, Srbska književnost v letu 1913. LZ. 1919, 103—111.

Eržen Francišek, Petdesetletnica smrti Janeza Ciglerja. DS. XXXII, 310—311.

Grafenauer Ivan dr., Kratka zgodovina slovenskega slovstva.

Gl. Carn. IX, 195. Dodaj sledeči oceni: Dr. P. P. v DS. XXXII, 235. Dr. Stříbrný v Časopisu pro moderní filol. a literatury 1918; Glonarjev prevod v LZ. 1919, 443—445.

- Kratka zgodovina slovenskega slovstva. Druga, popravljena izdaja. Ljubljana 1920. Založila Jugoslovanska knjigarna. 8°. VII + 329 str.

Grča Blazij, Pozabljen biser slovenskega slovstva. DS. XXXII, 153 do 156.

Rokopis v knjižnici osrednjega semenišča v Gorici: „Novum Dictionarium seu Lexicon universale. — Nove besedne Buque...“ V „Dostavku“ izraža Viktor Steska mnenje, da je avtor tega slovarja najbrž bosonog avguštinec Ksaverij Worenz.

Ilešič Fran dr., Češko-jugoslovanske literarne paralele in odvisnosti. ČZN. XV, 1—23.

- Miscelanea. (1. Zgodovinar Wolfgang Lazius. 2. Zois-Kopitar. 3. Kopitar in češčina. 4. Veit Weber.) ČZN. XV, 127—134.

- Václav Jan Rosa (1672) a jihoslovanský dějepisec Pavel Ritter Vitezović (1696). Listy filologické XLVII (1920), 33—37.

Jurčič Josip, Zbrani spisi. Druga izdaja. Uredil dr. Ivan Prijatelj. Izdala in založila Tiskovna zadruga v Ljubljani. I. zvezek. 1919. 8°. (VI) + XXIV + 503 str. Vsebina: Pesmi. Narodne pravljice in pripovedke. Spomini na deda. Prazna vera. Uboštvo in bogastvo. Jesensko noč med slovenskimi polharji. Juri Kozjak. Domen.

Str. I—XXIV: Urednikov uvod; 463—503: Urednikove opombe.

Ocené: Dr. J. A. Glonar v LZ. 1919, 438—439. — Dr. Fr. Kidrič: ČJKZ. II, 109—112. — R. M. (Dr. Rud. Molet): DS. XXXIII, 141—142.

II. zvezek. 1920. (V) + XVI + 415 str. Vsebina: Spomini starega Slovenca. Tihotapec. Juri Kobilica. Dva prijatelja. Vrban Smukova ženitev. Grad Rojinje.

Str. I—XVI: Urednikov uvod; 397—415: Urednikove opombe.

K(elemina) J(akob), O virih Mencingerjevega „Abadona“. LZ. 1920, 396—400.

Med drugimi viri: Eduard Ille, Der Brillantring. Novelette aus dem Badeleben. Fliegende Blätter XV (1852).

Kidrič Fr. dr., Georg Loesche, Truberiana, f. die Wirksamkeit in Kempten. (Beiträge zur bayer. Kirchengeschichte, XXVI, 1. seš. str. 17—25.) Poročilo v ČJKZ. II, 114—117.

Kotnik Fr., „Sprotuletna Vijolica“, mariborski dijaški list iz leta 1846. ČZN. XV, 114—126.

Kovačič Makso, Epska narodna pesem o Pegamu in Lambergarju in drugo. ČZN. XVI, 41—44.

O Linhartovih prevodih Pegam in Lambergar, „Jasmin und seine Braut“, „Trinklied der Kroaten“.

(**Krek Janez Ev.**) I. Dolenec: Iz Krekove zapuščine. II. DS. XXXII, 302—307.

Mohorič Fr. dr., Prekmurje in Medjimurje. ČZN. XVI, 28—40.

Med drugim splošnim gradivom je tudi površen pregled književnosti prekmurskih Slovencev.

Murko Mathias, Neues über südslawische Volksepik. SA. aus den Neuen Jahrbüchern, Jg. 1919, I. Abteil., XLIV. Bd. Leipzig — Teubner. Str. 273—296.

Pregelj Ivan dr., Ivan Cankar. DS. XXXII, 21—26. — Ivan Cankar in naturalizem. DS. XXXIII, 44—45.

— Misli o slovenskem slovstvu. Č. XIII, 210—224.

— Svetovna vojska in slovensko slovstvo. Informativna študija. Č. XIV, 71—84.

(**Prešeren Franc.**) Ivan Koštiál: K Prešernovemu „Ribiču“. LZ. 1919, 317. (Tolmač verzov: „Kak blizu strelcu stoji lepota, ki zanjo srce ti gori.“) — Isti: Prešernov „Moravski trg Lescè“ in „grofič z Moravskega“. LZ. 1919, 767—768. (Trg Lysice, dial. Lésice na Moravskem, grad grofa Dubskega.) — Dr. Još. Puntar: Senitus de formulario. Č. XIII, 169—190. (Prešernov sonet o Apelu, pesnikovo razmerje do Kopitarja; Prešernova satira.)

Steska Viktor, Baron Žiga Zois (1747—1819). Ob stoletnici njegove smrti. DS. XXXII, 277—286.

1. Zoisov rod. 2. Zoisovo življenje. 3. Zoisovi prijatelji.

Sto let slovenske lirike. Od Vodnika do moderne. Uredil Cvetko Golar. Založila Umetniška propaganda v Ljubljani. (1920.) V. 8°. XVI + 159 str. (Na str. VI—XVI so kratki življenjepisi pesnikov.)

Poročilo: Janko Glaser v LZ. 1920, 244—247.

Štíbrný D., š. Gregorčič. (Otisk z Časopisu Musea král. českého 1918.) Nákladem vlastním. V Praze 1918. 8°. 85 str.

Poročilo: Dr. Jos. Debevec: DS. XXXII, 293—295.

Štritarjeva antologija. Uredil in uvod napisal dr. Ivan Prijatelj. V Ljubljani 1919. Izdala in založila Tiskovna zadruga. V. 8° (IV) + 247 str.

Na str. 1—85 lit. študija o Jos. Stritarju v življenju-bóju in v pesmi.

Ref.: Dr. J. A. Glonar: LZ. 1920, 117—119. — Dr. Fr. Kidrič: ČJKZ. II, 112—113. — Dr. Iv. Pregelj: DS. XXXII, 236.

[**Vidmar Josip**, Svetovni nazor Merežkovskega. LZ. 1920, 408—417.]

[**Vodnik Valentin**.] Dr. Ivan Lah: LZ. 1919, 49—56. — Isti je napisal lit. esej v Val. Vodnika izbranih spisih (Narodna knjižnica 1. in 2. snopič), str. 3—14.

— Valentin Vodnik, prvi slovenski pesnik, svojemu narodu. Zbirka iz njegovih književnih del. Priredil dr. Ivan Pregelj. V Ljubljani 1919. Založila in izdala osrednja pisarna s. krščansko-socialne zveze. M. 8°. 48 str. Na str. 4—10 lit. črtica o Vodniku.

[**Žigon Avgust dr.**, Študija II.—III. Decima v Čopovi akademiji. (O Prešernovi decimi.) DS. XXXII, 157—161, 231—234.

— Prispevek k petdesetletnici. LZ. 1919, štev. 2—12. (Nadaljevanje iz LZ. 1918; gl. Carn. IX, 201.)

— Korytkova pogodba z Blaznikom iz leta 1838. (Prispevek k Prešernovi literarni zapuščini.) LZ. 1920, 264—271, 361—371, 426—432...

III. Zgodovina.

Bučar Jos., Zgodovina starega veka za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol. Z dodatkom slik. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. 1920. V. 8°. IV + 196 str. + 32 str. slik.

— Č. O ozemlju južnih Slovanov. Č. XIII: Antropološki opis. 63—69.

— Jugoslovanska jezična skupina. 125—139. — Kratek arheološki pregled. 252—273.

Hauptmann Ljudmil dr., Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi. ČJKZ. II. 210—250.

Kidrič Fr. dr., Slovenische Protestanten aus dem Gailtale in der Lausitz? Afsl. Ph. XXXVII, 541—542.

V dobi protireformacije se je baje izselilo nekaj Slovencev iz Ziljske doline med Lužiske Srbe. (U. Jarnikov dopis Kopitarju 21. oktobra 1813).

— Prispevki in opombe k zgodovini reformacije na Slovenskem. I. Ivan Ungnad v prognanstvu. ČJKZ. I. 64—78; 153—178; II. 47—62; 188—209.

— Trobarji na Raščici. ČJKZ. II, 251—273.

- Jurij Kobila. ČJKZ. II, 276—281.
- Slovenci v Küttnerjevem potopisu iz l. 1799. ČJKZ. II, 295 do 297.
- Kos Franc dr.**, Doneski za krajevne kronike. ČZN. XV, 85—110; XVI, 1—13.
 Iz listin in drugih zgodovinskih virov v drž. arhivu na Dunaju prispevki za zgodovino Celja, Maribora, Viltuša, Vuzenice, Slov. gradca, Ptujja.
- Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Četrta knjiga. (1101—1200.) V Ljubljani, 1915 (na ovitku: 1920.) Založila in izdala „Leonova družba“ v Ljubljani. Leks. 8°. CXIII + 648 str.
 Poročilo dr. J. M a l a v Č. XIV, 229—238.
- K zgodovini Gorice v srednjem veku. GMdS. I, 4—20.
 Vsebina: 1. Viri. 2. Prvi časi. 3. Grad. 4. Trg (mesto). 5. Vas.
- Zgodovinske drobtine iz Goriške. Č. XIV, 107—114.
 1. Sveta gora. 2. Miren. 3. Štivan. 4. Biljana. 5. Ločnik.
- Kos Milko**, Novi doneski k zgodovini turških bojov na Slovenskem. ČJKZ. II, 117—120.
- Srbski Brankovići in goriški grofje. ČJKZ. II, 92—97.
- Kovačič Fr.**, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. ČZN. XV, 23—85.
 Razprava naj bi služila kot uvod h krajevnim kronikam in etnogeniškimi študijam o prebivalstvu Murskega polja. — Vsebina: I. Mursko polje v deželnoknežjih urbarjih. II. Streiški dvorci. III. Ljutomer. IV. Zemljiški gospodje na Murskem polju. V. Zupnijska organizacija.
- Mariborsko vprašanje. ČZN. XVI, 14—27.
 Etnografski, zgodovinski in zemljepisni momenti govoré za slovenstvo Maribora.
- Lénard Leopold dr.**, Jugoslovenski Piemont. Zgodovina Srbije od Črnega Jurija do kralja Petra. Prvi del. Tisk in zaloga tiskarne sv. Cirila v Mariboru. 1920. 8°. 152 str. (Cirilova knjižnica, 2. zvezek).
- Mal Jos. dr.**, Pomanjkanje in lakota v Ljubljani. Po arhivalnih virih. DS. XXXIII, 144—155.
- Mantuani Jos. dr.**, Peter Zrinjski in Fran Krištof Frankopan. DS. XXXII, 220—230, 269—272.
- Melik Anton**, Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del. Tiskovna zadruga v Ljubljani. 1919. 8°. 229 str. („Pota in cilji“. Zbirka poljudnoznanstvenih spisov, 1. zv.)

Ocene: Dr. Ljudmil Hauptmann: ČJKZ. II, 120—122. — Dr. Milko Kos: LZ. 1920, 52. — Dr. V. Šarabon: DS. XXXII, 293.

II. del. (Od konca XV. stoletja do 1918.) 1920. 318 str. („Pota in cilji“, 2. zv.)

— Zgodovina srednjega veka za nižje razrede srednjih in njim sorodnih šol. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, 1920. Vel. 8°. IV + 132 str.

Pirc Matija, Kratka zgodovina Slovencev, Hrvatov in Srbov. V samozaložbi. V Mariboru (1919). Mal. 8°. 95 str. — 2. natis. (1919.) Mal. 8°. 95 str.

Srebrnič Jos. dr., Stična. Črtice o cistercijanskem samostanu v Stični.

V Ljubljani, 1919. V samozaložbi. Mal. 8°. 67 str. S slikami.

Steklasa Ivan, Je li bil Mokronog kdaj mesto? GMdS. I, 20—24.

Slovenska historična bibliografija za leto 1919. in prvo polovico leta 1920.

Sestavil Milko K o s.

Bibliografični pregled dela na polju slovenske zgodovine, ki ga v naslednjem priobčujemo, je hronološko nadaljevanje pregledov zgodovinskega slovstva, katere je priobčeval J. Šlebinger v „Carnioli“ (VI, 1915, 67—68, za l. 1915.; VIII, 1917, 117—120, za l. 1916.; IX, 1918/1919, 188—191, za l. 1917. in 1918.). Šlebingerjeva bibliografija končuje približno proti koncu leta 1918., torej za časa političnega prevrata; historična bibliografija našega „Časopisa“ naj tvori nadaljevanje pregledov v „Carnioli“ in pokaže, koliko je vredno delo na polju slovenske zgodovine od one dobe dalje, ko se je začelo eno njenih najznamenitejših poglavij.

Delo na polju slovenske historije od konca leta 1918. dalje stoji močno pod vplivom dobe, v kateri je nastalo. Zgodovina je postala dekla politike, tej naj pomaga v njenih prizadevanjih v propagandnem in informativnem zmislu, zato ima često polemičen in tendenciozen značaj ter kaže pomanjkanje one preciznosti in vsestransko utemeljene podkrepitve vseh podatkov, kot to zahteva naša eksaktna veda. Istočasno kot brošure in knjige od naše strani, ki dokazujejo upravičenost naših zahtev glede na naše zapadne in severne meje,¹ so izšli enaki spisi na nasprotni

¹ Trieste et la Yougoslavie. Lioubliana 1919. Jugoslovanska tiskarna à Ljubljana. 8°. 11 + (1) str. (kratek pregled zgodovine Trsta).

La Carinthie. Lioubliana 1919. 8°. 38 str. (na str. 6—21 „Aperçu historique“).

La Carinthie. Développement historique des frontières germano-slovenes. Lioubliana 1919. 8°. (2) + 17 str.

La formation historique des limites linguistiques italo-slovenes. Par Milko Kos, docteur ès lettres. Lioubliana 1919. 8°. 10 str.

Jugoslavija in njene neje. I. Koroška. Spisal Carantanus. Izdala in založila Pisarna za zasedeno ozemlje v Ljubljani 1919. 8°. 62 + (2) str. + narodnostna karta Koroške po pisateljevem štetju iz l. 1910.

Slovenski Korotan. Sestavil dr. Moravski (= dr. V. Rožič). Izdalo in založilo Slovensko zgodovinsko društvo za Koroško. 1919. Natisnila tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu. 8°. (2) + 84 str.

The question of Istria. Historical and ethnograe(!)ital sketches. Zagreb 1919. 8°. 30 str.

F. de Šišić: Aperçu de l'histoire du littoral-oriental de l'Adriatique (Le Littoral Yougoslave de l'Adriatique, p. 15—27, Zagreb 1919); isto angleško: The Yougoslavie Littoral on the Adriatic Sea, Historical Survey on the East Coast of the Adriatic Sea, str. 15—26, in italijansko: Breve ragguaglio storico

strani². Na trditve *M. Wuttejeve* brošure o Nemcih in Slovencih na Korškem³, odgovarja z zgodovinskimi protidokazi *J. Mal*⁴. Novega nam vse te brošure in članki po večini ne nudijo, prinašajo kratke zgodovinske preglede, etnografske razmere v preteklosti, zgodovinski razvoj in menjava jezikovnih meja je posebno poudarjena. Vrednost teh člankov in brošur je jako različna, *Šičićeve* publikacije kažejo n. pr., da jih je napisal strokovnjak, medtem ko odseva iz obširne zbirke gradiva, ki dokazuje, da je takozvana italijanska „terra irredenta“ slovenska, sicer velika pridnost pisatelja *M. Premroua*, toda obenem velik nekritičem v izboru gradiva.⁵

Političen prevrat nam je obenem z ujedinjenjem prinesel novo obliko obdelave jugoslovanske zgodovine. Ne več ločeno po posameznih plemenih, temveč pod vidiki skupnosti so nastale novejšje knjige o zgodovini Jugoslovancev. *M. Pirčeva* kratka zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev služi prvim potrebam in nudi le kratek po plemenih ločen pregled od najstarejših časov do najnovejše dobe.⁶ Globlje sta segla *A. Melik* in

sulla costa orientale dell'Adriatico, Il Litorale Jugoslavo dell'Adriatico, str. 17 do 29.

V Časopisu za zgodovino in narodopisje, 16 (1920), str. 33, citiran spis *dr. J. Slaviča* „Le Prekmurje“ (4°, str. 19 in „suplement“ str. 4) mi ni bil dostopen.

P. Savini, Le origini e le evoluzioni storiche della civiltà latina e della nomenclatura locale della Venezia Giulia. Venezia 1918. (Deputazione Veneta di storia patria).

P. E., La Venezia Giulia. Appunti storici. 2^a edizione con aggiunte e correzioni. Trieste. L. Cappelli editore. 1919. 8°. 75 + (5) str.

Ze značaj zbirke zgodovinskega gradiva ima knjiga: Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu. Zbirka akata i dokumenata. Sabrao ih i objavio *Ferdo Šišić*. Zagreb 1920. Izvanredno izdanje „Matica Hrvatske“. 8°. 133 + (2) str. (akti in dokumenti od londonskega ter rimskega pakta in krfske deklaracije pa do aprila 1920).

² *Pirchegger, Hans*, Priv.-Doz. Prof. Dr., Das steirische Draugebiet. Flugblätter für Deutschösterreichs Recht. Nr. 25. Wien 1919. A. Hölder. vel. 8°. 19 str. (v gotici).

Die Südgrenze der deutschen Steiermark. Denkschrift des akademischen Senats der Universität Graz. Mit 2 Kartenbeilagen. 1919. Kommissionsverlag der Universitäts-Buchhandlung Leuschner & Lubensky. Graz. 8°. 58 str. (na str. 23—33: Ursprung und Alter des untersteirischen Deutschtums). — Ocena Fr. Ramovša in A. Lobode-Melika v Ljubljanskem Zvonu, 39 (1919), 378.

³ *Wutte, Martin*, Gymn.-Prof. Dr., Deutsche und Slowenen in Kärnten. Mit einer (farb.) Karte. Herausgegeben vom Geschichtsverein für Kärnten. vel. 8°. 19 str. Klagenfurt 1918. Geschichtsverein für Kärnten (v gotici).

⁴ *Josip Mal*, Nekaj zgodovinskih resnic. Slovenec, 47 (1919), št. 43 (21. feb.), št. 45 (23. feb.), št. 46 (25. feb.).

⁵ Monumenta Sclavenica. Petit choix tiré de la collection des documents recueillis et annotés par *Miroslav Premrou* notaire à Kobarid (Caporetto) et Bovec (Plezzo). Avec six cartes géographiques photographiées et prouvant que les soi-disant terre-irredente sont Slovènes. Liubliana 1919. 4°. (4) + 110 str. 6 zemljevidov. — Ocena Fr. Ramovša v Ljubljanskem Zvonu, 39 (1919), 439.

⁶ Kratka zgodovina Slovencev, Hrvatov in Srbov. Spisal *Matija Pirč*, profesor v Mariboru. 3. natis. Cena 2 K. Založila „Jugoslovanska knjigarna“ v Ljubljani. 1920. Tisk tiskarne sv. Cirila v Mariboru. 16°. 95 + (1) str.

V. Popović.⁷ Melikovi knjigi se pozna, da je silila praktična potreba take knjige pisatelja k, žal, prehitremu delu, politična zgodovina prevladuje. Popović pa ne podaja v prvi vrsti golih političnih faktov, temveč skuša najti v zgodovini jugoslovanskih plemen skupne in splošne razvojne poteze, a ne vedno z uspehom. Povsem znanstveno zasnovana je knjiga K. Kadleca, ki sicer podaja tudi starejšo zgodovino jugoslovanskih plemen, a bo ostala v prvi vrsti trajne vrednosti zaradi zgodovine novejših političnih bojev, ki so jih bojevali in izvojevali južni Slovani za svojo državno neodvisnost.⁸

Od splošnih pregledov moramo preiti na razprave in doneske, ki se pečajo s posameznimi dobami slovenske zgodovine.

F. Kosovega „Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku“ je izšla četrta knjiga, ki obsega po načinu prejšnjih treh knjig zbran material za dobo 1100—1200.⁹ Isti pisatelj priobčuje iz dunajskega državnega arhiva doneske za krajevno zgodovino Štajerske¹⁰ in Goriške¹¹. Zaradi gradiva za zgodovino posestev solnograške cerkve na slovenskih tleh (Gospa Sveta, Ptuj, ozemlje med Sotlo in Savo na Štajerskem) je za nas nad vse važna tretja knjiga solnograškega „Urkunden-

⁷ Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. I. del. Napisal Anton Melik. Tiskovna zadruga. Ljubljana 1919. (Pota in cilji. Zbirka poljudno-znanstvenih spisov. 1. zv.) 16°. 228 + (2) str. — Ocene in referati: J. Jesen, Slovenski Narod, 1919, št. 226 (28. sept.); V[inko] Š[arabec], Dom in Svet, 32 (1919), 293; Dr. L., Naši Zapiski, XII (1920), 51—52; Milko Kos, Ljubljanski Zvon, 40, 1920, 52—53.

Isto, II. del (1. snopič), Ljubljana 1920, Pota in cilji..., 2. zv. 16°. 168 str.

Dr. Vasilj Popović, Istorija Jugoslovena. 1. sveska. Sintetičan pregled srednjevjekovnog razvoja zemlje i naroda. Sarajevo 1920. Komisionalna naklada knjižare J. Studničke i dr. 8°. (4) + XI + (1) + 149 + (3) str. (v cirilici). — Ocena St. Stanojevića v Jugoslov. Obnovi — Njivi, IV, 1920, 5. jun., št. 16, 358—359 ter poročevalca v Ljubljanskem Zvonu, 40 (1920), 247—249.

Stanoïé Stanoïévitch, Histoire nationale succinte des Serbes, des Croates et des Slovènes (tega dela nisem imel v rokah).

Ant. Turk, Učenčevi zapiski o zgodovini Slovencev, Srbov in Hrvatov, Popotnik, 41 (1920), 49—62 (s pedagoško-didaktičnega stališča).

⁸ Karel Kadlec, Jugoslavia, O bojích jižních Slovanů za státní samostatnost. V Praze 1919. Nákladem spolku „Jugoslavija“. Tiskem Emila Geistlicha v Praze. 8°. 245 + (3) str.

⁹ Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Zbral dr. Franc Kos. Četrta knjiga. (1101—1200.) V Ljubljani, 1915 [na ovoju: 1920]. Založila in izdala „Leonova družba“ v Ljubljani. Tiskala „Katoliška [na ovoju: Jugoslovanska] tiskarna“. vel. 8°. CXIII + (3) + 648 str. — Ocenil dr. P-i v Slovencu, 48 (1920), št. 50, 2. marca.

¹⁰ Franc Kos, Doneski za krajevne kronike, Časopis za zgodovino in narodopisje, 15 (1919), 85—110 [Celje, Maribor, Viltuš, Vuzenica]; 16 (1920), 1—13 [Slov. Gradec, Ptuj].

¹¹ Fr. Kos, Zgodovinske drobtine iz Goriške, Čas, 14 (1920), 107—114 [Sveta gora, Miren, Štivan, Biljana, Ločnik]; K zgodovini Gorice v srednjem veku, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo A, I (1919/20), 4—20.

buch“, obširen zbornik z gradivom za dobo 1200—1246, obenem vzor moderne edicijske tehnike srednjeveških listin.¹²

Iz starejše slovenske zgodovine je omeniti *Fr. Ramovšev* donesek k slovanskim starožitnostim, ki se obrača proti trditvam L. Niederla glede naselitve alpskih Slovanov v 1. stoletju po Kr. ter njihovi meji proti češkim plemenom z jezikovnimi in zgodovinskimi dokazi, da so se Slovenci naselili v ozenilju vzhodnih Alp in ob Donavi še-le v 6. stoletju ter na severu segali še preko Donave.¹³

Vzorno monografijo za starejšo agrarno in socialno zgodovino Murskega polja med Radgono in Ljutomerom je napisal *Fr. Kovačič*.¹⁴ Iz pravne zgodovine je omeniti *M. Dolenčeve* doneske k bodočemu slovenskemu pravno-zgodovinskemu slovarju.¹⁵ Kratek pregled istrske zgodovine in statutorov istrskih mest podaja *M. Kostrenčič*.¹⁶ *W. Lenel* podkrepljuje svoje mnenje, da ni prisoditi postanka takozvanega isterskega „deželnega mirovnega zakona“ mejnemu grofu Udalriku v 11. stoletju, temveč da je nastal ta spis za vlade oglejskega patriarha Volfgerja okoli leta 1200.¹⁷ Simbolizem v obredu ustoličenja koroških vojvod ter njegov pomen v slovenski zgodovini razlaga *B. Vošnjak* v informativni brošuri, namenjeni v svojem prvotnem angleškem izvirniku za širšo javnost.¹⁸

Iz zgodovine plemstva in plemiških rodbin na slovenskih tleh mi je omeniti razpravo *M. Wutteja*, ki kaže, kako so si pridobili Habsburžani posestva goriških grofov (z arhivaličnimi doneski, listine iz dobe 1392 do 1394) ter svoj donesek o rodbinskih stikih med srbskimi Brankovići in goriškimi grofi v 15. stoletju.¹⁹

¹² Salzburger Urkundenbuch. III. Band. Urkunden von 1200—1246. Gesammelt und bearbeitet von Abt Willibald Hauthaler O. S. B. und Franz Martin. Salzburg 1918. Im Selbstverlage der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde. vel. 8°. XX + 674 + R 324 str. + 2 tabl. s snimki pečatov (knjiga je prišla v knjigotrštvo šele leta 1919).

¹³ *Fr. Ramovš*, Donese k slovenskim starožitnostim, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, II (1920), 98—109.

¹⁴ *Fr. Kovačič*, Donese k starejši zgodovini Murskega polja, Časopis za zgodovino in narodopisje, 15 (1919), 23—85.

¹⁵ *Metod Dolenc*, Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, II (1920), 72—91.

¹⁶ *Marko Kostrenčič*, Statuti istarskih gradova i otoka, Savremenik, 14 (1919), 541—547.

¹⁷ Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, 41, 1919 (citiran po Histor. Zeitschrift, 121, 1920, str. 528).

¹⁸ *Bogumil Vošnjak*, Poglavje o stari slovenski demokraciji. Z epilogo dr. V. Županića. Iz angleščine preložil ing. V. Zupanc. V Ljubljani 1919. Natisnila in založila Zvezna tiskarna. — 8°. 18 str. — O tej razpravi poroča I[van] L[ah], Spomenik stare slovenske slave in svobode, Jugoslavija, II (1919), št. 70 (19. marca), št. 71 (20. marca) ter isti avtor v članku Gospodstvo polje in Sokolstvo v Sokolu, I (1919), 129—132.

¹⁹ *Martin Wutte*, Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg, Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung, 38 (1918), 282—311.

V zgodovini reformacije na slovenskih tleh polagajo *Fr. Kidričeve* opombe in prispevki na podlagi arhivaličnih in priobčenih virov kritičen temelj za zgodovino poglavja: Ivan Ungnad v prvi dobi svojega pro-
gnanstva.²⁰

V slovenski historiografiji so igrale od nekdaj znatno vlogo lokalne monografije, ki, čeprav ne odgovarjajo vedno strogim zahtevam historičnega kritizma, nudijo vendar obilico gradiva, dostopnega le poznavalcu lokalnih razmer. Tej smeri slovenske historiografije odgovarjajo *L. Podlogarjeve* na široko zasnovane monografije o zgodovini kranjskih trgov.²¹ Monografijo o stiškem samostanu je napisal *J. Srebrnič*²², o ustanoviteljih tega samostana pa piše *Fr. Kos*²³.

Poleg omenjenih je izšla v teku zadnjega poldruega leta še obilica manjših zgodovinskih doneskov in razprav. Ker pa povečini ne nudijo novega gradiva ali pa novih izsledkov, zadostuje naj na tem mestu le kratka sumarična razvrstitev:

J. Bratina, Študijska knjižnica v Gorici, Slovenec, 47 (1919), št. 173 (30. jul.), št. 174 (31. jul.), št. 175 (1. avg.), št. 176 (2. avg.).

Hugo Bren, Za zgodovino akademije ljubljanskih operozov, Carniola, IX (1919), 205—217.

Milko Kos, Srbski Brankovići in goriški grofje, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, II (1920), 92—97.

August Jaksch, Die älteren Hohenzollern und Kärnten, Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung, 38 (1919), 468—469 [dopolnila k članku izšlem v 33. zvezku, 1912, str. 350—356 istega časopisa].

Em. Lilek, Jugoslovanska politika celjskih grofov, Nova Doba, II (1920), št. 7 (15. jan.), št. 8 (17. jan.), št. 9 (20. jan.) [ne prinaša nič novega].

²⁰ *Fr. Kidrič*, Prispevki in opombe k zgodovini reformacije na Slovenskem. I. Ivan Ungnad v prognanstvu. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, I (1918/1919), 64—78, 153—178; II (1920), 47—62.

Fr. Kidrič, Korespondenca izza dobe jugoslovanskega protestantizma v „skupnem heneberškem arhivu“, na n. m., I (1918/1919), 215—217.

Franjo Bučar, Račun Fabijana Kirchbergera u pogledu hrvatske i slovenske protestantske tiskare u Urachu-Tübingenu za god. 1562. i 1563. Carniola, IX (1919), 135—145.

Georg Loesche, Trüberiana, für die Wirksamkeit in Kempten. Beiträge zur bayer. Kirchengeschichte, 26, 17—25 (citiram po *Fr. Kidričevem* referatu v Časopisu za slovenski jezik, književnost in zgodovino, II (1920), 114—117.

²¹ *L. Podlogar*, Iz zgodovine kranjskih trgov, Vrtec, 49 (1919), 12—14, 29—32, 68—70, 90—93, 137—141, 162—164 (= „Početek in razvoj naših trgov“); 50 (1920), 25—27, 51—56 (= *Bela Peč*); 71—75 (= *Cerknica*).

L. Podlogar, Toplice na Dolenjskem, Vrtec, 49 (1919), 103—107.

²² *Jos. Srebrnič*, Stična, Slovenec, 47 (1919), št. 109 (13. maja), 110 (14. maja), 111 (15. maja), 113 (17. maja), 115 (20. maja), 118 (23. maja), 119 (24. maja), 122 (28. maja). — Ponatis v posebni knjižici pod naslovom: *Jos. Srebrnič*, Stična, Črtice o cistercijskem samostanu v Stični. V Ljubljani [1919]. V samozaložbi. 16°. str. 68. — Referat V. Steske v Dom in Svetu, 32 (1919), 297.

²³ *Fr. Kos*, O ustanoviteljih Zatiškega samostana, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino, I (1918/1919), 193—200.

Fr. Ilešič, Zgodovinar Wolfgang Lazius, Časopis za zgodovino in narodopisje, 15 (1919), 127—128.

A. Kaspret, Predlagana imena ulic, cest in trgov v Mariboru, Mariborski Delavec, II, 1919, 31. jul., št. 171.

Jos. Kovač, Nepriobčen dokument Jugoslavije, Zora, 22 (1919/1920), 20—22 [priobčuje program jugoslov. ujedinjenja z dne 28. julija 1874 iz za-puščine zagrebskega odvetnika dr. Mazzure].

F. K(ovačič), Stoletnica rojstva Ignacija Orožna, Časopis za zgodovino in narodopisje, 15 (1919), 157—158.

J. Lesar, Peter Pavel Vergerij Starejši, Carniola, IX (1919), 217—220.

J. Mal, Ob stoletnici Vodnikove smrti, Dom in Svet, 32 (1919), 46—47 [V. Vodnik je umrl v Ljubljani v hiši, ki je stala na mestu, kjer stoji sedaj hiša Miklošičeva cesta 6].

J. Mal, Pomanjkanje in lakota v Ljubljani, Po arhivalnih virih priob-čuje dr. — —, Dom in Svet, 32 (1919), 144—153.

Fr. Malgaj, Svetina nad Celjem in njena okolica, Časopis za zgodovino in narodopisje, 15 (1919), 159—163.

„Mariborska tiskarna“. (Nekaj spominov.) Mariborski Delavec, II, 1919, 11. dec. (št. 234), 12. dec. (št. 235), 13. dec. (št. 236) [črtice izza časa ustanovitve „Slov. Naroda“ in o mariborski žurnalistiki zadnjih 50 let].

Fr. Podkrajšek, Kam so prešle slike iz nekdanje bolniške cerkve sv. Križa na Dunajski cesti?, Carniola, IX (1919), 204—205.

Stanko Premrl, Nekoliko statistike o orgljah v ljubljanski škofiji, Cerkveni Glasbenik, 41 (1918), 12—16, 25—28, 55—58, 70—74; 42 (1919) 6—10, 21—25, 33—38.

P. S., Ogrski Slovenci, zgodovinske črtice. Slovenec, 47 (1919), št. 55 (7. mar.), 56 (8. mar.), 57 (9. mar.), 58 (11. mar.), 59 (12. mar.), 61 (14. mar.).

Ivan Steklasa, Je li bil Mokronog kdaj mesto? Glasnik Muzejska društva za Slovenijo A, I (1919/1920), 20—24.

Viktor Steska, Slike v ljubljanskih cerkvah, Slovenec, 47 (1919), 20. apr. št. 91.

Viktor Steska, Baron Žiga Zois (1747—1819). Ob stoletnici negove smrti sestavil — —, Dom in Svet, 32 (1919), 277—286.

Viktor Steska, Slovenska pravila bratovščine Marijinega Darovanja v Komendi na Kranjskem iz l. 1660., Glasnik Muzejska društva za Slove-nijo A, I (1919/1920), 32—36.

Vrzalak, Dvestoletnica božje poti Sv. Janeza Nepomučana na Radelju pri Mariboru, Slovenski Gospodar, 54 (1920), št. 3, 22. jan.

Zimmermann, Franz Xaver: Görz. Geschichte und Geschichten aus der Stadt, der Grafschaft und ihrem friaulischen Vorland (208 str. s tab.), 1918 (1. zv.). — Görzer Studien. Beiträge zur Geschichte des österreichischen Geisteslebens an der Adria. Herausgegeben von Professor Franz Xaver Zim-mermann. 1. Band. 8°. Klagenfurt. J. Leon sen. [meni nepristopna knjiga].

Kazalo.

- Abodriti 235—237
 Alkvin 215
 antologija Stritarjeva 112
 apercepcija 176
 Arnon solnograški 213, 215—218
 Arnulf 241, 247 sl.
 Avarija 224, 233
 Balderik furlanski 219, 222 sl.,
 225—227
 Bavarsko 231 sl., 243, 248
 biblijski zavod Ungnadov 205 sl.;
 program njegov 205; tiski za-
 voda 208; Ungnadovo sodelo-
 vanje pri zavodu 207
 bibliografija 299 sl.
 bibliografski inštitut 132 sl.
 biologija 171, 172
 Bolgari 226 sl., 235—238, 240—243
 Boris 120
 Bramba duhovna 287 sl.
 Braničevci 120, 237 sl., 240, 242
 Brankoviči 92 sl.
 Cimisk 120
 čustvovanje etično, estetično 168,
 169
 Dakija 233—237
 Dalmata Anton 278
 davki rimskega kmeta 120
 dejstvo 11—16; 21—24; 28; — jeziko-
 slovnio 39—41
 Ditrik, pokrajinski škof 212
 Domagoj 120
 Doneva (= Drava, Sava) 234
 dopustitev 9
 epifenomen 182
 Erik furlanski 210—212; 214 sl.,
 217
 evolucijonizem 166 sl.
 fenomenologija jezika 1, 4, 5, 29, 32,
 46, 137, 164, 165
 filologija 141, 143, 159, 160
 filozofija 31, 170
 Gerold I. 212
 Gerold II. 227
 Gotram 211 sl.
 Gradež 215, 217, 219
 grofi goriški 92 sl.; — turjaški 280
 hoč 128
 hočes 130
 Hrvati 210, 214
 Iljko 120
 imena krajevna chłmny in jedla
 103 sl., 105 sl.
 implikacija 22, 23
 indogermanistika 36—38, 138, 151
 do 156
 istinitost 14, 24
 izraževanje 162, 163
 jezik 5, 6, 40, 41, 139, 147, 149;
 — pravni 72; moment jezika 17,
 40, 138, 139; komponenta jezika
 18, 40, 139; lastnost jezika 17,
 40, 41, 139
 jezikoslovje 1, 2, 41—43, 139, 140;
 ideja jezikoslovja 43, 44, 138,
 139, 163, 164
 Justin I. 121
 Justinian 121
 Kadaloh furlanski 222 sl.
 kagan 215, 231, 233, 243
 kapkan 230 sl.
 Karantanci 215, 217, 219, 222 sl.,
 225 sl., 230, 232, 239, 246
 Karantanija 214, 216—219, 221 do
 223, 229 sl., 242—248
 Karel Veliki 210, 216—218, 220 do
 222, 230 sl., 233—235, 237, 242
 Karlman 211, 245—247
 Karnunt 230
 Kisek 210 sl.
 Klasiki slovenski, izdaja, 109 sl.
 Klombner 278

Kobila Jurij 264, 269, 276 sl.,
280 sl.
Kocelj 239—241, 245 sl.
kolokvij verski v Wormsu 190, 192
Kolomonov žegen 287 sl.
koncil tridentinski 191
Kranjci 215—217, 224 sl., 232, 243
kriticism 31.
Krum 237
Küttner 295 sl.
Ljudevit 222—226, 229, 238
Ludovik Nemški 211, 242 sl., 245 sl.
Ludovik Pobožni 232, 238, 242 sl.
Luter Martin 264, 269
Madjari 238—240
Maksencij 217 sl.
marka (trojni pomen: krajina, pre-
fektura, mejna grofija) 231—233,
243, 245 sl.
mekanika predstav 174
metoda introspektivna 186
Metod 239 sl.
misel razvojna 167; — pomožna 3,
4, 137
molitvice protestantske 289 sl.
Moravci 232 sl., 237, 247 sl.
Moravija 237—241, 248
naredba, cerkvena, protestantska 114
do 116
Nikefor II. Foka 120
ninska škofija 120
Obri 120, 210 sl., 213—215, 220 do
222, 230—233, 237, 243 sl.
Odalrik 246.
okrožja, obrambna 121
Omortag 238, 242
Onegavon (tarkan) 242
osnova 13, 15, 28, 137
Pabon 245
Panonija, gornja: 221, 223 sl., 229
do 231, 244, 246—248; spodnja:
210, 213—217, 222—232, 235,
239—245, 248
pašenog 127
Pavlin oglejski 215—218
Pelso 98

pesmi, protestantske 282 sl.
Pipin 213 sl., 216 sl.
Pistrensis civitas 99
pomen, pomenski zakoni 161
porčehne 127
potemtoga 276
pozitivizem 166, 178 sl.
Praedenecenti 236 sl.
prajezik 37, 139, 153—156
pravda, gorska 73 sl.; slovenski pre-
vodi gorskih pravnih 75; pravni iz-
razi v njih 77
predstava 12
prešustvo 63
Pribina 245
probabilizem 178
psihofizika 184—186
psihologija 166, 181 sl.; — asocija-
cijska 174, 183; psihološka pod-
laga 12, 13
*qwo- 274 sl.
Rastislav 245
Raščica 252 sl.; Virantova hiša na
Raščici 253, 264, 269, 277, mli-
ni 254 sl.; mitnica 255, 256; mli-
narji 256, 257
Ratbod 245 sl.
razvidnost 9, 10, 24
reces frankfurtski 192.
regio Carantanorum 222—230
relativnost 170
rokopis koroško-slovenski 282 sl.
rula 127
Samo 102
semazijologija 38, 138, 161, 162
Simeon 120
sistem fevdalni 121
skolastika 31
Slovenci, njihovo naseljevanje v Al-
pah 99 sl., 297
smaga 64
smoditi 70
Split 214; splitska nadškofija 120
spoznavanje 7—9; — objektivno 169;
— jezikoslovno 32—36
Srem 227, 235, 239—241

statika predstav 174
 stiki slovenščine s čehoslovaščino
 107 sl.
 suchъ 63
 Svetopolk 238, 241, 247 sl.
 štatut moščenický 134; — goriški
 134.
 Šilec Gregor 266.
 Škofic 278
 tarkan 242
 Teodor (kapkan) 230
 Teodorik 120
 terminologija pravna 72
 Timočani 237 sl.
 trditev 9.
 Trobarji 251 sl.; njihov socijalni po-
 ložaj 251, 255; rojstna hiša Pri-
 moža Trubarja 251, 269; ime,
 stan, čas in način smrti Primo-
 ževega očeta 251, 269, 270 sl.;
 pisava priimka Trubar 252, 267,
 268; Trobarji: Lenart 257, Gre-
 gor 258, 259, 272, Šimon 258,
 259, 260, Mihelj 257, 258, Pri-
 mož 264, 265, 267 sl., Jurij 262,
 Andrej 263, 264 sl., Lenart in
 Gregor 264, Felicijan 267; so-
 rodstveno razmerje Trobarjev
 260; Trobarji in kmetiški upori
 261
 Trubar: v Kemptenu 115 sl.; njegov
 vpliv na Ungnada 198 sl.; ova-
 den za krivoverca 199; spomin-
 ska plošča Primožu Trubarju
 269
 Tulščak 279, 290
 turški boji 117 sl.
 Ungnad 47 sl., 188 sl.; ženitev 47;
 bivanje v Nemčiji 47; rodbinsko
 življenje 49; izguba dostojanstev

49; posestva 50; odnošaji s kra-
 ljem 52 sl.; motiv izselitve 59; že-
 lja vrniti se v domovino 59; nje-
 gova lastna konfesija 188, 193 sl.;
 nazori o zwinglijanizmu in kal-
 vinizmu 189; nazori o spravi s
 katoliki 190; stremljenje za spra-
 vo med protestantskimi teologi
 192; gmotni položaj 51 sl., 194 sl.;
 notranja zadovoljnost 195; pod-
 piranje nemškega protestantov-
 skega tiska 194; nazori o južnih
 Slovanih 196; skrb za jugoslo-
 vanski tisk 194, 197, 200, 202 sl.;
 njegov pomen za jugoslovanski
 protestantski tisk 209
 urbarji turjaški 252
 Urz oglejski 216—219
 veda načelna 173
 vedoslovje tradicijsko 6, 7; vedo-
 slovni zakoni 29—31
 *vend- 123 sl.
 Vinidi 101 sl.
 Vladimir (bolgarski kan) 120, 241
 voluntarizem 176
 Vuka 99
 vy 107, 108
 Windischmarc 244
 zakonitost nerazvojna 168
 zarota ortenburška 192 sl.
 Zdeslav 120
 zgodovina literarna 38, 39, 138, 144,
 145, 156—159
 znanost 7, 8, 15; teoretična — 5, 7;
 praktična 5—6; nomotetična 156;
 idiografična 156; razvoj znanosti
 2, 29—32; metoda znanosti 6;
 popolnost znanosti 20, 24, 29,
 137
 žula 127.